(બુધ્ધિનો ખજાનો અથવા હાજરજવાબીનો દરિયાવ)

બિરબલ

અને

બાદશાહ

આશ્ચર્ય જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર

પુસ્તકાલય—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧૦ મી. પ્રત ૩૨૦૦.

અમદાવાદ ખાડીઆ ઢીંગરની પોળમાં "શ્રી જ્ઞાન સૂર્ય" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શાંતિલાલ ભાઇચંદ દેસાઈએ છાપ્યું.

સંવત ૧૯૭૦. સને ૧૯૧૪.

કીંમત ૦—૮—૦

(ખુબીનો ખજાનો અથવા ડહાપણનો દરિયાવ)

બિરબલ

અને

બાદશાહ.

અપુર્વ જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર

પુસ્તકાલય—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧૦ મી. પ્રત ૩૬૦૦.

સંવત ૧૯૭૦. સને ૧૯૧૪.

અમદાવાદ ખાડીઆ કવીશ્વરની પોળમાં "ધી જ્ઞાન વર્ધક" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં મોતિલાલ ન્યાલચંદ દોશીએ છાપ્યું.

કીંમત ૦—૮—૦

બાદશાહ અને બીરબલ.

ભાગ ૧ થી ૧૮ સુધી.

અનુક્રમણિકા.

॥ શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥

બિરબલ અને બાદશાહ.

ની રસિક મનમોહન અને ચમત્કારિક વાર્તાઓ.

ભાગ પહેલો

પ્રિય વાચકવૃંદ! બિરબલ અને બાદશાહ કોણ હતા? તથા ક્યાં તેમનાં જન્મ સ્થાન અને કેવા પ્રકારે હિંદના ઇતિહાસરૂપ પરમ રમ્ય અનુપમ નાટયશાળામાં આર્ય અને અનાર્યનાં મન આકર્ષિ લેનાર અત્યુત્તમ ચાલાક ખેલાડી નીવડયા? તેનું ટુંક વૃત્તાંત આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ બિરબલની અનહદ ચાતુર્યતા, સમયસૂચકતા, બુદ્ધિ, કૌશલ્યતા, રાજ્ય ખટપટ અને હાજર જવાબ વિષેની કહાણીઓથી આપ હજુ અજ્ઞાત છો. જેથી તે આતુરતા અલગી કરવા નીચેની વાર્તાઓ વાંચો.

બિરબલનું વૃત્તાંત.

સુજ્ઞ સજ્જનો! આ આપની આર્ય ભૂમિના આર્ય (ક્ષત્રિ) વીરો કે જેમણે પોતાની ભૂમાતાના રક્ષણાર્થે તન, ધન, પૂત્ર પરિવારાદિની કશી દરકાર ન રાખતાં અનન્ય પ્રકારે સ્વભૂમાતની જે સેવા બજાવી હતી તે વિષેનાં કેટલાંક વૃત્તાંતો આપ સાહેબોના જાણુવામાં છે એટલે અત્રે વિશેષ પિષ્ટપેષણ કરવાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ કહેવાનું એ છે કે એ આર્ય વીરોની સ્વતંત્રતા પ્રતાપી દેવાંશી પૃથુરાજ ચહુઆણના કામાંધપણાથી નષ્ટ પામી અર્થાત પરતંત્રતાએ

પગ પેસારો કર્યો. એટલુંજ નહિ પણ ધર્મ પણ યવનોના તાબે થવાનો વખત આવ્યો. આવા વખતમાં આર્ય ધર્મના દેવાલયો, પુસ્તકો, મકાનો અને પવિત્ર સ્થાનકોનો ક્ષય કરવામાં પણ ધર્માંધ યવન રાજાઓએ કાંઈ કચાશ રાખી નહિ. તેમજ આર્યોને યવન કરવામાં પણ ઘણોજ જુલ્મ વર્તાવ્યો, આહા ! તે વાર્તા યાદ કરતાં અપાર પરિતાપની છાપ મન મંદિરપર દ્વારકાનાથની ધગધગતી છાપરૂપ છાપો મારે છે. અરે ! પણ તે અપરિમિત પરિતાપના દાહને શાંત કરનાર સુખદોપચાર રૂપ ચંદ્ર સમાન પ્રતાપી મુગલવંશ ભૂષણ શહેનશાહ અકબર જ્યારે આર્ય ભૂમિના પાયતખ્ત હસ્તિનાપુર (દીલ્લી) ના રાજ્યાસનપર બિરાજમાન થયા ત્યારે તે યવનોના જુલ્મોનો ઘોર દાહ આર્યોના અંતઃકરણમાંથી નાશ પામ્યો; કેમકે ઉક્ત મહાપુરૂષના રાજ્યમાં આર્યો અને યવનોને એકજ સરખો ઇન્સાફનો લાભ મળતો હતો. ધર્માંધપણાના જોહાકી દોર બંધ પડ્યા હતા. નેક ન્યાય મળવાથી ચોર, ચુગલ, લુચ્ચા, લફંગા અને વ્યભિચારી છાકટાઓનું જોર તદ્દન ભાગી પડ્યું હતું એમ કહીએ તોપણ ખોટું ગણાય નહિ; કે જેના રાજ્યમાં વાઘ બકરી એકજ આવારે પાણી પીવા સરખો પ્રકાર ચાલતો હતો, તે વાર્તાની પ્રતિતી આપનાર આ પુસ્તકના પ્રત્યેક ભાગો બસ છે !

પ્રિય વાચકવૃંદ ! એ મહાન્ વીર ધીર પુરૂષનું વૃત્તાંત જાણુવાની આતુરતા દૂર કરવાને કિંચિંત ટુંક વૃત્તાંત અત્રે જણાવું છું કે ઉક્ત મહા પુરૂષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૯૮ હીજરી સને ૯૪૯ તારીખ ૫ મી રજબ માસમાં રવિવાર (ઇ૦ સ૦ ૧૪૫૨ ના અકટોબર માસની તા. ૧૫ મી) ના રોજ સિંધમાં આવેલા ઉમરકોટમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ હુમાયુ અને માતાનું

નામ **મરિયમ મકાની ન્યામતણુ** કિંવા **હમીદા** 'હતું. જે વખતે અકબરનો જન્મ થયો તે વખતે તેમનો પિતા રાજપાટ રહીત બની રખડતો રવડતો ફરતો હતો; કારણ કે "**સર્વ વસ્તુ ભયાન્વિત**" છે માટે ઉદય તેનોજ અસ્ત છે. ખીલ્યાં તેનેજ કરમાવાનું છે! ઘોડાપર ચઢનાર તેજ પડનાર છે એ તો નિઃસંદેહની વાર્તા છે. જુઓ કે એજ હુમાયુ એક સમય દિલ્હીનું રાજ્ય કરતો હતો તેજ વીર નર ઉપર વિપત્તિનું વાદળ હોવાથી એક સાધારણ માણસની માફક રખડતું રવડતું ફરવું પડતું હતું. અહા! કર્મની વિચિત્ર ગતિ છે! માટે નિરંતર સુજ્ઞ પુરૂષો કહે છે કે ધન, અધિકાર કે પરિવાર સંપતિનો મદ ન કરતાં સર્વ વસ્તુને અસ્થિર સમજી "**સર્વ તજીને ભજીએ શ્રી ગોવિંદને.**"

શેહેનશાહ હુમાયુ અમરકોટના રાજાને ત્યાં પરોણા તરીકે થઇ રહેલો હતો તે સમયે પ્રતાપી અકબરનો જન્મ થયો. કેટલોક કાળ વ્યતિત થયા બાદ પુનઃ દિલ્લીની રાજધાની હુમાયુએ દુશ્મનોને હઠાવી સંવત ૧૬૧૧ માં હસ્ત કરી હતી; પરંતુ અકસ્માત કાળની ફાળમાં પકડાવાથી સીડી (નિસરણી) એથી પડી સંવત ૧૬૧૨ માં (ઇ સ. ૧૫૫૬ ના જાનેવારી માસની તા. ૨૪ મીના રોજ) મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી ઉપર શાહજાદો **અકબર** ૪૫ દિવસ પછી તખ્તનશીન થયો, તે વખતે માત્ર અકબરશાહની ઉમ્ર ૧૩ વર્ષની હતી; તો પણ પોતે સારા સલાહકાર મંત્રી **બહેરામખાંને** કુલ રાજ્યનો કારભાર સોંપી રાજ્યધર્મને નિભાવતો હતો.

જ્યારે **બહેરામખાં** પોતાનાજ દુરગુણોથી પદચ્યુત થયો ત્યારે અકબરશાહની ૧૮ વરસની ઉમ્મર હતી. તે વખતે સઘળો મોટા રાજ્યનો બોજો માથે પડ્યો; પરંતુ તેણે મહાન બુદ્ધિકૌશલ્યતા

વાપરી અડગપણે રાજ્યતંત્રની દોરી હાથ રાખી હતી. પુર્ફ અને પઠાણો પોતાના રાજ્યમાં સારા સારા હોદ્દા ઉપર અને લશ્કરમાં હતા. તેમને બહેરામખાંનો ભય લય થવાથી મુગલોને શત્રુ સમજી ખટપટ અને જુદાઇથી વર્તવા લાગ્યા. તદૃપિ અકબરશાહે આર્યવીરો, ક્ષત્રી નરવરો અને યવનોને એક સરખા ગણી પર્મ મમતાવડે સર્વનાં મન પોતાનાં ભણી આકર્ષિ લીધાં તથા શામ, દામ, દંડ, ભેદની રચના ચલાવી અસજ્જન અને સજ્જનોને પોતાના વશિભુત બનાવી દીધા. ટોડરમલ જેવા જમાબંદીના કામ ઉપર ચતુર કામેલને સ્થાપી ઉતમ પ્રકારે કાર્ય ચલાવવા માંડયું. જેપુરના રાજા ભગવાનસિંહજી જેવાઓને મોટા સરદારો નીમી શત્રુઓને હરાવ્યા. જ્યાં ત્યાં નીતિ, વિવેક, વિચાર, વિદ્યા, હુન્નર વધારવા પુષ્કળ કાળ ને ધનની આહુતી આપી પોતાના રાજ્યમાં વિવિધ વિદ્યાઓનો પ્રચાર કર્યો. દારૂ, વ્યભીચાર, ગૌવધ, સતી થવાનો, ગુલામ કરવાનો અને જજીઆ વેરા વિગેરના અઘટીત રીવાજો બંધ કરી દાન, પુન્ય, ધર્મ ચર્ચા, ઇશ્વર ભજનાદિ સુકાર્યો કરી પ્રાચીન ગ્રંથોનાં ભાષાંતરો—તરજુમા, ન્યાયનાં પુસ્તકો વગેરે લખાવી તેમજ કૃષિકાર વિદ્યા, ગણીત, કાવ્યાદિ અનેક પ્રાચીન વિદ્યાને પુનર્જન્મ આપી આર્યાવર્તનને વિશેષ દીપાવ્યો.

અકબરશાહના દરબારમાં બિરબલ, ફૈજી, અબુલફજલ, તાનસેન, ગંગકવિ, જગન્નાથ પંડિત વગેરે ઘણાજ હુંશીયાર કવિ, પંડિતો અને ચતુર બુદ્ધિમાન પુરૂષો વિદ્યમાન હતા. હમેશાં જ્ઞાન ગોષ્ટી, સત્ય શોધન, અદલ ઇન્સાફ અને ગુણવાન હુન્નરી વિદ્વાનોનો શોધ કિંવા ગુણ ગ્રહણ કરી યોગ્ય સત્કાર કરી નિરંતર આનંદમાં કાળક્રમણ કરતો હતો. માત્ર તે ત્રણ કલાક નિંદ્રા લેતો

હતો, નિમેષા વખતે દરેક પંથના પંડિતોની સભા ભરી વિદ્યા વિનોદ મેળવતો હતો; તેમજ યવન છતાં આર્ય વિદ્વાનોના સહવાસથી આર્ય દેવોના અગ્નિ, સુર્યનો ઉપાસક હતો. એટલુંજ નહિ પણ દરરોજ સુર્યનાં દર્શન કરી હાથમાં માળા લેઇ સુર્યસહસ્ર નામના પાઠનો પાઠ કરી ભોજન કરતો હતો. આહા! સત્સંગનો મહીમા અપાર છે. ! તેજ પ્રમાણે પોતાના જનાનખાનામાં ક્ષત્રીયાણીઓ હોમ-હવન આર્યોના નિયમ પ્રમાણે કરતી હતી. પોતાની પટ્ટરાણી જોધપુરના રાજા માલદેવની પુત્રી જોધબા હતી; અને તેવોજ પુત્ર સલીમ (જહાંગીર) શાહ હતો. સારાંશમાં સર્વ પ્રકારે આર્ય અને અનાર્યને સુખદાઇ હતો; તેમજ વિદ્વાન, ઉદાર, પ્રમાણિક, શુરવીર, ગુણગ્રાહી અને વિદ્યા-કળાનો પિતારૂપ હતો. તેથીજ ઉક્ત મહાન પુરૂષને આજે કોઇપણ યાદ કરી ધન્યવાદ આપી ગર્વાનંદી બને છે.

વ્હાલા વીરો, એ પવીત્ર ગુણમંદિર, મુગલકુળકમળદિવાકર અકબરશાહ પણ આફાની દુનિયાને છોડી આશરે ૬૩ વર્ષની ઉમ્મરે (સં. ૧૬૬૧ માં) પોતાના પુત્ર જહાંગીરને રાજ્ય સોંપી **બેહુસ્તનસીન** (સ્વર્ગવાસ) થયો. ધન્ય છે એવા ઉદાર વિદ્યાવિલાસી શેહેનશાહને !

સ્વદેશ બાંધવો ! હવે ભારતમાર્તંડ રૂપ બુદ્ધિશાળી **બિરબલના** વૃતાંત તરફ દ્રષ્ટિ કરીશું તો સખેદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વિના રહેતું નથી; કેમકે તે મહાન પુરૂષનો જન્મ ક્યાં અને ક્યારે થયો ? તેમજ તેણે કોની પાસે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો ? મુખ્ય નામ શું હતું તે વિશે હજુ કશો પતો મળતો નથી. માત્ર એટલુંજ અજવાળામાં આવ્યું છે કે તેના પિતાનું નામ **મહિદાસ** કિંવા **શિવદાસ** કે **બ્રહ્મદાસ** હતું તેને બ્રહ્મભાટ કહે છે અને કેટલાક બ્રાહ્મણ કહે છે. પરંતુ ઘણાક દાખલા દલિલોથી સિદ્ધ થાય છે કે બ્રાહ્મણજ હતો; પરંતુ કેવી

જ્ઞાતિનો બ્રાહ્મણ હતો તે સિદ્ધ થઇ શકતું નથી !

બિરબલ ગરીબ સ્થિતિવાળો પણ કુલીન હતો. હીંદી, સંસ્કૃત ફારસી અને કાવ્યરચના વગેરેનું અતિ ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું હતું; તેમજ ઘણોજ ચાલાક, બુદ્ધિવંત, હાજર જવાબી, સમયસુચક, શુરવીર, ધૈર્યવંત, દયાળુ અને સ્વધર્મ-સ્વજાત્યાભિમાની હતો.

એક વાર બિરબલે વિચાર્યું કે:-"મેં બહુજ પ્રયાસ વડે અધિક ગુણો રૂપ રત્નોનો સંગ્રહ કર્યો; પરંતુ તે રત્નોનો પરિક્ષક પુરૂષ (ઝવેરી) જો મળે તોજ તેની અપાર ખુબી અને કિંમત પ્રસિદ્ધીમાં પ્રકાશમાન થાય; માટે હાલમાં તે ઉત્તમ ઝવ્હેરી રૂપ દિલ્લીપતી વિદ્યમાન છે અને તે ગુણીજનોનો પોષક છે તેમજ ગુણગ્રાહી, ઉદાર તથા કદરદાન છે; જેથી ત્યાં અવશ્ય જવું જોઇએ. એમ વીચારી ચરિતાર્થની આશાએ દિલ્લીએ જઇ પોંહચ્યો, તે વખતે માત્ર તેની પાસે પાંચ રૂપીયાજ હતા. વળી પોષાક નમાલો હતો અને દિલ્લી શહેરની રચના તથા ત્યાંના નિવાસીઓના પોષાક મકાન અને વાહનાદિનો દબદબો જોઇ પોતે ધોતીને અમુક પૈસા આપી ભાડાનો પોશાક લેઇ પરિધાન કર્યો. દરબારમાં જવા પરવર્યો પરંતુ દિલ્લીની છટા-ઠાઠ જોઇ કેવળ વિસ્મય દેવને સ્વાધીન થઇ ગયો અને મન સાથે તર્કવિતર્કની શેતરંજ રમવા લાગ્યો ! મહા મહેનતે રાજદ્વારે જઇ પહોંચ્યો અને દ્વારપાળ પાસે અંદર જવાની અરજ કરી, પરંતુ તેણે ચેરી મેરી માગી પણ પોતા પાસે તેટલી રકમનું ઠેકાણું પણ નહોતું. તેથી અનેક પ્રકારની આજીજી કરી; તદપિ છેવટે આશા વ્યર્થ ગઇ. મનમાં મહા દુઃખ માનતો ધર્મશાળાનો આશ્રય લેઇ વિચારમાં ગુંથાયો. હવે શી રીતે શાહની ભેટ લેવી ! ગમે તેમ કરીને પણ એક વખત શાહ સુધી પહોંચવું એ તો

સિદ્ધજ છે! તે શિવાય પાછું જવું એ તો મૂર્ખનો ધર્મ છે!!

બીજે દીવસે પોતાના જાણુવામાં આવ્યું કે "દરરોજ સવારના પોહોરમાં નામદાર અકબરશા બે કલાક રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નકીદાર પાસે પુકાર કરાવે છે અને તે વખતે ગમે તેની પણ ફરીયાદ જાતે સાંભળે છે." તેથી બીરબલે ભસ્મ-લંગોટી, ફાટેલી ગોદડી, ફુટેલું તુંબડું અને ત્રીશુળાદી વીચીત્ર વેષ ધારણ કરી તે ધર્માસનના ઝરોખા નીચે જઇ પુકાર કર્યો કે "ફરીયાદ છે ફરીયાદ છે! ફરીયાદ છે!" તે સાંભળી શાહે પોતાના પાસે બોલાવી ફરીયાદનું કારણ પુછ્યું; તેના ઉત્તરમાં બીરબલે જણાવ્યું કે, "પાયા હીરા લાખકા, આયા બેચન કાજ; છિના લિયા ઝકકડ લગા; ગૌહરી દગાહી બાજ." આ દુહો સાંભળી શાહે વીસ્મયતા સાથે પુછ્યું કે "મારા શહેરમાં તેવો કોણ જુલ્મગાર છે?" ત્યારે બીરબલે અનેક કવીતાઓવડે પોતાનું ચાતુર્ય અને બુદ્ધિબળ તથા તાત્કાળીક જવાબ સાથે વીદ્વતાપણું દર્શાવ્યું; તેથી શાહ ઘણા ખુશી થયા અને અમુલ્ય શીરપાવ આપી દરરોજ પોતાની પાસે આવવા પરવાનગી બક્ષી. છેવટે બીરબલે રૂસવતખોર દ્વારપાળ ની વાર્તા જણાવી યોગ્ય સાસન અપાવી જોહાકી દોર બંધ પડાવ્યો. કેટલીક વાર્તાઓ ઉપરથી શાહની સાથે બીરબલને અન્ય પ્રકારે મુલાકાત થઇ હોય એમ જણાય છે.

તદનંતર બીરબલે દીનપ્રતીદીન પોતાની અકકલ ચાતુર્યતાવડે પ્રતાપી શાહનું મન સ્વાધીન કરી લીધું; તેમ શાહ પણ આનંદ પામી તથા અન્ય લોકોને ચાતુરીનું શીક્ષણ મળવાના હેતુથી વખતોવખત રમુજી અને આશ્ચર્યકારક પ્રશ્નો પુછી જગતના જનોને આનંદ દાન આપતા. 'બીરબલ' પણ પોતાની કવીત્વશકતી અને

નીહતાથી કેવળ છેક પ્રધાન મંડળમાં ઉચ્ચ પદવીપર પદસ્થ થયો તથા "રાજા બિરબલ" કવિરાય" નો ઈલકાબ અને આહની પુર્ણ પ્રીતી સાથ નગરકોટની મ્હોટી જાગીર સંપાદન કરી બીરબલની ચાતુરી અને ચમત્કૃતી દર્શાવનારી રસીક વારતાઓ બહુજ જગવીદીત થઈ પડી. હીંદુ ધર્મ ઉપર શાહને જે શ્રદ્ધા હતી તે પણ બીરબલનાજ સહવાસની મહીમા હતી!

બીરબલે કેટલીક લડાઈઓમાં સેન્યાધીપતીનું પદ ગ્રહણ કરી અધીક વીરતા દર્શાવી શત્રુઓનો પરાજય કરી સ્વબાહુબળ પણ દર્શાવ્યું હતું. તે આર્યભૂમીના અમૂલ્ય રત્નનું છેવટે અફઘાનીસ્થાનની રોશનીઆ અને યુસુફગાઈ પઠાણ લોકો સાથેની લડાઈમાં સંવત ૧૬૪૧ માં અકસ્માત મરણ નીપજ્યું હતું અને તે અકસ્માત મરણની ખબર પડતાં શાહના હૃદયમાં કારી ઘા થયો હતો એટલુંજ નહી; પણ તેની દીલગીરી ઘણો કાળ સુધી શાહના મન મંદીરમાં નીવાસ કરી રહી હતી એજ તેના મહાન ગુણોની પ્રતીતી આપનાર દાખલો બસ છે! એ મહાનપુરૂષનો સ્વર્ગવાસ થયે ૩૧૪ વર્ષો થયાં છે. છતાં હજુ તેની ડહાપણને રમુજી ભરેલી કહાણીયો ભરતખંડમાં આનંદ આપી રહેલી છે. વાહ ધન્ય છે! એવા આર્ય નર રત્નને!!

વાર્તા પહેલી.

મધર મકાર હસ્તીલ કાઠી,
તાસેં બુદ્ધી ત્રીયાકી સાઠી.

મધુ માલતી.

"ધાર્યું હતું શું અને થયું શું."

અકબરશાહના રાજ્યમાં દીન પ્રતીદીન બીરબલનું માન અધીક

અધિક વૃદ્ધિ થતું ચાલ્યું તેમજ શાહ બીરબલના ચાતુર્ય બળથી કેવળ દોષ્ટ મીત્રની મુજબ તેને નીરંતર ચાહતો હતો તે જોઇ ઇર્ષાખોરોનાં અંતઃકરણ અત્યંત દુઃખી ઉઠ્યાં. ઘણી વખત તેઓના હાથ હેઠા પડ્યા હતા અને શાહે પુષ્કળ વખત નક્કચ્છેદન કરેલ, તદાપિ 'કુતરાની પુંછડી ગમે તેટલી વખત ભુંગમાં રાખો તોપણ બહાર કહાડી કે વાંકીને વાંકીજ' "પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી" તે પ્રમાણે પોતાની હમેશાંની બુરી આદતને આગળ વધારી વખતો વખત હુરમ સાહેબને સમાચાર આપતા કે "નામદાર! બીરબલે બાદશાહ સાહેબને શું ભુરકી નાખી છે કે તેનીજ આંખ્યે જુએ છે!" અમે આપના ભાઇને વજીરાત મળી જોઇ સર્વકો હર્ષવંત થયા હતા અને ખુદા પાસે દુવા માગતા હતા કે 'સદાકાળ નેકબંદા ઉપર આવીજ નીગાહ રાખી ઉમેદ બર આણશો' પરંતુ તે હર્ષ તો વાદળની છાયા જેટલોજ વખત ટકવા પામ્યો! હશે, એ તો હવે એકવાર કદી મનને સમજાવી લઇએ પણ સભાના દેખતાં આપના ભાઇ પાસેથી વજીરાતનો હોદો છીનવી લેઇ બીરબલને સુપરદ કર્યો. એ અપમાન થયું જોઇ અમોને કારી જખમ થયો; પરંતુ કરવું શું? "સત્તા આગાડી શાહણપત શું કામ આવે?" એમ સમજી મુંગે મ્હોઢે બેસી રહેવું પડ્યું, પરંતુ આપ હરકોઇ રીતે ભાઇના અપમાન થયાનો બદલો વાળવા બીરબલને આપણા રાજ્યમાંથી પદઃચ્યુત કરવા ન ભૂલવા વારંવાર અમારી ભલામણ છે. આ પ્રમાણે હુરમ સાહેબને સમાચાર ઉપરાઉપરી લાગતા વળગતા મારફતે પહોંચાડવા લાગ્યા, તેથી હુરમ સાહેબને પણ પોતાના ભાઇનું અપમાન થયું તે વીષેનો બદલો લેવા તરફ બહુજ મન ઉશ્કેરાયું. અહા! દુષ્ટ જનોની દુષ્ટ વૃત્તી વીષે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે

કે " મન્વેદુર્જન ચિત્તવૃત્તિહરણે ધાતાસ્તિભગ્નોદ્યમ " અર્થાત વિધાત્રા સર્વ પ્રકારનાં દુરસ્ત કાર્યો સાધ્ય કરવામાં ફતેહમંદ નીવડેલ છે પણ દુર્જનના ચીત્તની વૃત્તી હરવામાં તેનો ઉદ્યમ ભાગી પડયો છે (નીષ્ફળજ નીવડયો છે) ખરેજ એ વાક્ય ઉક્ત વાર્તાની પુર્ણ પ્રતીતી આપી રહ્યું છે.

એક સમય તે હુરમ સાહેબના મહેલમાં શાહનું પધારવું થયું. તે વખતે અનેક હાવભાવ અને હાસ્યવીલાસની ગમ્મતો કરતાં જ્યારે શાહનું પ્રસન્ન (રાજી) ચીત્ત પોતાના સ્નેહમાં લીન થયું જણાયું, ત્યારે સમય વીચારી બીરબલને ખસેડવાની યુક્તી આદરી કહ્યું કે " આપ આટલો બધો પ્યાર રાખો છો તદપી તે પ્યારના પ્રમાણમાં મારા જીવને આનંદ આપવામાં બહુજ ભેદ બુદ્ધી રાખો છો તેથી ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે કે સ્વાર્થના જેટલીજ સગાઇ ધરાવો છો. સત્ય અને શુદ્ધ પ્રેમની કોઈ અલૌકીકજ ખુબી પ્રકાશે છે ! પરંતુ તે પ્રેમની મજાહ લુંટવા હજુ હું ભાગ્યશાળી થઇજ નહિં ! તેથી હવે મને ઘણો કંટાળો આવે છે કે આવા પ્રપંચી પ્રેમભાવ કરતાં પ્રાણને પરલોક પાઠવી દેવો એ વધારે સારૂં છે. " એમ કહી ઓચરીત્ર બતાવી અશ્રુપાત કરવા લાગી તે જોઇ શાહે બહુ પ્રકારે તેનું મન રાજી કરવા અનેક યુક્તી લડાવી કહ્યું કે " દિલોજાન ! તું શા માટે ઉદાસ થાય છે? હું તારા કહેવા પ્રમાણે શું નથી કરતો કે તું આવા મર્મમાં બોલ બોલી મારા કોમળ કાળજાને કંટાળો ઉપજાવે છે ! જે તારા મનમાં ખટક હોય તે બેધડકથી કહે એટલે તેનો નીકાલ આવે, ગભરાય છે શાને ! " આ પ્રમાણે શાહનું પ્રીતીયુક્ત બોલવું સાંભળી પોતાની ધારણાને પાર પાડવા બોલી કે " શું તમે મારૂં કહેવું માનો છો ? કોક તો પા-

છળ બોલે પણ હું તો આપને મ્હોડેજ કહું છું કે એક રતિભાર મારૂં મન આપ રાખતાજ નથી! અને જો રાખો છો એ વાર્તા સિદ્ધ હોય તો તેની મને પ્રતીતી કરાવવા એક શુકન આપને અત્યારે કહું છું કે બીરબલને એકદમ તેના હોદ્દા ઉપરથી દૂર કરી મારા ભાઇના પાસેથી છીનવી લીધેલી જગ્યા પાછી મારા ભાઇને સુંપરદ કરો ! જો નહિં કરો તો તુરત આપના પ્રેમ પતંગનો રંગ દેખાડી દેઇસ; એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે હું મારા વ્હાલા પ્રાણને અકાળે જીન્નતમાં મોકલી દેઇશ ! બસ આ છેલ્લું જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું " આવાં 'છેસે ક્યારે પાણી પહોંચ્યાં' સરખાં દુઃખદ વચનો સાંભળી શાહ મહા મુંઝવણના વંટાળીયામાં ઘેરાયો. અહા ! સ્ત્રીઓ કેવી મૂર્ખ હોય છે? કેવળ પોતાની વાત સાચી કરવા, સર્વેનું અકલ્યાણ કરવા યત્ન આદરે છે? ધીઃકાર છે સ્ત્રી હઠને !! ભલે તેની સ્ત્રી હઠ કરી પ્રાણને તજી દે તેની મને જરા દરકાર નથી! એક કરતાં એકાસી તેવી સ્ત્રીઓ મને મળશે; પરંતુ બીરબલ સરખો વીદ્વાન બુદ્ધીશાળી નરરત્ન મંત્રી મને મળવો મહા મુસ્કેલ છે. માટે હું તેની હઠ પ્રમાણે કદી પણ ચલાવવા ચાહીશજ નહીં! સાચી મોહબ્બત મરદની કે ખરી વખતે માથું કુરબાન કરે ! રાંડનું મ્હોં સાચવવાથી શું દારિદ્ર મારવાની હતી ? શું એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની મારૂં વચન ફોક કરૂં ? **વચન પાળે તે રાય બાકી તો રાંડી રાંડો !**" માટે ગમે તે થાય પણ જે મેં ટેક પકડી તે જાળવતાં '**યાકુલકાનરહોનરહોયરએકહીટકઅહીસોઅહી**' એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શાહે આવેશ સાથે કહ્યું કે 'તને બીરબલના બુદ્ધિબળ વીષેની અનેક વખત પ્રતીતિ મળી છે છતાં નરરત્નનું નિકંદન થવા ચાહે છે એનું પરીણામ સારૂં આવશેજ નહીં!

જે વાતમાં પાછળથી પસ્તાવો થાય તે વાતમાં પ્રથમ વીચાર કરી પોતાનો લાભાલાભ તપાસી પ્રવેશ કરીએ તો વીશેષ લાભ થાય છે ! માટે હૈયું ઉઘાડી ઉંડું તપાસી જો ! તેમ કરતાં પણ તને મારી સુશીક્ષા અસર ન કરતી હોય તો ભલે ! તું પ્રાણ ત્યજીશ એમાં તનેજ હાની છે ? પરંતુ હું મારી રાજનીતી, ટેક અને નેકને એબ લગાડવા વ્હાલા વીવેકી બીરબલને ત્યજીશ નહિ ? કેમકે કસુર શિવાય તેને એક સુખન પણ કેમ કહેવાય ? માટે જે કસુર હોય તે બતાવ તો તેને ઠપકો દેઉં; પણ તેને પદભ્રષ્ટ કરવો એ મારાથી તો નહિંજ બને ' વાહ ધન્ય છે એવા અટંકી ગુણગ્રાહી નીતીવાન નર વરોને ! ! !

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમે વીચાર્યું ' કે જો હું વધારે હઠ કરીશ તો હવે સારામાં 'કોઠી ધોએ કાદવ નિકળે' તેનો પ્રકાર બનશે ! ઘણું તાણવા જાઉં તો તુટી જતાં વાર લાગવાની નથી અને શાહની શુદ્ધ પ્રીતિ બીરબલ ઉપર છે એટલે મારી ખટપટ હવે નકામી છે જેથી શાહનું મન જાળવી ઉપાય આદરું તોજ ઠીક થાય નહિ તો ડાહપણથી દાટ વળશે ' એમ વીચારી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, ' ખુદાવીંદ, ધન્ય આપની નેક ટેકને ? હું એજ જોવા ચાહતી હતી કે દિલ્લીપતી દિલદારપણાનાં ધર્મને પૂર્ણપણે ઓળખે છે કે નહિં: પણ હવે મને પૂર્ણ ખાત્રી થઇ તેથી હું આપના અવિરલ પ્રેમને સતકોટી ધન્યવાદ આપું છું ? '

તદંતર શાહે હુરમ પ્રત્યે જણાવ્યું કે જો આ તમારાં વાક્યો ભેદભાવ રહિત હશે તો તેથી હું ઘણોજ સંતોષ પામું છું અને ભલામણ કરૂં છું કે જો બિરબલનું બુદ્ધિબળ કોઇ પણ યુક્તિથી મ્લાત કરી શકો તેવી યુક્તિ શોધી કહાડો । તો તમારા ભાઇના અપ-

માન થયા બદલનો બદલો વળી શકે તેવો રસ્તો મારી પાસે છે ' આવા શાહનાં વાક્યો સાંભળી હુરમ નમ્રતા સાથે બોલી કે ' જો આપ ગુસ્સો ન કરો તો ગમ્મત ખાતર એક યુક્તિ રચીએ કે કાલે પ્રાતઃકાળે આપ મારા ઉપર ગુસ્સો બતાવી કોપભુવનમાં નિવાસ કરો અને બિરબલને એવો તાકીદી હુકમ આપો કે આજે હુરમ સાહેબ પોતાની મેળેજ અહીંયા આવી મને મનાવી જાય તેવી યુક્તિ લડાવો. જો એ યુક્તિમાં પછાત પડશો અને કોઇ બીજો એ કામ પાર પાડશે તો હું તમારી જગ્યા (હોદ્દો) બીજાને સોંપી દેઇશ ! આજે મારી ટેક રાખવા એ યુક્તિ રચવાની અત્યાવસ્યકતા છે. ' લાખ જતાં પણ સાખ રહેવી જોઇએ ' માત્ર નોક ચોકનાં નાણાં છે ? જેથી તે કામ જલ્દી પાર પાડો. તેમ બીરબલ મને સમજાવવા આવશે તોપણ હું કોઇપણ પ્રયત્ન વડે એનું કહેવું માનીશ જ નહિ એટલે તે કામ તેનાથી પાર ન પડયું જાણી તેનો ચાર્જ હુસેનખાને આપવામાં કશી અડચણ રહેશે નહિ પરંતુ આપ આ વાતનો ભેદ તેને કશો આપશો નહિ.

આ પ્રમાણે હુરમની પ્રપંચ રચના જાણી શાહે વિચાર્યું કે " બિરબલ હરેક પ્રયત્ને તેને મારી પાસે મોકલ્યા વિના રહેનારજ નથી એવી મને પકકી ખાત્રી છે ' એમ જાણી તે વારતા શાહે કબુલ રાખી તેજ ગોઠવણ મુજબ પ્રાતઃકાળે હુરમ સાથે દરબારી લોકો જાણે તેમ તકરાર ઉઠાવી પ્રપંચ રચના અમલમાં મુકી અને બિરબલને પુર્વોક્ત પ્રમાણે તાકીદ આપી તે સાંભળી બિરબલે વિચાર્યું કે " દંપતિ (ધણી ધણીઆણી)ની તકરાર લાંબો વખત ટકવાની છે જ નહિ; પરંતુ એની મેળેજ હુરમ સાહેબ શાહને મનાવા જાય એવી યુક્તિ રચું તોજ મારૂ નામ બિરબલ તદંતર બીરબલ હુરમ સા

હેમને મહેલે ગયો અને સલામ કરી અગાડી ઉભો રહ્યો. તેને જો-
ઇ હુરમ મનમાં વીચારવા લાગી કે—" અરે ! મારા ભાઇનું માન
ખંડન કરનાર આવી પહોંચ્યો, ખરેખર આજે એનો ઘાટ ઘડી ના-
ખુ ! ઘણા દીવસથી માતેલા સાંઢની માફક જ્યાં ત્યાં માથું ઘાલી
સહુને સેહમાં દબાવતો હતો, પરંતુ " ઘણું કરે એ થોડાને માટે !
આવા આવા સ્ત્રીબુદ્ધિને લાયક તર્ક કરી ફુલાતી હતી તેટલામાં
બિરબલે કરી રાખેલ સંકેતથી એક પટાવાળો આવી કહેવા લાગ્યો
કે, ' નામદારે હુકમ ફરમાવ્યો છે કે થયેલી વાર્તા આપણો હેતુ જ
લદી પાર પાડવા ઠીક સંબંધ ધરાવે છે માટે એ વિષે બીજા બીલ-
કુલ યત્નો આદરશો નહી; પણ આપણું ધારેલું કાર્ય જેમ જલ્દીથી
સીદ્ધ થાય તેમ તે માટે ઝટપટ ધ્યાન આપવું; નહીં તો વચમાં
કાંઇ રાજ ખટપટનાં વીઘ્નો આવી નડશે. ' એમ કહી પટાવાળો
ત્યાંથી રૂખશત થયો. પટાવાળાના બોલવા તરફ ખાસ હુરમ સાહેબે
ધ્યાન ચોંહટાડયું હતું તેથી તે સમાચાર સાંભળી મનમાં વીચારવા
લાગી કે " એવી શું વાર્તા ? ગમે તેમ હોય પણ કંઇ છુપા ભેદ
ભરેલી વાર્તા છે ? એમ તો એ શબ્દોનો અર્થ વિચારતાંજ સ્પષ્ટ
માલમ પડે છે ! " એમ વીચારી બીરબલ પ્રત્યે પુછવા લાગી કે
" બીરબલજી ! આ કહી ગયો તે વાર્તાનું રૂપ શું છે ? " ત્યારે
બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે " નામદાર ! જહાંપનાહનો એવો હુકમ
છે કે આ વાર્તા હાલ બે દિવસ સુધી કોઇને પણ જણાવવી નહી !
અને પછી જે થશે તે એની મેળેજ પ્રકાશમાં આવશે એવો હુકમ
છે એટલે તે વાર્તાનો રહસ્ય સમજાવવા લાચાર છું ! આપની સેહે
જ સલામી કરવા આવ્યો હતો. હાલ મને જરા પણ અવકાશ મ-
ળી શકતો નથી એટલેજ આપની હજુર પણ વધારે વખત હાજર

રહી શકતો નથી. અહા ? અણધાર્યું શું બની આવે છે ? મારા જીવને એ વાતથી ઘણોજ પરીતાપ ઉપજ્યો છે; પરંતુ જેનું નિમક ખાવું તેનું કહ્યું માથે ચઢાવી લેવું એ માણસનો સત્ય ધર્મ છે !" આવું ભેદભર્યું બિરબલનું બોલવું સાંભળી હુરમ ઘણાજ ઉંડા વિચારમાં પડી ગઇ અને એવી શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે " જ્યારે મને કહેવાય તેવી વાર્ત્તા નથી ત્યારે ખાસ એમ સમજાય છે કે—બાદશાહ સરકાર બીજી સ્ત્રી સાથે શાદી કરવાના હશેજ ! તે શિવાય આટલી છુપી બાબત હોય નહિ ! તેમજ મને ખાત્રી થાય છે કે હાલમાં મારા ઉપરથી પ્રેમ પણ તેમણે ઉતારી દીધો છે, મારા ભાઇનું અપમાન પણ તેજ કારણથી થયું અને મારા કહેવા પ્રમાણે રૂસણું કરવું પણ કબુલ કર્યું તેનું પણ એજ કારણ હોવું જોઇએ. મને સારૂં લગાડવા મારી યુક્તિ કબુલ રાખી, પરંતુ મુદ્દામાં તો એકાંતમાં રહી પોતાનો પેચ પાર પાડવા યુક્તિ ઝડપથી આદરી છે ; એમાં જરા શંકા નથી. મારા સારા નસીબેજ પટાવાળો આવી બોલી ગયો તેથી પ્રથમ મારા સમજવામાં આવ્યું માટે હું મારા ડહાપણમાં બિરબલને ખસેડવામાં યુક્તિ રચતાં હુંજ ક્યાંક ખસેડાઇ જઇશ જેથી સરકારને એકાંતમાં રહેવા દેવા એથી મારા માથે અપાર દુઃખનો ડુંગર ડોલશે. તેથી ડહાપણ ડોળવું મૂકી દેઇ ઝટપટ ખુદાવિંદની હજુર જવું એમાંજ સાર છે નહી તો બાજી હાથથી ગયા મછી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહિ. " એમ વિચારી જ્યાં શાહે કોપભુવનમાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં એકદમ છડી સ્વારીએ જઇ પહોંચી અને ખાવિંદ આગળ પોતાના ભાઇ બદલ લીધેલી હઠ વિષેની બનેલી કસુરની માફી માગવા લાગી. તે જોઇ શાહને ભારે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને હુરમ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે " પ્યારી આપણો કરેલો

કેરાવ કેમ ભુલી ગઇ ? ” તે સાંભળી હુરમે કહ્યું કે “ **શું ત્યારે રૂ-**
પાણું રાખવા દેઇ આપને બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા દેઉં કે ?
‘ **એવું સોનું શું કામનું કે કાન ત્રોડે** ’ એવા રૂપણામાં મા-
રો મનખો લાસ થઇ જાય. માટે સંકેતને શું કરવો ? ” તે સાંભ-
ળી શાહે જણાવ્યું કે “ આ વ્હેમ તને કોણે ઠસાવી દીધો ? હું કુ-
રાનના સોગંદ ખાઇને કહું છું કે મારો એવો વિચાર બિલકુલ છે-
જ નહિ ? હું ખાત્રી પુર્વક સમજી ચુક્યો છું કે તને બીરબલે એ
ફંદામાં ફસાવી હશે ? અને જે વાર્ત્તા આપણી ધારેલી પાર પાડ-
વાની હતી તે માટે ફોકટજ દોડાદોડ થઇ. છેવટે ‘ **રળીઆ ગહ-**
વી ક્યાં ગયા હુતા કે ઘેરના ઘેર અને ભરડકા ભેર ’ તેવું બ-
ન્યું. ” આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞાપુર્વક શાહનું બોલવું સાંભળી હુરમને
ખાત્રી થઇ કે “ હું ફોકટ ભરમમાં ભૂલી અને મારી અક્કલનું તો-
લ કરાવ્યું અને બિરબલના બુદ્ધિબળને અધિક બળવાન બનાવ્યું
તથા હાથે કરીને મારો દાવ હું હારી બેઠી. હશે ભાઇનું ‘ **નસિ-**
બ ચાર ડગલાં આગળીનું આગળ ’ રહે છે ? હું શું કરૂં ?
એની ખટપટથી ઉલટો બિરબલને વિશેષ લાભ થયો. ‘ **ભાગ્યશા-**
ળીને માટે ભુત રળે ’ એ વાત સર્વાશે સત્યજ છે. એમ વિચારી
બિરબલનું બુદ્ધિબળ જોઇ પોતે શરમીંદી બની ગઇ અને શાહે બિ-
રબલની યુક્તિનાં વખાણ કરી તેના માનમાં વધારો કર્યો.

વારતા બીજી.

ચોપાઇ.

ચાતુરને ચાતુર ન ચાહ્ય, ચાતુરને ચાતુરી પણ ચાહ્ય;
ભૂપ ચતુરની ચાહે ભેટ, મહિમ મોહની મંત્ર એ નેટ.

સમ્મર્શ.

તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ.

એક સમય ગણગૌર્યોની ત્રીજનો હિંદુ તહેવાર હોવાથી દિલ્હી શેહરના શોખિન સ્ત્રી પુરૂષો વિવિધ જાતનાં વાહનોપર બીરાજી કે પેદલજ મોજમજાહ કરતાં રમણિય ઉપવનમાં દેવાલય સ્થાને અસંખ્ય માણસો ગયાં હતાં દેવાલયની આસપાસ છેલછબીલીઓ સુંદરીઓનાં ટોળે ટોળાં જમ્હે થઇ મનોહર કંઠથી ગાયન કરતાં અને પરસ્પર તાળીઓ લેતાં ફુદડી ફરી રહ્યાં હતાં, તેમજ રસિક પુરૂષો અનેક પ્રકારનાં વાજીંત્રો બજાવી રહ્યાં હતાં અને ગંભીર મિષ્ટ સ્વરથી રાગ આલાપી મસ્ત બનતા હતા. ક્યાંક ભાંગ ઘુંટાઇ રહી હતી તો ક્યાંક ચોરસ સેતરંજ અને ગંજીફા વગેરે ખેલી રહ્યા હતા, જ્યાં ત્યાં વિવિધ પ્રકારના નાટારંભ, તાન, તમાસા રમ્મત, ગમ્મત અને કસરતો થઇ રહેલી હતી. આનંદમાં વખત જતાં વાર શું લાગે ? રાત્રી પડી ગઇ સર્વકો પોતપોતાના સ્થાનક પ્રત્યે ગમન કરવા લાગ્યા. તેવા સમયનો લાગ જોઇ નામદાર ખુદાવિંદ બાદશાહ વેષ બદલી નગર ચર્ચા જોવા અને પોતાની પ્રજા સુખી છે કે દુઃખી કિંવા મારા કારોબાર વિષે પ્રજાનો શું અભિપ્રાય છે ? તે જાણવાના હેતુથી મુખ્ય રસ્તાઓ અને મહોલ્લાઓમાં જવાનાં નાકાં ચકલી જ્યાં ત્યાં ચર્ચાઓ નિહાળતા અને વાર્તાઓ સાંભળતા હતા. તેવામાં એક ચાલાક ચતુરા ચતુર નરને શોધવા, આવતા જતા પુ-

રૂપો તરફ જોતી હતી તેણીની બાદશાહ તરફ એકાએક નજર પડ-વાથી ત્યાં જઇ ઇશારો કર્યો; જેથી બાદશાહ સમજી ગયો કે "મને કાંઇ પુછવા ચાહે છે. પરંતુ તે સ્ત્રીની વૃતિ તો તેમને પોતાની સં-ગાથે લઇ જવાની હતી, તેથી ચર્ચા જોવાની વિચારણાએ પોતે પણ સંગાથે આવ્યા" થોડેક છેટે ગયા બાદ તે ચતુરાએ બેઃ જણાવ્યો કે "મારી બાઇ સાહેબના પતિ પરદેશ ગયા છે અને વધારે વખત જવાથી કામદેવે વ્યાકુળ કરી છે જેથી આપ જેવા ચતુર નરનો મેલાપ કરવા આતુર છે માટે આપ પધારી મારી બાઇ સાહેબનો કામ શાંત કરો," એમ વાત કરતાં કરતાં મુકામે આવી પહોંચ્યા અને તેમને મકાનની અંદર લેઇ ગઇ, પ્રથમ મજલે ઉભા રાખી બાઇ સાહેબને વરધિ આપી કે "એક ચતુર પુરૂષને તેડી લાવું છું" બાઇએ ખુશી થઇ જણાવ્યું કે "તેમને બેસાડો અને હું જરા તેજ કાર્યની વ્યવસ્થા કરી અંદર બોલાવું છું." તે હુકમ થતાં બાદશા-હને કહ્યું કે "આપને જ્યાં ઠીક લાગે તે સ્થાન ઉપર જરાવાર બેસો. હું થોડી વારમાં અંદર આપના માટે ગોઠવણ કરી પાછી આવું છું." એમ કહી તે અંદર ગઇ, ત્યારે બાઇએ પુછ્યું કે "તે ક્યાં બેઠા છે?" દાસીએ જણાવ્યું કે "મારા ઢોલીયા ઉપર બેઠા છે?" તે સાંભળી સુજ્ઞ બાઇ દિલગીર થઇ કહ્યુ કે "આવનાર પુરૂષ ચા-લાક નહી હશે? આ દુધનો કટોરો લઇ જા, અને તેમને આપી કહેજે કે "દુધ શાનું છે!" તે સાંભળી બાદશાહ બોલ્યો કે ભેંસ અવર ગાયનું હશે?" એટલું બોલી તે દુધ પી ગયો. તે સમાચાર દાસીએ બાઇને કહ્યા જેથી બાઇએ જાણ્યું કે બિલકુલ બોટ છે. ફરી ને ગુલાબના ફુલની છાબ ભરી દાસી સંગાથે મોકલી ત્યારે તે છાબ પથારી ઉપર ઠલવી પાછી આપી દાસીએ અંદર જઇ તે હકીકત

કહી, તેથી બાઇએ પોતાના કપાળમાં ટપા મારી કહ્યું કે, “ શું આ હેવાન મારી સોબત કરવા લાયક છે ? દાસી જા આ છેલ્લી વખત એક અતલસનું કપડું આપું છું તેની ઘેડ ભાગી નાખ અને આવનાર પુરૂષને એટલું કહેજે કે “આ કપડાની ઘેડ બેસાડી આપો” દાસીએ અતલસને ચોળી નાંખી બાદશાહને આપ્યું અને ઘેડ બેસાડી આપવા કહ્યું. બાદશાહે ઘણી માથાકુટ કરી પણ તે નાજોક પ્રકૃતિવાળા નરને એ હજામપટી કયાંથી આવડે ? કંટાળી ફેંકી દીધું ! તે તે કપડું લેઈ અંદર જઇ બાઇને હકીકત રોશન કરી કે જેથી બાઇ બહુજ ગુસ્સે થઇ બોલી કે “ એ બેવકુફના સરદારને ધક્કા મારી બ્હાર કાહાડી મુક અને ફરી બજારમાં જઇ બરાબર પરીક્ષા કરી ચતુર નરને શોધી લાવ ! ! ” તે હુકમ થતાંજ દાસીએ હાથ પકડી ઉઠાડી ધક્કા મારી દાદરથી ગગડાવી બુરે હાલે બ્હાર કહાડી મુકયા અને પોતે દ્વાર બંધ કરી બજાર તરફ ચાલી. બાદશાહે વિચાર્યું કે “ મને ઉમંગભેર લાવી અને શું વચકું પડયુ કે મારા આ હાલ કર્યા ? પરંતુ એથી માઠું મારે લગાડવું એ ગેરવ્યાજબી છે, કારણ કે અંદર શું રહસ્ય રહેલો છે તે જાણ્યા વિના વ્યાકુળ થવું નહિ ચર્ચા જોવા સંચરવું અને રોપ બતાવો “ આટો ખાવો અને ભસવું ” એ બે શી રીતે બને ? પરંતુ એમ કરવું યોગ્ય છે કે દ્વાર ઉઘાડી તેની અંદર દાખલ થઇ જાવું; કેમકે બીજો કોણ હવે ચતુર નર આવે છે, તે શું કરે છે અને શા હાલ થાય છે ? ” તે તો જોઉ એમ મન સાથે નિશ્ચય કરી સત્વર મકાનમાં ગુપ્તપણે દાખલ થઇ છુપાઇ રહયો. હવે દાસી બજાર તરફ ગઇ હતી તે ત્યાં ચતુર નરની તપાસ કરતાં આપણી આ વાર્તાઓનો નાયક વિક્રમ પણ પોતાના પ્રિય મિત્રમંડળ સહ મેળામાં ગયા હતો તે

ત્યાંથી રમ્મત ગમ્મત કરી નિહાળી વિશેષ રાત્રી જવાથી શેહેર ભણી
પાછો ફર્યો. શહેરમાં દાખલ થયા પછી જેમ જેમ પોતપોતાના મ-
કાનો આવતાં ગયાં તેમ તેમ પોતાના મીત્રો સ્નેહ સહિત ભેટી
છુટા પડતા ગયા. છેવટે પોતે એકલો મલપતો ચાલ્યો જતો હતો
તેવામાં પેલી દાસીએ તુરત તેની પાસે આવી પ્રાર્થના કરી કહ્યું કે
"આપ જરા મારી સંગાથ મારી બાઇની વિરહાગ્નિ શાંત કરવા
પધારો." તે સાંભળી નિશંક અને કૌતુકનો રસીઓ બિરબલ તેની
સાથે ચાલ્યો અને મુકામે પહોંચ્યો. મકાન ઉપર ગયા કે પ્રથમની
માફક બેસવા ફરમાવ્યું ત્યારે બિરબલ આસપાસ નિગાહ કરી નહિં
બેસતા ઉભો રહ્યો કારણ કે બાદશાહ જે ઢોલીયા પર બેઠો હતો.
તે દાસીને સુવાનો હતો તેથી અયુક્ત સ્થાને બેસવું અયોગ્ય લા-
ગ્યું. તે બીના બાઇના જાણવામાં આવવાથી આનંદિત બની કે
"આ ચતુર નર હોય એમ જણાય છે." પ્રથમની મુજબ દુધનો
કટોરો ભરી દાસી સાથે મોકલ્યો અને પુર્વવૃત કહ્યું ત્યારે બિરબલે
કહ્યું મારૂં દુધ બ્રાહ્મણનું છે. આ સમાચારથી બાઇ ઘણીજ ખુશી
થઇ અને ફુલની છાબ ભરી મોકલાવી તે જોઇ બિરબલે તે પકી બે
સુંદર ગુલાબના ફુલ ઉઠાવી લેઇ કહ્યું કે "આપણા બન્ને શિવાઇ
કોઇ પણ આ વાત જાણનાર નથી ! એમ તમારી બાઇને કહેજો."
દાસીએ ઉક્ત સમાચાર બાઇને વિદિત કર્યા તેથી અત્યંત હર્ષમાં આવી
પ્રથમનું ચોળી નાંખેલું અતલસનું કપડું ઘેડ બંધ બનાવવા મોક-
લ્યું ત્યારે તે કાપડની બિરબલે ઘેડ બેસાડી કહ્યું કે "વાત ખુલ્લી
થનાર નથી; પરંતુ દઇવયોગે ખુલ્લી થશે તો પાછી ઘેડ બેસાડી
દેઇશું માટે જરા પણ ફિકર કરશો નહિ ! દાસીએ અંદર જઇ ક-
પડું આપી પ્રત્યુત્તર જણાવ્યો. તે જાણી હર્ષઘેલી બની એકદમ

ચતુર શિરોમણીને ભેટવા આતુર બની બ્હાર આવી, નમ્રતાથી અભિવંદન કરી–ભેટી હસ્ત ગ્રહણ કરી અંદર લેઇ ગઈ પલંગ પર બેસાડી સ્મિત હાસ્ય, હાવ ભાવ કટાક્ષ અને અનહદપ્રેમ સાથે આલિંગન ચુંબન આપી વિરહ તાપને સમાવ્યો અને આનંદ રાત્રિ વ્યતિત કરી પ્રાતઃકાળ થયે નિરૂપાયપણે બિરબલને ત્યાંથી જવાની રજા થઈ ડેહલી પર્યંત આવી બેઅદબી થઇ હોય તેની માફી માગી પ્રણામ કરી કહ્યું કે "આપની કિંકરીને પુનઃ ક્યારે દર્શનનો લાભ દેશો? મને વિસારી દેતા નહી? આ માલમતા અને હું આપને સ્વાધીન સમજી કોઇ પ્રકારે જુદાઇ ન ગણતાં જે ઇચ્છા હોય તે બેધડક હુકમ ફરમાવશો જરા પણ મનમાં શંકા રાખો તો આપને મારા સોગન છે" આવી પ્રેમ ભરેલી વાર્તા કરી પ્રેમીજનો વિખુટાં પડયાં, બિરબલે પોતાના સ્થાન ભણી ગમન કર્યું. અને પ્રેમાળ બાઇ પોતાના આનંદભુવનમાં પરવરી બિરબલના આવવા બાદ જે જે બીના બની તે તે સઘળી છુપી રીતે બાદશાહ જોઇ રહ્યો હતો અને આશ્ચર્ય સાથે ખેદયુક્ત બનતો વિચારતો હતો કે જે પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણે કર્યું તેમ જો મેં બુદ્ધિ ફેલાવી વર્તણુક ચલાવી હોત તો હું પણ આવાજ પ્રકારે આ હુરપરી સમાન નાજુક બદની પરીનો પ્રેમી આશક બનવા ભાગ્યશાળી બનત; 'લશ્કરેં-કા ભેદ પાયા કે આગુસે ગદ્ધા આયા' મેં તો "પ્રથમ કોળીએ મખી" જેવું કર્યું; હશે બન્યું તે ખરૂં પણ એ અક્કલવાન બ્રાહ્મણનો મુકામ ક્યાં છે? તે જાણવું અને તેની સંગાથે કાંઇ આરજ ખુબી લડાવી હું પણ એવો હુંશીયાર બનુ? એવા વિચાર કરતા કરતો બાદશાહ બિરબલની પુઠે પુઠે ચાલ્યા. જે મકાનમાં બિરબલ દાખલ થયો તે મકાનની ચોક્કસ નિશાની એ હતી કે મકાનની

આગળ એક ચંપાનું ઝાડ હતું, શિવાય મહેલ્લો અને મકાનની આસપાસની નિશાનીઓ યાદ રાખી પોતાના મેહેલે ગયો; પરંતુ ચેન પડયું નહી ખુદાની બંદગી કરી રાજ્ય રીત પ્રમાણે ખાન, પાન, મુખવાસ કરી એકાંત મેહેલમાં બેઠક કરી પોતાના હજુરી નોકરોને બિરબલના મકાનની ચોકસ નિશાનીઓ આપી કહ્યું કે "એ ઘરમાં જુવાન બ્રાહ્મણનો છોકરો રહે છે તેને તરત બોલાવી લાવો" હુકમ થતાંજ હજુરીઆઓ ઝડપથી બતાવેલી નીશાની મુજબ જઇ પહોંચ્યા અને બિરબલને જણાવ્યું કે, 'ખુદાવિંદ તુમકો બુલાતા હૈ જલ્દી ચલો" બિરબલે આ એકાએક બાદશાનું તેડું થયું જાણી વિચાર્યું કે "મારૂં શું કામ હશે? શું રાત્રિની વારતા કોઇના જાણવામાં આવી હશે? અગર પ્રથમ આવનાર પુરૂષ કોઇ રાજદ્વારી પુરૂષ હશે હશે ગમે તેમ હોય પરંતુ ગયા વીના છુટકો થનાર છે? 'હરી ઇચ્છા **બળવાન**" જે દીવસ પાંશરો હશે તો પડશે પાશા પોબાર. આંચકા ખાવાની કશી પણ જરૂર નથી. મીયાંનો મગજ તો જુવાબ જરા મળતાં વાર થવાથી આસમાન તરફ ઉછળ્યો અને બોલ્યો કે 'કયું સુનનેમેં આતા હય યા નહિ? દેર કરનેકા વખત નહી હય? ફીર હમારે કુછ કહેના પડે બાદ ઠીક નહી સીધી રીતસે ચલોગે તો અચ્છાહે નહીતો ફીર મુસ્કેટાટ કરકે લેજાના પડેગા" બીરબલે જણાવ્યું કે "ખાં સાહેબ? હું કપડાં પહેરી તમારી સાથે આવું છું ખુદાવિંદના હુકમને શી રીતે લોપાય?" એમ કહી ઘરમાં ગયો, પોશાક પહેરી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી તે હજુરીઆઓની સંગાથે જહાંપનાહ હુજુર હાજર થયો આશીર્વાદ દેઇ ઉભો રહ્યો કે બાદશાહે પોતાની નજીક બેસવા ફરમાવ્યું, બીરબલ પણ રાજ્યરીતી પ્રમાણે બેઠો. બાદ બાદશાહે ખુશમીજાજથી પુછયું કે તુમારા

ક્યા નામ હય ? બિરબલે હાથ જોડી " જી જહાંપનાહ ? મેરા નામ બીરબલ હય " અચ્છા બીરબલ ? કલકી રાત કહાં ઓર કયસે ગુજારી ? જી ગરીબ નિવાજ બિછાનેપે ગુજારી? નાહ નહિ સચ્ચ કહો કલ કહાં ગએથે ? " જી હજરત? દલતો મેલે (ઓરસ મે ગયાથા, ઓર વહાંસે કુચ્છ ભંગબંગ પીકે રાત પડ જાનેકે સબબસે બિગાદંગોસે જુદા હોકર ઘરકું ચલા આયા, ઓર નિસ્સેમે ચકચુર હોનેસે બિછાન પર લોટ ગયા કયું મુજેબી ચાલાકી બતલાતા હય? સચ્ચ કહો નહિતો નાહક મારે જાઓગે, માલુમ નહિ હય કે યહે ઇનસારી અમહકા રાજ હય આ વાતથી બીરબલ સમજી ગયો કે " બાદશાહ રાત્રીની હકિકત સઘળી જાણે છે અને પ્રથમ આવનાર પુરૂષ પણ પોતેજ હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે માટે હાથી આગળ પુળો પડયો છે, તોપણ શું થયું ? જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ! માથે આવી પડયા પછી બીવું એતો બાયલાનું કામ છે. હવે તો હિકમત લડાવીએ તોજ ક્ષેમપુર્વક ઘેર પહોંચાય. એમ વિચારી હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે " નેકનામદાર ? જો બીનાથી સો આપકે આગે રોશન કી, ઓર મે કુછ જાનતા નહિ" સીપાઇ યેહ બમનકું મહેલકી પીછલી બારીસે ઉંધે શિર લટકાઓ જબ કુછ મેરેકું બાત કહેનેકું ચાહે તબ ઉસકું ઉપર ખીંચ લેકે મુજકું જાહેર કરો. " આવો હુકમ થતાં બેરહેમ અને યમરાજરૂપ સીપાઇઓએ બિરબલની કુવામાં ઘડો ફાંસે તેવી ગતિ કરી. આ બનાવ રાત્રી વાળી રસિક રમણીએ પોતાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠે જોયો અને ફાંસેલા પુરૂષને ચોકસ રીતે પીછાણી લીધો ; " મારા હૈયાનો હાર બિરબલજ છે અને તેના ઉપર અચાનક આફત આવવાનું કારણ પણ પ્રથમ આવનાર પુરૂષ તે નામદાર હોવા જોઇએ !

હશે ! હવે 'તેને આફતમાંથી કોઇ પ્રકારે બચાવવો' એમ વિચારી પેલા દાસીને કહ્યું કે "એક રૂપીયાનો ટોપલો ભરી પેલા સ્હામે ફાંસીઓ છે તેના નજીક જઇ ટોપલો ઠલવી પછી પાછો ભરી આવજે. દાશીએ હુકમ પ્રમાણે કર્યું; તેમજ દાસીને જોઈ બિરબલ સમજ્યો કે આટલા રૂપીયા ખરચતા પણ છુટકો થાય તેમ યત્ન આદરો એમ પ્રેમાળ પ્રિયાએ સુચવ્યું બિરબલે સીપાઇઓને જણાવ્યું કે "મને ઉપર લ્યો મારે કાંઈ નામદારને અરજ ગુજારવી છે તે સાંભળી ઉપર ખેંચી લીધો અને જહાંપનાહને જાહેર કર્યું તેથી બાદશાહે તેની પાસે આવી પુછ્યું કે "ક્યા બાત કહેનેકી હય ? જી નામદાર ! મેં કહેતા હું કે ગરીબોકો નાહક ક્યું સતાતે હો ભલા ખુદાકી રાહપર મુજે છોડદો ઔર કુછ નજરાણાકે લીએ રૂપીયે ચહીએ તો લ્યો. આ સાંભળી બાદશાહ ગુસ્સે થઇ કહ્યું કે" અબતક ભી બદમાશી નહી છોડતાં ? બસ તેરેતો યેહી લાગ હૈના મુનાસબ હય એમ કહી બીરબલની પ્રથમ પ્રમાણે ગતિ કરી પુનઃ તે પ્રેમાળ પ્રેમદાએ પોતાના પ્યારાની આ પ્રમાણે દુઃખાવસ્થા જોઇ સોના મોહરો, હીરા માણેક વગેરેના ટોપલા ભરી પુર્વવત દાસીને મોકલી સજા જણાવી અને બીરબલે નામદાર આગળ તદબીર લડાવી તદાપ કશું વળ્યું નહી છેવટે સાહસુ સુંદરીએ દહીંની ગોરસી દાસી સાથે મોકલાવી અને તે દાસીએ બીરબલની નજર આગળ તે ગોરશી ઉંધી વાળી ચાલી ગઇ તેથી બાદશાહને અરજ કરવા છેવટે જણાવી ઉપર ખેંચી લીધો અને તેની વાત નામદાર સાંભળવા લાગ્યા બીરબલે દુઃખી ચેહેરે જણાવ્યું કે " સિરતાજ ! હમ રાતકી વખ્ય ગમ્મત દેખને કે લિયે નિકલા થા ઉસ વખત એક ઔરતને આકે મુજે ઇશારા કીયા મૈ ઇસકે પીછે ચલા ઉસને જાહેર

કીયા 'મેરી શેઠાણીકા ખાવિંદ ઘર નહી હય ઔર વોહ ખાવિંદકે સિવાય બડી બેજાર હો રહી હય, જીસ્સે આપ ચલો ઓર વસ્લકી મજાહ લીજીએ મે તો ઉસકે સાથ ગયા, હવેલીમે દાખલ હુવા, ચિરાખ જલ રહીથી, એક દોલીયાબી બીછાયા હુવાથા, વહાં જાકે મે તો બેઠ ગયા પીછે ઉસકી સેઠાણીને એક દુધકા કટોરા ભરકર મેરે વાસ્તે ભેજા, ઓર લૌંડી બોલી કે "દુધ કીસકા હય મયને જુવાબ દીયા કે ભેંસ કે ગાવકા હોગા એસા કહેકર દુધ પીગયા ફીર કુલોંસે ભરી એક છાબ મેરી તરફ ભેજી મેને વો કુલોકું બીછા કે સો ગયા બાદ એક અતલસકા કપડાં મસલકે ભેજા ઓર કહાકે ઇસકું અચ્છી તરાહસે જમાકેદો મયને કુચ્છ શિરપચી તો કી મગર ઉસકી સડીન જમનેસે ગુસ્સે હોકર ફેંક દીયા. યહે સબ બાત સેઠાની સુનકર બડી ખફા હોગઇ, ઓર કહેને લગીકે એસે હેવાન ગધાકું કહાંસે ઉઠા લાઇ ? માર ધકે ઓર ગીરાદે નીચે એસા કહાકે લૌંડીને મુજે આકે ઉઠાકર બુરે હાલસે ધકા માર દાદરશે નીચે ગીરા દીયા ઉસ્સે મેરી તો હડી નરમ હોગઇ ખુનબી નીકલા મગર કરના કયા ?

ઇશ્ક બાજી હૈ બુત પરસ્તે હર કસુ રાકાર નેસ્ત ઘોલ છકડ લાત મુકી આશક દરકાર નેસ્ત" લેને ગઇ પુત ઓર બો આઇ ખસમ મેરેપર હાલ ગુજારા. કયા કહું નામદાર ? રાત ઇસ તરેહસેં ગુજારી ઓર ફજરસે ઉંચે શિરસે ઝુકતા હું ? રંડીયુકે યાર સદા હૈ ખ્વાર, કાંટાકા બીછોના ઓર ઉપર જુતીયાંકા માર આ વાત સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે "વાહ બિરબલ અચ્છી હિકમત લડાવી તેરી તો નહિ મગર મેરી તો એસી ફજેતી હુઇથી ? તુને તો ખુબ એસઆરામ લુટ લીયા, ઓર મેને માર ખાયા, નિંદ ગુમાઇ, ઓર ચુપચુપ ઘર આયા. આ સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે ' જી જહાંપ-

નહિ ? જુઠ કીસ લીયે કહેતે હો, ક્યા આપપર એસી ? ' બસ બીર-બલ કુચ્છ કેહેનેકી બાત નહી ખુદાકે વાસ્તે ' **અબતો તેરી બી ચુપ ઓર મેરી બી ચુપ '** કર નહી તો કોઇ લોગ જાનેગે તો નાહક લોક હાંસી ઓર ઘરમેં નુકશાન હોગા મગર તેરી ચાલાકી દેખકે મય બહોત ખુશ હુવા હું ઓર ચાહતા હું કે અબ મેરી ચસ્મોકે આગેસે કભી તું દુર મત હઠજો કુચ્છ પઇસા યા કોઇભી ચીજ ચાહીએ સો બેધડકસે લે જા ઓર હરવખ્ત મેરા રાજ્યકારો-બારમેં કાબીલ હોકર મોજમજાહ કર આજસેં મય તેરેકુ કોઇ કસમ ખાકર કહેતા હુંકે તેરેસે કોઇ તેરેહસે જુદાઇ નહીં રખુગા, ઓર એક અજીજ દોસ્તકી મુવાફક સમજ હરદમ નીભાઉંગા બીરબલ પોતાનું અહોભાગ્ય થયું એમ સમજી ખુદાવીંદને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે " જહાંપના નામદારકા હુકમ મય તો આપકી હું જો કુછ ફરમાવોગે વોહ ફરમાન બજાનેકે વાસ્તે અયે બંદાબી શીર ગુ-દાકે હાજર હય " આવી ઘણી અરસપરસ વાતો થઇ અને પ્રેમની ગાંઠ જોડાણી. ત્યાર પછી સર્વ પ્રકારે બીરબલ સમૃદ્ધીવંત થયો અને બાદશાહના દરબારમાં સર્વથી માનીતો અને અકલમંદ ગણાયો.

વારતા ત્રીજી.

દિલમાં કદી ડહાપણ જાય ડુલી, તકદીર આગે તદબીર ભુલી.

ખાડ ખોદે તેજ પડે !

અકબર બાદશાહના દરબારમાં બીરબલ એ એક મહાન બુદ્ધી-માન પુરૂષ હતો તેથી બાદશાહની તેના ઉપર ઘણી મમતા હતી

કોઇપણ પ્રકારની રાજ્ય કારભારની વારતા વીશે ફેરફાર સુધારો કીંવા ગુચવણ ભરેલી ફરીયાદોના ફેંસલા કરવા હોય તો બીરબલની સંમતી પ્રમાણે કામ કરવામાં આવતું હતુ આથી તમામ મુસલમાન મુસુદી વર્ગમાં એક બ્રાહ્મણ મહા માનીતો થઇ પડવાથી બહુ ઇર્ષા કરી જ્વાલાની પેઠે મનમાં બળી ભસ્મ થવા લાગ્યા, ઘણાક બીરબલને ખસેડવા પણ દરીદ્રના મનોરથની પેઠે સવ વીચારો વ્યર્થ થયા પરંતુ એકજ વસ્તુની પાછળ ગમે તેટલા નાસીપાસ થયાં છતાં પણ મચ્યાજ રહીએ તો અંતે ઇશ્વર ફતેહ આપેજ છે. એ દાખલાને વળગી રહી મુસલમાન મુસુદીઓએ નીશ્ચય કર્યો કે 'શત્રુ અને રોગ ઉગતાજ છેદાય તો ઠીક' વધારે વખત ગયે સર્વ ઉપાય નકામાજ થઇ પડવાના ! એ અન્ય જાતીનો પુરૂષ પોતાનો પક્ષ સબળ કરવા સ્વજાતીનાં માણસો જ્યાં ત્યાં ગોઠવી આપણી જ્ઞાત નું નીકંદન કરાવશે માટે પ્રથમથી એનુંજ નીકંદન કરવું એ સમાન એકે ઉપાય શ્રેષ્ઠ નથી ! એમ નક્કી કર્યું; પરંતુ યુકતી રચવી શી રીતે ? તથા બાદશાહ પાસે બીરબલ શીવાય કોઇ વાત કરવા પામતું નથી માત્ર એક ઇમામ નામનો હજામ નામદારની હજામત કરવા જાય છે. તે વાત કરી શકે તેમ ગોઠવણ બની શકે તેમ છે. અને તે વખતે બીરબલ પોતાના ખટકર્મમા રોકાયલો હોય છે જેથી ત્યાં ન હોવાથી વાર્તાની સારી ઇમારત થઇ શકશે એમ ધારી ઇમામને સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યો અને મોટી રકમ બક્ષીસ ખાતે આપવા ઠરાવી જેથી '**પૈસા જોઇ મુનીવરનું મન ચળે છે**' તે કામ કરવાની ઇમામે હીમત ભીડી હા પાડી; બાદ એક વખતે નામદારની હજામત કરવા ઇમામ ગયો અને વીનોદની વાર્તાઓ ચલાવતાં સમય જાણી બોલ્યો કે "ખુદાવીંદ ! આજે આપની હજામત ઉપર મને વીચા-

રખા ઉત્પન્ન થઇ કે આપના વડીલોની ઘણીજ નાજુક પ્રકૃતી હતી; કેમકે આવો અસ્તરો હલકો ફેરવતાં છતાં પણ સહન થઈ શકતો નહી, નામદાર મેં તેમની હજુર અઠાવીશ વર્ષ પર્યંન નોકરી કરી પરંતુ કોઇ દીવસ મારાપર ગુસ્સો કર્યો નહોતો. તેઓને સ્વર્ગવાસ થયાને આજે દશ વર્ષ થયા પણ તેમના કશા સમાચાર મળ્યા નહીં તેમ આપ નામદારે પણ કશી ખબર મંગાવી નહી એ ખરેખર વીસ્મય થવા જેવું છે?" બાદશાહે ઇમામની વાત સાંભળી હસીને તાજુબી સાથ કહ્યું કે "શું ઇમામ તું ગાંડો થયો છે? અરે જે સ્વર્ગ લોકમાં જાય છે તેમના સમાચાર મૃત્યુ લોકના મનુષ્યો લાવી શકે છે? કદીજ નહી! અલ્યા થોડીજ હલકારા મારફતે ચીઠ્ઠી કે ખબર મોકલી શકાય તેમ છે." ઇમામ બોલ્યો "નામદાર! એમ તે હોય? સ્વર્ગવાસીઓના સમાચાર મળી શકે છે; પરંતુ જેવા તેવા હલકારાથી તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ જો બીરબલ જેવો મહા ચતુર નર ધારે તો તે કામમાં ફતેહ મેળવે એમ હું ખચીત માનું છું; કારણ કે એક વખત આપના વડીલોએ બીરબલને સ્વર્ગમાં મોટા વડીલ અને મીત્ર મંડળની ખબર કહાડવા મોકલ્યો હતો તે વખતે ખ[illegible]જના વધારે થયું હતું; પણ આપના વડીલોની ખબર લાવ્યો હતો. બીરબલને જ્યારે સ્વર્ગમાં મોકલ્યો ત્યારે સુગંધી તેલોથી સ્નાન કરાવી બ્રાહ્મણોના સ્મશાનમાં ચીતા ખડકી મોટી ધામધુમ અને વાજીંત્રોના અવાજ સાથે ચીતામાં સુવાડી આગ લગાડી દીધી હતી તે પછી ધુમાડાની મારફતે આકાશે ચઢી ગયો હતો. અહા! શું તેની પુણ્યાઇની અને ચાતુરીની વાત કહું? એવું કામ તો તેનાથીજ થઈ શકે! માટે ગરીબ પરવર! ખર્ચથી ન બીહતા એક વખત બીરબલને સ્વર્ગમાં મોકલી વડીલોની ખબર

મંગાવો! " આ પ્રમાણે ચમત્કૃતીભરેલું હમામનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે સત્ય માન્યું. કહ્યું છે કે 'મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ સાન હોતી નથી' તે પ્રમાણે કશો વિચાર ન કરતાં જ્યારે બિરબલ આવ્યો ત્યારે બાદશાહે સ્વર્ગવાસી વડીલોની ખબર લાવી આપવાની હકીકત જણાવી. તેથી બિરબલ સમજ્યો કે " વિરૂદ્ધ પક્ષવાળાઓએ મારો ઘાણ વાળવા આ ઘાટ રચ્યો છે; પરંતુ હુંજ ખરો કે તેમનો ઘાટ ઘડી દુશ્મનોની છાતીએ શૂળી સમાન થઇ મલપતો ફરૂં! પરંતુ આવી વાત ઠસાવનાર કોણ હશે? તેને ઓળખવો જોઇએ." એમ ધારી બાદશાહને બિરબલે કહ્યું કે " નામદાર! હું એક વખત સ્વર્ગમાં ગયો હતો ખરો; પણ તે ગુપ્તપણે કરેલી વાર્તા માત્ર બે ચાર જણુજ જાણતા હતા તેમજ આપના વડીલોએ જાણતા લોકોને ધમકી આપી સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે 'આ વાત કોઇના જાણવામાં આવે નહિ' એમ આજ્ઞા થયાથી પુજ્ય બુદ્ધિવડે અદ્યાપિપર્યન્ત તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો છતાં આપ નામદાર અગાડી પણ એ વાર્તા કહી નહોતી, તદપિ તે ગુપ્ત વાર્તા આજે આપના કાને શી રીતે આવવા પામી? એજ મને વિશેષ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે." તે સાંભળી બાદશા અથઇતી વાર્તા કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે " તું એકવાર ફરી વડીલોની ખબર લઇ આવીશ ત્યારેજ ઠીક થશે " બિરબલે જણાવ્યું કે " જહાંપનાહ! સ્વર્ગ લોકમાં જવું એ વાત મનુષ્યોને ખરેખર દુષ્કર છે પણ મંત્ર બળવડે કરીને તે કાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે છે! હું મંત્ર ઉપાસનાની વિધિ જાણું છું, પરંતુ તે પ્રયોગ કરતાં કેટલોક વખત લાગશે એટલે તેમાં હોમ હવન વગેરે કરી સર્વ દેવોને સંતુષ્ટ કરી કાર્ય સફળ કરવું પડે છે અને તેમાં વિશેષ ખર્ચ થાય છે; તેમ છતાં પણ

આપ ખર્ચ કરવા તૈયાર છો તેથી સર્વ પ્રકારે આપની આજ્ઞા હું માથે ચઢાવું છું. માત્ર ચાર લાખ રૂપિયાની જરૂર છે તે મળ્યા બાદ અનુષ્ટાન કરી આજથી છ માસ થતાં હું વડીલોના સમાચાર લેઇ પાછો આવીશ." બાદશાહે પણ તે સઘળી વાત કબુલ કરી 'ગરજવાનને અકકલ હોય નહિ' રૂપિયા માગ્યા પ્રમાણે આપ્યાં. બિરબલ રૂપિયા લેઈ મકાને પહોંચ્યો, તદંતર બિરબલે તદબીર રચી કે બ્રાહ્મણોની સ્મશાન ભૂમિથી અર્દ્ધો ગાઉ સુધી ગુપ્ત ભોંયરૂં કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ બનાવરાવ્યું અને એવી યુક્તિ રચી કે તે સ્મશાનનાં સાંચો (યંત્ર) ગોઠવી ઉપર પગનું દબાણ કરતી વખતે પાટીયું અંદર ઉતરી પોતે ગુપ્ત રસ્તે ચાલ્યો જાય અને તે ત્રાંબાનું પાટીયું પુનઃ પૃથ્વી બરોબર બની રહે (હાલમાં જેમ નાટકના તથા દેખાવમાં પૃથ્વીમાં ગેબ થઇ જવાના અને આવવાના સ્ટેપ ગોઠવે છે) તેમ ગોઠવણ કરી; બાદ બાદશાહને જાહેર કર્યું કે "કાલ રાતના અનુષ્ઠાન પુર્ણ થાય છે માટે ચિતા ખડકાવી જે તૈયારી કરાવવી હોય તે કરી લેવી." આ વાર્ત્તા સાંભળી બાદશાહે હજામ (હમામ) ના કહેવા મુજબ ચિતા અને સર્વે સામગ્રી તૈયાર કરાવી એટલે બીરબલ તેમાં બેઠો અને સમસ્ત લોકોની મળેલી મેદનીના જોતાં સળગાવી દેવાનું કહ્યું, તેથી અગ્નિ ચિતાની ચોફેર મૂકી ગુલાલ અબીરની ગીરદમાં અને ધુપના તથા ચિતાના ધુમાડામાં બિરબલે કરી રાખેલી યુક્તિ સિદ્ધ કરી ગુપ્ત પ્રદેશમાંથી પસાર થઇ કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં જઇ નિવાસ કર્યો આથી સર્વ કોએ જાણ્યું કે બિરબલે સ્વર્ગપ્રત્યે ગમન કર્યું. બાદશાહ પોતાના વડીલોના સર્વ સમાચાર મળશે અને બિરબલના વિરુદ્ધ પક્ષના મુસદ્દી વર્ગે પોતાના વચમાંથી સદાનું નડતું સાલ ટળ્યું એમ જાણી બહુજ ખુશી થયા; ત-

ઇંતર ઇમામની યુક્તિથી પ્રસન્નતા પામી બાદશાહે અને મુસુદી વર્ગે ઇનામ ખાતે મોટી રકમ બક્ષીસ કરી અને તેની સર્વેકોઇ તારીફ કરવા લાગ્યા. બાદ બિરબલ ગુપ્ત ગૃહમાં રહી સર્વ વૃત્તાંત મેળવતે ૭ મહિના પસાર કર્યાં. એક સમય વર્ષા તથા વીજુત અને ગરજારવનું તોફાન પ્રબળ જાણી બિરબલે ગુપ્ત ગૃહથી પ્રકટ થઇ પોતાના શરીરે વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્ર અને છાપ તિલક બનાવી તથા વિચિત્ર વસ્ત્રો પારધાન કરી વિલક્ષણ રૂપ રચ્યું તેમજ ઇમામની કપટપટ્ટુતાનો બદલો લેવા ૭ મહિના પર્યંત હજામત કરાવી નહિ. તેથી ભયાનક વેષ વડે કોઇ પણ તેને ઓળખવા પામ્યું નહિ. બિરબલ સ્વર્ગ લોકથી આવ્યો છે આવી બાતમી (ખબર) બાદશાહને અપાવી, જેથી બાદશાહ અત્યંત હર્ષયુકત બની મહા સમારંભ સહ દરબારમાં તેને આણ્યો અને સ્વર્ગ લોકની અથ ઇતિ હકિકત પૂછી ત્યારે બિરબલ બોલ્યો કે ' ખલકકે ખુદાવિંદ જે વખતે હું ચિતામાં બેઠો અને અગ્નિ ચો તરફ લગાડી તેની ધુમ્રશ્રેણી આકાશે જઇ પહોચી તે દ્વારા હુ પણ મંત્ર બળે આકાશે જઇ પહોચ્યો, છેક મેઘ મંડળ પર્યંત ચડયા અને સર્વત્ર દેવનાં વિમાનો મારા દ્રષ્ટિ પ્રથમ પડયા. તે પૈકી એક સુંદર વિમાનમાં હું જઇને બેઠો અને સ્વર્ગલોક જવાની મે વૈમાનિકોને ઇચ્છા જણાવી તેથી મને સ્વર્ગ વિષે લઇ ગયા જઇને જોઉં છું તો અપસરાઓના નવલ નાટારંભ, સ્વર્ગ લોકની અભિનવ રચના, અવર્ણનિય અમૃતનો આસ્વાદ અને મનોહર કિન્નરોનાં ગીત સંગીત ચક્ષુ સમીપ ચમત્કારીક બનાવો ખડા થયા. અહા ! જે મનુષ્યો કિંવા રાજા, મહારાજા, યોગી અને તપેશ્રીઓ મૃત્યુલોકમાં રહી મહાન દુષ્કર તપશ્ચર્યાઓ તથા યજ્ઞયાગાદિ મોટાં સુકર્મો કરી સ્વર્ગ સુખ સંપાદાન કર્યા છે. એ સુખ

સહજમાં પ્રાપ્ત થતાં નથી ! ત્યાંના નિવાસીયોના સુખની શું વાર્તા કહું ! કેમકે તે સુખો વાસ્તવીક રીતે વિચારતાં અનુભવ્યા શિવાય કોઇ કહેવાથી બની આવે તેમ નથી. નામદાર ! સત્ય કહું છું કે તે સુખ વૈભવો ત્યજી આ લોક આવવા બિલકુલ મારૂં દિલ ચાહતું નહતું; પરંતુ કરવું શું ? આપના વડીલોનો અત્યંત આગ્રહ હોવાથી આવવું પડ્યું તેનું કારણ કે આપના વડીલોને સમસ્ત પ્રકારના મહાન સુખો સ્વાધિન છે તોપણ એક ખેદજનક પ્રકાર એવો બન્યો છે કે તેઓ કોઇના આગળ પ્રકાશ કરી શકતા નથી; કેમકે સ્વર્ગ લોકના રહેવાશીઓને કંઇ આ લોકના લોકની માફક ઉદર પોષણ માટે મહેનત કરવી પડતી નથી. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે માત્ર અમૃતપાન કરે છે એટલે મહાનંદ તૃપ્તિ મળે છે, તે અમૃત આગળ આ લોકના સર્વ વખણાતાં પકવાનો પણ ફીકકાં અને નકામાં લાગે છે; જ્યારે એ પ્રમાણે ખાવા પીવાની સોઇ (સોઇ) હોવાથી કોઇ કોઇની ત્યાં પરવા ધરાવતા નથી જેથી આપના વડીલોને હજામતની મોટી આપદા વેઠવી પડે છે. આપણા હમામ હજામનો બાપ ત્યાં છે તે ક્યારે ક્યારે મહા મહેનત અને આજીજી કરવાથી ઉપયોગી થાય છે; પણ તેનો હાથ બહુજ ભારે છે અને વડીલોની પ્રકૃતિ નાજુક છે જેથી તેના હાથનો અસ્તરો જરા પણ સહન થતો નથી તે સબબથી તેની પાસે હજામત કરાવતાજ નથી ! ગરીબ પરવર ! આપના વડીલ જેવાઓની જ્યાં એવી દશા છે ત્યાં મારા સરખા ગરીબની તો વાતજ શી ? આજે છ છ મહિના થયા પણ મુદલે મારી હજામત થઇ નથી; ત્યાં બાકી તો સર્વ પ્રકારનું પૂર્ણ સુખ હોવાથી કશું દુઃખ જણાતું નથી; પણ આપણા વડીલોની હજામત મારા કરતાં બમણી વધેલી છે તેથી ઘણોજ કંટાળો થાય

છે. જ્યારે આ લોકમાં આપના વડીલો હતા તારે માત્ર આપણો ઇમામ હજામ તેમને પસંદ પડયો હતો તેથી તેને વારંવાર યાદ ક-રે છે અને મને કહ્યું કે બિરબલ, અમારી એટલી અડચણ દુર કરે અને તું મૃત્યુલોકમાં જઇ આ હકિકત બાદશાહને કહી સંભળાવજે કે એકાદો સુંદર હલકા હાથવાળો હજામ અહીયાં મોકલી દે. નામદાર મારા મનમાં અહિયાં આવવાનું નહોતું પણ શું કરૂં ? આપના વડીલોની આજ્ઞા શી રીતે ઉલ્લંઘન કરી શકું ? પછી સર્વ સુખ વૈભવને લાત મારી હું નીકળ્યો અને વર્ષાદની ધારા મારફત કાલ રાત્રે નીચે આવી પહોચ્યો. જે હકિકત હતી તે કહી હવે જેમ ખુદાવિંદની મરજી હોય તેમ કરવા મુખ્તયાર છો. જો ઇમામને મોકલવો હશે તો એક મહિના સુધીમાં તેને મોકલવામાં નવું ખર્ચ કરવું પડશે નહિ કેમકે કદાચ મને સ્વર્ગલોક જવા આવવામાં ઓછો વધતો વખત લાગી જાય માટે મેં મંત્રારાધના કરતી વખતે આઠ મહિનાની બંધણીરૂપ સંકલ્પ કરેલો છે માટે હજુ તે મુદતમાં એક માસ બાકી છે જેથી માત્ર ચિંતા એક નવી ખડકી પડશે એટલે થયું ! " આ પ્રમાણે બિરબલની વાર્તા સાંભળી અક્ષરસઃ સાચી માની પોતાના વડીલોની અડચણ દૂર કરવા માટે ઈમામને બોલાવી સ્વરગે જવા વીષે કહ્યું. જેથી ઇમામ સમજી ગયો કે આ કામ બીરબલનાંજ છે ! પણ આ-શ્ચર્ય એ થાય છે કે મરી ગયેલો સજીવન શી રીતે થયો ? હવે હું ગમે તેવાં બ્હાનાં બતાવીશ પરંતુ બાદશાહ કશું કાને ધરનાર નથી ! ' હાથનાંજ કર્યાં હૈયેજ વાગે ' તે ખરૂં છે ! એમ ચીંતાગ્રસ્ત બની પોતાને પાપી પ્રપંચ રચનાર ગણી ધીકારવા લાગ્યોઃ પણ ' હાથમાંથી બાજી ગયા ' પછી શું કામ આવે ? સિંહના પંઝામાંથી નાસી પણ ક્યાં છુટવું એવો પશ્ચાતાપ કરતો બાદશાહના

કહેવા પ્રત્યે આનાકાની કરવા લાગ્યો; પરંતુ બાદશાહે તો ચોતા ખ ડકાળી બળાત્કારે ઇમામને અંદર સુવાડી આગ લગાડી દીધી ! આ પ્રમાણે બીરબલે પોતા ઉપર આવેલું સંકટ પોતાની ચાતુર્યતા વડે ટાળ્યું અને હજામને યોગ્ય શાસન આપ્યું.

વારતા ચોથી.

દોહરો.

કરામત કીરતારની, જાણો " બુદ્ધી " જરૂર;
કૃપા હોય કીરતારની, તોજ મળે લક્ષપૂર.

સમયસુચકતા.

એક દીવસ બાદશાહે કચેરીમાં બેઠેલા સઘળા અમીર ઉમરાવો ની સમક્ષ એક એવું પ્રશ્ન કર્યું કે " આ કચેરીમાં આવેલાં સમસ્ત લોકોના મનમાં અત્યારે શું ઇરાદો હશે ? તે કોઇ કહેશો ? " આ પ્રશ્ન સાંભળી સર્વ અમીર ઉમરાવોએ પોતપોતાની બુદ્ધી વડે બહુ બહુ વીચારો કર્યા પરંતુ સર્વ લોકોનો શું ઇરાદો હશે એ કેમ કહી શકાય ? અગર કદાચ તર્કશક્તી ચલાવી કોઇ યુક્તી ગોઠવી કહાડી બતાવીએ ને વખતે યુક્તી ખોટી ઠરે તો અપમાન થાય ? એવા વી ચારોમાં મુઝાવા લાગ્યા; કીંતુ કશો જવાબ દેઇ શક્યા નહી છેવટે બાદશાહે બીરબલને પ્રશ્ન કર્યો કે " અહીંયાં બેઠેલા સઘળા અમીર ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં શું ઇરાદો હશે તે કહી શકશો ?" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " જી પરવરદીગાર ! કહી શકીશ ! પરંતુ દરેકના મનમાંનો ઇરાદો જુદો જુદો કહું કે એકજ વખતે સઘ ળાંઓનો ઇરાદો દર્શાવી દેઉં ? " તે સાંભળી બાદશાહે સાનંદાશ્ચ ર્યથી જણાવ્યું કે 'બસ, એકજ જવાબમાં કહી બતાવો.' ત્યારે બીર

બલે જણાવ્યું કે નામદાર ! અહીંયાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને સભાજનોના મનમાં એવોજ ઈરાદો છે કે આપ નામદાર જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર આકાશમાં તપે ત્યાં સુધી વગર હરકતે રાજ્ય પ્રતાપ અને ધન—દોલત, પુત્ર પરીવાર, અને કીર્તી દીનપ્રતીદીન વીશેષ પ્રાપ્ત કરી મહાન ભોગ ભોગવો એવો, સઘળાઓનો ઈરાદો છે. જો એ ઉત્તરમાં શંકા રહેતી હોય તો પ્રત્યેક જણને પુછી ખાત્રી કરો ! આ પ્રમાણે ચમતકારીક યુક્તી જોઈ બાદશાહ અને સર્વ સમાજનો વગેરે અત્યંત ખુશી થયા અને બીરબલની અક્કલની સર્વકોઈ તારીફ કરવા લાગ્યા !

ભાગ બીજો.

વારતા પાંચમી.

દુર્જન દાગ લગાડવા, કાર્ય કરે પ્રતીકૂળ.
પણ પરમેશ્વર પાંસરો, (તો) મહાજન પણ અનુકૂળ.

દીલ્લી શેહેરમાં એક દેવીદાસ નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેના માટે નગરનીવાસીઓએ એવી અફવા ચલાવેલી હતી કે—" જો પ્રાતઃકાળમાં કોઈ મનુષ્ય દેવીદાસનું મુખ જુએ તો તેને તે દીવસે અન્ન ખાવાને મળતું નથી ! " તે અફવા બાદશાહને કાને જઈ પહોંચી ત્યારે બાદશાહે વીચાર્યું કે—" તે અફવા સત્ય છે કે અસત્ય તેનો નીર્ણય કરવોજ ! " એમ ધારી દેવીદાસને સીપાઈઓ પાસે પકડી મંગાવ્યો અને એકાંત જગ્યોમાં બેસાડી રાખ્યો. બીજે દીવસ પ્રાતઃકાળમાં બાદશાહે ઉઠતા વાંતજ મુખ જોયું અને વીચાર્યું કે " આજે હવે શું હકીકત બને છે તેની ખાત્રી કરૂં. "

હવે બાદશાહને જ્યારે જમવાનો વખત થયો ત્યારે જમવા બી રાજ્યા, નવ નવ પ્રકારનાં ભોજન થાળમાં પીરસાઇ મુખ આગળ થાળ મૂકયો, એટલામાં તે થાળની અંદર ધરોળી પડી તેથી બાદશાહને ગ્લાની ઉત્પન્ન થઈ અને જમ્યા વગરજ ત્યાંથી ઉઠી ગયા. બીજી નવી રસોઇ તઇયાર થવા માંડી. આ બનાવથી બાદશાહને ખાત્રી થઇ કે ' દેવીદાસનું મુખ જોયું તેનો આ પ્રભાવ છે ! માટે તેવા દુષ્ટનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી વધકારોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે " આ દુષ્ટને એકદમ શુળીએ ચઢાવી દ્યો. " આ હુકમ સાંભળતાં વધકારો તેને લેઇ ચાલ્યા; પરંતુ " રામ રાખે તેને કોણુ ચાખે " માર્ગમાં બીરબલ મળ્યો અને તેની સઘળી હકીકતથી વાકેફ થયો. બીરબલે તેની વાર્ત્તા સાંભળી અંતરમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ તેથી તેને એકાંતમાં લેઇ જઇ કહ્યું કે " ભાઇ ! જરા પણુ બીહીશ નહી. જે વખતે તને વધસ્થાનકે લઇ ગયા પછી વધ કર્ત્તા પુછશે કે તારી શું ઇચ્છા છે; અર્થાત્ તારે કાંઇ કહેવું અગર ખાવું પીવું કે ઇશ્વિરસ્મર્ણું કરવા વીચાર છે ? એમ કહે ત્યારે એટલુંજ કહેવું કે મારૂં મોઢું જોવાથી માણસોને અન્ન ખાવા મળતું નથી; પરંતુ મેં આજ બાદશાહ હજુરનું મોઢું જોયું તેથી મને શૂળી મળી છે, માટે એટલુંજ લોકોને પરોપકાર માટે જાહેર કરવા ચાહું છું કે કોઈ પણુ બાદશાહ સાહેબનું પ્રાતઃકાળમાં મોઢુ જોશો નહિ, નહિ તો મારા જેવા બુરા હાલ થશે ! આટલું આ મળેલી મનુષ્યોની મેદનીમાં કહેવા ઇચ્છું છું, એમ કહેજે." એમ કહી બીરબલ ચાલ્યો ગયો અને તેને વધ સ્થાનકે લેઇ ગયા. જ્યારે વધકારોએ પૂછ્યું કે " તારી હવે શું ઇચ્છા છે તે જણાવ ? " તે સાંભળી દેવીદાસે બિરબલની શિક્ષા મુજબ કહી જણાવ્યું જેથી તેઓ વિસ્મય થઇ

બાદશાહને જાહેર કરવા ગયા અને તેની કહેલી હકીકત જાહેર કરી જેથી બાદશાહ ઉલટો ગભરાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ ધારી વધકારને કહ્યું કે "તે ગૃહસ્થનો વધ ન કરતાં મારી પાસે લાવો" એવો હુકમ કર્યો! વધકારો તેને લેઇ બાદશાહની હજુર આવ્યા ત્યારે તે ગૃહસ્થને બાદશાહે ઇનામ આપી કહ્યું કે આ વાર્તા કોઇની આગળ કહેશો નહિ? એમ કહી વિદાય કર્યો. પછી વધકારોને પુછ્યું કે "તમે આ ગયો તેને વધસ્થાનકે લેઇ ગયા તે વખતે રસ્તામાં કોઇ મળ્યું અગર એને કોઇ સાથે વાત કરી હતી?" વધકારોએ કહ્યું કે "શિરતાજ! ફક્ત બીરબલજી સાથે તેણે કાંઇક વાર્તા કરી હતી." આ સાંભળી બાદશાહ સમજી ગયો કે "ખુબી સઘળી બિરબલની અક્કલનીજ છે, શાબાસ છે એની અક્કલને!!" એમ તારીફ કરતો મનમાં ને મનમાં આનંદમાન બન્યો!!

વાર્તા ૬ ઠી.

"હાજર જવાબિ હોય, સહી બુદ્ધિશાળીજ શોય?"

હાજર જવાબ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે "જે પ્રાણી માત્રની દ્રષ્ટિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે; તે ચંદ્ર સૂર્યના પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુ જોઇ શકાય છે પણ કોઇ એવી વસ્તુ હશે કે ચંદ્ર અને સૂર્યના પ્રકાશમાં પણ ન જણાય? હાજર જવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, તેમના પ્રકાશ છતાં પણ અંધારૂં નજરે જોઇ શકાતું નથી! આ માર્મીક યુક્તિ સાંભળી બાદશાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વાર્તા ૭ મી.

વસંતતિલકા છંદ.

જેને અનીતિ પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી,
તેને સુનીતિ પંથ ગાતી જણાય પાજી,
પાપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે,
સીઝે ન અર્થ તદપી ન મતી સુધારે.

બિરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દીલ્લીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન) મહા ચતુર, ધુર્ત અકલવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો; તેના સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણોજ નારાજ રહેતો અને નીરંતર એજ વિચાર થતા કે " આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી " કબાબમાં હડી " સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજ્યના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે. ખરેખર હીણુ પદ છે ! માટે કોઇપણ પ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીંયાથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા આપણી કોમના માણસને હાથ આવે । એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસેન નામનો ગવઇયો કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનનોન પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વસ્ય કરી લીધા હતા, તેને તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દીવસ તાનસેનને ગાયન કરવા એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદાર શાહને આમંત્રણ કરયું કે આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો. તદંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવુ થયું મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તા-

નસેને પ્રથમ દીપક રાગ છોડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે રાખેલી બતીઓથી એની મેળેજ તાત્કાળે જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટ બંધ દીસમાન થઈ, તેથી બાદશાહ અને સર્વ મીજલસના મનુષ્યો આશ્ચર્યયુક્ત થઇ ગયા; તદનતર તાનસેને સવ પ્રકારની સમય સમયની રાગરાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાડી તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એક અવાજે વાહ! વાહ! સાબાશ છે!!! એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે "તાકસેઠી તાકમે સબી તાક ગુલતાન" બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુસુદ્દી વર્ગ વગેરે બાદશાહ મરજી સુપ્રસન્ન નિહાળી કહેવા લાગ્યા કે જહાંપનાહ! બીરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાળા અને જ્ઞાનવાન છે તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુર છે એટલે વીશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી માટે સેવકો ચાહે છે કે એવા અક્કલવાન પુરૂષને કદાચ બિરબલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુજ ઉત્તમ ગણાય? આવું તેઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે, અને બિરબલ કરતાં ગમે તેટલા તાનસેન વધારે ગુણવાન છે; તદપી બીરબલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે શાન્ત થઇ જાય એમ હું માનું છું! અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ. એ પ્રમાણે કેટલીક વાતાચિત થયા બાદ પાન ગુલ વહેંચ્યા પછી મીજલીસ બરખાસ્ત થઇ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે "આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમના આ પત્ર દેખતાં શિરચ્છેદ કરાવશો." એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોર છાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો અને

હુકમ કર્યો કે તમે બંને મોટા દબદબા સાથે ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રત્યુત્તર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણાએ ઘટીત દબદબા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દીવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યા. બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી એકદમ સાથે રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો. તે પત્ર વાંચવાની સાથેજ ઇરાનના બાદશાહ પોતાના સીપાઇઓને તે પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે બીરબલ અને તાનસેન બંનેને ગરદન મારવા હુકમ કર્યો. આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાનકે લેઇ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બિરબલ બોલ્યો કે " હવે રડવા થી શું વળવાનું છે? કષ્ટ વખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે તેમજ મારા કરતા આપ ગુણમાં અધીક શ્રેષ્ટ છો કારણ કે બીરબલની જગ્યા આપને અપાવવી એવી તમારા જાતી ભાઇઓને ખુદ બાદશાહને વીનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહે આપણ બન્નેની અકકલનો મુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવ વડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે ' ભાઇ ! તમો મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે, હું આપને શરણ છું ! જેથી મારૂં ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણ રક્ષણ કરવાંની યુક્તિ યોજી મને જીવીતદાન આપો. ' આ પ્રમાણે દીનવાણી યુક્ત બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે બ્હીશો નહીં ! ધૈર્ય ધારણ કરો અને હું કહુ તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહીત થશો !

તાનસેને તે કબુલ કર્યું. બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે " જે વ
ખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ઘ
ણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે " ભાઇ
ઓ પહેલું મારૂં માથું કાપો અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ
કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારૂં માથુ કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉ
લ્લાસ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ. "

તદંતર ચાલતા ચાલતા કેટલાક વખતે વધ કરવા (મારી
નાખવા) ની જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ
મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચ
ર્યવંત થયા કે આ બન્ને કેવા મુર્ખ છે ! સાક્ષાત મરણનો સમય
આવ્યો છે છતાં આનંદ વૃત્તીથી માંહેમાંહે ધામધુમ મચાવી રહ્યા છે
કે પેહેલા મારૂં માથુ કાપો અને બીજો કહે છે કે પેહેલું મારૂં મા-
થુ કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વાર્તા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ
પછી જેમ તે નામદાર હુકમ કરશે તેમ કરીશું. એમ વિચાર કરી તે
બંનેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી;
જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યું કે " મનુષ્ય માત્રને પ્રાણ-
થી વધારે વ્હાલી કોઇ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બન્ને જણ એ
ફીકરા બની અંદર પ્રથમ જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઇ
રહ્યા છો એનું શું કારણ છે ?" એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ
બોલ્યો કે " નેકનામ કદરદાન એ વાત આપ અમોને પુછશોજ ન
હીં અને કહીશું પણ નહીં. કારણ કે એથી અમોને ઘણુંજ નુક
શાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપની
પાસે મોકલેલા છે તેમની આસા પુરી થશે નહીં. અમારા પ્રાણ લે
વા એવો અમારા ખાવીંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જો

છએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ મતલબ હોવીજ જોઇએ ! એમ આપના
દીલમાં ખ્યાલ સ્હેજ આવવોજ જોઇએ; કેમકે જો અમારા ફક્ત આ
બુજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું; પ
રંતુ આપની તરફ શીરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કાર
ણ છે એ તો સિદ્ધજ થાય છે, માટે વાર ન કરતાં એકદમ મારૂં
શીરચ્છેદ કરો અને પછી તાનસેનનું, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલ
વું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અત્રે વધ કરવા મોક
લ્યા તેનું સબલ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે “ જ્યાં સુધી
તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહીં કરો ત્યાં સુધી શીર
ચ્છેદ કરવામાં આવનારજ નથી ! ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે “ જ્યા
રે આપ એ વાત બરોબર જાણી લ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ
કરવા અને એ વાત અમારા બાદશાહને કાને બીલકુલ જવા દેવી
નહી ! શાહ બોલ્યો કે “ કબુલ છે. પછી બીરબલ હાથ જોડી શા
હ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે “ અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય
પોતાના તાબામાં લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા
લાગી રહી છે, પરંતુ ખુદ આપતો શમશેર બહાદુર છો ! એથી લ
ડાઇ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવવાથી ના (લા)
ઇલાજ થયા હતા, પણ હાલ મક્કેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક
પીરજાદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછયું કે “ ઇરા
નના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉત્તરમાં
પીરજાદાએ કહ્યું કે “ ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત
છે; માટે તેનું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહી; પણ જો તેમ
ના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક—બેગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ
તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જો પ

હેલો વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે
તે બીરબલની પદવી પામશે ! એવું પીરજાદાનું બોલવું સાંભળી
બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ આ
યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યા છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી. પ
હેલાં મારૂં અને પછી તાનસેનનું શીરચ્છેદ કરો જેથી વહેલું કાર્ય
સિદ્ધ થાય ! શાહે કહ્યું કે " જ્યારે એમ છે ત્યારે હું મારૂં પોતા
ના હાથેજ નીકંદન કરવા શા માટે તઇયાર થાઉં ! બળતી લાહ્યમાં
કોણ પડશે માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ
અને હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એના બુ
રા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતો નથી ! આ પ્રમા
ણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બન્ને ઘણા નારાજ થયા અને ઉ
તરેલ ચ્હેરે ત્યાંથી વીદાય થયા. કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોંચ્યા
અને બાદશાહને મળ્યા તેમ ત્યાં બનેલી સઘળી હકીકત અને પત્ર
રજુ કરી ઉભા રહ્યા. પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાન
સેન તથા બીરબલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે " તમો શી રીતે જીવ
તા આવ્યા ? તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી
અને બોલ્યો કે " ગરીબ પરવર ! બીરબલની અકકલને ધન્ય છે
અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ? એ સાંભળી બા
દશાહે પોતાની જાતવાળાઓને કહ્યું કે ' મેં તમોને પ્રથમજ કહેલું
હતું કે બીરબલની અકકલ આગળ તાનસેનના ગુણ દટાઇ જાય ? તે
નો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બી
રબલનું દ્વેષી મંડળ પૃથ્વી ભણી નીહાળતું જણાયું અને ફરીથી બી

રબલ વીષે ઝાઝી અદેખાઇ ન કરવા તેમના મન સાથે તેમણે પ્રતી
જ્ઞા કરી.

વારતા આઠમી.

मश्करी करतां अवरनी, आप बने खरेखात.

મશ્કરીની મજાહ.

એક સમય ગ્રીષ્મ ઋતુમાં બાદશાહને ઠંડા પાણીએ સ્નાન ક
રવાની ઇચ્છા થઇ જેથી પોતે હુરમ સાહેબ અને બીરબલ એ ત્રણ
જણા રાત્રે જમુનાજીના એકાંત ઘાટ ઉપર ગયાં અને બન્ને જણા
એ પહેરેલો પોશાક બદલી બીરબલના ખભા ઉપર મૂક્યો અને પો
તે નદીમાં સ્નાન કરવા લાગ્યાં બીરબલ એક પોતાના ફરજન તરીક
હોવાથી તેની કાંઇ વીશેષ અદબ રાખતાં નહોતાં, તેમ પુંઠ વાળી
ઉભેલો બીરબલ તે તરફ જોઇ શકે તેમ પણ નહોતું; તેમજ ગમે તે
ટલી પ્રીતી મ્હોટાં લોક રાખતાં હોય . તદપી નીતી મુજબ વર્ત્તવું
એજ વ્યાજબી છે. એમ સમજી ગુપ ચુપ કપડા ખભા ઉપર રાખી
ચંદ્રની જ્યોતી નીહાળતો હતો; તેવામાં બાદશાહે બીરબલની મીઠી
મશ્કરી કરી કે " બીરબલ હાલ તારા ખભા ઉપર એક ગધેડાનો
બોજો લાદેલો છે કે નહી ? " આથી બીરબલ મીઠી મશ્કરીનો ભા
વ સમજ્યો અને તેના જવાબમાં જણાવ્યું કે " નામદાર ! એક ગ
ધેડાનો તો શું પણ બે ગધેડાનો બોજો મારા ખભા ઉપર હાલ લા
દેલો છે ! " આ મામીંક પ્રત્યુત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગ-
યો અને પોતાની મીઠી મશ્કરી પોતાનાજ ઉપર આવી પડી તેનો
પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા નવમી.

દીલ્લીપતી અકબ્બરશાહને નવીન નવીન ગ્રંથો રચવાનો અને વિદ્વાનો દ્વારા રચાવવાનો ઘણોજ શોખ હતો; તથા આર્ય અને યવન ધર્મના પુસ્તકો ઘણાંજ વાંચ્યાં હતાં, તે પઇકી આર્ય ઇતિહાસ નો સાગર કે જેને માહા ભારતના નામથી ઓળખીએ છીએ તે મહાભારત શાહના વાંચવામાં આવ્યું તેથી પોતાના મનમાં અત્યંત ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઇ અને ફરી ફરીને કઉરવ પાંડવના યુદ્ધની વાર્તા વાંચી જોઇ વિચાર્યું કે જે પ્રમાણે પાંડવોના પરાક્રમ વડે આ પુસ્તક રચાયું છે. તે પ્રમાણે મારા પ્રતાપનું પુસ્તક કે જેનું "બાદશાહી ભારથ" એવું નામ રાખવામાં આવે કે નહિ ?" તે જાણવા અને જોવાની તેના મનમાં નીરંતર રટણા લાગી રહી. એક દીવસ બીરબલ સાથે એકાંતમાં કેટલીક વાતચીત થતાં બાદશાહે પોતાના મનનો વીચાર જણાવ્યો કે "આજ દીવસ પર્યંત જે જે નામાંકિત નરવરો થઇ ગયા છે તેઓની અક્ષય કીર્તીના લેખ વાંચવામાં આવે છે જેમ કે કૃષ્ણજીનું ભાગવત, રામજીનું રામાયણ, પાંડવ કઉરવનું ભારથ તે પ્રમાણે બની શકે કે નહી ? કેમકે જે પાંડવો આખા ભરતખંડમાં ચક્રવર્તી રાજા હતા તેવોજ હાલ હું છું અને સર્વત્ર મશહુર તથા નેક ન્યાયવંત છું ! માટે મારૂં ભારથ રચાવવા ચાહું છું માટે તે વીષે ખાસ તજવીજ કરવા મારી તમને ભલામણ છે અને તેના સંબંધમાં જે જે સાહીત્ય સાધનો જોઇએ તે તો પુરાં પાડવા તઇયાર છું. તે સાંભળી બીરબલના સ્વધર્માભિમાનનો અંકુરો હૃદયમાં સ્ફુરાયમાન થઇ આવ્યાં. મન સાથે વીચાર્યું કે જો અકબર ચરીત્ર બનાવવાનું કહ્યું હોત તો ઠીક; પણ ભારથ બનાવવાનું કહે

છે, જો ના કહીએ તો તેનાં પરીણામ સારાં આવે નહી; પરન્તુ એ
વી યુકિત લડાવવી જોઇએ કે એની મેળેજ પોતાનું ભારથ બનાવવા
ના કહે કીંતુ દ્રવ્ય મેળવવાનો ઠીક સમય હાથ લાગ્યો છે ! વખત
આવ્યો જે જવા દે છે તે મહા મૂર્ખ પછી બહુ પસ્તાય છે, માટે
" ગયા વખત ફેર હાથ આતા નહિ " જે કાર્ય કરી લીધું
તે આપણું " મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ છે " એમ વીચા
રી બોલ્યો કે " જહાંપનાહ ! અકબરી ભારથ બનાવવું એ કાંઇ
મુશ્કેલની વાર્તા નથી ! પરંતુ જેમ ભારથમાં એક લાખ પચીશ
હજાર શ્લોક છે તેમજ આપના ભારથના પણ રચવા જોઇએ; માટે
શ્લોક દીઠ એક રૂપીયો ફકત રચવાનો થશે જેથી સવા લાખ રૂપી
આ થાય તેજ આપણે વીચારવાનું છે. જો બંને તરફથી બંદોબસ્ત
થશે તો ભારથ બનાવવા માટે સઘળી ગોઠવણુ થવા કશી અડચણુ
નડશે નહી ? જેવો સરકારનો હુકમ હોય તેમ કરવા તાબેદાર હા-
જર છે. આ સાંભળી બાદશાહે અતિ આતુરતા સાથે જણાવ્યું કે
" હીંદના બાદશાહના ખજાને શું ખોટ છે ! સવા લાખ રૂપીઆ
ખજાનામાંથી લ્યો અને ભારથ રચાવવું શરૂ કરો, પરંતુ એ ભારત
કેટલી મુદતમાં રચાઇ રહેશે ! " બિરબલ બોલ્યો " ખુદાવિંદ ! ૭
મહિના થતાં સંપર્ણું ભારથ રચાઇ તૈયાર થશે. " આ સાંભળી શા
હ ઘણોજ આનંદમાન થયો તુરત ખજાનચીને બોલાવી સવાલાખ રૂ
પિયા બિરબલને ઘેર મોકલવાનો હુકમ કર્યો અને ખજાનચીએ પણુ
તે હુકમને ઝટપટ અમલમાં આણ્યો; તદંતર બિરબલે તે પૈસા સુ
કૃત્યમાં અર્થાત તલાવ, કુવા, વાવડી, ધર્મશાળાઓ, વિદ્યાશાળાઓ
અને અન્નક્ષેત્રો વગેરે સ્થાપન કરી પોતાના જન્માંતર માટે સુખડી
આસ કરી. હવે ભારથ બનાવવાનું કામ બાકી રહ્યું; તે માટે યુકિત

રાખતો હતો. ૭ માસ પુર્ણ થવા આવ્યા, તેટલામાં એક દિવસ બાદશાહે બિરબલને પુછયું કે "કેમ બિરબલ તમારા કહેવા મુજબ ભારથ રચવાની અવધિ પુર્ણ થવા આવી છે, માટે ભારથ તૈયાર થ યું કે નહિ ! કિંવા હજી વાર છે। બિરબલે હિમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે " નેક નામદાર થોડું બાકી છે તે મુદ્દત થતાં સુધી પુર્ણ થઈ જશે પ્રીય પાઠકગણો ! ભારથની તો એક લીટી પણ લખાણી નથી છતાં કેવા પ્રકારે હિમ્મત રાખી ઉત્તર આપ્યો તથા શી રીતે સવા લાખ રૂપિયા બચ્યા અને શાહની પ્રીતી તેવીને તેવીજ રહી તે જાણવા ઇચ્છો છો ?

સાહેબો ! બિરબલે ઘેર જઈ કોરા કાગળોનાં મોટા પુસ્તકનાં કદ જેટલાં પાનાં કાપી આગળ પાછળ લાકડાની પાટલીઓ રાખી સુંદર રેશમી વસ્ત્રમાં તેને મજબુત બાંધી ઉપર રેશમી ગુંથેલી પાટી વીટી તે બગલમાં મારી બાદશાહના પાસે આવ્યો અને બગલમાં રાખેલા પુસ્તક ઉપર શાહની નજર પડતાં હર્ષ સાથે પુછયું કે, કેમ ભારથ પૂર્ણ થયું ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, ગરીબ પરવર તૈયાર છે. એમ કહી બાંધેલું પુસ્તક છોઠવા મંડયો. તે જોઈ શાહ આનંદી ચહેરે જોવા આતુર બન્યો. તેટલામાં બીરબલે જણાવ્યું કે પરવરદિગાર ! ગ્રંથ તો સંપૂર્ણ થઇ ગયો છે; પરંતુ જરા થોડો મતલબ બાકી રહ્યો છે તેનો ખુલાસો હુરમ સાહેબ પાસે ગયા વીના થાય તેવો નથી. માટે જો આપનો હુકમ હોય તો હું જઈને પુછી આવું અને પછી પુસ્તક વાંચી આપ નિહાળો. એટલે તે પુસ્તકને જોઇ ખાત્રી થઇ કે નક્કી ગ્રંથ પૂર્ણ થયો છે એમ ધારી બીરબલને જણાવ્યું કે ખુશીની સાથે હુરમ સાહેબ પાસે જઈ જે પુછવું હોય તે પુછી આવો અને પછી બહીયા જલદી આવી કી-

તાબના દેદાર દેખાડો. એટલામાં બીરબલે પુસ્તક છોડયું, પણ લખેલું છે કે કોરૂં ? તે ન દેખાડતાં જેમ તેમ બાંધી હુરમ સાહેબ પાસે જવા પરવર્યો. જનાનખાનામાં જવાની બીરબલને છુટ હતી, તેથી બેધડક હુરમ સાહેબ પાસે જઇ કુરનસ બજાવી બાંધેલું પુસ્તક આગળ મુકી અકબર ભારથ સંબંધી જે હકીકત હતી તે અથ ઇતી કહી સંભળાવી અને આ જે પુસ્તક આપની હજુર લેઇને આવ્યો છું તે તેજ છે. સરકારને બતાવ્યું, પરંતુ કાંઇક ઓછી રહેલી મતલબ પુરી કરવા માટે આપ હજુર હજુરની મંજુરી મેળવી આવ્યો છું. જો આપનો હુકમ હોય અને આપ માઠું ન લગાડો કે ગુસ્સો ન કરો તો તે મતલબ માટે આપને અરજ કરૂં. હુરમ સાહેબે પ્રસન્નતાથી જણાવ્યું કે, બેધડક ખુશીથી પુછવું હોય તે પુછો. મને તમારા બોલવાથી જરા પણ ગુસ્સો કે માઠું લાગનાર નથી. આવું સાંભળી ચાલાક ચતુર ધુર્ત બીરબલે હાથ જોડી વિનંતિ કરી કે, નામદાર ! જેવી રીતે ભારતમાં પાંડવોની સ્ત્રી દ્રૌપદી કે જેને પાંચ ભરથાર હતા તેજ પ્રમાણે આપને પણ પાંચ ભરથાર હોવાજ જોઇએ. માટે આપના તે પાંચે ભરથારનાં નામ શું શું છે ? તે ફક્ત જાણુવાની જરૂર છે ? બાકી તો બધી રીતે આ ગ્રંથ ભારથના સમાન ખ્યાતિવંત તૈયાર થઇ ચુકયો છે. તે પ્રશ્ન સાંભળતાં હુરમ સાહેબના ગુસ્સો તો અનહદ આવી ગયો પરંતુ ખાનદાન અને મોટા મનુષ્યોનો એ ધર્મ છે કે બોલ્યા પછી અબોલ ન થતાં વચન પાળવું એટલે હવે ઉપાય શો ? માટે બીરબલને જણાવ્યું કે "બીરબલ ! તમને અને સરકારને આવી મશ્કરી કરવાની બુદ્ધિ કોણે આપી કે આવું ભારથ બનાવ્યું ? શું ગ્રંથને બાળવો છે ?" એટલું બોલી લુંડીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે "આ પુસ્તકને લેઇ જા અને

સળગતી ભઠ્ઠીમા નાંખી બાળી દે તેમજ તે બળી ખાખ થઇ જાય ત્યાંસુધી તું ત્યાંજ ઉભી રહે !" આ હુકમ થતાંજ લુંડી તે પુસ્તકને લેઇ ગઇ અને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી ભસ્મ કરી અને બેગમને તે હકીકત નિવેદન કરી. તે સાંભળી બીરબલ ને મહા આનંદ પ્રાપ્ત થયો પરંતુ ઉપરનો ડાળ અત્યંત ઉદાસયુકત બતાવવા હુરમ સાહેબ પાસેથી ચુપચુપ છપાંચ ગણી દીલગીરમય બની બાદશાહ હજુર આ વ્યો અને તેને ઘણીજ નિરાશાનો સ્વાધીન થયેલો જોઇ શાહે આ- શ્ચર્યવડે પુછ્યું કે "કેમ બીરબલ ! શું થયું આમ એકદમ દિલગીર થવાનું કારણ શું ? બીરબલે તે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અથથી ઇતિ પર્યંત બનેલી બીના કહી દેખાડી, બોલ્યો કે " પરવરદીગાર ! એમાં મારો શો ઇલાજ ? કેમકે ખરી વાર્ત્તા પુછ્યા વિના છુટકોજ નહતો, અને પુછતાં આ પ્રકાર બન્યો એમાં મારો શો દોષ " જો બરાબર ભા- રથ સમાનજ બનાવાય તો આ નવીન ભારથ પ્રાચીન ભારથ સમાન જ તમામ હક્ ધરાવે છે કે નહિ ? તે ખાસ તપાસવાની જરૂર છે. જેટલી ખામી તેટલીજ પુસ્તકમાં ખામી જણાય; માટે મેં પુછ્યું, પણ હુરમ સાહેબને તો આપ સિવાય અન્ય પુરૂષ ભાઇ બાપ શ- માન હોવાથી આ પ્રશ્નવડે બહુજ ગુસ્સે થયાં અને ઘણી કાળી ધન- ની આહુતી આપી આપે જે રચાવેલું પુસ્તક તે બાળી નંખાવ્યું હવે કરવું શું ? સવાલાખ રૂપીઆ, મારી મહેનત અને ભ.રથ તમામ વ્યર્થ ગયાં. હવે ફરીથી તે મોટું ખર્ચ અને ખુટતી મતલબ પુરી થાય તો ફરી તૈયાર થાય." આ સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે "આ ભારથની મને જરા પણ જરૂર નથી. હશે જે થયું તે થયું."

બીરબલે કહ્યું કે “ જેવી ખુદાવિંદની મરજી.” એમ કરી આજ્ઞા માગી પોતાને ઘેર ગયો.

વારતા દસમી.

કિંચિત કારણ કારણે, નીચ નડે તજી લાજ;
થાય ભલે નિજનું બુરૂં, (પણ) પરનું બગાડે કાજ.

“ નાગાને શી લાજ.”

દિલ્લી શહેરમાં એક મહા કુટીલ કૌભાંડી અને તરકટ રચનાર સ્ત્રી રહેતી હતી, ને સ્ત્રીને એક દીવસ તેની પડોસણની સાથે કાંઇ કારણપર તકરાર થઇ તેથી તે (પડોસણ) નો ઘાટ ઘડવા તેણે પોતાના છોકરાને મારી નાંખી મોંઢેથી બુમ મારી તે પાપીણીએ પ્રપંચ રચી બીચારી પડોસણને ગળે પડી કે “ મારા છોકરાનું ખુન કરનાર આ રાંડજ છે. હાય હાય રે ! એણે મારૂં સત્યાનાશ વાળી મુક્યું. ગઇ કાલે ટંટો થયો હતો તેનું વેર રાખી આજે મારા નિરપરાધી બાળકનો હત્યારીએ જીવ લીધો પણ હું એને મારા છોકરાને મારી નાંખ્યાનો બદલો અપાવ્યા વગર કદી છોડનાર નથી.” એમ કપટ કુડા કેગરથી ફતુરા કરી પડોસણને જઇને વળગી અને બોલી કે “ રાંડ કાળા કર્મની કરનારી આ કામને પહોંચી ! બસ. ચાલ તું સરકારમાં ત્યાં તારા દુષ્ટ કૃત્યનો બદલો અપાવું છીનાળ ! ઘણા વખતનો તારા પાપનો ઘડો ભરાયો છે તે આજે ફોડી નાંખું, જ્યારે મારા છોકરાના ખુન માટે તને શુળી ઉપર ચઢેલી જોઉં ત્યારેજ મારી ઉકળતી છાતી અને ઉકળતું લોહી શાંત થશે.” એમ કહી બિચારીને ગળે તેના મોતી સાડલાનો છેડો પકડી કચેરીમાં ઘસડી

ગઈ "**તમાસાને તેડું હોતું નથી.**" કેટલાક લોકો તે તમાસો જોવા સાથે કચેરીમાં ગયા, ત્યારે ન્યાયાસન ઉપર ખુદ બીરબલ બીરાજમાન થયો હતો તેની આગળ કૌમાંડખોર ઓએ ફરીયાદ કરી ત્યારે તેની પડોસણ બાઇને બીરબલે તેના ઉપર તહોમત મુકવાનું કારણ અને ખુનની હકીકત પુછી તે વિષે ને બાઇ બોલી કે, "હું તે ખુનના સંબંધમાં કશું જાણુતીજ નથી. કેવળ ખોટું આળ મારા માથે મુકી નાહક મને દોષીત ઠરાવવા તરકટ રચેલુ છે. આપ આ કેસમાં દીર્ઘદ્રષ્ટિ નહીં વાપરશો તો હું નિર્દોષ અબળા દોષવાન ગ-ણાઇશ." આવી રીતે બન્નેનો અરસપરસ ઉલટપાલટ તપાસ કેટ-લીક વખત ચલાવ્યો; પરંતુ સત્ય શું છે? તે કળવામાં આવ્યું નહિ તેમ સાથે આવેલા માણુસોની શાક્ષી લેતાં પણુ ફરીયાદીની વાત ખરી છે એમ જણાયું; તેમ પ્રતિવાદણુ આવું ઘોરકર્મ કરે પણુનહિ એમ સ્વભાવિક રીતે તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી ભાસતું હતું તે જોઇ બીરબલે તર્કયુક્તિ કેલાવી ફરીયાદણુને કહ્યું કે "જો તને ફરીયાદણુ બાઇના છોકરાનું ખુન કર્યું નથી એમ કહો છો એ વાત ખરી હોય તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર કહાડી નગ્ન થઇ ઉભાં રહો એટલે બસ છે." તે સાંભળી બાઇ બોલી કે "સા-હેબ મારો જીવ જાય તે શિક્ષાને પાત્ર થવા ખુશી છું; પરંતુ જીવ જતાં પંડેલા કોઇ કાળે પણુ આપે હુકમ ફરમાવ્યો તે અમલમાં આણીશ નહિ. ભલે આપ માલીક છો. દોષિત ઠરાવી શિરચ્છેદ ક-રાવશો તો મારૂં શીર હાજર છે." આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળીને તેને બહાર જવા કહ્યું અને ફરીયાદણુને અંદર બોલાવી કહ્યું કે "જો તમારા છોકરાને તમારી પડોસણેજ માર્યો છે એ વાત ખરી છે તો કચેરીને ખાત્રી થવા કચેરી સમક્ષ તમામ વસ્ત્ર

દૂર કરી નમ્ર થાઓ એટલે બસ. બીજા કશા પુરાવાની જરૂરનથી." આ સાંભળતાં પોતાની ધારેલી ધારણા બર આવવાની આશાએ ઝટપટ નમ્ર થવા ઢીલચાલ ચલાવી. તે આચરણ જોઈ બીરબલને ખાત્રી થઇ કે આ ફરીઆદણ નિર્લજ, નીચ અને કેવળ તર્કટખોર છે એમાં જરા શક નથી નહી તો આવી બાબત સભા સમક્ષ કરવા તૈયાર થાયજ નહીં એમ વિચારી ફરીઆદણને માર મારવાનો હુકમ કર્યો, સીપાઇઓએ ચૌદમું રત્ન શરૂ કર્યું કે ખરી વાત કબુલ કરી, તે જોઇ બાદશાહ વગેરે સર્વ કોઇ તાજુબ થયા તર્કટખોર બાઇને જીવતી બાળી મુકવી એવો કઠોર હુકમ કર્યો, કારણકે ફરીથી એવા તર્કટ કરવા કોઇપણ પગલું ન ભરે માટે તેને એજ નશીયત ઠીક છે. અને એનો ધડો લઇ અન્ય પણ બુરાં આચરણો આદરશે નહીં. તેનીજ રીતે પેલી પડોસણને સદાચરણવાળી જાણી મોટા સન્માન સાથે પ્રશંશા કરી ઘેર પહોંચતી કરી અને બાદશાહ તથા શહેર નિવાસીઓ બીરબલની બારીક તપાસ માટે વખાણ કરવા લાગ્યા. કરશે તેજ ભરશે.

વારતા ૧૧ મી.

અકુલીન કુલીન થવા ચહે, પણ કદી કુલીન બને નહી;
શું કાચ તે મણિ રત્ન સમ, ઘણુનાજ માર શકે સહી.

"બદમાશ ગુલામ અને બાણુ શેઠ."

એક ધનાઢ્ય બાણુને ત્યાં એક ગુલામ સીદી નોકરી કરતો હતો, તેના ઉપર બાણુની સારી મોહ મમતા હતી. એક વખત તે ગુલામને કાંઇ કારણસર બાણુએ ઠપકો આપ્યો તેથી ગુલામ સીદી

ભાઇનો માજ્જાજ છેક આસમાન તરફ ઉડી પડ્યો. "**ચાંદભાઇને સેંશને ડાબું કેમ કહેવાય.**" સીદીભાઇના મનનાં એવી ખુમારી ચઢી આવી કે "બસ અહીંયાં રહેવુંજ નહીં! શું **દીયર માટે દીકરી જાણી છે?**" મારૂં કીસમત જોરવાન હશે તો '**તેરે મંગન બોહુત હય તો મેરે ભુપ અનેક**' '**ઠાકરને ચાકર ઘણા અને ચાકરને ઠાકર ઘણા.**' એમ વિચારી ત્યાંથી છ પાંચ ગણ્યા. દુર દેશ જઇ વસવું એમાં સાર છે એવું સમજી દીલ્લી શહેરમાંઆવી રહ્યો અને કામધંધે વળગ્યો. બાબુશેઠે વહાલા ગુલામનો ઘણો શોધ કર્યો પણ પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે કાળનો ,માર્યો ક્યાંક જતો રહ્યો હશે એમ વિચારી તેની આશા મુકી દીધી.

એક વખત તે બાબુ શેઠને કોઇ કાર્ય પ્રસંગે દીલ્લી જવું પડ્યું ત્યાં પેલો ગુલામ તેમની નજરે પડ્યો એટલે તેને બોલાવ્યો પણ "**નિમાજ પડતા મસીદ કેટે વળગી**" તેવો પ્રકાર બન્યો ઉલટો ગુલામ ગળે પડ્યો કે "કેમરે ગુલામ! આટલા દીવસ ક્યાં નાશી ગયો હતો? ઠીક થયું કે આજે તારો પત્તો લાગ્યો! ચાલ હવે થા આગળ!" આ વિપરીત વાક્યોચ્ચારથી બાબુશેઠ મહા વિસ્મય પામ્યો. "**શું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે છે?**" અરે મુર્ખ તું મારો ગુલામ છે કે હું તારો ગુલામ છું? જરા મોઢાં સંભાળી બોલ? કોણ ગુલામ છે તે સૌ સૌની સીકલજ કહી આપેછે. છેક શું નિમકહરામી આદરે છે! આખર જાત ઉપરજ જાય છે?" આ સાંભળી ગુલામ ઘણો ખીજવાઇ બોલ્યો કે "બેસ! બેસ! શાહુકારી ન ચલાવ!! પાજીના પાદશાહ! છાનોમાનો આગળ થાય છે કે નહીં? નહીં તો જોયું છે આ જુતું?" એમ બન્ને જણની વચ્ચે ઘણી તકરાર થઇ, છેવટે ન્યાયમંદીરનો તેમને આશ્રય લેવો

પડ્યો. કચેરીમાં બેઠેલા લોકો અને અમલદારો પણ આ ચમત્કારી તકરારનો મામલો જોઇ આશ્ચર્ય બન્યા; બીરબલે કેટલીક મીનીટસુધી આ કેસ વિષે વિચાર કરી હુકમ કર્યો કે " આ સામા મકાનમાં બન્નેને જુદીજુદી બારીમાંથી ડોકાં બહાર કઢાવી ઉભાં રાખો. સીપાઇએ હુકમ પ્રમાણે બન્નેને અલગ બારીમાંથી ગરદન બહાર કઢાવી ઉભા રાખ્યા. બાદ બીરબલે હુકમ કર્યો કે " જુઓ છો શું ગુલામનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી જુદું કરો. " આ હુકમ સાંભળતાની સાથે ખરા ગુલામે ડરીને તરત ડોકું બારીની અંદર લઈ લીધું અને બીજો તેમને તેમજ નિર્ભયપણે ડોક રાખી ઉભો રહ્યો હતો, આથી બીરબલ જાણી ગયો કે " જે ડરી ગયો તેજ ગુલામ છે અને અડગપણે ઉભો રહ્યો તે શેઠ એમાં જરા શક નથી ! " એમ નિશ્ચય પર આવી બાનુશેઠને તાબે થતા નહોતા ગોળપડુ ગુલામને ફરજ પાડી અને આખર શેઠના સ્વાધીન ગુલામને થવું પડ્યું. આ કેસનો ફેસલો જોઇ શાહ તથા કચેરીએ બીરબલની અક્કલ વિષે ઘણી સુંદર તારીફ કરી ધન્યવાદ આપ્યો.

વારતા બારમી.

જગમાં પ્રબળ પ્રતાપી તું, વિદ્યા વિરાજ વિત્ત;
સુર મુનીવર નર નારિનાં ચિત્ત બગાડે ખચિત.

એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું ?

કોઇ એક બ્રાહ્મણ પોતાના દેહનું કલ્યાણ અને પાપના પુંજનો દહન કરવા કાશીની યાત્રા કરવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ તેના મનમાં એક મહા મુંઝવણ એ હતી કે ઘણી મહેનતે જીંદગીમાં મેળવેલા એક

હજાર રૂપિયા પાસે હતા તે ક્યાં મૂકીને કે કોને સોંપીને જવા? તે વિચાર રાત દીવસ તેના મનમાં ઘોળાયા કરતો અને તે વીચાર યાત્રા કરવા જવામાં બાધારૂપ થઇ પડ્યો હતો. એક સમય તેના ગામમાં વસતો એક બુઢો ફકીર ઘણોજ લાયક અને પ્રમાણિક ગ-ણાતો હતો, તે દર સંધ્યાકાળે સ્વાલ નાંખતો ફરતો હતો તે તેની નજરે પડ્યો અને તેના મનમાં સુઝી આવ્યો કે આ વૃદ્ધ અને અને પ્રમાણિક સાંઇને જો મારા રૂપિયા સોંપીને જાઉં તો જરા પણ બગાડ થશે નહિં અને પુનઃ પાછો હું આવીશ તે વખતે તુરત મને પાછા સોંપશે એમાં બીલકુલ શક નથી!" એમ નીશ્ચય કરી બીજે દીવસે હજાર રૂપીયાની પોટલી બાંધી તે ફકીરને તકાએ ગયો અને જઇને સાંઇ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે "સાંઇ સાહેબ? હું મારા ધર્મનું મોટું તિર્થ જે કાશીજી કહેવાય છે ત્યાં જવા ધારૂં છું, મારી પાસે આ એક હજાર રૂપિયા છે તે જો સાથે લઇ જાઉં તો રસ્તામાં ચોર ઠગ મળે અને લુંટી લેઇ જાય માટે તે આપની પાસે મૂકી જવા આવ્યો છું. એ સાંભળી ફકીર બોલ્યો કે 'નકી? નકી તે વાત વિષેનો એક શબ્દ પણ ઉચરશો નહિ, અમે ફકીર લોકો દરગાહમાં પડ્યા રહેનાર, જગતની મોહમાયા જાળ તોડી ઉદાસીન બની કેવળ માલિકનું ભજન કરવા આ વેષ ધારણ કર્યો છે તેને આ ખટપટમાં પડવું એ બિલકુલ યોગ્ય નથી માટે તમે તમારૂં ધન કોઇ બીજાને ત્યાં જઇને સોંપો." આવું સાંઇનું બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણને અધિક પ્રતિતી થઇ કે કેવળ આ ફકીર શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળો અને નિસ્પ્રેહી છે માટે તેને ત્યાંજ રૂપિયા મૂકવા? એમ ધારી સાંઇને વિનંતિ કરવા લાગ્યો કે "સાંઇ મૌલા! આપ ગમે તેમ કહેશો પણ આ રૂપિયા આપનાજ મુકામમાં મૂકી જવાનો છું? મને ગામમાં આપના શિ-

વાય કોઇનો ભરોંસો નથી આપને આ અરજ માન્ય કર્યા વીના છુટકો થનારજ નથી ?" બાદ સાંઇએ વિચાર્યું કે "આ બ્રાહ્મણને જેમ જેમ હું ના કહીશ તેમ તેમ એ માનનાર નથી માટે દરગાહની જગ્યા ઘણી મોટી છે એક ઠેકાણે ભલે દાટી જાય આપણે એના રૂપિયાની શું જરૂર છે ? જ્યારે આવશે ત્યારે કહાડી જશે. એમ વિચારી કહ્યું કે ભાઇ જ્યારે તમારો એવોજ વીચાર અને વિશેષ આગ્રહ છે તો જ્યાં તમોને ઠીક લાગે તે જગ્યોએ તમારે હાથેજ ખાડો ખોદી તેમાં રૂપિયા રાખી સરખુ કરી જાઓ જ્યારે તમારે જોઇએ ત્યારે કાહાડી જજો. આથી બ્રાહ્મણ ખુશી થયો અને યોગ્ય જગ્યાએ નિશાની રાખી રૂપીયા ભંડારી દીધા અને ત્યાંથી સાંઇની રજા લેઇ ચાલતો થયો. તદનંતર પોતે નિશ્ચિંત બની કાશીજીની યાત્રાએ ગયો, ગંગાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી વિશ્વનાથજીને જળ, ચંદન પુષ્પ અક્ષત, બીલપત્ર, નૈવેદ્ય ચડાવી કૃતાર્થ જન્મ માનતો ગયાજી, બદ્રીનાથજી, હરદ્વાર, સેતુબંધ રામેશ્વર, દ્વારકાંનાથ, મથુરાં, પ્રયાગ, આદી ધામ ફરી બે વરસે પાછો આવ્યો; પરંતુ પેલા સાંઇએ તો કેટલાક વખત બ્રાહ્મણની વાટ જોઇ પણ તેનો પતો ન જણાવાથી પોતાનું પેલા રૂપીઆ જોઇ મન બગડ્યું અને દાટેલા હતા ત્યાંથી કાહાડી લઇ પોતાના કબજે કર્યા આપણને હાથો હાથ સોંપ્યા છે કે સાક્ષીદાર છે માટે એ તો કાંઇ નહિ ? દુનીયામાં એમજ થતું આવ્યું છે, ઉંચો નીચો પગ પડ્યા વિના કાંઇ પૈસો એકઠો થતોજ નથી રળે તો માત્ર રોટલા ખર્ચ નીકળે છે, ઘણા દિવસ પ્રમાણિક પણે વર્ત્યો પણ પૈસો જોયો નહિં; તેમ દુનીયામાં મારી પ્રમાણિકતા છપાયલી છે જેથી તેનું ગળે પડવું કોઇ માનનાર નથી અને આપણને ખુશીથી આ રકમ પચી જશે. એવી બદદાનત થવાથી બિચારા

બ્રાહ્મણના નાણાં હજમ કરી દીધાં. જ્યારે બ્રાહ્મણ ઘેર આવી પ- હોંચ્યો ત્યારે પોતાનો માલ પાછો આણવા વિચારણા થઇ સાંઇની પાસે ગયો અને પૈસા લેઇ જવાની માગણી કરી તે સાંભળી ફકીરે જવાબ આપ્યો કે મને શું ખબર છે કે તું પૈસાનું પુછે છે? મૂકયા હોય ત્યાં જો. બિચારો બ્રાહ્મણ ગાભરો બની રૂપિયા દાટેલી જગ્યો- એ ખોદી જોયું તો અંદર કશું મળે નહિં, તે જોઇ બ્રાહ્મણ વિસ્મય થયો ! અને નિરાશાને સ્વાધીન થઇ વિચારના વાયુમાં ગર્ક બન્યો. "અરે ભગવાન? હવે શું ઉપાય કરવો ? ફકીરે લુચ્ચાઇ કરી માલ પચાવ્યો એમાં જરા શક નથી ! આ કરતાં તો યાત્રાએ ગયો ત્યાં પુન્ય કે પરમાર્થ નિમિત્તે ખર્ચ્યા હોત તો પરલોકની ખરચી થાત; પરંતુ આ તો "ગાય દોહીને કુતરાને દુધ પાયું." કદાચ એ એમ કહે કે કોઇ લેઇ ગયું હશે ? તો તે પણ ખોટું; કેમકે તે વખતે કોઇ પણ હતું નહી, ફકત અમે બેજ હતા માટે તેણેજ ગડ- બડ કરી છે એ વાત તો "સોળ વાલને એક રતી છે" પણ હવે કરવું શું ? માલ મળવાની આશા અને ફાંફાં મારવા ફોકટ છે, સાક્ષી નહિં, પુરાવો નહિં ! હાય! જીના કારણે વિશ્વાસથી ફસાઇ "ઘેર ક્યાસ ખાવા જાં ગાંડની ઉન પણ ગુમાવી" તેવો ઘાટ બન્યો ! બોલવાથી કે બકવાથી શું વળે, મુગે મોઢે છ પાંચ ગણ્યા શિવાય અન્ય ઇલાજજ નથી. અરેરે ! છેવટે ગુપચુપ ઘેર જઇ ભીક્ષાવૃત્તિ કરી પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો ! શિવ ! ! શિવ ! ! !"

એમ શોક સમુદ્રમાં ડુબકી ખાતો ખાતો ઘેર ગયા. એક વ- ખત તેના મનમાં સુઝી આવ્યું કે "બાદશાહ હજુર જાઉં અને વ- ખતે બુદ્ધિશાળી પ્રધાન મંડળ દ્વારા કાંઇ ઇન્સાફ મેળવું, તો ખરો

કે કેવા કેવા દિર્ઘ દ્રષ્ટી ચલાવનારા અને અકલ બહાદુર નરો છે? એમ ધારી બાદશાહ હજુર ગયો અને હાથ જોડી દીન વચને પોતાની તમામ હકીકત નિવેદન કરી બાદશાહ બનેલો બનાવ સાંભળી આશ્ચર્યતા તથા સાથ વીચારમાં પડયો કે " જે ફરીયાદમાં સાક્ષી પુરાવા નથી તેનો ઇન્સાફ કેવા પ્રકારે કરવો કે તેમ ફકીરને અને આના વચ્ચે થયેલી ગડબડમાં શું સત્યતા છે? તેનો પણ શા આધારપર નિર્ણય લાવવો ? એમ વિચારી બીરબલ સામું જોયું કે બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે " ખુદાવિંદ ! આટલી બધી ફીકર કરવાની કશી જરૂર નથી ?તેનામહારનો હુકમ હોય તો હાલ એ બ્રાહ્મણના નાણાં બ્રાહ્મણને અપાવું આપના મોટા પગાર તથા નિવાજ બેઠે બેઠે ખાઉં છું તે શા માટે ? કે અગવડ અને તાજુબી ભરેલો બનાવ કિંવા ગહન રાજખટપટના મામલામાં ચાલતી અકળ ખટપટો અને વિચિત્ર ફરીયાદોના ગુચવાઇ ગયેલા કોકડા રૂપ ગોટાળા આવી પડે તે વખતે બારીકથી દીર્ઘ દ્રષ્ટી તર્કશકતી અને શામ, દામ દંડ, ભેદ વાપરી તેનો તત્વ શોધી નીસ્તાર લાવવો એજ મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ ? માટે આપને ઉદવીગ્ન બનવાનું પ્રયોજન નથી. તે સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે " બહુ સારૂ, આ વાર્તાનો કેવી રીતે નિસ્તાર લાવો છો તે જોવાને આતુર છું તદંતરે બીરબલે કીમતી દાગીના તથા જવાહીર લાવી તેની એક પોટલી બાંધી એક નોકરને હાથમાં આપી અને તે મનુષ્યના કાનમાં કાંઇક વાત કહી ફકીરને ત્યાં મોકલ્યો હવે તેને ગયાને કેટલીક વાર થઇ ત્યારે તે ફરીયાદી બ્રાહ્મણને બીરબલે કહ્યું કે " હાલ મારા મોકલેલા માણસને અને ફકીરને વાતચીત થતી હશે માટે તમે ત્યાં જાઓ અને તમારા રૂપીયાની ઉઘરાણી કરો એટલે એ ગુપચુપ તમારા રૂપીયા આપીજ દેશે

એ હુકમ થતાંજ બ્રાહ્મણ ફકીરના તકીયા તરફ રવાના થયો. હવે જે બીરબલે પ્રથમ મોકલેલો માણસ તે કીમતી દાગીના અને જવાહીરની પોટલી લેઇ પાસે જઇ પહોંચ્યો અને પગે લાગી સાંઇને અરજ કરવા લાગ્યો કે "સાંઇ સાહેબ મારો ભાઇ પરદેશ ગયેલો છે તે આ તરફ આવવાનો હતો; પરંતુ આજકાલ કરતાં ઘણો વખત થયો છતાં હજુ તે આવ્યો નહિં અને હું વાટ જોઇ અધીરો બન્યો, છેવટે મેં વિચાર કર્યો કે તેની તપાસ કરવા જવું એજ બહેતર છે; પણ એક મને મોટી અડચણ નડવાથી હું મારી ઉમેદ બર લાવી શકતો નથી માટે આપને એ સંબંધી અરજ કરવાની એ છે કે મારી પાસે કેટલાક કીમતી દાગીના અને જવાહીર છે તે આપને સોપવા આવ્યો છું; કારણ કે વીચાર કરી જોતાં મને આપ શિવાય કોઇ મનુષ્ય આ શહેરમાં ભરોંસાદાર માલમ પડ્યું નહિં તેથી હું આપને સોંપવા આવ્યો છું માટે આપ તેને ઠેકાણે મુકો. આ સાંભળી સાંઇ બોલ્યો કે "બચ્ચા એ અમારા ફકીર લોકોનું કામ નહિં ! ધન દોલત અને માયાની જાળમાં જો પડવું હોત તો ફકીર શા માટે થાત "ફકીરોંકો દોલતકી પરવા નહિ" માટે તું કોઇ બીજાને ત્યાં જઇ તારો માલ, સોંપ, હું તારા માલને અડવા ચાહતો નથી ? આવું નિસ્પ્રેહતાવાળું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે "સાંઇ બાવા ? બીજા કોઇને આ ધન સોંપવા હું ચાહતોજ નથી; કેમકે એતો ભરોસાનું કામ છે ? તેમજ આપ સરખા ઓલીયા સાંઇ મલિક બીજાના ધન માલને પથ્થર સમાન ગણે છે તેમ માટે હું આપની પાસે માલ મૂકવા આવ્યો છું વાસ્તે આપ મારો માલ સંઘરો એવું કહી તે પોટલી સાંઇને બતાવી, સાંઇએ પોટલીમાંનો કીમતી માલ જોયો કે મન ચળાયમાન થયુ, તે માલ સંગ્રહવાની આશા ઉત્પન્ન

એટલામાં પેલો બ્રાહ્મણ આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "ફ-કીર સાહેબ ? મારા જેવા બીજાના માલનો પણ પસાર કરવાની જરૂર કરશો નહિ ! અને મેં યાત્રાએ જતી વખતે આપને જે માલ સોપ્યો છે તે મહેરબાની કરીને પાછો આપો આવું બ્રાહ્મણનું બો-લવું સાંભળી ફકીરે વિચાર્યું કે આ માણસ જો બ્રાહ્મણની તકરાર જાણશે તો શંકાને પાત્ર થશે અને પોતાની મેળે 'ઘેર બેઠે ગંગા આવી' છે તે પાછી જશે ? તેમ બ્રાહ્મણના રૂપીયા આ કીમતી માલ આગળ કશી વીસાદમાં નથી; માટે તે રૂપીયા આપી દેઉ તો આ માલ આપણને પચશે, નહિ તો મોટો લાભ આવેલો ગુમાવી બેસીશ એમ વીચારી બ્રાહ્મણને કહ્યું કે શું તમે દીવાના થયા છો ? એક જગ્યોએ માલ રાખી બીજીજગ્યોએ જુઓ તો તે શી રીતે મળે ? તમારો માલ (આંગળીથી ઇસારો બતાવી) પેલા ખુણામાં રાખેલો છે ત્યાં ખોદીને જુઓ પછી નાહક કોઇને બદનામી આપજો ? બ્રા-હ્મણે ફકીરની બતાવેલી ઇસારત પ્રમાણે ખોદી જોયું તો પુરેપુરા પોતાના રૂપીઆ હાથ લાગ્યા અને તે લેઇ સાંઇની માફ માગી રસ્તો માપ્યો. સંજ્ઞા ગોઠવી રાખ્યા મુજબ એક માણસે જવાહીરવાળા માણસને આવી કહ્યું કે તમારો ભાઇ ઘેર આવી પહોંચ્યો છે તે સાંભળી સાંઇ પાસેથી રજા માગી હર્ષઘેલો બની જવાહીર લેઇ રસ્તો માપ્યો તે જોઇ સાંઇએ વિચાર્યું કે એ પણ ખોયું અને આ પણ ખોયું ?

વારતા ૧૩ મી.

બળથી બુદ્ધિ આગળી, જો ઉપજે તત્કાળ.

પંચોપાખ્યાન.

એક દીવસે બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, " બળદનું દુધ લાવી આપો. " બીરબલે વીનંતી કરી કે, " બહુ સારૂં, નામદાર. " તદંતર એક ઘોડાને નદીમાં લઇ જઇ ઉભો રાખી તેને ખરેરો અને માલેસ કરવા લાગ્યો. આ બનાવ ખુદ બાદશાહના જોવામાં આવ્યો. જેથી બીરબલને પુછ્યું કે, " આ શું કરવા માંડયું છે ? " બીરબલે અરજ કરી કે, " પરવરદિગાર ! આ ઘોડાની ઘોડી બનાવું છું. " બાદશાહે અત્યંત આશ્ચર્યતાથી પુછ્યું કે, " શું દિવાના થયા છો ? શું ઘોડાની ઘોડી થઇ ક્યાંએ સાંભળી છે ! " બીરબલે જવાબ આપ્યો, " ખાવિંદ ! જ્યારે ઘોડાની ઘોડી ન બને ત્યારે બળદનું દુધ પણ ક્યાંએ નીકળતું સાંભળ્યું છે ? " તે સાંભળી બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની યુકતીની તારીફ કરી.

વારતા ૧૪ મી.

યોગ્ય સમય વાપર અરે ! તર્કબુદ્ધિ તત્ખેવ.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે " બીરબલ ! આપણા દીલ્લી શહેરમાં કેટલા કાગડા હશે ? " આવો તર્ક સાંભળતાંજ બીરબલ બોલ્યો કે, " ખાવિંદ ! આપણા દીલ્લી શહેરમાં સાઠ હજાર પાંચસો ને બાવન કાગડા છે. " શાહે જણાવ્યું કે " કદાચ એથી વધતા ઓછા હોય તો ? " બીરબલ બોલ્યો કે, " હજુર !

જો મારી ગણત્રીથી ઓછા થાય તો એમ જાણવું કે એટ । કાગડા પોતાના ભાઇબંધોને મળવા બહારગામ ગયા છે અને વધારે થાય તો એમ સમજવું કે બહારગામથી એટલા કાગડા તેમના ભાઇબંધોને મળવા અહીંયા આવ્યા છે. " આ તર્કશક્તી વાપરેલી જોઇ બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો.

વારતા ૧૫ મી.

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બીરબલ ! ચાડી કરનારને શું શીક્ષા કરવી યોગ્ય છે? બીરબલે પોતાની ચાડી કરનારાઓનો ઘાટ ઘડવાનો દાવ આવ્યો જાણી બોલ્યો કે, ગરીબપરવર ! ચાડી કરનારને તેના કાનચ્છેદ કરવાની શીક્ષા યોગ્ય છે ! આ સાંભળી શાહ બોલ્યા કે, બરોબર છે. તે ચાડી કરનારાઓ કાનમાં આવી પારકી ચાડી અવળી વાતો ભરવે છે. તેમજ તેઓ ખોટી ન પગી વાત સાંભળી બીજાનું અનીષ્ટ કરવા ધારે છે. માટે કાનચ્છેદ કરવામાં આવે તો બેશક ચાડીઆ ચાડી કરતા અટકે એમાં જરા શક નથી. એમ કહી શાહ બીરબલની આવી યુકતી માટે વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૬ મી.

હોય ભલે હિમ્મત બહાદુર પણ છેવટે ચોર તણા પગ કાચા.

દીલ્હી શહેરમાં વસતા એક મોટા શાહુકારના ઘરમાં ચોરી થઇ. તેનો તપાસ ઘણોજ કર્યો, પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહિ. છે-

માટે બીરબલ હજુર તે શાહુકારે ફરીઆદ કરી. બીરબલે પણ તે ચોરીની તપાસ ઉલટપાલટ સવાલ જવાબ વીગેરેથી કરી; પરંતુ કશો દાખલો બેઠો નહીં. તેથી બીરબલે એક યુક્તી વીચારી ચાર વાંસની સરખા માપની લાકડીઓ મંગાવી અને તે શેઠના ચાર શકદાર નોકરોને આપી કહ્યું કે, ભાઇઓ! સહુ સહુને આપેલી લાકડી એકેક રાત પોતાની પાસે રાખી બીજે દીવસે મને આપી જવી એટલે હું ખરા ચોરને મારા આ સાચા ઈલમવડે તરત પકડી કહાડીશ. કેમકે એ ઈલમના જોરથી ચોરી કરનારની લાકડી એક રાતમાં ચાર આંગળ વધી જશે. આ પ્રમાણે કહી બીરબલે દરેકને એકેકી લાકડી આપી. બીજે દીવસે તે ચારે જણા બીરબલની પાસે બીરબલે આગલે દીવસે તેમને રાખવા આપેલી લાકડીઓ લઇ હાજર થયા; પરંતુ તે ચારમાંથી એક જણે (જેણે ચોરી કીધી હતી તેણે) જાણ્યું કે તેની પાસેની લાકડી બીરબલના કહેવા પ્રમાણે વધી જશે અને આપણે ચોર ઠરીશુંજ. માટે પ્રથમ જો ચાર આંગળ કાપી નાંખુ એટલે ઇલમ પછી શું કરનાર છે? એમ વીચારી તેણે તેજ પ્રમાણે કર્યું, કહ્યું છે કે "ચોર પોતાનું ડહાપણ ડાળી પોતે પોતાના હાથેજ ચોર બને છે." ચોરી અને જારી ઘણો ચાલાક પુરૂષ હોય તો ૭ માસ લગી છુપી રાખી શકે છે. પરંતુ આખર પ્રગટ થયા વીના રહેતી નથી. "પાપ પોતાની મેળેજ પ્રકાશમાં આવે છે." જયારે ચારે જણ પોતપોતાની લાકડી લઇ ઉભા રહ્યા કે બીરબલે એક પછી એકની લાકડી લઇ માપી જોઇ. જેની લાકડી ચાર આંગળ કાપી નાંખેલી જણાઇ તેને તરતજ એકાંતમાં બોલાવી કહ્યું કે, ચોરીનો માલ કયાં છે? જલદી લાવી હાજર કર, નહિ તો તારી ચામડી ઉખાડી તેમાં લુણ ભરવા

માં આવશે. શું તારા જાણવામાં નથી કે આ અદલ ઇનસાફી અક-બરશાહનું રાજ્ય છે ? બીરબલની આવી ધમકી સાંભળી તે ચોર ગભરાયો અને માલ કબુલ કરી રજુ કર્યો તેમજ શાહુકારને ગયેલો માલ પુરેપુરો અપાવ્યો.

વારતા ૧૭ મી.

બોલી બોલ અમોલ હૈ, બીન તોલ્યાં મત બોલ;
પહેલે ભીતર તોલકે, પીછે બહાર ખોલ.

સત્તાવિસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ?

એક સમય કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એક પ્રશ્ન કર્યો કે, સત્તાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી શું રહે ! સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતી અનુસાર બોલ્યા કે, ખુદાવીંદ ! સતાવીસમાંથી નવ જાય તો બાકી ૧૮ રહે. અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલાંતલાં ગણવા લાગ્યા. છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ બાદશાહે ઉપરનોજ પ્રશ્ન તેને કર્યો. તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, ખલકના ખાવીંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રોમાંથી નવ નક્ષત્ર વરસાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતીકુળ થયાં અર્થાત નવે નક્ષત્ર વરષ્યા વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા ? ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ ગૂઢ આશય પ્રદર્શીત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુ કોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા અને સહુ કોઇ બીરબલની અગાધ બુદ્ધિકૌશલ્યતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૮ મી.

" સમયજ વર્તે તેજ સુજાણ, નહિ નર નહિ પણ ખર જાણ. "

અકલની કસોટી.

એક દિવસ બાદશાહ સવારના પહોરમાં મોહુ ધોઇ ખીજમતદારોની અક્કલ જોવા ખીજમતદારને કહ્યું કે " જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો. " કોને બોલાવી લાવો તે માટે કશું જણાવ્યું નહોતું; તેમ ફરી પુછાય પણ કેમ ? તેથી ખીજમતદારો આમથી તેમ દોડાદોડ કરવા લાગ્યા અને કોને બોલાવી લાવવો તે વિષે ગડમથલ કરવા લાગ્યા તેવા સમયે બીરબલે આ લોકોને ધાભરા બનેલા જોઇ પુછ્યું કે " કેમ આમ દોડાદોડ કરી રહ્યા છો ? " તે સાંભળી અરજ કરી " સાહેબ ખુદાવીંદે હુકમ કર્યો છે કે જાઓ જલ્દી બોલાવી લાવો, પણ કોને બોલાવી લાવવો તે ફરમાંવ્યું નથી માટે મહા મુઝવણમાં પડયા છીએ, આપ કાંઇ રસ્તો બતાવો તો જીવીએ નહીં તો નોકરી જવાનો સમય સાંપડયો છે ! એવી દીનતા યુક્ત વાણી સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે " તમોને હુકમ કર્યો તે વખતે બાદશાહ સાહેબ શું કરતા હતા ? " હજુરીઆએ ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે " મુખ ધોઇ ઉભા રહ્યા હતા. " બીરબલે કહ્યું કે " જાઓ ત્યારે હજામને બોલાવી લાવો. " આ હુકમ થતાં તેજ પ્રમાણે હજામને બોલાવી બાદશાહ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે " ખુદાવિંદ ! બોલાવી લાવ્યો " બાદશાહે કહ્યું " કોને ! " ખીજમતદારે જણાવ્યું " હજામને બોલાવી લાવ્યો " તે જાણી શાહ વીસ્મય થયો અને વિચાર્યું કે આ બુદ્ધિ ચાતુર્યતા ખીજમતદારો પૈકી કોઇની હોય એમ સંભવ થતો નથી; પરંતુ કોઇ અન્યની હોવી જોઇએ ! એમ

વીચારી ઉલટ સુલટ તપાસ કરતાં જણાવ્યું કે આ બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુર્યતા છે! તે જાણી શાહ ઘણો બીરબલની તારીફ કરતો પોતાના હજુર બુદ્ધિનિધાન નર રત્નો છે એવા તરંગમાં ગર્વાનંદ થયો.

વારતા ૧૯ મી.

"કદી ન કરો કોઈ ભુલીને, વણિક તણો વિશ્વાસ."

જે આંબે ઉચરાય,

એક વીશ્વાસુ માણસે પોતાના વીશ્વાસુ વાણીયાને ત્યાં એક હજાર રૂપીયા અનામત મૂકયા હતા, કારણ કે પોતાના છોકરાઓથી છાની રકમ વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ લાગે તેવા ઇરાદાથી મૂકી હતી તેને કેટલોક કેટલોક વખત થઇ ગયો બાદ જરૂર પડતાથી તેણે વાણીયા પાસે જઇ પોતાની મુકેલી અનામત પાછી માગી ત્યારે વાણીયો બીલકુલ ઇન્કાર ગયો. તેણે ઘણાં કાલાવાલા કર્યા પણ "સાકરનો હીરો ગળ્યો" તે મુજબ કરી ઉલટો તકરાર કરવા લાગ્યો; છેવટે બન્ને જણા કચેરીમાં લઢતા લઢતા ગયા. થાપણ મુકનારે ફરીયાદ નોંધાવી પ્રતીવાદીને પુછતાં જણાવ્યું કે "ગરીબ પરવર આ ડોસો ગળપકુ છે! પૂછો એના ત્રણે છોકરાઓને બોલાવીને તેઓ ફરીયાદીની વાતને વજનદાર કહે તો પછી આપ જેમ ફરમાવશો તેમ હુ હુકમને તાબે થઇશ આ સાંભળી સરકારે સીપાઇ મારફતે ફરીયાદીના છોકરાઓ બોલાવી રૂપીયા વીષેની વારતા પુછી તો તેઓએ જણાવ્યું કે "સરકાર સાહેબ! અમારા બાપની હમણાં ડાગળી છટકી ગઇ છે. "દીવાનો થઇ ગયો છે; માટે તેની ફરીયાદી ઉપર કશું પણ વજન રાખવા જેવું નથી. પણ કોઇ આબરૂદારની આબરૂપર

નાહક હુમલો કરે તેવી કઢંગી રીત માટે ઘટતો ઉપાય લઇ તેને સાસન અપાય તો ઠીક; કારણ કે તે શિવાય તેમનો જીવ ઠેકાણે આવશે નહી ! " આ પ્રમાણે ફરીયાદીના છોકરાઓનું બોલવું સાંભળી ફરીઆદીને પુછ્યું કે " આ વીષે હવે શું બોલવા માગો છો?" તે સાંભળી ડોસે અરજ કરી કે " નેકનામદાર ! એ બોલવા માગું છું કે હું દિવાનો નથી ! છોકરા કે કોઇ પૈસા સાથેજ સગાઇ ધરાવે છે એ આપ સાહેબની અજાણ્યું નથી ! મારી પાસે કશું નથી એમ મેં છોકરાઓને દર્શાવ્યું તેથી મને તેઓએ તજી દીધો છે; મેં વૃદ્ધાવસ્થામાં કામ આવે એવા હેતુથી આ વિશ્વાસુ વાણીઆને છોકરાઓ ન જાણે તેમ રૂપીયા સોંપ્યા હતા તે વખતે કોઇ સાક્ષી નહોતું માત્ર આંબાના ઝાડ તળે ગણી આપ્યા અને એ લઈ ગયો !" આ પ્રમાણે ફરીયાદીનું બોલવું સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે " જ્યારે આંબા નીચે બેસી ગણી આપ્યા છે ત્યારે શું ફીકર છે ?" જાઓ આંબાને જઇને કહો કે " નામદાર સરકાર તને મારાવતી સાક્ષી પુરવા ફરજ પાડેછ છે માટે તે વિષે તારો શું વીચાર છે ? અને તું કેવા પ્રકારે સાક્ષી આપવા ચાહે છે ?" આવું આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાજનોને નવાઇ જેવું લાગ્યું ! વાદી ત્યાંથી તે આંબાની તરફ ચાલ્યો આશરે ઘડી થવા આવી એટલે બીરબલે અકુંજ તાકીદ બતાવી કહ્યું કે " હજુ સુધી વાદી ઝાડ પાસે જઇને કેમ આવી પહોંચ્યો નહીં ? કેટલી બધી વાર ! તે સાંભળી પ્રતિવાદી ' જે અંબે ઉચરાય ' તેવા પ્રકારે બોલ્યો કે " તે ઝાડ દૂર છે એટલે વાર તો લાગેજ ! " આ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " જ્યારે તે ફરીયાદીની થાપણુ રાખીજ નથી અને તે વાતજ તદન ખોટી છે તો તને શું ખબર ? કે તે ઝાડ દુર છે માટે મારી ખાત્રી આ તારા

શબ્દથીજ થાય છે કે તે તેજ આંબાના ઝાડ તળે ફરીયાદીની થાપણ ગ્રહણ કરી છે એમાં જરા શક નથી ! માટે જલ્દી આપી દે નહી તો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થઇશ !' આથી તે પ્રતીવાદી ગભરાયો અને ચુપચુપ તે થાપણના ૧૦૦૦ રૂપીયા લાવી ફરીયાદીને સ્વાધીન ક્યાં. આ જોઇ બાદશાહ અને કચેરી મંડળ બિરબલના બુદ્ધિબળની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યું.

વાર્તા ૨૦ મી.

ઉત્તમ પામી ઉચ્ચપદ, નમ્ર બને નિરાધાર;
દયા ક્ષમા સુ ઉદારતા, અધિક કરે ઉપકાર.

કુલીનની કુલીનતા !

એક દિવસ એક વૃદ્ધ કારીગર બીરબની પાસે આવ્યો. આવવાનું કારણ એ હતું કે વિદ્યા હુન્નર જે મનુષ્યને સ્વાધીન હોય છે લક્ષ્મી સ્વાધીન હોતી નથી તેની બિચારો દ્રવ્યની સહાયતા માટે અરજ કરવા લાગ્યો કે "મહારાજ ! હું હુન્નરી માણસ છું; પરંતુ હવે મારી વૃદ્ધાવસ્થા થઇ છે એટલે વિશેષ મહેનતવાળાં કામ કરવામાં અશક્ત છું આપ જાણો છો કે વિદ્યાને અને લક્ષ્મીને શોક્યોના ખાર છે ! જેથી બહુધા કરીને જ્યાં વિદ્યા ત્યાં લક્ષ્મી અને લક્ષ્મી ત્યાં વીદ્યા ભાગ્યેજ વાસ કરે છે. તોપણ એ વાતે દિલગીર ન થતાં હુ એમ માનું છું કે "હુન્નર અજ સાચો કિમતી હીરો છે." અને આપ જેવા કદરદાનો બુઝ જાણે છે. નામદાર ? હમણાં પંદર દિવસ ઉપર વળી મારા નશીબે મારો એકનો એકજ કમાઉ દીકરો મરણ પામ્યો છે; તેથી મારી હીમ્મત હારી બેઠો છું એટલે

હું લાચારીમાં ગયો છું; માટે આપ મને થોડી ઘણી દ્રવ્યની સહાયતા અપાવો! આપની ઈશ્વર સદા જય કરશે."

આ સાંભળી બીરબલે થોડા રૂપીયા અને એક સાકરનો કાંકરો તે કારીગરને આપી કહ્યું કે "હાલ તમારા પોષણ માટે આ જુજ રકમ લેઇ જાઓ અને આ સાકરના કાંકરાના આપ આપની કારીગરીને કેળવી સુંદર ન પરખી શકાય તેવો હીરાને ટક્કર ખવડાવનાર એક હીરો બનાવી લાવો એટલે સર્વ ઉપાધી મટી જશે." તે સાંભળી કારીગર બોલ્યો કે "બહુ સારૂ સાહેબ ચાર દીવસની અંદર તેનો હીરો બનાવી આપ હજુર આવીશ." એમ કહી પોતાને ઘેર ગયો અને તે સાકરના કાંકરાનો એવો હીરો બનાવ્યો કે એકવાર ઝવેરી લોકો પણ ભીલાવો પામે.

ત્રીજે દીવસે તે હીરો લઇ બીરબલ હજુર ગયો અને બનાવટી હીરો આગળ રજુ કર્યો તેની બનવાટ ને હીકમત જોઇ બીરબલ ઘણોજ ખુશી થયો અને કારીગર પ્રત્યે જણાવ્યું કે ."આ હીરો બાદશાહ સાહેબની પાસે લેઇ જવો ધારૂં છું માટે તમે પણ મારી સાથે ચાલો તે સાંભળી કારીગર તેમની સંગાથે ચાલ્યો અને પાદશાહ હજુર ગયા; તે વખતે બાદશાહ સ્નાન મંજનની તૈયારી કરતા હતા, તેથી બીરબલે પોતાની ઇચ્છાને અનુકુળ વખત મળ્યો જાણી કારીગરને બહાર બેસાડી પોતે નામદાર પાસે ગયો "બીરબલને આવેલ જોઇ શાહે આતુરતાથી જણાવ્યું કે "કેમ બીરબલ ! આ વખતે આવવાનું શું પ્રયોજન છે કાંઇ ખાનગી વાર્તા કે જરૂરી કારણ છે" જી જહાપનાહ ! બીજું તો કાંઈ કારણ નથી; પણ એક જવાહીર વેચનાર એક સુંદર તરેહનો હીરો લઇ આવેલ છે અને તે આપને રાખવા યોગ્ય છે માટે હું તે હીરો લઇને આપ પાસે આવ્યો છું .

બાદ બાદશાહે તે હીરો હાથમાં લઇ જોઈ ઘણો ખુશી થયો અને કહ્યું કે " ચાર વાગ્યા પછી તેને દરબારમાં લઇને આવો અને આ હીરો હમણાં તમારી પાસે રાખો બીરબલે કહ્યું કે " ગરીબપરવર ! મારે જરા જરૂરનું કામ છે માટે બહાર જવાનો છું અને વખતે ત્યાં મને વાર લાગી તો તે હીરો નાહક મારે જાળવવો પડે અને ઝવેરી આવી પાછો જાય; માટે હાલ આપની પાસેજ રહેવા દો. તે સાંભળી શાહે હીરો પોતાની કમરની ઓટમાં રાખ્યો. બીરબલ રજા માગી ઘેર ગયો અને કારીગરને કેટલીક યુકિત સમજાવી બાર વાગે કચેરીમાં આવવા ભલામણ કરી.

જે વખતે દરબાર ભરાયો વે વખતે પેલા વૃદ્ધ કારીગરે આવી બીરબલને પોતાની આવ્યાની વર્ધી અપાવી જેથી ઝવેરી (કારીગર) ને અંદર આવવા હુકમ કર્યો બીરબલે નામદારને વીનવ્યું કે " ખુદાવીંદ ! તે હીરાવાળો ઝવેરી આપ હજુર આવ્યો છે માટે હવે શું હુકમ છે ? "

બાદશાહને તો તે હીરાની યાદી ઉતરી ગઇ હતી જે વખતે સ્નાન મંજન કરી વસ્ત્ર બદલ્યું તે વખતે હીરા માટેની સુરતા રહી નહોતી તેમ પાણીનો સ્પર્શ થતાંજ સાકરનો હીરો પ્રવાહી રૂપ થઇ રસ્તો માપી ગયો હતો જ્યારે ઝવેરી આવ્યાની બીરબલે યાદી આપી ત્યારે હીરા માટે શાહે જણાવ્યું કે "બીરબલ ! લાવો તે હીરો ?"

બીરબલે કહ્યું કે " નેકનામદાર ! મારી પાસે નથી પણ હજુર કમરના ઓટમાં રાખ્યો હતો એવી મને ખાસ સુરત છે તે સાંભળી શાહને યાદ આવ્યું અને હમામખાનામાં ખબર કઢાવવા તાકીદ આપી. બીરબલે જઇ હમામખાનામાં (બીજાઓને બતાવવા)પુષ્કળ તપાસ કરાવી પણ હીરો હાથ લાગેજ ક્યાંથી ?

છેવટે શાહને જઇ જાહેર કર્યું કે " ખાવીંદ ! હીરો બહુ તપાસ કરતાં છતાં પણ બિલકુલ હાથ લાગ્યો નહીં શાહે વિચાર્યું કે આપણે એ ઝવેરીનો હીરો ખોયો પરંતુ જે તેની કીંમત હોય તેટલા રૂપીઆ તેને આપી દેવા જોઇએ એમ વિચારી કારીગર (ઝવેરી) ને પુછ્યું કે " તમારા હીરાની શી કીંમત છે ? કારીગરે અરજ કરી નામદાર, એ હીરાની ઇરાની શાહે ત્રણ હજારે માગણી કરી હતી પણ મને તે ન પાલવવાથી મેં આપ્યો નહીં અને આપની પાસે આવ્યો છું માટે હવે હજુરની નિઘાહમાં આવે તે ખરૂં. શાહે જણાવ્યું કે હાલ તેના કેટલા રૂપીઆ લેવા ચાહો છો ? કારીગરે કહ્યું કે 'જી હજુર ! હાલ પાંચ હજાર રૂપીઆ લેવા ચાહુંછું શાહે તુરતજ પાંચ હજાર રૂપીઆ આપવાનો હુકમ કર્યો. "

કારીગર તે રૂપીઆ લઇ ઘેર ગયો અને પોતાના કાર્યમાં આનંદમય બન્યો.

વારતા ૨૧ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે " પાન કેમ સડી જાય છે, રોટલી કેમ બળી જાય છે અને ઘોડા ચાલતાં ચાલતાં કેમ અટકી જાય છે ? આ ત્રણ પ્રશ્નનો ઉત્તર બુદ્ધિશાળી બીરબલે એકજ ઉત્તરમાં જણાવી દીધો કે " ખુદાવીંદ ! ફેરવ્યા વગર. આ પ્રમાણે બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી જોઇ શાહ બહુ ખુશી થયો.

ભાગ ત્રીજો.

વારતા ૨૨ મી.

સિદ્ધ કરે નિજ સ્વાર્થ, તેજ જન સુરા ગણાએ;
હિમ્મત હારી કામ તજે, તે મુર્ખ ગણાએ.

અકલવંત કોને કહેવો ?

એક દિવસ શાહે બીરબલને પુછ્યું કે "બીરબલ ! અકલવંત કોને કહેવો ? અને દીવાનો કોને કહેવો ?" હાજરજવાબી બીરબલે જણાવ્યું કે "શિરતાજ ! જે મનુષ્ય ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવે તેજ ચતુર, શાણો, જ્ઞાની અને અકલવંત જાણવો અને જે પોતાની ધારેલી ધારણાઓ પાર ન પહોંચતાં અધવચ ફસાઇ પડે તે મુર્ખ-દીવાનો જાણવો." એ સાંભળી બાદશાહ ઘણો ખુશી થયો અને બીરબલની અકલની માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૨૩ મી.

બળ બુદ્ધિનું જો પ્રબળ તો, બળ અકળ નર તે દાખવી;
સર્વ તે જગ વશ્ય કરી, મહિમા બતાવે નવનવી.

માણસના શરીરમાં એક વાત રૂપ મોટી કરામત છે.

એક દીવસ એક ફકીર બાદશાહની હજુર આવ્યો અને આશીશ આપી કહ્યું કે "બાદશાહજી હું ફકીર છું અને મક્કેથી આવ્યો આપની મુલાકાત લેવી અને આ મક્કાસરીફની પ્રસાદીરૂપ સ-

બજાં આપવી એજ ઈરાદો હતો. તે ખુદાએ આજે ,પાર પાડયો માટે 'સબજા' સ્વિકારો " એટલામાં એક બ્રાહ્મણ ત્યાં આવ્યો અને આશીર્વાદ આપી વિભુતિ અને ચોખા શાહના હાથમાં આપી બો-લ્યો કે "નામદાર હું ગરીબ બ્રાહ્મણ છું અને આપની ભેટ લેવા ઘણા દીવસથી આતુર હતો અમારા ધર્મશાસ્ત્રમા એવી આજ્ઞા છે, કે રાજા, ગુરૂ, જોશી, દેવ અને વિદ્વાનની ભેટ લેવા જતા ખાલી હાથે જવું નહીં, પણ કોઇ ફળ કિંવા માંગળિક વસ્તુ લઇને જવું તથા તે અર્પણ કરવી તેથી મારી પાસે બીજું કશું ન હોવાથી આ માંગળિક વિભુતિ અને ચોખા આપને આપી મનેચ્છા સફળ કરૂંછું.

બાદશાહે પોતાના અમીર મીરજાખાંને બતાવ્યું કે "આ બ્રા-હ્મણે શું લાવી મને અર્પણ કર્યું છે? મીરજાખાંએ જોઇને કહ્યું કે "જહાંપનાહ! આતો રાખ અને ચાવલ છે અને એ આપનું અ-નિષ્ટ કરવા ઇચ્છતો હોય તેમ ભાવ જણાય છે. આવું મીરજાખાંનું બોલવું સાંભળતાં "રાજાને કાન હોય પણ સાન હોય નહિ." મનેચ્છા સફળ કરવાને બદલે શાહે ગુસ્સો લાવી હુકમ કર્યો કે "ધ-ક્કા મારી એકદમ આ બ્રાહ્મણને બહાર કહાડી મુકો? આવો હુકમ થતાંજ પગરખાં અને અંપરખાંએ ધક્કા મારી બિચારાને દરબારમાંથી હાંકી કહાડયો. મુળ તે મીયાંભાઇ બ્રાહ્મણ ઉપર મીઠું વાટનાર અને વળી તેમને આવો લાગ મળ્યો પછી શું જોઇએ?

ફકીરની આપેલી 'સબજા' જોઇ શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ફકીરને એક હજાર રૂપીઆ તે બદલ આપ્યા અને તે લઇ ફ-કીર વિદાય થયો. થોડીવારે બીરબલનું કચેરીમાં આવવું અને નિરા-શ થએલા બ્રાહ્મણનું ઉતર્યે ચહેરે બહાર નિકળવું થયું. નિસ્તેજ મુદ્રાયુક્ત બ્રાહ્મણને જોઇને બીરબલે પુછ્યું કે "ભાઇ કેમ ઉદાસ

છો ? અને તમોને શું દુઃખ છે તે કહેવામાં કશી અડચણ ન હોય તો સુખેથી મને જણાવો ’ આવાં બળી ગયેલા મનુષ્યને ચુનાનું પાણી અને તેલનો લેપ થવા સરખાં શીતળ વાક્યો સાંભળી મનમાં શાંતિ ઉપજી અને કચેરીમાં બનેલી હકીકત તેણે કહી સંભળાવી.

તે સાંભળી બીરલે કહ્યું “ મહારાજ ! તમો અહિંયાં થોડીવાર ઉભા રહો હું કચેરીમાં જાઉં છું અને તેજ શાહ પાસેથી તમોને બક્ષીસ અપાવું છું; જરા પણ દીલગીર થતા નહિ ! ” એમ કહી પોતે કચેરીમાં ગયો અને ત્યાં જતાવાંત ફકીરને ઇનામ આપ્યાની ખબર મળી તદનંતર બીરબલ બાદશાહને સલામ કરી અર્જ કરી કે ‘ નેકનામદાર ! આપ પાસે હમણાં બંગાળા દેશનો એક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેનું અપમાન કર્યું તે ઠીક ન કર્યું; કેમકે આપની ગાદી અમ્મર રહેવા તે બ્રાહ્મણ શ્રી મહાકાળીના અનુષ્ટાનની પુર્ણાહુતી થયે હોમ જનીત વિભૂતી આપને પ્રસાદી રૂપ આપવા આવ્યો હતો; પરંતુ આપે તો ઉલટો તિરસ્કાર કર્યો એથી આપની અપકિર્તિ અને ભેદ બુદ્ધિ લોકોમાં ફેલાશે. તેમજ જે પ્રસાદી વડે આપની ગાદી રાજ્ય, ધન, દોલત રવાના થઈ જાય એવો આશિર્વાદ આપનારને અર્થાત એ આશિર્વાદનો અર્થજ ખુલ્લો જણાય છે કે ‘ સબજા ’ બખું જાતેને મોટું ઇનામ આપ્યું એ કેટલી બધી વિચિત્ર વાર્તા ? તેનો આપજ વીચાર કરી જુઓને.

એ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે ‘બીરબલ ! તે બ્રાહ્મણે મારૂં રાજ્ય ખાક (રાખઃ) થઈ જાઓ ! એવું ધારી રાખ અને ચોખા હાથમાં આપ્યા માટે તેને હાંકી કહાડયો અને ફકીરે જે વ્હાલી ચીજ (સબજા) તે મક્કેથી લાવી મને આપી તે માટે ઇનામ આપ્યું.

"ગરીબ પરવર! એ બન્નેની આસીસનો ભાવાર્થ બરાબર રીતે આપના સમજવામાં આવ્યો નથી ખુદાવિંદ! એ બે આશિર્વાદનો અર્થ એવો થાય છે કે જ્યારે ફકીર "સબજા એવો આશિર્વાદ ચીજની ઓથમાં સૂચવ્યો કે આપની ધન દોલત ગાદી બધી રવાના થઇ જાઓ 'સબ' એટલે તમામ સઘળું અને 'જા' એટલે રવાના થાઓ. ત્યારે બ્રાહ્મણે ચીજને ઓથે આશીર્વાદ યથાર્થ ભય વાળો સૂચવ્યો કે જે ફકીર 'સબજા' કહે છે તે સઘળી વસ્તુઓ માટે પ્રભુને વિનતી માગી લેઉ છું કે 'રાખ' અર્થાત્ તે સર્વ વસ્તુ કાયમ રાખ' નામદાર! જેણે બદદુવા આપી તેને ઇનામ અને સારી દુવા આપી તેને ધક્કા એ કેવો અવળીત પ્રકાર!!

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે વીચાર્યું કે "બીરબલનું બોલવું સત્ય છે અને ગેરવ્યાજબી રીતે મારાથી વર્તાયું છે એમાં તો શક નથી! હવે જે બદદુવા આપનારને ઇનામ અપાઇ ગયું એ તો ખેર પણ સારી દુવા આપનારનું અપમાન કર્યું એ એક મોટી ભૂલ થઇ છે એમ વીચારી શાહે બીરબલને કહ્યું કે "બીરબલ હવે જે થનાર હતું તે થયું પણ તે બ્રાહ્મણને શોધી કહાડી તેને બે હજાર રૂપીઆ બક્ષીસ કરો અને તેની સારી દુવા વધાવી લ્યો."

તે સાંભળી બીરબલે અર્જ કરી કે "નામદાર! તે બ્રાહ્મણ આપણા દરબારગઢની બ્હાર ઉભેલો છે માટે સીપાઇ મોકલી બોલાવી આપના હુકમને અમલમાં લાવું છું." એમ કહી સીપાઈ મોકલી તે બ્રાહ્મણને બોલાવી ૨૦૦૦ રૂપીઆ આપી સંતુષ્ટમાન કરી વીદાય કર્યો.

વાર્તા ૨૪ મી.

વખત વીચારી વાત કર, તો સહુ સુખ અનુકુળ;
વણુ સમજ્યે જો વદીશ તો, તો સહુ સુખ પ્રતિકુળ.

એક વખત એક ઉમરાવે પોતાના બાગમાંથી નામચિન રશીલી પાકેલી કેરીઓ લાવી બાદશાહને નજરાણા દાખલ મોકલી. તે કેરીઓ સુંદર સ્વાદિ હોવાથી શાહ અને હુરમ સાહેબ બન્ને જણુ એકાંત ભુવનમાં બેસી ખાતાં હતાં; તે વખતે શાહ મશ્કરીની ખાતર પોતાની ખાધેલી કેરીઓના ગોટલા છોતરાં હુરમ સાહેબની અગાડી નાંખતા હતા તેવામાં બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેને જોઇ ગમ્મતની ખાતર શાહ બોલ્યો કે "બીરબલ ! મારી ઓરત કેવી ખાઉકણી છે ? પોતાનુંજ પેટ ભરવા સમજેલી છે; જુઓ કે હું અત્યાર સુધી માત્ર આ એકજ કેરી ખાઇ રહ્યો નથી તેટલામાં તો એણે કેટલી બધી કેરીઓ ખાધી છે ? " તે આ ગોટલા છોતરાનો ઢગલો જોતાંજ અનુમાન થઇ શકે છે ! " આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ ઘણીજ શરમાઇ ઓશીયાળી બની ગઇ તે જોઇ બિરબલે (જે વખતે બાદશાહે અકબર ભારથ રચવાનું કહ્યું હતું તે વખતે હુરમને પાંચ પતિ માટેના પ્રશ્ન પુછવાથી બહુ માઠું લાગ્યુ હતુ તે ખટક હુરમ સાહેબના દિલમાંથી દુર કરી મહેરબાની સંપાદન કરવા) તે તકનો લાગ જોઇ બોલ્યો કે "હુરમ સાહેબે બધી કેરીઓ ખાધી એ વાત સાચી છે. પરંતુ તેમના ખાવિંદની કાંઇ તારીફી ઔરજ પ્રકારની છે કેમકે હુરમ સાહેબે તો માત્ર કેરીઓનો રસ ચુસી લીધો; પણ આપે તો કેરીઓની છાલ (છોતરાં) ગોટલાં અને અંદરની ગોટલી પણ છોડી નથી અર્થાત કેરીમાંથી કાંઇ ભાગ ત્યાગ કર્યો

નથી એ ખરેખરી ખુબી છે ? " એટલે એ શબ્દોમાં એવો માર્મિક ભાવ સુજ્યો કે હુરમ સાહેબે તો જે કેરીઓ ખાધી છે તેના છોતરાં ગોટલા જણાય છે તેથી વધારે કેરીઓ 'ખાધી એમ આપ કહો છો પણ આપ એમના કરતાં પણ એટલી બધી વધારે ખાઇ ગયા છો કે તેની ગણત્રી ન કરી શકાય તેટલા માટે તેના છોતરાં ગોટલા 'પણ બચાવ્યા નથી ! આ માર્મિક ભાવ ભરેલી યુક્તિ સાંભળી હુરમ સાહેબે પોતાની ચઢતી વાત જાની ઘણુંજ ખુશી થયાં અને બિરબલ પ્રત્યે જે ખટક ધરાવતાં હતાં તે આ યુકિતના કારણથી દિલથી દુર કરી વાત્સલ્યતા પ્રેમ દર્શાવતાં વિચારવા લાગ્યા.

વારતા ૨૫ મી.

કરો ન કહિએ કોય, ઠઠા બાજી ઠિક ગણી;
હાંસી ઉલટી હોય, તજો ટેવ એ તમ તણિ.

માધવાનંદ

કંકણ અને કેશની ગણત્રી,

એક દિવસ કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ બાદશાહ બિરબલને રંગમહેલમાં લઇ ગયો અને હાસ્ય વિનોદની વાર્તાઓ કરવા લાગ્યા. તે વખતે શાહે બિરબલને પુછ્યું કે "બિરબલ તમારી સ્ત્રીના હાથમાં કેટલાં કંકણ છે ? હાજર જવાબી બિરબલે જણાવ્યું કે "નામદાર? મારી સ્ત્રીના હાથ તરફ મારી દ્રષ્ટી દિવસમાં કોકજ વખત જાય છે તેમજ મારા હાથ સાથે તેનો હાથ ઘણીજ થોડી વખત લાગતો જણાય છે તો પણ ખાત્રીથી કહું છું કે જે જગ્યોએ આપ ખુદાવિંદની હરદમ-વારંવાર દ્રષ્ટી પડે છે તેમજ આખા દિવસમાં સેંકડો

વખત આપ નામદારનો હાથ ફર્યાં કરે છે તે દાઢીના જેટલા કેશ (વાળ) છે તેટલાજ કંકણુ છે; માટે દાઢીના કેશ ગણી લ્યો એટલે કંકણુની ગણત્રી પણુ થઇજ જશે? આ ચેપટીકા સરખો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ બિરબલના બુધ્ધિબલની સરાહના કરવામાં મશગુલ બન્યા.

વાર્તા ૨૬ મી.

ચોરી વ્યાહુન થાય છે, જ્યારે ચોર ઝલાય; બાંધી મારે મહિપતિ, છેક ફજેતી થાય.

ક. દ. ડા.

ચોરની છળીચા કળા.

એક સમય વસંતરૂતુમાં બાદશાહે દિલ્લી શહેરની બહાર અતિ સુંદર રમણિક બાગ હતો તેમાંના બંગલામાં કચેરી ભરવાની ઇચ્છા જણાવી તેથી તે બંગલાની અંદર નાના પ્રકારની બિછાયત સુંદર ફરનીચર અને ખુશબોદાર વસ્તુઓના છંટકાવ વગેરેની ગોઠવણુ કરી, શાહ કચેરી મંડળસહ અનુપમ સ્થળ ઉપર બિરાજમાન થયા; અને બિરબલ સાથે ન્યાય રચનાની યુક્તિઓ માટેની મસલત ચલાવી. તે વખતે એક સોદાગરે આવી અરજ કરી " પરવરદિગાર ! હું માળવા દેશનો રહેનાર છું અને બંગાળામાં વ્યાપાર અરથે ગયો હતો, ત્યાં એક શાહુકાર પાસે સુંદર રાજહંસ પક્ષી મારા જોવામાં આવ્યું અને તેની સુંદરતા તથા અકકલની ખુબી જોઇ મારૂં મન લલચાયું કે આ પક્ષીના ધણીને મનમાનતા પઇસા આપી ખરીદી લેઇ આપ ખાવિંદને ત્યાં ભેટ કરવી એ ઇચ્છા પ્રબળપણે વધવાથી

તેના માલધણીને એક હજાર સોના મહોરો આપી તે રાજહંસ પક્ષી મેં ખરીદી લીધું અને ત્યાંથી આપ હજુર આવવા રવાનાં થયો પરંતુ મારા મનનીઉમેદ મનમાંજ રહી; કારણકે મારા ચાકર નોકરોમાંથી કોઇ દુષ્ટાત્મા તેને મારી નાંખી ભક્ષણ કરી ગયો ; તેથી મને ઘણોજ પરિતાપ થયો. કોણે તેને મારી નાંખ્યો તે વિશેની મેં ઘણી તપાસ ચલાવી પણ કસો પતો લાગવા પામ્યો નહિ. તેજ હેતુ માટે આપ હજુર અરજ કરૂં છું, તે પક્ષીને મારનાર કીયો માણસ ? તેનો પતો લગાડવા આપ નામદાર યત્ન ચલાવશો. આ પ્રમાણે સોદાગરની અરજ સાંભળી તેના નોકર ચાકરની બારીક તપાસ ચલાવી. પરંતુ કશો દહાડો વળ્યો નહિ. તેથી સોદાગર અત્યંત ઉદાસ થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે આવા બાદશાહી દરબારમાં પણ જ્યારે ગુન્હો કરનારનો પતો ન લાગ્યો તેથી ખાત્રી થાય છે કે અહિંયા પણ ન્યાયશાસ્ત્રી માટે મોટી ખોટ જણાય છે ! આ માર્મીક વાક્ય સાંભળી બીરબલે સોદાગરના નોકર ચાકરોને પુનઃ બોલાવી પોતાની સામા ઉભા રાખ્યા અને થોડી વાર તેમની સામે એકાગ્રપણે જોઇ રહી બીરબલ આશ્ચર્ય થઇ બોલ્યો કે, વાહ શું પક્ષી મારી ખાનારનું ધૈર્યપણું છે ! પક્ષી મારીને ખાઇ ગયો તે તો ઠીક, પરંતુ તે પક્ષીનાં પીછાં પણ [illegible] ખો શી કચેરીમાં આવી ઉભો છે છતાં ગુન્હો કબુલ કર[illegible] શું થોડી નવાઇની વાત છે !

આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી જેણે પક્ષી મા[illegible] ખ્યું હતું. તેના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે કદાચ મારી ભુલ [illegible] ગઇ હોય અને પાઘડીમાં એકાદ બારીક પિંછ રહી ગયું હોય તે ! એમ જાણી ભયનો માર્યો પોતાની દેહનું ભાન ભુલી ગયો. ચાર- પગ કાપ્યા હોય તે પ્રમાણે અધીરો બની કોઇ ન જાણી શકે પા-

ઘડી ઉપર હાથ ફેરવી પીછું તપાસવા લાગ્યો. આ તેની કર્તવ્યતા કોઇના લક્ષમાં ન્હોતી, પણ બીરબલે તે ચાકરો મજબુત સુરતા રાખેલી હતી તેથી તે કૃત્ય પ્રકાશમાં આવી ગયું અને તત્કાળ તે ચાકરને ચૌદમુ રત્ન (માર) આપવા માટે સીપાઇઓને હુકમ કર્યો ત્યારે અચ્છો મેથી પાક ખાધો કે ગુન્હો કબુલ કરવા મરજી જણાવી તેથી " બુધે જાર બાજરી બુધે ડાણું હોવા દે અને બુધે છોકરું છાનું રહે." એ વાતની પ્રતીતી મેળવી અને કચેરી સમક્ષ ગુન્હેગારે તે પક્ષી માર્યા વિશેનાં કારણો અને તેના મુદ્દા પણ રજુ કર્યા આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરીથી ગુન્હેગારોને પકડયો તે કારણથી બીરબલની દેશ પ્રદેશમાં વીશેષ કીરતી વીસ્તરી.

વારતા ૨૭ મી.

બુધ જન વિબુધને વશ કરી, પાર પમાડે કામ:
નરવરની શું વિસાદ જ્યાં, જરા બને ગુલામ.

પ્રેમાનંદ.

સબસે બડી ચુપ !

એક દીવસ બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે, બીરબલ ! એક શાહાણો મનુષ્ય જોવાને હું આતુર છું માટે ખોળી લાવો. બીરબલે વીનવ્યું કે, સરકાર સાહેબ ! એક શહાણાની ખોળ કરતાં રૂપીયા દસ હજાર ખર્ચ થશે. શાહે ખજાનચીને હુકમ કર્યો કે, બીરબલના મુકામ ઉપર દશ હજાર રૂપીયા પહોંચાડી દયો.

તદંતર બીરબલ શહાણા માણુસની શોધમાં વિચર્યો. એક દીવસ બજારમાં એક સમજદાર માણુસને જોઇ તેને બીરબલે કહ્યું કે,

જેમ હું કહું તેમ કરવા જો તમે કબુલ થાવ તો મારે કાંઈ તમારૂં થોડું કામ છે. તેમજ તે કામ પાર પડે સો રૂપીયા પણ આપીશ. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી તેણે વીચાર્યું કે પૈસાના પૈસા મળશે અને મોટાની વળી મહેરબાની મળશે. તેથી બન્ને તરફથી ફાયદો સમજી તેણે બીરબલની વાત કબુલ કરી. ત્યારે બીરબલે તેને કહ્યું કે હું તમોને બાદશાહ હજુર લઇ જવાનો છું. પણ ત્યાં ગમે તેટલી શાહ તમોને વાત પુછે તદાપિ એક પણ શબ્દ બોલવો (ઉત્તર આપવો) નહી. બાદ બન્ને જણા કચેરીમાં ગયા અને બાદશાહને અરજ કરી કે, ગરીબપરવર ! આપ નામદારના હુકમ પ્રમાણે શહાણો મનુષ્ય શોધી લાવ્યો છું. બાદશાહે તેને બોલાવી પાસે બેસાડ્યો. બાદશાહે શહાણાને પુછ્યું કે તમે ક્યાંથી આવ્યા ? કેવી જ્ઞાતિના છો ? તમારૂં નામ શું છે ? શું ખબર છે ? વગેરે વગેરે ધણાક પ્રશ્નો કર્યા, તથાપી તેણે કાંઇ પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યોજ નહિ. આથી શાહ ઘણો ગુસ્સે થઇ બીરબલ સામું જોઇ બોલ્યો કે, મુર્ખ મળે તો શું કરવું ? બીરબલે જવાબ આપ્યો કે, શીરતાજ ! ચુપ થઈ રહેવું !" આવું બિરબલનું મરમ ભર્યું વાક્ય સાંભળી અર્થાત્ મુર્ખનો મેળાપ દૈવયોગે થાય તો કશું પણ ન બોલતાં ચુપ-મૌન થઇ રહેવું. તેથીજ શાહણો ચુપ પકડી બેસી રહ્યો છે એટલુ મુર્ખ અને ચુપ રહેનાર શાહણો એમ ઠરાવ્યું એથી શાહ મનમાં લજ્યાને પ્રાત્ર થયો અને બિરબલના શાહણપણની યુક્તિ રચના વિચારી " મારી પાસે પણ કેવાં નર રત્ન છે ? !" એમ. રંગમાં ગર્વાનંદ બન્યો, ધન્ય છે ગુણગ્રાહી શાહને ! !

વારતા ૨૮ મી.

લહે ન મોટમ માન, અન અધિકારી જન કદી.

મહાન પુરૂષની મહાનતા.

એક સમય બાદશાહ કચેરીમાં બીરાજમાન થયો હતો તે વખતે પોતાનો દુધભાઇ [ધાવમાતાનો છોકરો) શાહ હજુર આવ્યો તેને શાહ પ્રેમસહ પોતાના નજીક બેસાડી બીરબલ પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે " આ અમારા દુધભાઇ છે અને એમને એક નાનું રાજ્ય આપવા મારો ઇરાદો છે; પરંતુ તે નાના રાજ્ય માટે નાના બીરબલની પણ અતિ આવશ્યકતા છે તેથી એક નાનો બીરબલ પેદા કરી લાવો. " તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે " જે હુકમ નામદાર ! " બીજે દીવસે એક બળદ (બેહલ) ને શણગારી રેસમી રસી ગળામાં બાંધી પોતે તે બળદને દોરી કચેરીમાં આવ્યો તે જોઇ બાદશાહે આશ્ચર્યયુક્ત પુછ્યું કે " આ શું ? અને મારા દુધભાઇ માટે નાનો બીરબલ શોધી કહાડયો કે નહીં ? " તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " જી સરકાર ! હાજર છે, આપના દુધભાઇ માટે મારોજ દુધભાઇ લઇને આવ્યો છું તે નિહાળો " એમ કહી બળદને દેખાડયો ત્યારે શાહે કહ્યું કે " તમારો દુધભાઇ બળદ શી રીતે થાય ? " ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે " નામદાર ! આ આપના દુધભાઇ શી રીતે થાય ? " બાદશાહે જણાવ્યું કે " એમની માનું હું દુધ પીતો હતો તેથી અમારા દુધભાઇ છે ! " ત્યારે બીરબલે હર્ષ સાથે જણાવ્યું કે " હું પણ આ બળદની માનુંજ દુધ પી મોટો થયો છું માટે આ પણ મારો દુધભાઇ કેમ ન કહેવાય ? " તે ગુહાર્થવાળો જવાબ સાંભળી મનમાં હર્ષવંત થઇ ચુપ થઇ રહ્યો. કારણ કે બીર-

બલે મર્મ જણાવ્યું કે મોટા બોજાની બરાબરી હલકા બોજાથી કદી પણ કરી શકાયજ નહી માટે આપના વિચાર અતિ ઉત્તમ છે; તે રૂપી અધીકારીનેજ અધીકાર યોગ્ય છે તેમ બીરબલ આપના દરબારમાં શોભે, આવી વારતામાં છુપી યુક્તિ રહેલી હતી તેથી શાહ મનમાં સમજી બીરબલની યુક્તિ વખાણવા લાગ્યો.

વાર્તા ૨૯ મી.

બ્રહ્મપદે તીરથ સકળ, વસે સદા બળ રામ.

ચમત્કૃતિ ભરેલો પ્રશ્ન.

બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "તમારો મહામંત્ર કયો?" બીરબલે જણાવ્યું કે "નામદાર! ગાયત્રીમંત્ર" ત્યારે શાહે પુછ્યું કે "તમે ગાઇ પુજક છો ત્યારે ગાઇના ચામડાના જોડા પગમાં કેમ પહેરો છો?" બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે "જહાંપનાહ! બ્રાહ્મણના પગમાં ૬૮ તીરથનો વાસ-મુકામ છે તેથી તે પગોનો અને ગૌચર્મનો યોગ થવો યોગ્યજ છે; કારણ કે તે બન્નેના સંગમથી અધિક તીર્થનો મહિમા વધે છે અને તીર્થનું તેવડે રક્ષણ થાય છે; માટે તેમ કરીએ છીએ." આ યુક્તિ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૦ મી.

વ્હાલામાં વ્હાલાં ધન સુત સ્ત્રી, તોપણ પ્રાણ ઉપર બહુ વ્હાલ.

પ્રાણ બચાવ્યા પછી પારકાને બચાવવા પ્યાર બતાવવો.

એક સમય બાદશાહ પોતાના આનંદભુવનમાં બીરાજમાન થયા હતા તે વખતે બીરબલ પાસેજ બેઠેલા હતા. શાહ અને બીરબલ

વચ્ચે કેટલીક રાજ્ય રંગની આડી અવળી વારતાઓ થયા પછી પુ-
છ્યું કે "બીરબલ માણસને સર્વથી વધારે વ્હાલી કઇ વસ્તુ છે?"
બીરબલે કહ્યું કે "નેકનામદાર! હું તો એમ માનું છું કે આ દુ-
નિઆમાં સર્વથી વધારે વ્હાલી વસ્તુ પોતાની જાન (પ્રાણ) છે,
એથી અધિક વ્હાલી કોઇ અન્ય વસ્તુ નથી, ચાહે તો અમીર, ફ-
કીર, દુઃખી-સુખી મનુષ્ય હશે કિંવા જાનવર હશે તોપણ પોતાના
પ્રાણને બચાવવામાં વધારે ખંત ધરાવશે; પણ પ્રાણની દરકાર ન
રાખતાં પૈસો-કે સગાં સંબંધી બચાવવા કદી પણ ધ્યાન આપશે નહિ
એથી ખાત્રી થાય છે કે સર્વથી પ્રાણ વધારે વ્હાલો છે આ પ્રમાણે
વારતાલાપ થઇ રહ્યો છે તેટલામાં શાહની એક સ્ત્રી પોતાના બાળ-
કને રમાડતી પ્યાર સાથે ચુંબન લેતી હતી તે ઉપર નજર પડી
એટલે શાહને મોટો આનંદ ઉપજ્યો અને બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું
કે "મને તો એમ જણાય છે કે સર્વ વસ્તુ કરતાં બાળક વધારે
વ્હાલું લાગે છે!" તે સાંભળી બીરબલે અરજ કરી કે "સરકાર,
આપનું કહેવું ખરૂં છે; પરંતુ જ્યારે પોતાના પ્રાણ ઉપર મહા આ-
ફત આવી પડે છે તે વખતે ધન, દોલત, પુત્ર, સ્ત્રી, પરીવાર અને
વ્હાલાં-સંબંધી વગેરે એક પણ વ્હાલાં લાગતાં નથી, માત્ર પોતાનો
જીવ કેમ બચે તેજ યુકિતમાં ગુંથાવું પ્રિય થઇ પડે છે." શાહે
કહ્યુ કે "બીરબલ! તમે કહો છો તે ખરૂં હશે; પરંતુ અનુભવ
વગર તેની મનમાં અસર થતી નથી; માટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ
થએલું જોવાને આતુર છું." તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે નામદાર
થોડા દીવસમાં એનો પ્રત્યક્ષ દાખલો આપને બતાવીશ."

એ પ્રમાણે બન્ને વચ્ચે વારતા થયા પછી કેટલાક દીવસો
ગયા પછી સીપાઇને હુકમ કરી એક બે માસના બચ્ચાં સહિત

વાંદરીને પકડી બગીચાની અંદર રખાવી. તદંતર એક વીસ હાથનો ઉંડો ખાડો ખોદી તૈયાર કરી રાખ્યો, બાદ બાદશાહ પાસે જઇ વિનવ્યું કે "ગરીબ પરવર ! 'સર્વથી પ્રાણ વ્હાલો કે બાળક વ્હાલું છે' તેની આપને ખાત્રી કરી આપવાનો આજે સમય છે; માટે આપ બગીચાની અંદર પધારો." બાદશાહ આનંદયુક્ત થઇ બીરબલ સંગાથે ચાલ્યો. બગીચામાં પહોંચ્યા પછી સીપાઇને સંકેત મુજબ સાન બતાવી સમજાવ્યો કે તેણે બચ્ચા સહિત વાનરીને ખાડાની અંદર નાખી ઉપરથી પાણીનો પ્રવાહ ધોધ ચલાવ્યો; જ્યારે ખાડામાં પાણી ભરાવા લાગ્યું કે વાંદરી પોતાના બચ્ચાને છાતી સરખું વળગાડી પોતાનો બચાવ ખોળવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે શાહને કહ્યું કે "નામદાર ! હવે મજાહ જોવાની છે" જોતજોતામાં થોડીવારે પાણી ખાડામાં વધવા લાગ્યું તેથી વાનરી ચારે તરફ બહુજ ઠેકડા મારી બચાવ માટે તરફડીયાં માર્યાં પણ કશો દહાડો વળ્યો નહીં વાનરીના પેટ સુધી પાણી આવ્યું કે બચ્ચાને ખભા ઉપર રાખી રક્ષણ કરવા લાગી. જેમ જેમ પાણી ઉપર ચઢતું ગયું તેમ તેમ માથા ઉપર બચ્ચાને ચઢાવી બચવા ઉપાય શોધ્યા. તે જોઇ શાહે કહ્યું કે "કેમ બીરબલ ! પ્રાણ વ્હાલો કે બચ્ચા વ્હાલા જુઓ બીચારી વાનરી બચ્ચાનો જીવ બચાવવા કેટલા પ્રયત્ન કરે છે ?" બીરબલે કહ્યું કે "નેકનામદાર ! જરા થોડીવાર જોયાં કરો હમણાંજ તેનો દાખલો જણાઇ આવશે. હવે વાનરીને ગળા સુધી પાણી આવી પહોંચ્યું કે પછી તેણીએ બચ્ચાને બચાવવાની આશા ફોકટ છે એમ લાગવાથી તથા હું પણ તેનો બચાવ કરવામાં નાહક જીવ ખોઇ બેસીશ એમ વિચારી છેવટે નિરૂપાય થઇ બિચારીએ બચ્ચાને પગતળે ઘાલી તે ઉપર પોતે ઉભી રહી પોતાનો પ્રાણ બ-

ચાવવા વળખાં મારવા લાગી. તે જોઇ બીરબલે પાણીનો પ્રવાહ બંધ કરાવ્યો અને તેને બહાર કઢાવી લીધી. પછી શાહને વિનવ્યું કે, કેમ શીરતાજ, અત્યાર સુધી આ વાંદરીને બચ્ચું કેવું પ્યારૂં હતું? પરંતુ જ્યારે પોતાનો જીવ જવાનો વખત નજીક દેખાયો ત્યારે બચ્ચાંને જીવાડવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇ પોતાનો પ્રાણ બચાવવા પ્રયત્ન આદર્યો. એવીજ રીતે મનુષ્યને પોતાનાં બાળકો વ્હાલાં છે પણ જીવ ઉપર તવાઇ આવી પડી કે ઘરબાર, છોકરાં, સ્ત્રી, ધન, દોલત કે મા બાપ વગેરે કોઇ કોઇનું નથી. પોતાના પ્રાણ અગાડી બધાંએ કશી વિશાતમાં નથી. માટેજ સર્વ વસ્તુ કરતાં પોતાનો જીવ વધારે વ્હાલો છે એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોઇ બાદશાહ બડી તાજુબી પામ્યો, અને બીરબલની અકલ માટે તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ ચોથો.

વારતા ૩૧ મી.

ચાહે ત્યમ કરી ચતુર, નર, સાધે છે નિજ સ્વાર્થ

કેશવચંદ્ર.

એક સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે જણાવ્યું કે "બીરબલ ! તું મને હસાવીશ તો હું મોટી બક્ષીસ આપીશ." આવું શાહનું સાંભળી અનેક યુક્તિ લડાવી રમ્મત ગમ્મત ભરી હાસ્યજનક નાટીઓ કરીઃ તદપી શાહને હસવું આવ્યું નહી તેથી છેવટે બીરબલે બાદશાહના કાનમાં કહ્યું કે "જહાંપનાહ જો આપ હવે નહિ હસ

શે તો હું મોટી બુમ મારીશ !" તે સાંભળી શાહ તેના ટીંખળી. પણા વિષેના ભાવ યાદ કરી હસ્યા; સબબ કે ઘણા યત્ન કરવા છતા તેનો ઉપાય ચાલ્યો નહિં ત્યારે છેવટે ઉટપટાંગ ટીંખલ જ-ણાવવા યત્ન આદર્યો તે જાણી હસવું આવી ગયું; એટલે બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર ! આપ આપની સરત પુરી થયલી સમજી ધારેલી બક્ષીસ આપી દો. તે સાંભળી બોલેલું પાળવા તુરત બક્ષીસ આપી. આહા !

॥ दन्तिदन्त समानं ह न एकां निर्गतांवच ॥

આ વીદ્વાનોનું વાક્ય મહાન પુરૂષોના વચનની કેટલાક અને કેવી મહત્તા દર્શાવે છે ! શાહ બિરબલની તર્ક વિદ્યા જોઇ ખુશી થયો અને પુનઃ જ્ઞાન ગોષ્ટ આગળ ચલાવી.

વારતા ૩૨ મી.

નર સરવર વર છે નરો, (૫) બુદ્ધિ નીર્યુત હોય;
નહિ તો નર સરવર કને, કદી ન આવે કોય.

કલ્યાણજી.

જેવા વખત તેવાં વાજાં.

એક સમય બાદશાહની માતુશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો તેમજ તેજ વખત ફુરમ સાહેબે એક શાહજાદાને પણ જન્મ આપ્યો (પુત્ર પ્રસવ્યો) આ બન્ને સમાચાર પ્રજામાં સાથેજ ફેલાયા તેથી પ્રજાજનો મહા મુઝવણમાં પડ્યા; કેમકે માતુશ્રીના મરણનો શોક પ્રદર્શિત કર-વો કે શાહજાદાના જન્મનો હર્ષ બતાવવો ? ! તે બીજેની કશી સુઝ

પડી નહી; કારણકે શોક અને હર્ષને કટ્ટાં વૈર છે. હવે એ બેના સંગાથે શી રીતે મુકાબલો થાય ? આવી ભરઢોળ વિચારતા હતા તેવામાં તેમને સાંભળી આવ્યું કે "આ બાબત બીરબલજીની સલાહ લેઇએ તો નિકાલ આવે." આ વાત સર્વાનુમતે સિદ્ધ થઇ કે બિર-રબલજી હજુર પ્રજાના આગેવાનો ગયા અને પ્રજાની મુંઝવણના સ-માચાર જણાવ્યા, તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે "ગ્રહસ્થો ! સર્વ જનો મળી દરબારમાં જાઓ અને જે વખતે જહાંપનાહની નજર તમારા તરફ આવે કે તુરતા તુરત સર્વ ખુલ્લાં માથાં કરી ઉભા રહે-જો જો બાદશાહ આ બનાવ જોઇ હશે તો તમારે પણ હસવું અને જો રડવા સરખો ભાવ કરે તો તમારે રડી પડવું." આ પ્રમાણે બીરબલની યુક્તિ સાંભળી તેમણે તેજ પ્રમાણે યુક્તિ કરી રાજદ્વારમાં ગયા. તે વિચિત્ર બનાવ જોઇ શાહને હસવું આવ્યું કે તુરત સર્વકો હસી આનંદ દર્શાવ્યો. છેવટે પુછગાછ કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ રચના બીરબલની છે તેથી શાહ બીરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૩૩ મી.

ચતુર તણી ચતુરાઇ તે છુપી રહે નહી છેક.

વ્યાસ.

પારકાનો ઉપકાર કરવો તેજ પુણ્ય.

એક વખત બાદશાહે એક લુહાર (લવાર) ને હુકમ આપ્યો કે "એક સુંદર મજબુત બખ્તર તૈયાર કરી લાવ !" લુહારે ઘણી કારીગરી કેળવી તારીફ લાયક બખ્તર તૈયાર કરી શાહની હજુરમાં આવ્યો. બાદશાહે તેની પરીક્ષા કરવા જમીન ઉપર બખ્તરને રાખી

ગોળી બ્હાર કર્યો તેથી બખ્તરના ટુકડા થઇ ગયા. તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો કે "જો આ પ્રમાણે ફરી બખ્તર તૈયાર કરી લાવ્યો તો તારૂં માથું ધડથી જુદુંજ કરવામાં આવશે." તે કઠોર હુકમ સાંભળી બિચારો લુહાર બહુજ ડરવા લાગ્યો મહેનત ફોગટ ગઇ તેની ફીકર ન કરતાં હવે શી રીતે કરવું? તે વિષે ભયમાં ભારે અરટોળ કરતો પોતાને ઘેર ગયો બીજે દિવસે તે બીરબલ હજુર જઈ કરગરવા લાગ્યો કે "મહેરબાન! મને કોઇ કૃપા કરી યુક્તિ બતાવો કે જેથી મારી મહેનત લેખે આવે અને મોતમાંથી બચું! બીરબલે તેનો દયામણો દેખાવ જોઇ અને કરૂણાજનક વાણી સાંભળી જણાવ્યું કે "ફરી બખ્તર તૈયાર કરી તારા શરીર ઉપર ધારણ કરી કચેરીમાં આવજે, જ્યારે પરીક્ષા કરવા કહે ત્યારે અરજ કરવી કે ગરીબ પરવર! જમીન ઉપર રાખી બખ્તરની પરીક્ષા લેવાતી નથી: પણ શરીર ઉપર પહેરી પરીક્ષા લેવાય છે જેથી ખબર પડે છે કે શરીરનું કેટલું સંરક્ષણ કરે છે? માટે હું પહેરીને ઉભો છું, આપ ગોળી બ્હાર કરી બખ્તરની અજમાયસ ભલેથી કરી લ્યો આટલુંજ કહેજે એટલે તારૂં કાર્ય સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે બીરબલની ફકત યાદ રાખી લુવારે બખ્તર તૈયાર કરી તેજ પ્રમાણે શાહ હજુર જઇ વાક્ય રચના કરી. તે જોઇ બાદશાહે વિચાર્યું કે "લુહારનું કહેવુ સત્ય છે. પરંતુ આ યુક્તિ એની હોય નહી!" લુહાર સાથે પ્રશ્નોત્તર કરતાં જણાયું કે આ યુક્તિ રચના બિરબલની બતાવેલી છે, તે જાણી શાહ ખુશી થયો અને લુહારને સારો શિરપાવ આપી વીદાય કર્યો.

વારતા ૩૪ મી.

હાનિકર હાંસી સદા, સમજી તમે સુજાણ.

વલ્લભ.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ રાજ પાટિકાએ ફરવા ગયા ત્યાં એક કુતરો રસ્તાની બાજુએ એક કેટલાક દીવસની કાળી પડી ગયેલી રોટલીનો કકડો ખાતો હતો, તે જોઇ શાહે બીરબલની મોઠી મશ્કરી કરતાં જણાવ્યું કે "બીરબલ! જુઓ જુઓ પેલો કુતરો કાળીને ખાય છે." આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલને કાંઇ વિચિત્રજ વાર્તા ભાસી કે 'નામદાર કપટ પટુતા વડે મારા માથાના ઘા સમાન વાર્તા મશ્કરી દ્વારા સૂચવે છે; કેમકે મારી માનું નામ 'કાળી' છે તેથી કાળીને કુતરૂં ખાય છે એમ મશ્કરીમાં જણાવ્યું પણ હું તેનો એવો જવાબ વાળું કે આયંદે નામદાર એવી મશ્કરી કરવાની ટેવજ છોડી દે, એમ વિચારી ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે "નામદાર! છે તો કાળી પણ એના મનથી તો તે ન્યામતમાની લીધેલ છે તો" એ ઉત્તર સાંભળતાં શાહને બહુ માઠું લાગ્યું અને ગુસ્સો કરી બોલ્યો કે 'કેમ બીરબલ! મારાં માજી સાહેબની મશ્કરી કરે છે કે શું? શું મારા માજીને કુતરાં ખાય છે! એમ તું મશ્કરીમાં જણાવે છે!" બાદશાહને ગુસ્સો થવાનું કારણ એ હતું કે તેમની માનું નામ 'ન્યામતણુ' હતું, બીરબલે કહ્યું કે "ગરીબ પરવર! ગરીબ કિંવા તવંગર એ સર્વને માનો પ્યાર સરખોજ હોય છે: જેમ આપને એ નામથી ગુસ્સો આવ્યો તેમ ખુદાવિંદ! મારી માની પણ તેજ પ્રમાણે મશ્કરી કરી છે માટે પ્રથમ પગલું આપે ભર્યું છે પછી નામદારને ગુસ્સો લાવવો વાજબી નથી." તે

સાંભળી બાદશાહે પોતાની ભૂલ થયેલી જાણી વાત ફેરવી કે બીરબલ તું તો કાળી રોટલીના કકડાને કુતરું ખાય છે તે જોઇ સહેજ કહ્યું હતું" પરવર દિગાર ! જો આપે શુદ્ધ બુદ્ધિથી એમ કહ્યું હોય તો મેં પણ શુદ્ધ બુદ્ધિથીજ આપને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે. કેમકે કુતરાના મનમાં તે કાળી રોટલી ખરાબ થઇ ગયેલી નથી; પણ ન્યાયમત (સારી) છે, એમ સમજી ખાય છે." આ પ્રમાણે બોલવાથી શાહ ખુશી થયો મનમાં સમજ્યો કે હવે પછી આવી મશ્કરી કરવી એ ગાઢ સંબંધમાં અયોગ્ય છે.

વારતા ૩૫ મી.

મતિમાન અનુમાનથી, મનના સમજે મર્મ,

બુલાખીરામ.

ટણાંનાંજ નાણાં છે.

એક સમય બાદશાહે દરબાર ભરી કોઇ રાજ્ય સંબંધી વિચાર ચલાવી, બીરબલને ગમતની ખાતર શાહે પુછ્યું કે "આ સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે શું વિચારણા હશે ?" બીરબલે વિનવ્યું કે નામદાર ! સર્વ દરબારીઓના મનમાં અત્યારે એવી વીચારણા છે નામદારનું કલ્યાણ થાઓ. સદા જય થાઓ, શત્રુઓનો નાશ થાઓ અને નિરંતર રાજ્ય સમૃદ્ધિથી આનંદમાન રહી નિર્વિઘ્નપણે રાજ્ય સુખે ભોગવો. એજ વિચારણા છે" શાહે દરબારીઓને તેજ પ્રમાણે પુછ્યું તો સરવે જણાઓએ બીરબલના વાક્યોનેજ સત્ય કર્યું. ત્યારે બાદશાહે પુછ્યું કે "મારા મનમાં શું વીચારણા છે તે કહો ?" બીરબલે જણાવ્યું કે "સિરતાજ ! આપના મનમાં એ વિચારણા છે

કે આપણા પુર્વજો સદગતિમાં નિવાસ કરે અને પુર્વજોને નરકે જવા ચાહો છો તથા અપકીર્તિ થવાથી ખુશી છો? તો તે ફરમાવો." આવી બીરબલની અભિનવ યુકિત જાણી શાહ હર્ષવાન થયો અને તેના વાકયો કબુલ કરવાં પડયાં.

વારતા ૩૬ મી.

ઉપજે યુકિત વિપ્ર તો, સમે સહુ સંતાપ-

મણીલાલ.

એક અકલવાન હજારને હરાવે.

એક સમય અકબર શાહે વિચાર્યું કે "બીરબલ ઘણો શાણો, અકલના ભંડાર રૂપ, વકતા, સમયસુચક અને રાજખટપટનો પ્રવિણ તંત્રી છે; પરંતુ કુલ મુસલમાન વર્ગમાં એ એકજ બ્રાહ્મણ હોવાથી તેના માટે મારા જ્ઞાતિવાળાઓ વખતો વખત અપરિમિત શ્રમ ઉઠાવી તેને ખસેડવા યત્ન ચલાવે છે માટે "**બહુ તાતણ બળીયું**" કોક વખતે તે પરિણામે હાનિકારક પ્રકાર થાય; પણ જો એ દીન ધર્મને સ્વીકારી લે તો તમામ ખટપટનો અંત આવી જાય." એમ વિચારી વખતો વખત શાહ બીરબલ પ્રત્યે કહેતો કે "બીરબલ! તમારી સાથે મારે બેહદ નાતો છે; તો પણ કોઇ દીવસ મારે ત્યાં નાસ્તો કરવા આવ્યા નથી માટે એક વખત તે સંયોગ બને તો ઘણી ખુશી થવા જેવી વારતા છે." એમ હરવખત કહતો; પણ બીરબલ બીલકુલ ના ન કહેતાં ગમે તે બહાનું કાઢી છટકી જતો. એક વખતે બીરબલ ઘણાજ જરૂરી કામમાં ગુંથાયેલો હતો તે તક-નો લાભ લેઇ શાહે બીરબલને કહ્યું કે "કાલે મારે ત્યાં નાસ્તો

કરવા આવજો." બીરબલ કામમાં તલ્લીન બનેલો હોવાથી એકામમાં તેનાથી "હા આવીશ" એમ કહેવાઇ ગયું. તે સાંભળી બાદશાહને ઘણો હર્ષ તથા સંતોષ ઉપજ્યો. બીજે દીવસે પ્રભાતે કાજી દરબારી વગેરેને બોલાવી પછી નાના પ્રકારની રસોઇ તૈયાર કરાવી, મુસલમાની ધર્મના કાયદા પ્રમાણે મીજબાની ઠરાવી મોટા આનંદોત્સવને લીધે ગાનતાન, વાજીંત્રનાદ ચાલી રહ્યો હતો. અનેક પ્રકારના પશુ પક્ષીઓના માંસની તરકારીઓ અમુલ્ય પ્રકારે બનાવી મુકી.

જ્યારે બીરબલ કામથી અલગ થયો ત્યારે તેને ભાન આવ્યું કે "મેં શાહને ત્યાં કાલ નાસ્તો કરવા જવાની હા પાડી છે અરે; પણ જવાય કેમ? અને ન જાઉં તો જહાંપનાહનું અપમાન ગણાય અને તેથી ખીજવાઇ વખતે પ્રાણ લેઇ લેવાની તક હાથ લાવે, માટે હવે શું કરવું? બન્ને તરફથી ફસામણ થઇ ધર્મ ભ્રષ્ટ કરવા કરતાં તો મરવું લાખ ઘણે દરજ્જે સારૂં છે હે જગતનિયંતા મુકદ! જે અત્યાર સુધી ભરતખંડમાં આપના દાસની કીર્તિ વીસ્તારેલ છે તેને શું છેવટે કાળો ડાઘ લગાડવાનો વખત આવશે કે? જેમ પાણીમાં કમળ કોરૂં રહે તેમ યવન મંડળમાં અદ્યાપિ સુધી નિર્લેપપણે રહી સ્વધર્મને સાચવ્યું છે માટે હવે પણ આબ નભાવશો." એમ વિચારતો કયો રસ્તો લેવાથી બન્ને તરફની વારતા બની રહે તેજ યુક્તિની રચના શોધવા લાગ્યો. અને એકાએક યુક્તિ તે ઉપાધીથી મુક્ત થવાની ઇશ્વર કૃપાએ સુઝી આવી તેથી મનોવૃત્તિ શાંત કરી નિંદ્રાવશ થયો.

પ્રાત:કાલે નહિ પુજન કરી પોષાક પહેરી તૈયાર થાય છે તેટલામાં બાદશાહને ત્યાંથી મીજબાનીનું આમંત્રણ (નોતરૂં) આવ્યું તેને બીરબલે કહ્યું કે "જાઓ નામદારને કહો કે હમણાંજ આવે

જી " એમ કહી સીપાઇને રવાના કર્યો; તદનંતર બીરબલ સોનીને ત્યાં જઇ દાગીના ધોવાની પીછી માગી લીધી અને તે લઇને દરબાર ગઢમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને જોઇને સર્વ યવન મંડળને ઘણો આનંદ થયો બાદ બીરબલ સર્વ તૈયારી જાણીને શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે "પરવર દિગાર ! આપ નામદારની ખાતર મારા મનમાં કોઇ પ્રકારની જુદાઇ નથી, તેથી આ વખતે આપની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવા અહીંયાં આવ્યો છું તો મારી એક અરજ છે કે હિંદુ રીવાજ મુજબ કેળના પાંદડાની પાતળ ઉપર પાણી છંટકાવ કરવો; માટે આપની આજ્ઞા મને થવી જોઇએ તો તે પાતળો તથા ખાનપાનની ચીજો આસપાસ જગ્યા પવિત્ર કરવા નિયમ પ્રમાણે પાણી છાંટું." તે સાંભળી શાહે ખુશીથી જણાવ્યું કે "બીરબલ ! તેમ કરવામાં મારા તરફથી કશી અડચણ નથી, બેધડકથી તમારા રીવાજ પ્રમાણે ક્રીયા કરો." આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી જળપાત્ર હાથમાં લઇ ખીસામાંથી સુઅરના વાળની પીંછી સર્વ મંડળ જુએ તેમ કહાડી તે પીંછી વડે સર્વ પત્રાળ ઉપર અને રસોઇની આસપાસ પાણી છાંટવું શરૂ કર્યું. તે જોઈ મુસલમાન લોકો બહુ નારાજ થયા; કારણકે મુસલમાની ધર્મમાં સુઅરનો કોઇપણ ભાગ (હાડ, વાળ, ચર્મ, નખ વગેરે) ભૂલ્યે ચુકયે પણ અડી જાય તો નાપાક થયું ગણી કપડાં, મુકામ અને શરીરને પાણી કે ગુલાબજળથી પવિત્ર કરી દેવું પડે છે; તેમજ તે વસ્તુને જે અડે તેને ન્યાત બ્હાર મૂકી દે છે તેથી બીરબલને સર્વે કો કુવચનો સંભળાવવા માંડયા અને ત્યાંથી બ્હાર કહાડી મૂકી નાપાકી દૂર કરવા મચી પડયા. બાદશાહ તે ચુપચુપ બેઠા જોયા કરતા હતા; કેમકે તેમને વચનથી બાંધી લીધા હતા એટલે ઉપાય શો ! સવ રસોઇ નાંખી દેવડાવી મકાન પવિત્ર કરી ન-

વીન રસોઇ કરવી શરૂ કરી; પરંતુ આ બનાવ બન્યા પછી ફરીથી કોઇ દીવસ બાદશાહે પોતાને ત્યાં નાસ્તો કરવાનું બીરબલને કહેવાનું યાદ કર્યુંજ નહી; કેમકે આ અટક્યાસાઇવાળી યુક્તિ હરવખ્ત શાહને યાદ આવ્યા કરતી હતી અને મનમાં વિચારતો કે "શું બીરબલની અક્કલ છે ! કે ગમે તેવા ફાંદામાંથી સટકી જતાં જરા વાર લાગતીજ નથી. વાહ ! સાબાસ છે ! !"

વારતા ૩૭ મી.

બાળક છે સુખમાં સદા, નિર્ભય નિપટ નિઃશક,
દલાભાઈ.

સર્વથી મોટું કોણ ?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને સગર્વથી પુછ્યું કે "બીરબલીઆ જગતમાં સર્વથી મોટું કોણ છે ?" બિરબલ આ વાક્યથી સમજી ગયો કે "હું મોટો છું" એમ બાદશાહ કહેવડાવવા માગે છે; પરંતુ તે ગર્વનો પરાજ્ય કરવો એથી પરીણામે લાભ છે એમ વિચારી બોલ્યો કે "નામદાર ! સર્વથી મોટું બાળક !! રાજા, ધનવાન, બહાદુર અને હિકમતવાળો હોય તદપિ તે સર્વથી બાલક મોટું છે; કેમકે તે કોઇથી બિહવાનુંજ નહિં તેમ દેશપતિની દરકાર પણ કરવાનું નહીં." આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આવ્યું અને કહેવા લાગ્યો કે "બાળક શી રીતે મોટું ગણાય? તેનુ પ્રમાણ આપો" બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર ! કહેથી ન બને એ તો અનુભવી જોઇએ તોજ ખાત્રી થાય" આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહનો જરા ઉદાસી ચ્હેરો થયો, આડી અવળી વાતો કરી પોતાના નિયમમાં પ્રવર્ત્યા.

તદંતર આઠ દશ દિવસ બાદ " સર્વથી મોટું કોણ ? " તે પ્રશ્નોત્તરની પ્રતીતી બતાવવા એક દોઢ બે વરસનો હુશીયાર ચાલાક છોકરો ચાકર પાસે તેડાવી લીધો; અને શાહ પાસે આવી સલામ સલામ કરી આગળ બેઠો. તે ખુબસુરત ઘભરૂં બાળારાજાને પણ શાહના આગળ બેસાડયો. શાહ સુંદર સ્વરૂપ બાળકને જોઇ ખુશી થયો અને પોતે તે છોકરાને હાથમાં લઇ ચુમ્બન લેવા લાગ્યો; પણ તે છોકરે કોઇ દીવસ નહી જોએલ તેવી અને લાંબી ડાઢી જોઇ આ-ડાઇ કરવા લાગ્યો અને બાળક્રીડાની મસ્તી આદરી. તેથી કંટાળો લાવી શાહે છોડી દીધો. બીરબલને કહેવા લાગ્યા કે " આ બાળક કેવું તોફાની છે " બીરબલે કહ્યું કે નામદાર એ સર્વથી મોટું છે; કેમકે આપની પણ જેને બીક નથી જેમ એના મનમાં આવે તેમ કરે ! આપ ખલકના ખાવીંદ છો પણ તે નથી જાણતું કે આપ બા-દશાહ છે, કોઇ પણ માણસની તાકાત નથી કે આપના શરીરને હાથ અડકાડી શકે, જો આપના સામું વાંકી નજરથી જુએ તો તેને શિ-ક્ષાને પાત્ર કરો છો; પરંતુ આપ આ બચ્ચાને સજા પણ કરવા શક્તિમાન નથી; માટેજ એ સહુથી મોટું ગણાય છે ? " આ વાર્તા સાંભળી શાહની પ્રતીતી થઇ કે " ખરેજ નાનુ બાળક સર્વથી શ્રેષ્ટ છે. બાદ બીરબલનું ડાહપણ જોઇ કીમતી પોષાક અને આભુષણો બક્ષીસ કર્યાં. બીરબલ તે છોકરાને લેઇ ત્યાંથી પોતાને માર્ગ પરવર્યો છોકરે પોતાના કાર્યમાં ફતેહ પમાડી તેથી તે બાળા રાજાને ઉત્તમ પોષાક અને એક મોતીની કંઠી ઇનામ દાખલ આપી તેના માવી-ત્રને સોપ્યો.

એક દિવસ બાદશાહ સર્વ દરબારીઓ કરતાં અગાઉ આવી કચેરીમાં બિરાજમાન થયો અને જે જે દરબારીઓ અમીર ઉમરાવ

આવે કે તેને એવું પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે "હું મોટો કે ઇંદ્ર મોટો? પરંતુ કોઇએ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવા શકિતવાન થયો નહિ કેમકે જો ઈંદ્રને મોટો કહીએ તો બાદશાહ ગુસ્સે થાય અને જો બાદશાહને મોટો કહીએ તો કહેશે કે શી રીતે ઇંદ્રથી મોટો છું? એમ પરછા કરે તો શું કહેવું? એમ વિચારી ભય શંકા યુકત બની કોઇએ પણ ઉત્તર આપ્યો નહી જ્યારે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો કે તેજ પ્રમાણે તેને શાહે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "સરકાર! ઈંદ્ર કરતાં આપ મોટા!" બાદશાહે પુછ્યું કે "શી રીતે? ત્યારે બીરબલે ઉત્તર આપ્યો કે "નામદાર અમારા ધર્મશાસ્ત્રના લેખ પ્રમાણે સૃષ્ટિ બ્રહ્મદેવે ઉત્પન્ન કરી છે તે બ્રહ્મદેવે આપને અને ઈંદ્રને ત્રાજવામાં બેસાડી તોળ્યા તો આપ ઈંદ્ર કરતાં વજનમાં વધારે જણાયા અને ઈંદ્ર કમતી જણાયો તેથી તેનું ત્રાજવું ઉંચું ગયું તેજ કારણથી તેને સ્વર્ગનું રાજ્ય આપ્યું; અને આપનું ત્રાજવું નિચું ગયું તેથી મૃત્યુ લોકનું રાજ આપ્યું; માટે આપ ઈંદ્ર કરતાં મોટા અને ઈંદ્ર ન્હના એ સિદ્ધ વાત છે!" તે સાંભળી શાહ ચુપ થઈ રહ્યો; કેમકે તે બીરબલનો ઉત્તર દેખીતો પ્રશંસાકારક હતો પરંતુ વ્યાજબી નીંદા સ્તુતી અલંકાર રૂપ હતો એટલે ઉપરથી સ્તુતી પણ અંદર હલકાઇ અને નિચાપણું બતાવનારો બોલ હતો. સબબ કે ઈંદ્રનું ત્રાજવું ઉંચું અને આપનું નીચું છે. એથી એમ સૂચવ્યું કે તમારા કરતાં ઈંદ્રનું સ્થાન ઉંચું છે (ચઢતી પંકિતનું છે) તેમજ સર્વથી ઉત્તમ સ્વર્ગલોક તેનું રાજ ઈંદ્રને આપ્યું અને સર્વ દુઃખથી પૂર્ણ મૃત્યુલોકોનું રાજ્ય આપને આપ્યું એજ હલકાપણું બતાવી આપે છે. આ મામીંનો બોલ સમજી ગર્વને ત્યજી દીધો અને બીરબલની વાક્ય ચાતુરી તથા બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો; કારણ કે

બાદશાહ સત્ય ગુણનો ગ્રાહક અને કદરદાન હતો જેથી સાચી વાત ઉપર ઉસ્સો ન લાવતા પોતાની ભૂલને ધિક્કારતો હતો.

વારતા ૩૮ મી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે જેને કોઇ કાળે પણ "વિસામો લેવાનો વખત આવતોજ નથી એવી કોઈ વસ્તુ છે?" બીરબલે તત્કાળ જવાબ આપ્યો કે "નામદાર સાહુકારનું વ્યાજ કે જેને રાત કે દિવસ વિશ્રાંતિ મળતી નથી, પણ હરવખત મહેનતજ કર્યા કરે છે અર્થાત્ રાતને દહાડો રળ્યાજ કરે" એ સાંભળી શાહ ખુશી થયો.

વારતા ૩૯ મી.

સમય વિચારી સુજ્ઞ નર, બોલે બોલ અમોલ.

નંદલ્લભ.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે "સ્વર્ગને કેવા લોક પ્રાપ્ત કરે છે? અર્થાત્ સ્વર્ગે કોણ જાય છે? અને નરકે કોણ જાય છે? તેની પ્રતીતી બતાવો" આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે હાજર જવાબ આપ્યો કે "જે મનુષ્યના મુવા પછી લોકો વાહ! વાહ! કહે તો તે સ્વર્ગે ગયો અને જો મુવા કેડે તેની નિંદા કિંવા ખરાબ હતો એમ કહે તો તે નરકે ગયો એમ સમજવું. આવો ઉત્તર સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તે વારતા કબુલ કરી.

વારતા ૪૦ મી.

સુંદર વાક્ય સુણીને સદા, શમે સકળ નિજ ક્રોધ.

દેવીદાસ.

દીવા હેઠળ અંધારૂં.

એક વખત બાદશાહ અને બીરબલ કિલ્લાના બુરજ ઉપર બેસી હવા ખાતા હતા તે સમયે બુરજની નીચે એક ગ્રહસ્થને ચાર ચોર મળી લુંટી લેતા હતા ત્યાં શાહની નજર પડી અને ગ્રહસ્થની નજર બુરજા ઉપર ગઇ; શાહ અને શાહુકારની એક નજર થતાં ગ્રહસ્થે અરજ કરી કે "ગરીબ પરવર આપ જોઇ રહ્યા છો છતાં મને ચોર લોકોએ લુંટી લીધો અને તે કુશળક્ષેમથી પલાયન પણ કરી જાય છે. તે અરજ શાહે સાંભળી ગુસ્સો લાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "આવોજ મારા રાજ્યમાં બંદોબસ્ત રાખ્યો છે કે અને જ્યારે હું પુછું છું ત્યારે એજ જવાબ મળે છે કે ખુદાવિંદ સર્વ સ્થળે રાજ્યમાં આબાદી વરતે છે. પરંતુ એ તદન વાતો અસત્ય હતી એમ મને અત્યારે પ્રતીતી થાય છે કે મારી નજરેજ તોફાની અને નિંબીક ચોરોએ બિચારા ગ્રહસ્થને લુંટી લીધો એ કેવો બંદોબસ્ત! આ વાક્ય સાંભળી બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે "જહાંપનાહ! દીવાની નીચે અંધારૂંજ હોય છે એ આખું જગત જાણે છે ત્યારે આપ કિલ્લા ઉપર પ્રતાપી શહેનશાહ કુળદીપક પ્રકાશવંત છો માટે કિલ્લા નિચે અંધારૂં (અંધેર) હોય તેમાં નવાઇ શી? ;પરંતુ એ વિચારો (કે આસપાસ જરા પણ અંધારૂં છે એવી અપુર્ણ યુક્તિનું વાકય) સાંભળી શાહ ખુશી થયો અને તેની બુદ્ધિ કૌશલ્યતા વિષે શાબાસી આપી.

વાર્તા ૪૧ મી.

એક વખત બાદશાહે બીરબલને પુછયું કે "બીરબલ બ્રાહ્મણ તરસ્યો કેમ રહ્યો ? અને ગધેડો ઉદાસ કેમ થયો ? આવું ચમત્કારીક પ્રશ્ન સાંભળી હાજર જવાબી બીરબલે એકજ શબ્દમાં બન્ને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો "નામદાર ! લોટા ન થા ?" અર્થાત્ બ્રાહ્મણ પાસે લોટો નહતો તેથી પાણી પીધા વગર રહ્યો અને ગધેડો લોટયો નહતો અર્થાત લોટવાનું મળ્યું નહોતું માટે ઉદાસ થયો. એ સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો અને એ આનંદના બદલામાં સારી બક્ષીસઆપી

વારતા ૪૨ મી.

અક્કલવાન એજ બહાદુર.

એક સમયે બાદશાહે દરબારીઓ પ્રત્યે પુછયું કે "ઉનાળો, સીઆળો અને ચોમાસું એ ત્રણ કાળ છે એ સર્વના જાણવામાં અને અનુભવવામાં છે તો કહો કે એ ત્રણ પૈકી કયો કાળ શ્રેષ્ટ સુખકારી છે ? એ પ્રશ્નનો ખરો ઉત્તર આપનારને સારી બક્ષીસ આપવામાં આવશે. આ વારતા સાંભળી કોઇએ ઉનાળાને તો કોઇએ શીઆળાને વખાણ્યો; પરંતુ શાહના મનમાં તે વાત રૂચી નહીં છેવટે બીરબલ પ્રત્યે શાહે પ્રશ્ન કર્યો; ત્યારે બીરબલે કહ્યું કે નામદાર, હું તો સર્વ કાળમાં વર્ષાકાળ પસંદ કરૂં છું કેમકે જે કાળને લીધે ધાન્ય પરીપકવ થાય છે, રાજા તથા રંકને સુખદાતા છે અને પોત પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી આપવામાં મદદ કર્તા છે. આ ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો અને સારી બક્ષીસ કરી.

વારતા ૪૩ મી.

ચોબેજીમે ચાર બેચાં હુકો ધર્મ;
બે કૌડી બે મામલે, બેશહુર બે શર્મ.

માધવલાલ.

એકવાર શાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ ! હાજર જવાબ દેતાં તમને ક્યા ગુરૂએ શિખવાડેલ છે ? બીરબલે વિનવ્યું કે શિરતાજ ! મથુરાંજીના ચોબાજીએ શિખવાડેલ છે ? શાહે કહ્યું કે "તે તમારા ગુરૂની કોઇ વખત મને પણ મુલાકાત કરાવો. બીરબલે કહ્યું કે બહુ સારૂં નામદાર ?"

તદંતર ચાર પાંચ દીવસ કેડે એક મથુરાનિવાસી ચોબાજી બીરબલે જોયા તેથી આનંદમાન થઇ તેમનો સારો આદરસત્કાર કરી પોતાને ઘેર લાવ્યો અને પ્રસાદ પાણીની સ્તવજન કરી બીજે દીવસે કચેરીમાં ગયો અને બાદશાહને કહ્યું કે 'જી હજુર ! મારા ગુરૂ મહારાજ આવ્યા છે." બાદશાહે કહ્યું કે બહુ સારૂં થયું. સાયંકાળે એકાંત ભુવનમાં લઇને આવજો.

હજુરના હુકમ પ્રમાણે સાયંકાળે ચોબાજીને લઇ બીરબલ એકાંતભુવનમાં ગયો. બાદશાહ હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા હતા તે વખતે ચોબાજીને આવ્યા જોઇ સારો સત્કાર કરી આસન આપ્યું. આડી અવળી વાતો પુછ્યા પછી આનંદની ખાતર પુછ્યું કે "ચોબાજી મહારાજ ! આપ દરરોજ કયા ખાતે હો ?" ચોબાજીએ જણાવ્યુ કે "જી હજરત લડુવા ખાતા હું" બાદશાહે તેમની કસોટી જોવા કહ્યું કે "જી લડુવા તો ભડુવા ખાતે હે !" આ મીઠી મશ્કરીનું વાક્ય સાંભળી નિઃશંકપણે ચોબાજીએ જવાબ આપ્યો કે હજુર

સચ કહો તો ભડુવે હોતે હૈ શોહડી હમારે પાસ બેઠક બાતે કરત હૈ ! આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જવાબ સાંભળી બાદશાહ ચુપ થઇ ગયો.

વારતા ૪૪ મી.

વશીકરણુ શુભ વચન છે, વરમિત્ર કરવા વેણુ;
રાજ્ય માન રતિ મેળવે, (અને) શીર છેદાવે સેણુ.

જીવણલાલ.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યુ કે " જો આજે મને આ રાજમહેલની નીસરણીના છેલ્લે પગથીએ ચઢતાં સુધી હસાવે તો હું એક સુંદર ઘોડો ઇનામમાં આપીશ " એમ કહી શાહ રાજમહેલની સીડીએ ચઢવા માંડયો, બીરબલે શાહને હસાવવા અનેક યત્ન કર્યા; પરંતુ હસ્યો નહી ત્યારે છેવટે બોલ્યો કે " ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો. " આ શબ્દ સાંભળતાં શાહ ગુસ્સો લાવી ઉપર ન ચઢતાં નીચે ઉતરી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "કેમરે ! મને ગાળ ! દીધી કે શું ? " બીરબલે કહ્યું કે " નારે ગરીબ પરવર ! આપ જ્યારે છેલ્લે પગથીએ પહોંચ્યા ત્યારે મેં જાણ્યું " કે નામદારે ઘોડો આપવો કબુલ કર્યો હતો પરંતુ હું મારી સરત પુરી પાડી શક્યો નહી માટે તે ઘોડાને માટે ગયોરે ગયો ગધેડીનો છેક હાથથી ગયો એ શબ્દ કહ્યો. પણ આપ પ્રત્યે એ શબ્દ યોજેલ નથી. ' આ પ્રમાણે સીડીએથી નીચે ઉતરવાની અને હસવાની યુક્તિ ઉપજાવી કહાડવાની ચાતુરી જોઇ શાહને હસવું આવ્યું એટલે બિરબલે કહ્યું કે " નામદાર ! રાજમહેલની સીડીએ પહોંચ્યા પહેલાં આપને હસાવ્યા માટે કબુલાત પ્રમાણે ઘોડાનું ઇનામ જલ્દી આપી દેવું જોઇએ

એ સાંભળી શાહે શરત પૂરી થઇ જાણી સુંદર ઘોડો બક્ષિસ કર્યો અને બીરબલની બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૫ મી.

દેશ જ્ઞાતિ કુળ ધર્મનું ઉર રાખે અભિમાન;
તે નર વર નહિ તો ખરે, ખર સમજો મતીમાન.

નટવરલાલ.

અગાઉના બાદશાહોની વખતથી ચોબા લોકો ઉપર એવું લપ દાખલ થયેલ હતું કે જો કોઇ મુસલમાન મરી જાય તો તેમના સબ (મુડદા) ને ખોદી ઘાલવા માટે ચોબા લોકો એ ખાડા ખોદવા તે કારણથી સર્વ ચોબાઓ ત્રાસ પામી રહ્યા હતા ! કેમકે તે લોકો આનંદી મસ્ત અને બ્રાહ્મણ છતાં ટાહાડ તડકા તથા વરસાદ વખતે યવનના મુડદા માટે ખાડા ખોદવા એ તેમને માથાના ઘા જેવું લાગતું હતું પરંતુ કરવું શું ? આગળના જુલ્મી બાદશાહોના વખતથી એ કઠોર કાયદો કોઇ કારણસર લાગુ થઇ ગયેલો તેમ રાજના દાખલ થયાં લાકડાં પછી નીકળવા બહુ મુશ્કેલ છે.

એક વખત સર્વ ચોબાઓ મળી બીરબલ હજુર ગયા અને અરજ કરી કે "બીરબલ સાહેબ ! આપ સરખા સ્વજ્ઞાતિના પ્રધાન છતાં અમારે મુવેલા મુસલમાનોને દફનાવવા માટે ખાડા ખોદવા પડે છે એ ઠીક દેખાતું નથી. એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હું જે કહું છું તે પ્રમાણે કરશો તો તમારા ઉપર ગુજરતો જુલ્મ અટકી પડશે. જુઓ અગાડી ચોમાસુ આવે છે માટે કબરસ્તાનવાળી જેટલી સારી જમીન બાકી હોય તેટલી જગ્યોમાં ન્હાના મોટા ખાડા ખોદી

મૂકો અને તે કામ તૈયાર થાય એટલે મને ખબર આપો કે તુરત હું જે તજવીજ કરવી ઘટશે તે કરીશ." આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે "આપના કહેવા પ્રમાણે હાલ તૈયાર કરીએ" એમ કહી ઘેર ગયા અને કબરસ્તાન ભૂમીમાં જઈ ખાડા ખોદી તૈયાર કર્યા. પછી બીરબલને ખબર આપી. તદનંતર બીરબલ એક વખત શાહને તે કબરસ્તાન ભૂમી તરફ ફરવા લઇ ગયો. જ્યારે શાહે કબરસ્તાન ભૂમીમાં પુષ્કળ ન્હાના મોટા ખાડા ખોદેલા જોયા ત્યારે આશ્ચર્યતાથી બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ! આટલા બધા ખાડા શું જાણીને અને શા માટે ખોદયા છે?" બીરબલ બોલ્યો કે નેકનામદાર! આ ખાડા ચોબા લોકોએ ખોદી મુકયા છે; કારણ કે આગળ ચોમાસુ આવવાનું છે માટે તેમણે વિચાર્યું કે ચોમાસામાં મુસલમાનો મરવાનાજ તે વખતે આપણા ઉપર ખાડા ખોદવાનો ત્રાસ પડવાનોજ; તો તે વખતે ત્રાસ ન પડે તેટલા માટે અગાઉથીજ ખોદી મુકીએ તો નિકાલ! એમ વીચારી તેમણે આ કામ કર્યું છે એમ મને ખબર મળી છે' આ સાંભળી શાહે વીચાર્યું કે 'એ બદમાશ ચોબા લોકો મારા ન્યાતિલાઓને મુઆ વાંચ્છે છે. માટે આજ પછી એ કામ તેઓને કદી પણ સોંપવું નહિ ' એમ વીચારી બીરબલને હુકમ કર્યો કે 'આજજ પછી ચોબાઓને આ કામથી દુર કરવા અને મારા રાજ્યમાં કોઈ પણ ઠેકાણે આ કામ માટે ચોબાઓને નજીક આવવા દેવા નહિં આ હુકમ સાંભળી બીરબલે હર્ષસહ કહ્યું કે "જેવો નામદારનો હુકમ!" તદનંતર ચોબા લોકો ઉપરથી એ જુલમ બંધ પડયો.

વાર્તા ૪૯ મી.

અણંદ કહે પરમાણંદા, માણુસે માણુસે ફેર;
એક તો લાખે ન મળે, એક તાબીઆના તેર.

આણંદો.

ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ.

એક સમય બાદશાહ સર્વ દરબારીઓથી અગાઉ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયો હતો અને જે કોઇ દરબારી આવે તેને પ્રશ્ન કરતો કે "સર્વ ફુલમાં કયું ફુલ મોટું ? સર્વ દાંતમાં કોના દાંત મોટા ? સર્વથી શ્રેષ્ઠ પુત્ર કોનો ? મોટામાં મોટો કયો રાજા કહેવાય ? અને કયો મોટો ગુણ ? આ પાંચ પ્રશ્નો પુછતો હતો; પરંતુ જે જેના મનમાં આવે તેમ ઉત્તર કહેતા હતા. અનવરખાં નામના સરદારે જણાવ્યું કે " ખુદાવિંદ ! ફુલ જાઇનું મોટું દાંત હાથીના મોટા પુત્ર રાજાનો શ્રેષ્ટ, ચક્રવર્તિ રાજા મોટો અને વિદ્યા ગુણ મોટો " આ પ્રમાણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું પરંતુ બાદશાહને તે હૈયે રૂચ્યો નહિ; બાદ બીરબલ આવ્યો એટલે તેને પણ તેજ પાંચ પ્રશ્ન પુછ્યા તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " નામદાર સર્વથી મોટું ફુલ કપાસનું કે જેમાંથી રૂ પેદા થાય છે અને તે વડે સુતર કાપડ થાય છે તે સર્વ જગતને ઢાંકે છે. દાંત દંતાંવળીના મોટા કે જેના પ્રતાપથી સર્વ અનાજનો સારો પાક થાય છે. પુત્ર ગાયનો મોટો (બળદ) કે જે સદા ખેતી વાડીમાં ઉપયોગી થઇ જગતનું પ્રતિપાલન કરવામાં સહાયતા આપે છે રાજામાં સર્વથી મોટો મેઘરાજા મોટો કે જેના પ્રતાપે રાજા અને રંક પશુ,પક્ષી, ઝાડ અર્થાત સર્વ જગતના ચરાચર જીવો જીવે છે અને ગુણમાં મોટો ગુણ હિમત કે

જેના વડે સર્વ કામમાં ફતેહ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે બીરબલનો જવાબ સાંભળી સર્વ દરબારી વર્ગ નિસ્તેજ બની ગયો. કારણ કે પાંચે જવાબ શાહે કબુલ કર્યાં પણ દરબારીઓએ તે જવાબો પ્રત્યે "કુબતો ફીણને બાઝે" તે સરખો પ્રકાર કરી ઘણા મતભેદ બતાવ્યા; તદપિ ચાર જવાબ શાહે પોતે કબુલ કર્યા; માત્ર પાંચમાં ઉત્તરની પરીક્ષા જોવી એમ શાહના મનમાં ઇચ્છા ઉપજી.

એક વખત યમુનાજીથી સ્નાન કરી બીરબલ ચાલ્યો આવતો હતો, તે વખતે શાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા વીચાર્યું અને એક હાથીના મહાવતને બોલાવી હુકમ કર્યો કે "જ્યારે બીરબલ સાંકડી ગલી કે જેમાંથી એકદમ નાસવાનો રસ્તો ન જડે તેવી ગલીમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે સાહમેથી હાથીને મસ્ત બનાવી તેના (બીરબલના) અંગ ઉપર ધસારો કરવો. આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી માહવતે તેજ પ્રમાણે કર્યું જ્યારે સાંકડી ગલીમાં બિરબલે પ્રવેશ કર્યો અને અર્ધ માર્ગે જઇ પહોચ્યો ત્યારે તેવીજ તક જોઇ માહવતે હાથીને ખીજવાડી તેના ઉપર ધસારો કર્યો, તે જોઇ બીરબલે વીચાર્યું કે "બાદશાહે પાંચમા ઉત્તરની પરીક્ષા લેવા આ ગોઠવણ કરી છે. એમાં તો શક નથી ! પણ તેની પ્રતીતી મારે પણ આપવીજ જોઇએ અહીંયાંથી નાસી છુટું તેવા લાગથી, માર્ગ સાંકડો અર્દ્ધ ભાગમાં છું અને હાથીને ગુસ્સો તેથી અન્ય ઇલાજ ચાલે તેમ નથી. ખેર ! હીમ્મતે મરદા તો મદદે ખુદા' એમ વીચારી આસપાસ કોઇ હથીયાર તપાસવા લાગ્યો અર્થાત્ લાકડી કે કોઇ ઝાડની ડાલી વગેરે હાથ લાગે તો ઠીક પરંતુ ત્યાં તેવું કશું હાથ લાગ્યું નહી પણ એક માંદુ પડેલું કુતરુ ત્યાં ટળવળતું જોયું તે જોઇ હીમ્મતથી તે કુતરાના બે પગ પકડી ધસ્યા આવતા હાથીના કપાળમાં તેનો ઘા

માર્યો તેથી તે કુતરાના નખ હાથીની સુંઢના મૂળમાં વાગ્યા; તેમજ કુતરે ચીસ પાડી તેથી હાથી એ બનાવથી એકદમ પાછો હઠવા માંડયો. માહુવતે અંકુશના પ્રહાર કરી આગળ ચલાવવા કર્યું પણ તે હાથી તો તે બનાવથી દેહેસતજ ખાઇ ગયો એક ડગલું પણ આગળ હઠયોજ નહી ત્યારે માહુવત લાચાર-બન્યો અને બીરબલે તો ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો આ હકીકત માહુવતે જઇ શાહને જણાવી તે જાણી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને કહેવા માંડયો કે "જો મરદમાં હીમ્મત હોય તો ખુદા મદદે આવે છે" એ કહેવત ખરેખર સત્ય છે ! એમ વીચારી બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૪૭ મી.

સુધરી બીગરે બેગહી, બીગડી ફીર સુધરે ન;
દૂધ ફુટે કાંજી પરે, સો ફિર દૂધ ન બને.

વૃદાહ્રતસહી.

બુંદસે ગઈ વો હોજસે નહિ સુધરતી.

એક વખત શાહ આનંદ ભુવનમાં મીજલસ ભરી દરબારી સહ વર્તમાન ગમ્મતમાં ગુલતાન બન્યા હતા. તે વખતે શાહે ઉંચા એક અત્તરની શીશી કહાડી પરંતુ તેમાંથી અત્તર કાહડતાં થોડું ગાલીચા પર ઢળી ગયું તેથી કોઇના જાણવામાં ન આવે તેમ ગાલીચા ઉપરથી આંગળી વડે પાછું લેવા યત્ન કર્યો પરંતુ નકામો ગયો; કેમકે અત્તર તો ગાલીચા ઉપર પડયું તેવીજ ગાલીચો પી ગયો હતો.

આ બનાવ કોઇના જોવામાં આવ્યો નહોતો; પરંતુ નજીક બેઠેલા શાણા સરદાર બીરબલે તે બનાવ જોયો તેથી શાહને સંકોચ

થયો; કારણ કે હીંદના બાદશાહ થયા છતાં પણ મારી કંજુસ પ્રકૃતી રહી ગઇ છે એમ આ બનાવથી બીરબલના મનમાં આવશે અને તે કોઇક વખતે મારી મશ્કરી કરશે." એમ વીચારી બીજે દીવસે શાહે એક પાણીનો હોજ ખાલી કરાવી તે અત્તરથી ભરી કઢાવ્યો અને શહેરના લોકોને બોલાવી તેને લુટાવ્યો; અર્થાત્ જે જેની મોજમાં આવે તેમ તેમાંથી અત્તર લેઇ જવા હુકમ આપ્યો આ બનાવ બીરબલના જોવામાં આવવાથી તે હોજ નજીક આવ્યો અને તેને જોઇ શાહે કહ્યું કે "કેમ બીરબલ! કેવી મજાહ ઉડી રહી છે?!" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "હજુર એ અદબી માફ કરશો પણ જે બુંદથી ગઇ છે તે હોજથી સુધરવાની છે?"

આ પ્રમાણે બીરબલનું ભાષણ સાંભળી શાહને ગુસ્સો આવ્યો કે "બીરબલે મારી હલકાસ બતાવી! પરંતુ તે ગુસ્સો પ્રગટ કરવો એ વધારે હલકાસ બતાવનરાને થઇ પડે; માટે અત્યારે કશું ન બોલવું પણ પછી વાત" એમ વિચારી ત્રીજે દિવસથી બીરબલની સલામ લેવી બંધ કરી અંને નિત્યના નિયમ પ્રમાણે તેને બોલાવવો બંધ કર્યો તે જાણી બીરબલે વિચાર્યું કે "શાહને મારા ખરા બોલથી માઠું લાગ્યું, હશે! ખેર તે સઘળું ઠીક કરીશું; પરંતુ મારે હાલ અહીંયાં રહેવું એ ઠીક નહી; કેમકે શહેરમાં રહેવું અને દરબારમાં જવું નહિ! તે બનાવ જાણી પ્રતીપક્ષીઓ રાજી થાય તથા શાહની અને મારી મીત્રાઇનો અભાવ સમજાય તેવો લાગ પ્રતિસ્પર્ધાઓને મળવા દેવો નહીજ જોઇએ; માટે બ્હાર ગામ જવું એ વધારે સારૂં છે" એમ વિચારી બુદ્ધિનીધાન બીરબલ શહેરમાંથી ગુપ ચુપ રીતે પ્રયાણ એક ન્હાના ગામડામાં પાટીદારના ઘરમાં પોતાનું નામ ઠામ ખરૂં ન બતાવતાં અન્ય નામ ઠામ બતાવી ત્યાં રહ્યો.

બાદશાહે બિરબલની સાથે દિલની ઓછાશ દેખાડી તો ખરી પણ બીરબલની સાથે એવો સજ્જડ સંબંધ જોડાઇ ગયો હતો કે તે શીવાય એક દીવસ પણ ચાલી શકે નહી તદપિ પણ ગુસ્સાને લીધે આઠ દીવસ તેની ખબર લીધી નહી; પરંતુ કચેરીમાં તો દરરોજ નવી ચમત્કારીક કેસો (ફરીયાદો) આવ્યાજ કરતા હતા અને તેના કે સલા આપવા વખતે બીરબલ યાદ આવ્યા વગર રહેતો નહોતો છેવટે તેના વીના ન રહેવાયાથી સીપાઇઓને મોકલી તેડું કર્યું પણ તે ગામ ગયો છે એવા સમાચાર મળ્યા ; તેથી જાણ્યુ કે સ્નેહના હક્કમાં હું મોટાઇમાં તણાઈ સલામ બંધ કરી તેથી તેને પણ માઠું લાગ્યું, માટે રીસનો માર્યો ગામ ચાલ્યો ગયો હશે પણ ગમે તે પ્રકારે એની શોધ કરી પાછો બોલાવી લેવો એમાંજ મારૂં ભુષણ છે. રાજ્યમા એવા સલાહકાર વિના તમામ બાજી રદ થઇ જાય " એમ વિચારી ગામોગામ ખોળ કરાવી પણ પત્તો લાગ્યોજ નહીં. એમ કરતાં છ માસ વીતી ગયા તેથી દેશોદેશ વાર્તા ફેલાણી કે " અકબરશાહના રાજ્યમાં (હજુરમાં) જે ચતુર અક્કલવાન અને હિમત બહાદુર પ્રધાન હતો તે રીસાઇ ગયો છે. આ વાર્તા જાસુસ મારફતે શાહના શતરૂ રાજાઓએ જાણી તેથી તે તકનો લાભ લઇ દિલ્લીપતિનું રાજ્ય હસ્તગત કરવા મસલત ચલાવી અને તે શતરૂ રાજાઓ પૈકી તુર્કસ્તાનનો શાહ આગેવાની ધરાવતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, બીરબલ હતો ત્યાંસુધી કિલ્લા ઉપર હલ્લો કોઈ કરી જય મેળવી શકે એ આશા ફોકટ અને હવે સહેલાઇથી તે જગ્યો ઉપર હાથનું બળ અજમાવી રાજ્ય હાથ કરી લઇએ તોપણ કશો વાંધો નથી; તોપણ હજુ જાણવું જરૂરનું છે કે દિલ્લીપતિના આગળ હવે બીજો કોઇ બુદ્ધિવાન પ્રધાન છે કે નહીં. જો

કોઇ તેવોજ બુદ્ધિમાન પ્રધાન વિદ્યમાન હોય અગર છુપી રીતે બીરબલ સલાહ આપતો હોય તો જીત મેળવવી મુસ્કેલ થઇ પડે માટે પ્રથમ તેની ખાત્રી કરી લેવા યુક્તિ રચવીજ જોઇએ એમ વિચારી એક પત્ર લખ્યો અને તેમાં લખ્યું કે, આ પત્ર વાંચી એક ઘડો ભરીને અક્કલ ચાર માસની અંદર મોકલાવી દેવી અને જો ન મોકલો તો લડાઇ માટે તૈયાર થજો. આ પ્રમાણે પત્રમાં હેતુ લખી સાંઢણી સ્વાર હલકારા સાથે વિદાય કર્યો કેટલીક મુદતે દિલ્લી શહેર આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહને તે પત્ર આપ્યો શાહે વાંચી વિચાર્યું કે, બીરબલના અભાવથી શત્રુ રાજ્યો મારા પ્રત્યે ત્રાપ મારવા ટગટગી રહ્યાં છે. બીરબલનો પત્તો લાગતો નથી; તેમજ આ કાગળનો ઉત્તર અથવા માગણી પાર પાડવા એના શિવાય બીજો કોઇ શક્તિવાન નથી. હવે કરવું શું ! મારી મુર્ખાઇનાં ફળ મનેજ મળ્યાં. હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગે. એમાં બીજાનો શો દોષ ? પાણી પીને ઘર પુછ્યું." એવો ઘાટ મેં કર્યો છે. રીસાવી કહાડ્યો અને હવે શોધી કહાડવો એ કેટલી બધી ભુલ પરંતુ તેમ કર્યા શિવાય સિદ્ધિજ નથી. સબળ શત્રુઓ ડોળા ઘુરકાવી રહ્યા છે; માટે એક યુક્તિ રચી બીરબલને શોધી કહાડું. એમ વિચારી પોતાના રાજના દરેક ગામે મુખીપટેલ ઉપર હુકમ લખી મોકલ્યો કે, જે અમારા માણુસ સાથે બોકડો મોકલ્યો છે તેને દરરોજ પાંચ શેર દાણો તથા ઘાસ વગેરેનો ખોરાક આપવો છતાં આજે જેટલા વજનથી બોકડો તમારી તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો છે તેટલાજ વજનવાળો એક માસની આખર તારીખે રહેવો જોઇએ; જો વધારે ઓછો વજનમાં થશે તો દેહાંત (શુળી) ની શિક્ષા દેવામાં આવશે. એવી યુક્તિવાળો હુકમ દરેક ગામોગામ લખી એક બોકડો અને

એકેક તેના રક્ષણ માટે માણસ મોકલાવી દીધું.

જે ગામમાં બીરબલ છુપી રીતે રહેતો હતો તે ગામમાં પણ તે હુકમ આવી પહોંચ્યો તેથી ગામના લોકો બહુ ફીકરમાં પડ્યા બોકડાને પુષ્કળ ખોરાક આપવા છતાં વજનમાં વધારે ઓછો ન થવા દેવો એનો શી રીતે ઘાટ ઉતરે. ખોરાક મળે એટલે વજનમાં વધવો જોઈએ, તેમ એને ખોરાક ઓછો આપવા હુકમ નથી માટે સૌનું મ્હોત ફરી વળ્યું છે બાકી કશો ઉપાય થવાનો નથી. એમ વિચારી સઉકો ઉદાસ બની ગયાં તે વાત બીરબલના જાણવામાં આની. તે જાણી ચેતી ગયો કે, મને શોધી કહાડવાનીજ આ યુક્તિ છે. એમ વિચારી બીરબલે ઘરવાળા પટેલને કહ્યું કે, પટેલ આજ સુધી તમારા આશરે હું રહ્યો તેનો બદલો વાળવા મારાથી કશું બની શકયું નહીં પણ આજે તમારા ઉપર જે સંકટ આવી પડ્યું છે તે દુર થવાનો રસ્તો મને સુઝી આવ્યો છે તે તમોને બતાવું છું જો તે પ્રમાણે તમે કરશો તો તમારા ઉપર આવેલું દુઃખ દુરે ટળશે

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી પટેલ બોલ્યો કે, ભાઇ તમે આ દુઃખમાંથી છુટવાનો રસ્તો બતાવશો તો હું તમારો જન્મ સુધી ગુણ ભુલીશ નહીં અને તમેજ જીવીતદાન આપ્યું એમ સમજીશ. બીરબલે કહ્યું કે તમારા ગામમાં ફકીરે જે વાઘ પાળ્યો છે તે વાઘની પાસે આવેલા બોકડાને થોડીવાર લઈ જઇ બાંધવો તેથી તે વાઘના ભયથી રોજ દાણો ચારો ખાતાં છતાં પણ વજનમાં વધશે નહિ; અર્થાત આજે જેટલો વજનમાં છે તેટલોજ મહીનાની આંખર તારીખે રહેશે. વધારે ઓછો થશેજ નહિ. પરંતુ આ યુક્તિ મેં બતાવી છે એવું કોઇના જાણવામાં આવવું ન જોઇએ. બીરબલના કહેવા પ્રમાણે પટેલે યુક્તિ અમલમાં લીધી તેથી આખર તારીખે

બોકડો તેટલાજ વજનમાં રહ્યો અને તે બાદશાહ કને પહોંચાડવા પોતે પણ સાથે ગયો. બાદશાહે દરેક ગામથી આવેલા બોકડા જોખી જોયા તો તે વજનમાં વધારે ઓછા થયા પણ આ પટેલના ગામમાં રહેલો બોકડો સરખા વજનનો થયો જાણી શાહને ખાત્રી થઇ કે તેજ ગામમાં બીરબલ છુપાઇ રહ્યો છે. પરંતુ પટેલને પુછતાં ઉત્તર મળ્યો કે, નામદાર, અમારે ત્યાં એક મેમાન ફરતો ફરતો આવી ચડ્યો હતો તેણે આ ઉપાય બતાવ્યો હતો તે પ્રમાણે મેં અજમાવ્યો. તે જાણી શાણા શાહે મોટા ઠાઠથી સ્વારો મોકલી તેજ ગામથી બીરબલને તેડી મંગાવ્યો તથા પ્રથમ કરતાં પગાર માન વધારી પ્રધાનપદનો પોશાક બક્ષ્યો.

તદંતર તુર્કસ્તાનના શાહનો આવેલો રૂક્કો વંચાવ્યો. ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલવી તે વિષે તજવીજ કરવા શાહે બીરબલને ભલામણ કરી તેથી બીરબલે એક માટીનો ઘડો લાવી તેમાં એક તુંબડાના વેલાને વળગેલું નાનું તુંબડું ગોઠવી દીધું. દીવસે દીવસે તે તુંબડું મોટું થતું ગયું. ઘડો તુંબડાના વધવાથી ભરાઇ થયો તે જોઇ તેને ડીંટથી કાપી આગળ કર્યું, બાદ બાદશાહને જણાવ્યું કે, નામદાર, અક્કલથી ઘડો ભરાઇ ગયો છે માટે તુર્કસ્તાનના શાહની પાસે મોકલી દેવરાવો અને પત્ર લખી જણાવો કે આપના પત્ર પ્રમાણે ઘડો ભરીને અક્કલ મોકલી છે માટે ઘડાને ન ભાગતાં, અક્કલનો ચુરો ન કરતાં. અકબંધ અક્કલને કહાડી લઇ અમારો ઘડો પાછો સાજે તાજે એનો એજ જલદી મોકલાવી દેશો, જો એમ ન બને તો અર્થાત ઘડાનો કે અક્કલનો નાશ કર્યો તો તે અક્કલની કીમત ત્રણ કરોડ રૂપીઆની છે, માટે રકમ મોકલી આપશો; જો એમ પણ ન બને તો લડાઇ કરવા તૈયાર થજો અમો લડાઇ કરવા તૈયાર છીએ.

આ પ્રમાણે પત્ર શાહે અક્કલનો ભરેલો ઘડો તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર સાંઢણી સ્વાર સાથે મોકલાવી આપ્યો. કેટલીક મુદતે તે સ્વાર ત્યાં જઇ પહોંચ્યો અને તુર્કસ્તાનના શાહ હજુર જઇ ઘડો તથા પત્ર રજુ કર્યાં તેથી સૌકો પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે ઘડાને ખાલી કરવા પ્રયત્ન ચલાવ્યા; પરંતુ તમામ ઇલાજ નકામા ગયા તેથી જાણ્યું કે અકબર બાદશાહની હજુર હજી અક્કલવાન બીરબલ મોજુદ છે માટે જો લડાઇનો મામલો ઉઠાવશું તો કેવળ લાખોની નુકશાની સિવાય કશો ફાયદો મળનાર નથી તેમજ અક્કલને કહાડી લઇ ઘડાને પાછું મોકલવાનું કામ પણ બનવાનું નથી માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆ આપી ચુપચુપ બેશી રહેવું એ વધારે સારૂં છે. એમ સર્વાનુમતે સિદ્ધ વિચાર કરી ત્રણ કરોડ રૂપીઆ અકબરશાહને મોકલાવી આપ્યા અને તે રૂપીઆ અકબરશાહે ખજાનાને શરણ કર્યા.

વારતા ૪૮ મી.

અબળા નહિ પણ છે પ્રબળા એવશ સબળાને કરતી;
ચરિત્ર ફોજ ચઉદીશ ફેલાવી, તન મન ધન ગુણ હરતી.

પ્રાણજીવન.

ચાર ગુણવાળી સ્ત્રી.

એક સમય બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ, મારી હજુર એવાં ચાર મનુષ્યને લાવો કે ચાર પૈકી એક બેશરમો, બીજો બીકણુ, ત્રીજો શરમાળ અને ચોથો નીડર. બીરબલે તે હુકમ માથે ચડાવી બીજે દીવસે એક બૈરીને લાવી શાહ આગળ ઉભી રાખી શાહને અરજ કરી કે, નામદાર, આપનાં ચાર મનુષ્ય તપાસી લ્યો.

વિસ્મયતા સાથે જણાવ્યું કે, ચાર જણ ક્યાં છે ! આ તો એકજ સ્ત્રી છે. બાકીના ત્રણ ક્યાં ? બીરબલે કહ્યું કે, ગરીબ પરવર, એ સ્ત્રીના અંગમાંજ આપના ચારે મનુષ્યના ગુણ સમાયલા છે; કેમકે જ્યારે સ્ત્રી વિવાહમાં ફટાણા ગાય છે ત્યારે પાસે બેઠેલા ભાઇ બાપની પણ અદબ—શરમ રાખતી નથી માટે બેશરમ છે, અંધારી કોટડીમાં જવા માટે ધણીએ આજ્ઞા કરી હોય તો કહેશે કે. બાપરે, હું તો બી મરૂં છું ગાટે બીકણ છે. જ્યારે સાસરે જાય ત્યારે મંદ સ્વરે બોલવું, અદબથી વર્તવું આચરે છે તેથી શરમાળ છે અને પુરૂષની સાથે વળેલી હોય છે ત્યારે કાળી રાત્રે ભુત, પ્રેત કે વાઘ, ચોરથી પણ ન બીતાં નિઃશંકપણે પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પાડે છે માટે નિડર છે. તેથી એ ચારે ગુણના ધરરૂપ સ્ત્રીને લાવી આપ આગળ હાજર કરી છે. તે સાભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલને સારૂં ઇનામ આપી તેના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવાલાગ્યો.

વારતા ૪૯ મી.

ચતુર ન સમજ્યા હોત, તો ચતુરાની ચુક;
કહો કોણ કહાડત અરે, સકળ ગણાત ઉલ્લુક.

પુર્ણચંદ્ર.

રાઘુ તો મહા તપસ્વી છે.

એક સમય બાદશાહ અને બીરબલ આનંદભુવનમાં બેસી આનંદ વારતાઓ ચલાવી રહ્યા હતા તેવામાં હજુરીએ વરધી આપી કે ગરીબ પરવર, એક ફકીર પોપટનું પાંજરૂં હાથમાં લઇ આવ્યો છે તેને શો હુકમ છે ? બાદશાહે ફરમાવ્યું કે, 'જહાંપનાહ, આ મારી

પાસેનો પોપટ કે જેનું નામ રઘુ પાડેલું છે તેને મેં ગણીજ મહેનત લઇ સારૂં બોલતાં ભણાવ્યો છે અને તે એવી આશાથી ભણાવ્યો છે કે આપને તે નજરાણામાં આપી ઉમેદ બર લાવીશ. માટે રાઘુને લ્યો અને તેનું પ્રતિપાલન કરો. આ પ્રમાણે ફકીરનું બોલવું તથા રાઘુના મુખથી મધુર ભાષણ અને કુરાનના પાઠ સાંભળી શાહે ફકીરને ઘટતું ઇનામ આપી વિદાય કર્યો અને રાઘુની સાર સંભાળ માટે નોકરો નીમી હુકમ કર્યો કે, જરા પણ રાઘુની તબીયત નાદુરસ્ત જણાય તો તરત મને ખબર આપવી, જો તેની ખબર ન આપી અને બિમારીવડે રાઘુ મરી ગયો એવી જો ખબર આપી તો તે વખત તેનું માથું કપાવી નાંખીશ. તદનંતર નોકરો રાઘુની તબીયત જાળવવા માટે ઘણીજ કાળજી રાખવા લાગ્યા. તેમ રાઘુ કુરાનના પાઠ ભણતો તે સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થઇ તેના ઉપર અતિશે પ્યાર રાખવા લાગ્યા. એક વખત રાઘુ અચાનક મરણને શરણ થયો તે જોઇ તેનું રક્ષણ કરનાર ચાકરો ઘણાજ ગભરાયા અને શાહને શું જવાબ દઇશું તેમજ મરી ગયો છે એ વૃત્તાંત જો જણાવીએ તો શિરચ્છેદનો હુકમ થાય. માટે બન્ને તરફની પીડામાં આવી ફસાયા. હવે તો બીરબલજી આગળ જઇ આ હકીકત જાહેર કરીએ તો કાંઈ પણ રસ્તો હાથ લાગે. એમ વિચારી બીરબલ પાસે ગયા, અને પોતાનું દુઃખ પ્રકાસ્યું. બીરબલને તેઓની દયા આવી તેથી કહ્યું કે. તમે નિચિંત રહો. જરા પણ તમોને ઇજા આવવા દઇશ નહીં. એમ કહી બીરબલ શાહ હજુર ગયો, શાહને જોઇ બોલ્યો કે આપણો રાઘુ ! આપણો રાઘુ ! એ સાંભળી શાહ એકદમ બોલી ઉઠયો કે શું રાઘુ મરી ગયો ? બીરબલે જણાવ્યું કે, નહી નહિ ખુદાવિંદ, એમ તે બને કે ? એ તો મોટો તપસ્વી જનમ્યો છે

આકાશ તરફ મોં કરી તપસ્યા કરે છે. પગ, પાંખ, આંખ અને ચાંચ જરા પણ હલાવ્યા વગર યોગસાધન કરી ઇંદ્રીઓને દમન કરી રહ્યો છે. આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, અરેરે! ત્યારે તો મરી ગયો એમ ચોખ્ખુંજ કહો ને? બીરબલે જણાવ્યું, અરેરે! આપ જોશો ત્યારેજ તેણે તપશ્ચર્યા આદરી છે અને આપ મરી ગયાનું કહો છો માટે તેને જોવાથી નિઃસંદેહ થશો, શાહને તેડી રાઘુના પાંજરા પાસે જઇ તપશ્ચર્યા કરતો બતાવ્યો. તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, બીરબલ, તારી મશ્કરી કરવાની ટેવ ગઇજ નહીં. રાઘુ તપશ્ચર્યા કરે છે એમ ન કહેતાં એમજ કહ્યું હોત કે રાઘુ મરી ગયો, તો મારે નાહક ધક્કો તો ખાવો પડત નહીં. શું રાઘુ મરી ગયો એવી તેને જોવાથી તને ખબર ન્હોતી પડતી? બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે, નેકનામદાર, શું કરવું? જો સરકાર અગાડી રાઘુ મરી ગયાના સમાચાર કહેત તો આપના હુકમ પ્રમાણે મારૂં શિરચ્છેદ થવાનો વખત આવત, માટે બીજો કોઇ રસ્તો શોધવો કે નહિ? તે સાંભળી શાહ રાઘુનો શોક ભુલી જઇ બીરબલની બુદ્ધિનો ખ્યાલ વિચારી ખુશી થયો અને તે બદલ ઇનામ આપી પોતે ગેરવ્યાજબી હુકમ કર્યો તે વિષેનો પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૦ મી.

વાત વિનોદ વિવેકીને, સમજી લેવા સ્હેલ;
(પણ) સમસ્યામાં સમજી જવું, તેજ ઘણું મુશ્કેલ.

કાશીરામ.

શું અકલ અંધારે વહેંચાયેલી છે?

એક વખત અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે, હમણાં છે અને

પછી પણ છે, હુમણાં નથી અને પછી પણ નથી, હુમણાં નથી પણ પછી છે અને હુમણાં છે પણ પછી નથી. એ ચારે પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટપણે આપો. તે સાંભળી બીરબલ કેટલોક વખત વિચારમાં લીન થઇ ગયો તે જોઇ દ્વેષ કરનારી મંડળી હર્ષવાન થઇ કે, આજે ઉત્તર આપવામાં બીરબલની મતિ મુંઝાણી છે માટે હવે માન ઉતરશે. પરંતુ એ વિચાર દરિદ્રના મનોરથની માફક થોડોજ વખત ટકવા પામ્યો. થોડીવાર પછી બીરબલે જણાવ્યું કે, નામદાર, એ ચાર પ્રશ્ન પૈકી એક પ્રશ્નનો જવાબ આપની પાસે મોજુદ છે પણ ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા આપ અને હું બન્ને જણ શહેરમાં જઇએ અને ત્યાં બાકીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ. તે સાંભળી શાહને વિસ્મયકારી વારતા જણાતી કારણ કે એ ચાર પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇથી અપાઈ શકવાનો નથી. તેમ છતાં બીરબલની અક્કલ-હુંશીઆરી જોવી કે એ કેવી રીતે પ્રશ્નોની સમાધાની કરી બતાવે છે. એમ વિચારી બીરબલની સાથે શહેરમાં જવાનું કબુલ કર્યું. તદનંતર બીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપ જટાધારી યોગીરાજનો વેષ ધારણ કરો અને હું આપનો શિષ્ય (ચેલો) બની જોઉં. પછી જુઓ શહેરની ગમ્મત. એમ કહી બન્ને જણે તેજ પ્રમાણે ડાઠ રચ્યો અને બે નાનાં સમજવાન બાળકોને સાથે લઇ એક ધનવાન ગ્રહસ્થની પેઢી ઉપર જઇ પહોંચ્યા, ત્યાં જઈ સાહુકાર પ્રત્યે (વેષધારી બીરબલ) પોતાના ગુરૂ તરફ આંગળી કરી બોલ્યો કે, શેઠજી, આ મારા ગુરૂરાજ છે અને હું એમનો ચેલો છું, અમે બન્ને જણ આ ફાની (નાશવંત) દુનિયાને ત્યજી પરિબ્રહ્મ પરમાત્માનું ભજન કરવા વૈરાગ્ય રૂપ ધારણ કર્યું; પરંતુ એક એવી મોટી ઉપાધી નડી છે કે તેથી આપની પાસે આવ્યા છીએ. આપની ઉદાર વૃત્તિ પરોપકાર

બુદ્ધિ અને નમ્રતા અવર્ણનીય પ્રકારની છે એવી દેશ દેશાંતરમાં કીર્તિ ફેલાવવા અમો આપની કાંઇક સહાયતા લેવા આવ્યા છીએ. પ્રમાણે શિષ્યનું બોલવું સાંભળી તે ગ્રહસ્થ હાથ જોડી નમ્રતા સાથ બોલ્યો કે, મહારાજ, જો આપની અડચણ મારાથી દુર થઇ શકે એમ હોય તો સુખેથી આપ ફરમાવો. એ સાંભળી શિષ્યે જણાવ્યું કે શેઠજી, આ અમારા ગુરૂ મહારાજના બે બાળક છે તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા આ શહેરમાં રાખવાનો વિચાર છે; પરંતુ પૈસા વિના એ કામ પાર પડી શકે નહિ; તેમજ ઓછામાં ઓછા બે હજાર રૂપીઆ જોઇએ; કેમકે ખાવાપીવા, પહેરવા ઓઢવા અને વિદ્યાલય ખર્ચના બંદોબસ્ત માટે મદદ પુરી પાડતાં સુધીમાં ગોઠવણ કરવીજ પડે; વાસ્તે જો આપથી સહાયતા આપી શકાય તો કહો. જો આપ એ માટે પુરતું લક્ષ આપશો તો ઇશ્વર તેનો બદલો આપને આપશે. પછી શેઠે તે બાળકો તરફ જોઇ તરત માગણી પ્રમાણે રકમ લાવી યોગીરાજ આગળ ભેટ કરી. તે જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, આ ઉપકારી કામના બદલામાં હું એ કરવા ચાહું છું કે એકેક જોડું તમારા માથામાં મારતો જાઉં અને તમે દર જોડા દીઠ એકેક રૂપીઓ આપતા જાઓ. આ વાક્ય સાંભળી પેઢી ઉપર બેઠેલા અને રસ્તાના જનાર લોક વિસ્મયવંત થયા કે, 'વાહ ઉપકારનો બદલો ઠીક ! ! રૂપીઆ આપવા અને જોડા ખમવાં. એ ખરેખર નવાઇ. પરંતુ શાહુકાર કશું પણ ન બોલતાં કિવા જરા પણ મલીન ન કરતાં મહારાજ પ્રત્યે વિનવવા લાગ્યો કે, જ્યારા આ રૂપીઆ સત્યકૃત્યમાં જવાના છે અને તે બદલ દર રૂપીએ જોડો સહન કરવો પડે તે હું અહોભાગ્ય માનું છું; કેમકે સત્કૃત્ય માટે પ્રાણાંત કષ્ટ સહન કરવું પડે તોપણ શું ? એમ કહી માથાથી પાઘડી ઉતારી ગુર

આગળ માથું ધર્યું. ધન્ય છે એવા ધનવાન ધર્માત્મા પુરૂષને.

આ બનાવ જોઇ શિષ્ય બોલ્યો કે, શેઠજી, આપની ઉદારતા, ધૈર્યતા, ધર્મબુદ્ધિ, પરગજુપણું. ગુરૂભક્તિ અને સત્કર્મનાં નાણાં ખર્ચીયાથી અહોભાગ્યપણું માનવપણાના પરમ સ્તુતિપાત્ર ગુણો જોઇ હું ઘણોજ ધન્યવાદ આપી કહું છું કે અમારે આ રૂપીઆની હવે કશી જરૂર નથી. કારણ કે જે અમારે જોઇતું હતું અને જાણવાની ઇચ્છા હતી તે પ્રાપ્ત થવાની કાર્ય સિદ્ધ થયું છે, માટે આનંદમાં રહો અને સદા સત્કૃત્યમં તલ્લીન બનો. એમ કહી આગળ ચાલ્યા, શિષ્યે ગુરૂ પ્રત્યે કહ્યું કે, આ પ્રથમ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર '**હમણાંજ છે અને પછી પણ છે**' મતલબમાં હાલ પણ પ્રભુ કૃપા એ સર્વ સંપત્તિવંત આ શેઠ છે; છતાં પોતાની સ્તુતિપાત્ર વૃત્તિ ભક્તિ અને કહેણી-રહેણી કાયમ રહેલ છે તે આ લોક ત્યાગી પરલોકમાં જશે તોપણ ત્યાં સત્કૃત્યના બદલામાં ઉત્તમ પ્રકારનાં સ્વર્ગ સુખ છે, માટે આપ આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારી " સ્વીકારી લ્યો. આ પ્રમાણે બીરબલ (શિષ્ય) નું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મય પામ્યો. આગળ જતાં એક ભીખારી ભીખ માગતો લોકો પ્રત્યે ઉપદેશ કરતો હતો કે, એક ગણું પુન્ય સહસ્ર ગણો લાભ છે, હાથે તેજ સાથેજ છે, દયાભાવ રાખી જો પરોપકાર દાન કરશો તો પ્રભુ તમોને આવતે ભવ વધુ સુખ આપશે. આ પ્રમાણે ભીખારીની દીનવાણી સાંભળી એક દયાળુ પુરૂષે પેટપુર ખાવાની વસ્તુ આપી, તે લઇ ભીખારી ગામ બહાર જઇ ઝટપટ ખાવા મંડી પડ્યો. ગુરૂ ચેલો પણ તેની પાછળ પાછળ હતા. ચેલાએ તે ભીખારી પ્રત્યે વિનવવા માંડયું કે, દયાળુ સેવક, અમે બન્ને જણુ ભુખ્યા છીએ અમારો ભુખ્યે જીવ જાય છે. જો થોડું અમને આસરા જે-

ટલું અન્ન ખાવા આપો તો ભગવાન તમારૂં કલ્યાણ કરશે.

એવી ઘણી આજીજી કરી, પણ ભીખારી તે આજીજી તરફ જરા પણ ન જોતાં પેટપુજા કરવામાં પુરેપુરૂં લક્ષ આપવા મચ્યો હતો તે જોઈ શિષ્યને ગુસ્સો ચઢયો અને તે ભીખારીને બે ચાર જોડા લગાવી બોલ્યો કે. મુર્ખ—ગધેડા ભીખ માગતી વખતે તો ઉપદેશ દે છે પણ તે ઉપદેશ મુજબ ચાલતો કેમ નથી! પરભવમાં આપ્યું નથી તેથી આ ભવમાં મળ્યું નથી અને આ ભવમાં પણ આપતો નથી તો હવે પછીના અવતારમાં પણ કશું મળનાર નથી; માટે તને હમણાં સુખ નથી અને પછી પણ નથી. એમ કહી શાહને કહ્યું કે, લ્યો આપના બીજા પ્રશ્નનો જવાબ? કે—**હમણાં નથી અને પછી પણ નથી.**

બાદ ગુરૂ ચેલા આગળ ચાલ્યા. એક અતિ દુબળ, નમ્ર અને ઇશ્વર ભક્તિમાં તલ્લીન એવા સાધુને જોઇ શિષ્યે બતાવ્યું કે, મહારાજ, આ સંતની પાસે હમણાં કશું પણ નથી; પરંતુ તપ અને ભગવત ભજનના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં અપાર સુખ સમૃદ્ધિવંત થશે; માટે **હમણાં નથી પણ પછી છે.** એ આપના ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વીકારી લ્યો. એ સાંભળી શાહ આનંદમાં મગ્ન બની બોલ્યો કે હવે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ મારી પાસેજ છે તે શી રીતે? બીરબલે જણાવ્યું કે મહારાજ, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપની પાસેજ છે તે તપાસી વિચારી જુઓ કે આપ ખુદ પુણ્યના પ્રતાપથી હિંદુસ્તાનની રાજગાદી ઉપર તખ્તનશીન થયા છો અને કોઇ પ્રકારની સંપત્તિમાં ન્યુનતા નથી; પરંતુ આવતા ભવમાં એ સુખમાંનું જરા પણ સુખ પ્રાપ્ત થનાર નથી; કેમકે અત્યારે પુર ચઢતીના વખતમાં આપ દયા, દાન, પરોપકાર, દેવ—સંતની ભક્તિ, સારા કૃત્ય કરવામાં

પુર્ણ ખંતી અને ઇશ્વર ભજન ઉપર રૂચી રાખતા નથી તો આવતા ભવમાં સુખ સંપત્તિ શી રીતે પ્રાપ્ત થશે. માટે ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ એજ કે, હુમણાં છે પણ પછી નથી. પછી આપની જેમ ઇચ્છા હોય તે ખરી.

એ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે પોતાની રહેણી કહેણી સુધારવા મન સાથે સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી અને બીરબલની બુદ્ધિ ચાતુરી, વિદ્વતા વિષેની ઘણીજ તારીફ કરી તથા બીરબલ દ્વારાએ શુદ્ધ જ્ઞાન-ભક્તિ સંપાદન કરી આ લોક અને પરલોક સંબંધી યશ, લક્ષ્મી અને ઉચ્ચ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો. બીરબલના ગુણોથી રીઝી શાહે "અકલ બહાદુર" "બીરબલ કવીરાય" "પ્રેમમૂર્ત્તિ" "રાજાસાહે" વગેરેના ઇલકાબ આપ્યા ને મોટી જાગીરો બક્ષીસ આપી જીવનનો લાભ લીધો.

ભાગ પાંચમો.

વારતા ૫૧ મી.

પામે આદર પ્રૌઢ, ગુણથી સદ્ગુણો સર્વદા.

પ્રભાશંકર.

નાગરવેલનું પાન સર્વથી મોટું હોય છે.

એક વખત બાદશાહે દરબારીઓને પુછ્યું કે, સર્વથી મોટું પાન કઇ વનસ્પતિનું ગણવું? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઇ કેળનું, કોઇ સાગનું તો કોઇ કમળનું પાન મોટું છે એમ કહેવા લાગ્યા; પરંતુ

શાહે તે એકેની વાત પસંદ કરી નહિ, છેવટે બીરબલને પ્રશ્ન પુછયું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે, પરવર દીગાર, સર્વથી પાન નાગરવેલનું મોટું છે; કેમકે તે નામદાર સરકારના મુખસુધી પહોચે છે માટે તેને જ સર્વથી શ્રેષ્ટ એને મોટું સમજવું. બીજાં પાન આકારમાં મોટા પણ અધિકારમાં મોટાં નથી માટે શું કામનાં ? આ ઉત્તર સાંભળી શાહ સંતોષિત થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની કદર બુઝી સારૂં ઇનામ બક્ષ્યું.

વારતા ૫૨ મી.

જમ જમાઇ જાચક સદા, કૃપા કરી રહો દુર.

મણીગોરી.

નીમકહરામ જમાઈ.

એક વખત શાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછયું કે, બીરબલ, નિમક-હલાલ કોણ અને નિમકહરામ કોણ ? તેનો ભેદ બતાવો. આ પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે, શિરતાજ, નિમકહલાલ એક કુતરૂં કહે-વાય છે; કેમકે જેના ઘરનું અનાજ ખાય છે તેને પોતાનો પ્રાણ જતાંસુધી પણ ઇજા થવા દેતું નથી તથા સદૈવ તે ધણીનું સંરક્ષણ કરે છે. કદાચ એક વખત તેને ખાવા નહિ આપીએ તદપી પોતા-ની નિમકહલાલી છોડવાનુંજ નહિ; એથી વિપરીત રીતે (નિમક-હરામ) જમાઈ હોય છે. કેમકે તેને ગમે તેટલું દ્રવ્ય આપો તદપી પણ તેને તૃપ્તિ થવાનીજ નહિ તથા દરરોજ તેનું મન મનાવતાં છતાં પણ જરા વચકું પડયું કે જાણે કોઇ વખત ઓળખાણ કે સંબંધ સતોજ નહિ હોય તેમ તુરત રીસાઇ બેસે છે. કહ્યું છે કે

જમાઇ છે તે દશમો ગ્રહ છે જેમ નવ ગ્રહોને નિત્ય બળીદાન આપતા હોઇએ તોપણ પ્રતિપક્ષી રાશી ઉપર આવ્યા કે પીડા કરે છે તેવીજ રીતે જમાઇને પણ જાણવો. એ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થયો,

---

વારતા ૫૩ મી.

રાજા જોગી અગ્નિ જળ, ઉનકી ઉલટી રીતિ;
દંતા રહીઓ ફરસરામ, થોડી પાળો પ્રીતિ.

અજવાળી તોપણ રાત.

એક વખત બીરબલ જમ્યા બાદ પોતાના મકાનના ઓટલા ઉપર બેઠેલ હતો તે સમય બાદશાહનો એક હજુરી નોકર દોડતો દોડતો જતો તે જોઈ બીરબલે પુછ્યું કે, આટલો બધો દોડીને કયાં જવા માગે છે? નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, સરકાર સાહેબે મને બ શેર કળીચુનો લાવવા ફરમાવ્યું છે- માટે તે લઇને જલદી જવું જોઇએ. તે સાંભળી બીરબલ વિચારમાં પડયે કે, અત્યારે ખુદાવિંદને બશેર કળીચુનાની શી જરૂર પડી હશે! નક્કી કાંઇક આ વાતમાં ગુપ્ત ભેદ હોવો જોઇએ. એમ ધારી નોકરને ફરી પુછ્યું કે તે ચુનો શું કરવા જોઇએ છે. તે સાંભળી નોકર બોલ્યો કે, સાહેબ, તે ગરીબ નોકરને શી ખબર! બાદશાહ સાહેબ જ્યારે જાગીને ઉઠયા અને મેં પાન બીડી આપી તે આરોગ્યા બાદ હુકમ કર્યો કે જા બશેર કળીચુનો જલદી લઇ આવ. આવું તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલે હજુરીઆને જણાવ્યું કે આજે, તારાં સોએ વર્ષ પુરાં થઈ ગયાં. એજ બશેર કળીચુનો તને જબરાઇથી ખવરાવી દેશે અને

તેથી તું મરી જઇશ. જે તેં પાનબીડું નામદારને આપ્યું તેમાં ચુ-નો વધારે પડયો હશે તેથી તેમના મુખમાં બળતરા કિંવા ચંદ્રિકા પડીજ હોવીજ જોઇએ તે બદલ આ શિક્ષા ઠરાવી છે; માટે તું એ ઉપાય કર કે એક શેર ચુનો અને એક શેર મમાખણ એકત્ર કરી બાદશાહ પાસે લઇ જા અને તે ચુનો તને ખવરાવશે તો કંઇ થશે નહિ. બાદ તે હજુરીએ બીરબલના કહેવા પ્રમાણે કર્યું અને તે ચુનો લઇ શાહ હજુર ગયો. શાહે તે ચુનો તેને ખવરાવ્યો શાહને ખાત્રી હતી કે થોડીજ વખતમાં આ નોકર મરી જશે; પરંતુ બીજે દીવસે તે નોકર તો વખતસર નોકરી ઉપર હાજર થયો તે જોઇ બાદશાહને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને વિચારવા લાગ્યો કે, મારો વિચાર નિષ્ફળ ગયો, મુઓ નહિ એ તો ઠીક પણ એને ઇજા પણ કશી થઇ જણાતી નથી; પરંતુ એને ગમે તે પ્રકારે સ્વધામ પહોં-ચાડી દેવો તે ખરોજ. એમ વિચારી ચુનારાને બોલાવી કહ્યું કે, સવારમાં પ્રથમ જે માણસ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બા-ળી નાંખજે. બીજે દીવસે સવારમાં તે નોકરને બાદશાહે હુકમ કર્યો કે, જા દરબારી ચુનારાને ત્યાંથી પાંચ શેર ચુનો લઇ આવ. નોકર હુકમ સાંભળતી વેંત તે ચુનારાને ત્યાં જવા નિકળ્યો. આયુષ્યબળને લીધે તેને બીરબલની ભેટ થઇ અને બાદશાહનો ફરમાવેલો હુકમ તેમને કહી સંભળાવ્યો. તે ઉપરથી બીરબલ સમજી ગયો કે, આને બાદશાહે ચુનો ખવરાવ્યો પરંતુ એને ઇજા ન થઇ તેથી એના પ્રાણનો નાશ કરવા હજુર ધારે છે. આજ માટે આને ચુનારાને ત્યાં મોકલવા ફરમાવ્યું છે. તે સબબ સમજી બીરબલને તેની દયા ઉપજી તેથી કહ્યું કે, તું પંદર વીસ મીનીટ અહીંયાં ફેરી જા પછી ચુનારા પાસે જઇ ચુનો લાવી બાદશાહ પાસે જજે.

અહીંયાં બાદશાહે હજુરીઆને ચુનારાને ત્યાં મોકલ્યા પછી થોડી વેળા થયા બાદ એક બીજા હજુરીઆને, પ્રથમ મોકલેલ હજુરીઆની શી વલે થઇ છે તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યો તે સીધો ચુનારાને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો. જે ચાકર જવાનો હતો તે તો બીરબલની પાસે રોકાયો અને પછી ગએલો ત્યાં પ્રથમ જઇ પહોંચ્યો તેથી સંકેત પ્રમાણે ચુનારે તેને ઉહાની ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખ્યો કારણ કે તે ચુનારાને એવો સંકેત બતાવ્યો હતો કે, જે સવારમાં પ્રથમ હજુરીઓ તારે ત્યાં આવે તેને ભઠ્ઠીમાં નાંખી બાળી નાંખજે. તેથી જે પહેલો ગયો તેને ભઠ્ઠીને શરણુ કર્યો.

અહા ! '**જેને રામ રાખે તેને કોણ ચાખે ?**' એ વાક્યની પ્રતીતી આપવા આ દાખલો બસ છે. હવે જે પ્રથમ ચુનારાને ઘેર જવા નિકળ્યો હતો તે નોકર બીરબલ પાસેથી સુમારે અડધા કલાક પછી ચુનારાને ઘેર ગયો અને ચુનો લઇ બાદશાહ હજુર જઇ ચુનો આગળ મુકયો તે જોઇ શાહને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું કે, આ શી રીતે જીવતો પાછો આવ્યો ? એમ ચમત્કારીક બનાવ જાણી તે નોકરને પુછ્યું કે, તું અહીંયાંથી જે વખતે ચુનારાને ત્યાં ગયો તે વખતે રસ્તામાં કયાંય રોકાયો હતો ? હજુરીએ કહ્યુ, ગરીબ પરવર, હું ચુનારાને ઘેર જતો હતો તેવામાં બીરબલજી પોતાની હવેલીના બહાર બેઠા હતા તેમણે મને બોલાવ્યો અને પુછ્યું કે, ખુદાવિંદની સ્વારી કયાં છે ? મેં કહ્યું કે, ચાહ પીવા બિરાજ્યા છે. એટલું કહી રજા લઇ ચુનારાને ત્યાં ગયો અને આપનો હુકમ બજાવી આવ્યો. એ હકીકત સાંભળી બાદશાહે વિચાર્યું કે, આ હજુરીઆને બીરબલની સહાયતા છે એમ ખાત્રી થાય છે. પ્રથમ ચુનો ખવરાવ્યાથી કશું થયું નહિ તે પણ તેનોજ પ્રતાપ. અને આ-

જે આને બદલે બીજો નાહક મરણને થયો અને આ બચ્યો તે પણ તેનોજ પ્રતાપ! માટે હું જેટલી માથાકુટ કરીશ તેટલી નકામી જશે. કેમકે જેની મદદ બીરબલ કરનાર છે ત્યાં કોઇનું ટકું ચાલનારજ નથી. એમ વિચારી તે નોકરને અભયદાન આપ્યું અને બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૫૪ મી.

જીભ્યામેં અમૃત બસેં, વિષભી ઉનકે પાસ;
એક બોલે લાખલે, (ઔર) એક લાખ વિનાશ.

સરકારની સવારી હાલ નદી કીનારે જખ મારે છે.

એક સમય બાદશાહ બીરબલને સાથે લઇ યમુના નદીને કાંઠે ફરવા ગયો. ત્યાં જઇ હવા ખાવા ફરતા હતા, તેવામાં કેટલાક મછીગર લોકો જાળ નાંખી માછલાં પકડતા હતા, તે જોઇ શાહના મનમાં વીચાર ઉપજ્યો કે ' હું પણ એ શીકાર કરતાં શીખું ' એમ વીચારી તેઓ પાસેથી જાળ માગી લઇ પોતે માછલાંને પકડવા લાગ્યો, એટલામાં બીરબલને કાંઇ અગત્યના કાર્ય માટે રાજગઢમા (રાજ્યમહેલ) માં જવાનું યાદ આવ્યું તેથી શાહની રજા લઇ રાજ્ય મહેલમાં ગયો. બીરબલને જોઇ હુરમ સાહેબે પુછ્યું કે "બીરબલ હાલ સરકારની સવારી ક્યાં છે? અને શું કરે છે?" તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે "નામદાર? હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર જખ મારે છે!" આવાં વ્યંગ વચન સાંભળી હુરમને બહુજ માઠું લાગ્યું પણ કોપભાવ બહાર ના બતવતાં મનમાંજ સમાવી રાખ્યો. જ્યારે બાદશાહ પોતાના મહેલે પધાર્યા ત્યારે હુરમે કેટલીક આડી

અવળી ગમ્મતની વાતો કર્યાં બાદ બીરબલની વારતા યાદ કરી કહેવા લાગ્યો, કે " સીરતાજ ! આપ બીરબલને ઘણોજ વ્હાલ બતાવી તનનો ગણી રાખ્યો તેથી બીરબલ મગરૂરીમાં છકાઇ ઘણોજ મોટે ચઢી ગયો છે અને જેમ એની મરજીમાં આવે તેમ બે પરવાઇથી મને તથા આપને પણ વ્યંગ વચનોથી વતલાવે છે માટે એ બાબત જરા સફાઈ કરવી જોઇએ છે. શું છેક એમ વર્તણુક ચલાવે એ સારૂં કહેવાય ? આ પ્રમાણે હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે " દીલોજાન ! શું વ્યંગ વચનોથી બીરબલ બોલી ગયો ? તે જલ્દી કહી દે, જો વધારે પડતું બોલી ગયો હશે તો બેશક તેને નસિયત આપ્યા વીના છોડીશજ નહીં ! " હુરમે જણાવ્યું કે "ખુદાવીંદ આપના આવ્યા પહેલાં બીરબલ અહીંયાં આવ્યો હતો તે વખતે મેં પુછ્યુ કે " હાલ સરકારીની સ્વારી ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ?" તેનો ઉત્તર મીજાજ સાથે તેને જણાવ્યું કે " સરકારની સ્વારી હાલ નદી કીનારે ઝખ મારે છે. " તેવું સાંભળી મને બહુ માઠું લાગ્યું પણ હું કશૂં ન બોલતાં મનમાંજ સમજી રહી આવા શબ્દો સાંભળવાથી શાહ એકદમ ગુસ્સે થઇ સીપાઈ મોકલી બીરબલને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે " કેમ બીરબલ ? હમણાં તું બહુજ બહુજ બેતમાઇ અને મીજાજ ભરી વાતો બોલવા જબાન ચલાવવા માંડયો છે કેમ ! બીરબલે હાથ જોડી વીનવ્યું કે " ગરીબ પરવર ? એવી કદાપી કાળે મારી તકસીર આવે એમ તો નહીં; પરંતુ જો આવી હોય તો આપ નામદાર શિક્ષા આપવા મુખત્યાર છો ? " આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે સઘળી વાત કહી સંભળાવી અને કહ્યું કે " હવે તારાજ મોઢાથી કબુલ કર કે હું સજાવાર છું ! " તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે " નેક નામદાર ! એ

અદબી માફ કરશો, પણ મેં જે કહ્યું હતું તે ખોટું છે ? કેમકે જે વખતે હું આપની રજા લઇ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો તે વખતે આપ નદી કીનારે માછલાં મારવામાં આનંદમાન બન્યા હતા કે નહિ ? એ માટે મેં કહ્યું કે હાલ સરકારની સ્વારી નદી ઉપર ઝખ મારે છે. ઝખ શબ્દનો અર્થ માછલાં થાય છે માટે તે વાતમાં મારી તકસીર શું છે ? પછી તો સરકાર વિના વાંકે ગુસ્સે લાવી નસીયત આપવા ચહાતા હો તો આ માથું આપ આગળ હાજર છે !" તે સાંભળી શાહ અને હુરમ બન્નેનો ગુસ્સો જતો રહ્યો અને એકદમ ખુબ હસી પડી બીરબલની શાબાસી આપી કહ્યું કે ધન્ય છે અકલ બહાદુર ! તારી અકલને ! !

વારતા ૫૫ મા.

કપટી જન ક્રોડ પ્રપંચ રચે, ગુણી સજ્જનને પીડતાજ મચે;
હીત આપ તણું ચહશે હસિને, (પણ) નીજ ફંદ નિષેજ મરે ફ્નીને.

પ્રાણજીવન.

દાવ આવે દુશમનનો દાવ લેવાની દલીલ.

એક સમય શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં આર્ય અને યવન ધર્મ વીષેની ચર્ચા બીરબલ અને કાજીના વચ્ચે ચાલી રહેલી હતી તે વાદવીદમાં એક એકના ધર્મનો પક્ષ કરી પ્રતીપક્ષીની દલીલોનો ખંડન કરી પોતાની દલીલોનું મંડન કરતા હતા છેવટે આર્ય ધર્મ પ્રાચીન, વિમળ, લોકાલોકતા છે એવું સુખદા બીરબલે અનેક પ્રમાણો બતાવી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું, તેથી કાજી (કાઝી) પોતાનું માન ખંડન થયું અને હું હાર્યો એમ સમજી ઘણોજ ક્રોધાયમાન બન્યો; પરંતુ

શાહનો એવો કાયદો હતો કે " દરેક પંથની ચર્ચા થાય :તેમાં જે (વાદી કે પ્રતિવાદી) દાખલા દલિલો વડે પોતાના પંથની વાર્ત્તા યથાર્થ બતાવે તો તે કબુલ કરવી તથા તેના ઉપર ગુસ્સો ન લાવતાં તેનો રહસ્ય ગ્રહણ કરવો !' ધન્ય છે !! એવા ગુણગ્રાહી મુગલ કુળ દિવાકરને !!!

ઉક્ત કાયદાને અનુસરી કાજીને વર્ત્યા શીવાય છુટકો નહોતો ? એટલે લાચાર ! પરંતુ તેના (કાઝીના) મનમાં એવો વીચાર મુકરર કર્યો કે " ગમે તે યુક્તિપ્રયુક્તિ ચલાવી એનો (બીરબલનો) પ્રાણ પરલોક મોકલું ત્યારેજ મારા મનમાં સ્વધર્મ ખંડનનો લાગેલો કારી ઘા રૂઝશે !" એમ વીચારી પોતે દેશાંતરમાં જઇ બીરબલને કેવી યુક્તિવડે ઠાર કરવો ? તે વીષેની તદબીર શોધવા લાગ્યો અને સર્વ કરતાં તેને એ યુક્તિ સરસ લાગી કે " બહુરૂપીની વિદ્યા હાથ કરૂં તેથી મારૂં અવસ્ય કામ પડશે." એમ નિશ્ચય કરી તેણે તે વિદ્યા ઘણી સારી રીતે હાથ કરી; કહ્યું છે કે ઉદ્યોગી પુરૂષને કંઇ દુર્લભ છે ? " અર્થાત્ એકે વસ્તુ તેને દુર્લભ નથી ! કેમકે ખરા તનમનથી જો કોઇ પણ મનુષ્ય કિંવા જાનવર કાંઇ પણ કામની .પાછળ પડે તો એક વખત વા બે અગર ત્રણ વખત પાછો કે વારંવાર પાછો પડે; તદપી તેજ કાર્યને હાથ કરવા પોતાનો ઉદ્યોગ અને ઉત્સાહ જારી (ચાલુ) રાખે તો બેશક આખર ધારેલી ધારણામાં ફતેહ મેળવેજ ! એ વીષે એક વીર પુરૂષ પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે કે "હું એક મહાન દુશ્મન સામે જીત મેળવવા ગયો હતો તે વખતે શતરૂ સૈન્ય બેહદ બળથી હું ૨૧ વખત મારી મુરાદ સફળ કરી શક્યો નહિ હતો, તેથી છેવટે હિમ્મત હારી મારા વતન ભણી નીરાશ અને એક હીચકારા સમાન બની પાછું હઠવા ધાર્યું હતું અને તેજ વીચા-

રમાં ગરક બન્યો હતો તે સમય મારી નજરની આગળ એક કરો-ળીઓ એક વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢતાં પાછો પડયો; પણ પોતાના મુખમાંથી લાળ વીસ્તારી ફરી તે લાળદ્વારાએ ઉપર ચઢવા ગયો; પરંતુ ફરી પાછો પડયો, તદપી તેણે હીમ્મત ન હારતાં પોતાનો ઉદ્યોગ, જેમનો તેમ જારી રાખ્યો, તેથી ' હીમ્મતે મરદાં તો મ-દદે ખુદા. ' એ અમુલ્ય વાક્ય સત્ય થયું; અર્થાત્ વારંવાર પાછો પડયા છતા પણ હીમ્મત ન હારી કરોળીએ મરદાની આગળ ચલા-વી તેથી છેવટ તે વૃક્ષની ડાળ ઉપર ચઢયો. તે જોઇ મારા મનમાં ધીરવીરતાના અંકુરો સ્ફુરાયમાન થયાં ! અને મેં વિચાર્યું કે જો આ એક સુક્ષ્મ જંતુ પણ પોતાની ધારેલી ધારણામાં અનેક વખત પાછો પડતા છતાં પણ તેણે પોતાનો ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો તો તે છેવટે ફતેહમંદ નીવડયો તો હું માણુસ જાતી છતા પણ હીમ્મત હારી પાછો હઠુ એ મારી મોટી ભુલ છે ! માટે હવે તો પુનઃ તેજ ઉદ્યો-ગ ચાલુ કરી શતરૂના દળ ઉપર તુટી પડવું ! ઇશ્વર છેવટ મારા મનની ઉમેદ બર લાવશેજ ! ! ! એમ વીચારી લશ્કરની યોગ્ય સ-હાયતા અને ગોઠવણ વડે હીમ્મત બહાદુર બની એકદમ શતરૂ દળ ઉપર તુટી પડયો તેથી હું શતરૂનો પરાજય કરી જય સુંદરીને વર્યો ! ! " તેવીજ રીતે તે કાજી પણ પોતે પોતાનો મનસુબો ઉ-દ્યમવડે પાર પાડી શકયો: પરંતુ બે વર્ષ તે કાર્યને હાથ કરતાં વ્ય-તીત થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે કાજી પોતાનો વેશ બદલી દીલ્હી શહેરમાં આ-વ્યો અનેદરરોજ નવીન રૂપ ધારણ કરી આબેહુબ ચિતાર આપી પ્રજાજનોના મન ખુશ કરવા લાગ્યો. તેના રૂપ ધારણ કરવાની ખુબી તથા જે વેપ ધારણ કરે તેની ખરેખરી નકલ બનાવવાની તારીફ

આખા શહેરમાં ફેલાણી છેવટે ખુદ શાહના કાને ઉક્ત વાર્તા જઇ લાગી તેથી તે બહુરૂપીને પોતાના હજુર બોલાવી પુછ્યું કે "તમે બહુ સારાં સારાં રૂપ ધારણ કરો છો એવું મેં સાંભળ્યું છે, તેથી હું એ જાણવા ચાહું છું કે તમે સર્વથી સરસ કોનું રૂપ ધારણ કરી ભજવી શકો છો :"

તે સાંભળી બહુરૂપી બોલ્યો કે "નામદાર ! વાઘનું રૂપ ઘણું જ સારૂ ધારણ કરી ભજવી શકું છું ? પરંતુ તે રૂપ ભજવતાં વખતે કોકનું નુકશાન થાય માટે જો સરકાર એકાદ ખુન માફ કરે તો તે સ્વરૂપ બરોબર ભજવી શકું તેમજ તે રજવાડાઓનેજ બતાવું છું. પરંતુ કોઇ પણ ફાલતુ માણસ કે અધિકારીઓને બતાવવો નથી ! જેથી કોઇ પણ મનુષ્ય તે વખતે રહેવું જોઇએ નહિં માત્ર આપ બિરાજમાન થઇ તે રૂપ જોઈ બરોબર પરીક્ષા લેવી." તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે તેજ પ્રમાણે કરવા કબુલ છું; પરંતુ એક બિરબલ તો મારી પાસે બેસસે !" ત્યારે બહુરૂપીએ જણાવ્યું કે "જો બિરબલ આવી બેસે તો તેમના પાસેથી રીઝ મોજ ઇલાયદીજ મળવી જોઇશે ?" શાહે તે વાર્તા કબુલ કરી તદનંતર બીજે દિવસે તે બહુરૂપી સાથે થએલી વાર્તા વિશેની હકિકત બિરબલને જણાવી, તેમ રાત્રિના સાત વાગ્યે અવસ્ય હાજર થવું એમ પણ દર્શાવ્યું. બીરબલ શાહની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાને મુકામે જઇ પહોચ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે "બહુરૂપીની વાર્તા તથા સરતો ઉપરથી કાંઇ જુદોજ સંશય ભરેલો યુક્તિ ભેદ માલમ પડે છે માટે વખતે કાંઈ કપટ હોય તો શું ખબર ? ! જેથી 'ચેતતો નર સદા સુખી' એ વાક્યને અમલમાં આણવું એથી અતિ-વિશેષ લાભ છે" એમ વિચારી અંગમાં બખ્તર કવચ ધારણ કરી ઉપર પોષાક

પહેરી લીધો, સાત વાગે દરબારગઢમાં દાખલ થયો. સાહમે બાદશાહ બીરાજમાન થયા હતા અને જમણી બાજુ તરફ બીરબલ બેઠો અને બીજા દરબારી માણસો યોગ્ય સ્થળે બેઠા હતા. એટલામાં બહુરૂપી વાઘનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના કરતો વિકાળ મુખ ફાડતો પંજાના દાવપેચ બનાવતો પડદાની બહાર આવ્યો અને વાઘના સ્વભાવ પ્રમાણે સર્વ ચિતાર આપવા લાગ્યો આ સઘળી રચના કરવાનો હેતુ શું હતો ? તે તો વાંચકોથી કાંઇ અજાણ્યું નથી જે વખતે વાઘનો આબેહુબ ચિતાર આપવા માંડયો તે વખતે બહુરૂપી (કાઝી) પોતાની ધારેલી ધારણા બર લાવવા બીરબલ ઉપર એકદમ ત્રાપ મારી તેથી લોકોના જાણવામાં આવ્યું કે નક્કી બીરબલને આજે આ ઠાર મારશે ! એટલામાં તો બહુરૂપી દાવપેચ આદરી મોટા નખોના પ્રહાર કર્યા. પરંતુ તે સર્વ ખાલી ગયા; કેમકે બીરબલે તો તેની કાપટયતા વિષે શંકા લાવી પ્રથમથીજ અંગરક્ષક કરેલું હતું તેથી તેનો એકે દાવ સફળ થયો નહિ બાદ પોતાનું અસલ રૂપ ધરી સલામ કરી શાહ આગળ ઉભો શાહે તથા બીરબલે બહુરુપીની ઘણીજ તારીફ કરી અને તેને શું બક્ષિસ આપવી તે વિષે બીરબલને પુછયું. ત્યારે બીરબલે જણાવ્યું કે “ નામદાર ! આપ રાજાધીરાજ છો માટે જે આપવા ધારો તે પ્રમાણ છે પણ હું તો એ ધારૂં છું કે કાલે ફરી એકવાર સતી થવાનો વેષ ધારણ કરી ભજવી બતાવે એટલે એક વર્ષ મારી વજીરાતની પદવી–ચાર્જ આપીશ, ” આ સાંભળી બહુરૂપી ખુશી થયો કે “ એક વર્ષ પદવીનો ચાર્જ હાથ કરીશ એટલે ગમે તે પ્રકારે બીરબલને ફસાવી પાડી કલમે સલાદન થવાનો વખત લાવી દેઇશ માટે એજ બક્ષિસ ઉત્તમ છે ! એમ વીચારી બહુરૂપી બોલ્યો કે “ નામદાર ! હું એ

હુકમ માન્ય કરૂં છું અને કાલ સતિનો સ્વાંગ સુંદર પ્રકારે આબેહુબ ભજવીશ ! " તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે " જો દેખાવ બરોબર રીતે ભજવી બતાવશો તો એક વર્ષ બીરબલની જગ્યાનો ચાર્જ અવસ્ય આપવામાં આવશે; પણ જો સ્વાગ સાંગોપાંગ પણાએ ભજવતાં પાર ન પહોંચ્યો તો દેહાંત (મારી નાખવા)ની શિક્ષા કરવામાં આવશે કેમકે અમારા આગળ જે જે વારતા ખરી આવડતી હોય તોજ હા પાડવી; પરંતુ જે જેવી તેવી આવડતી હોય તો હા પાડવી નહિ, નહી તો નાહક અમને લલચાવ્યા ફોસલાવ્યાં એમ સમજી શિક્ષાપાત્ર કરીશું. અમને જુઠી વાત પસંદ છેજ નહિ માટે વિચારી પગલું ભરજો ! " આ હુકમ સાંભળી બહુરૂપીએ હિમ્મત સાથે કહ્યું કે " ગરીબ પરવર ! જો મારી એ કાર્યમાં કસુર જોવામાં આવે તો બેશક એમ કરવું. "

બીજે દીવસે નિયમ પ્રમાણે સતિનો સ્વાંગ (વેષ) ધારણ કરી બહુરૂપી પડદામાંથી બહાર આવ્યો; પરંતુ બીરબલે પોતાના કટ્ટા શત્રુનો પુરેપુરી રીતે દાવ લેવા એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી કે એક મોટો કુંડ ખેરના અંગારાથી ભરેલો તૈયાર કરાવી રાખ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે સતિને જ્યારે સત ચઢે ત્યારે તે અગ્નિની ચિતા (ચેહે) માં બળી સ્વર્ગ લોકમાં સિધાવે છે; માટે સતિનો સ્વાંગ બરાબર ક્યારે ભજવ્યો ગણાય કે અગ્નિ કુંડમાં ઝંપાપાત કરે ત્યારેજ ! તેથી તે ગોઠવણ કરી રાખેલી હતી અને તે સતિનો સ્વાંગ લઇ આવનાર બહુરૂપીને બતાવી કહ્યું કે " આ અગ્નિ કુંડ તમારા સ્વાંગનો બરાબર ચીતાર આપવા તૈયાર કરી રાખેલ છે. " તે ધગધગતો અગ્નિકુંડ જોઇ બહુરૂપીએ વિચાર્યું કે કાલે મેં જે બીરબલની ઘાત કરવા બાતરી પ્રપંચ ચલાવ્યો હતો

તેનો ખરેખરો બદલો વાળવા ચતુર શિરોમણી બીરબલે યુક્તિ રચી છે ! તેમજ જો સતિનો સ્વાંગ ધારણ કરી અગ્નિકુંડમાં ઝંપાપાત ન કરૂં તો સતિના સ્વાંગનો આબેહુબ ચિતાર પણ આપ્યો ગણાય નહિ અને અંદર ઝંપાપાત કરૂં તો બળી ભસ્મ થવાનોજ ! તેમ જો બરાબર સ્વાંગ ભજવી ન શકયો તો શાહ શુળીએ ચઢાવી પ્રાણ પણ લેવાનોજ ! હાય ! હાય ! ' **હાથનાં કર્યાંજ હૈયે વાગે** એ કહેવત સત્ય છે ! **કરોળીઓ પોતાની જાળમાંજ** પોતે ગુંથાઇ **મરણ પામે** ' તેમજ હું પણ મારા પ્રપંચથી પેચમાં ફસાઇ પડયો ! **અરેરે** ! સદા ' **ધર્મનો જય અને** પાપનો ક્ષય ' છે પાપી માણસો પ્રપંચવડે અનેક ફંદ રચી બીજાને ફસાવવા ફાંફાં મારે છે પણ તે સર્વ ફોકટજ છે ! **ખાડ ખોદે તેજ પડે** ' છે ! ધોબીના કુતરાની માફક હવે હું ઘરનો કે ઘાટનો એકે તરફનો રહ્યો નહિ: માટે હવે મારો પાપી આત્મા આ અગ્નિકુંડમાં બાળી ખુદાની હજુર પાપની માફી માગવા મોકલું તોજ આલોક અને પરલોકમાં ફતેહ મળે; તેમજ જીવ કુરબાન કરતા લાજ પણ રહેશે ? માટે હવે તો ' **ચોરની મા કોઠીમાં મ્હો ઘાલી રૂવે** ' તેવી રીતે મનમાંને મનમાં પસ્તાઇ મુંગે મ્હોડે અગ્નિ કુંડમાં પડી સતિના વેષને બરોબર ભજવી યશ પ્રાપ્ત કરૂં ! " એમ છેવટ નિશ્ચય ઉપર આવી અગ્નિ કુંડમાં ઝીપલાવી દીધું અને પડતાં વાંતજ અગ્નિએ તેના દુષ્ટ આત્મા અને પાપને બાળી નાંખ્યાં તે જોઇ સભાજનો અને શાહને ઘણીજ અસ્રારી ઉપજી ! પરંતુ તે બહુરૂપીનો અગાડીનો વૃતાંત અને તેણે દાવ લેવા રચેલા દાવ વગેરે હકીકત કહી બતાવી તેથી શાહ ઘણો આશ્ચર્ય યુક્ત બની ગયો અને બીરબલની ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો તથા વર્તમાન સમયમાં બીરબલના સમાન કોઇ પણ

બુદ્ધિશાળી મંત્રી (પ્રધાન) છેજ નહિ ! એવો વિચાર કરી અ-
ધીક ગર્વાનંદી બન્યો.

વારતા ૫૬ મી.

આણંદ કહે પરમાણંદા, માણસે માણસે ફેર;
એક તો લાખ રૂપીયે ન મળે, (અને) એક તાંબીયાના તેર;

" બુદ્ધિવંતની બલિહારી ! "

એક સમય અકબરશાહે વિચાર કર્યો કે " હુરમ પોતાના ભાઇ વિષે ઝવ્હેરાત સમજે છે માટે થનામાં કેટલી ઝવ્હેરાત (અ-ક્કલ–ચાતુરી) છે ? હ દર્શાવવા એક અજબ યુક્તિ રચી હુરમને પ્રતીતી કરાવી આપું " એમ વિચારી હુરમને બોલાવી કહ્યું કે " રૂસ્યામના શાહને એક ભેટ દાખલ અમુલ્ય ચીજો મોકલીએ તો ઠીક; કેમકે તે શાહ તરફથી ઉત્તમ નિવાજશો માન મરતબો વગેરે મળવા સંભવ છેજ; માટે હુસનખાંને મોકલવા નિશ્ચય કરેલ છે તે વિષે તમારો શું અભીપ્રાય છે ? " તે સાંભળી હુરમ બોલી કે "જે આપે મારા ભાઇ માટે વીચાર્યું હશે તે યોગ્ય હશે એટલે મારો અભિપ્રાય એ વાતને પુર્ણ ટેકા આપે એમાં નવાઇ શી ? ! " શાહે જણાવ્યું કે " ઠીક છે ! ત્યારે કાલે તેમને તે કાર્ય માટે અ-વસ્ય પ્રયાણ કરાવીશું ! " એમ કહી શાહ રાજ્ય કાયમાં પ્રવર્ત્યો. તદનંતર બીજે દીવસે એક સુંદર સોનાની ડાબડી ચિત્રીચીત્ર ચીત્રો અને અમુલ્ય નંગોથી જડીત તેમાં મહીપુત્રીને ભરી બંધ કરી તે ઉપર કારચોપી કામ કરેલા તથા જરીહાર, કીનખાપ, રેશમી અને નકશીહાર ગલેફો એક પછી એક વીંટી કલાબતની દોરીથી કુસુમ

ગુચ્છ પ્રમાણે આકૃતી કરી તે દડો હુસેન ખાને બોલાવી સુપર્દ ક-ર્યો અને કહ્યું કે “હાથી ઘોડા. પૈડલ અને અય સુશોભિત સરં-જામ સહિત યોગ્ય દબદબાથી બીરબલની પદ્વી સાથે આ અમૂલ્ય ભેટ આપવા માટે રૂમસ્યામના શાહ હજુર જાઓ અને શાબાશી મેળવી વહેલા આવો. તે સાંભળી હુસનખાં હર્ષ ઘેલા બની ગયો અને સલામ કરી શાહના હુકમ પ્રમાણે દબદબા સહ રૂમસ્યામ ભણી પ્રયાણ કર્યું મજલદાર મજલ કરી કેટલાક દીવસે રૂમસ્યામની સરહદ નજીક પહોંચ્યો તે બાતમી ત્યાના શાહને મળી કે તુરત હર્ષવંત થઇ યોગ્ય સ્વારી સાથે પોતાના દિવાનને બીરબલના સાહમે માન આ-વકાર આપવા મોકલ્યો અને ધામધુમ સાથે શહેરમાં પ્રવેશ કરાવી ઘટતો સત્કાર કર્યો. બાદ બનાવટી બીરબલે (હુસેનખાંએ) શાહની મુલાકાત લઇ નમ્રતા સહ અકબર શાહે આપેલી ડબ્બી (ડાબડી શાહના આગળ ભેટ કરી કહ્યું કે “ નેકનામદાર ! અકબર શાહે આ ડાબડીમાં પેક કરીને કાંઇ અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલી છે તે વસ્તુ મસ્તક અને ડાઢીમાં નાખવા માટે દિલ્લીપતીએ ભલામણ કરી છે.” તે સાં-ભળી શાહે પરમ ઉત્સાહથી તે દડો છોડવા લાગ્યો, જેમ જેમ છોડતો જાય છે તેમ તેમ નવીન નવીન અમૂલ્ય ગલેફની રચના ની-હાળી “વાહ ! શોભન અલ્લાહ ! કયા મેરે અજીજ બીરાદરને વાસ્તે તજવીજ બનાકે દડા ભેજાહૈ ! ઉસકી કૌનસે તારીફ કરૂં ? નયા નયા રંગ ઔર નયે નયે કીસમકી કારીગીરીકે બડે કીમ્મતી કપડુ કે ગ-લેફ લપેટ કે જો ચીજ ખુબસુરત ઔર જવાહીરોંસે જડી હુઇ ડબ્બીમેં રખ્ખકર ભેજહૈ વો ચીજ કયા ઉમદા હોગી ! ઔર ,વુસ ચીજસે મેરા બેહેતર-શુકર હૈ। જાય વૈસી ખુશબોંસે ભરી હુઇ હોગી। યા પાક પરવર દીગાર ! યા મેરે મૌલા ! તેરી અજબ તરકીબ હૈ ” એવક

હર્ષમાં મગન થયેલા શાહે જ્યારે ડાબડી જોસબંધ ઉઘાડી કે અંદરે તો ઝીણી રેત ભરેલી હતી ? તે એકદમ ઉડી અને આંખ તથા મ્હોમાં પડી તેથી શાહે અત્યંત વિસ્મયતા સાથ પૂછયું કે "અએ બીરબલ અહે કયા ચીજ હય ?" બીચારો ભાકુવાતી બીરબલ તો એ પ્રશ્ન સાંભળતાં ઝાખા ઝખ બની બોલ્યો કે "નામદાર એ તો ધુલ માલમ દેતી હે !" તે સાંભળી શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે "કયા મેરે મોલે મેં ધુલ ડાલનેકે લીયે તુજે યહાં ભેજ્યા હય ? ઔર દિલ્લીકે શાહનેબી મેરે જહાફકી મસ્કરી કરનેકું અહે ચીજ ઇતને ધામધુમકે સાથ ભેજી ? કયા કરૂં તું બીરબલ હય જીસ્સે મેરે ગુસ્સેકું દબા રખતા હું લેકીન ઔર જો કોઇ સખ્સ હોતા તો સમશેરકે લાએ કર ડાલતા ! બસ અબ અહે ચાહતા હું કે તમારા કાલા મુંહ લેકે જલ્દી ઇધરસેં રૂખસદ હો જાઓ !" બીરબલ (હુસનખાં) .તો એ સુખન સાંભળી એવો સ્યામ અને ઠંડો થઇ ગયો કે કાપો તો ખુન પણ ન નિકળે ! મુંગે મ્હોડે કુરનસ બજાવી દીલ્લી ભણી રસ્તો માર્યો. રોતી સીકલે દીલ્લી પહોંચ્યો અને શાહ હજુર જઇ વિતેલી વીતક નીવેદન કરી અરજ કરી કે "નામદાર ! ઠીક મારો ઘાટ ઘડાવવા મ્હોટા દબદબા સાથે બીરબલનો ચાંદ આપી મોકલ્યો હતો! મારો સીતારો પાંસરો અને ખુદા તાલા વ્હારે ચઢયા તેથી જીવતો આવ્યો નહિ તો સાંજ સોએ વર્ષ પુરાં થઇ જાય." તે સાંભળી શાહ બોલ્યો કે "અરે ! ગાંડા થયા ? તમારો ઘાટ ઘડાવવા મારો વિચાર સ્વપ્ને પણ થાય અરે ! મેં તો તમને સારા માટે મોકલ્યા હતા પણ તમારામાં ઉત્તર આપવા વિષે અક્કલ ન હોય ત્યાં હું શું કરૂં ? ઓર પરણાવે છે પણ ઘર સુતર ચલાવી આપતો નથી!" હવે એજ ડાબડી બીરબલને આપી કશું પણ જણાવ્યા વગર તેજ

શાહ પાસે મોકલું છું જુઓ એ પછી કેવી ખુબી લઢાવે છે ? તે સહુકો જોઇશું ? " એમ વારતા થયા બાદ હુસમખાંના મનને શાંત કરવા મીઠી મીઠી વાતો કહી સમજાવી ઘેર મોકલ્યો. જ્યારે શાહ રાત્રે હુરમના મેહેલે ગયો કે હુરમ તો તાતી ઉન્હી થઇ એકદમ કહેવા લાગી કે " વાહ ! શાબાશ છે ખાવિંદ ! મારા ભાઇનું કાસલ કહાડવા ઠીક પેચ રચી ઉંચે ચઢાવી નીચે પછાડવા મોકલ્યો હતો; એ બિચારાને મોટી પદવી હવે જોઇતીજ નથી ! અને હું કોઇ દિવસ એના બદલ આપને કશું પણ કહેનાર નથી ! શું ડાબડીમાં ધુળ ભરી બીચારાનું માથું કાપવાનો વીચાર આદરી મોટો બનાવી મોકલ્યો હતો ? નાહક હજારો રૂપીઆને માથે પાણી ફેરવ્યું ! " આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે પ્યારી જાન ! જો તારા મનમાં એવો વ્હેમજ ઠસી ગયો હોય તો સવારે તેજ ડાબડી તારા દેખતાં બીરબલને આપી તેજ શાહ હજુર મોકલું, પછી જો કે તે કેવી અકક્કલ કેળવે છે ? પંડમાંજ અક્કલ ન હોય તો પછી બીજો શું યુક્તિ ચલાવે ? એ તો

તારા ભાગ્યથી ભાગ્યશાળી ગણાય છે ? " એવી વારતા કરતાં કરતાં બન્ને જણાં નિદ્રાદેવીને સ્વાધિન થયા. પ્રાતકાળે બીરબલને બોલાવી કહ્યું કે " હુસનખાં સાથે રૂમસ્યામના શાહને એક કુદરતી કારીગરીવાળી અમૂલ્ય વસ્તુ મોકલાવી હતી; પરંતુ જે વિશેષ અગત્યની ચીજ હતી તે ભૂલથી અત્રેજ રહી ગઇ હતી માટે તે વસ્તુ અવશ્ય પહોંચતી કરવી જ જોઇએ. હુસેનખાં શ્રમસહીત છે તેથી આ આ વખતે તમે જાઓ અને અમુલ્ય ભેટ આપી પાછા જલ્દી આવો. " એમ કહી પુર્વોક્ત ડાબડી બીરબલને સુપરદ કરી, સારા દબદબા સાથે પ્રયાણ કરી બીરબલે રૂમસ્યામ ભણીનો માર્ગ

બોધો. કેટલાક દિવસે તેની સરહદે જઇ પહોંચ્યો. એટલુંજ નહિ પણ તેજ પાયતખ્તના શહેરમાં જઇ પહોંચ્યો ! ત્યાંના સાહને રાજદારીઓએ ખબર આપી કે " પ્રથમ તો નામનો કહેવાતો બીરબલ આવ્યો હતો; પરંતુ આ તો ખાસ પ્રખ્યાત ભારત ભૂષણ બીરબલજ જાતે આવ્યો છે. " એમ સાંભળી શાહે કહ્યું કે " ઠીક હૈ ઉનકી અક્કલ દેખે જીસ પીછે માન અકરામ દીયા જાયગા. "

એમ કહી શાહે બીરબલની ચાહેરી જોવા એક સરખા બાર તંબુ ખડા કરાવ્યા અને સરખી ઉમ્મર તથા સરખી સીકલના, સરખા પોષાકથી સરખા દબદબાવી બાર પાદશાહ બેસાડી દીધા: અર્થાત અગ્યાર તંબુમાં અન્ય દરબારી માણસોને શાહરૂપ બનાવી બેસાડ્યા અને છેલ્લા—બારમાં તંબુમાં ખુદ શાહ બિરાજમાન થયો. જ્યારે બીરબલ નજીક આવી પહોંચ્યો ત્યારે રાજ્યના સાધારણ કારભારીઓ સાહમા જઇ શહેરમાં લેઇ આવ્યા અને દરબારગઢમાં દાખલ થયા. બીરબલે તે રાજ્યકારભારીઓને પુછ્યું કે " નામવરની સ્વારી હાલ ક્યાં હશે ? અને ક્યા ટાઇમે (વખતે) મુલાકાત થશે ? " વગેરે વગેરે પ્રસ્ન પુછતાં તેઓએ જણાવ્યું કે " ખુદાવિંદ આ સાહમેના ચોકમાં છે બીરાજમાન થયેલા છે. " આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલ તે ચોકમાં જઇ પહોંચ્યો અને ત્યાં જઇ જુવે છે તો બાર તંબુની અજીવન રચના રચેલી જણાણી. બારે તંબુએ ફરી તમામ પાદશાહને જોઇ જ્યાં રૂમસ્યામનો શાહ બીરાજમાન થયો હતો ત્યાં જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો તે જોઇ શાહે આશ્ચર્યતા સાથ આદરસત્કાર આપી પુછ્યું કે " મેરેકુ કીસ તરહસેં પેહેચાન લીયા ? " બીરબલે નમ્રતા સાથે જણાવ્યું કે " નેક નામદાર ! બનાવટી હીરા અને સાચા હીરા છુપા રહી શકતા

નથી, જે માત્ર બીચારા બે બડીના મેમાન રૂપ શાહનો પોષાક પહેરી બેઠેલા તેમનું તેજ અને આપનું તેજ કાંઇ છુપું રહે ? મેં જ્યારે સરવેની મુખમુદ્રા તરફ જોયું તે સરવે દબદબામાં આપની સમાનતા ધરાવતા હતા; પરંતુ તે એક રતી વીના એક રતીના જણાતા હતા; તેમજ તેની દ્રષ્ટી તીરછી ગતીએ છેલ્લા (આપના) તંબુ તરફ હતી અને આપની નિર્ભય-અચળ દ્રષ્ટી હતી તેથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યું કે આ અગ્યાર નામના પાદશાહ છે ! એમ જાણી આપ નામદારને કુરનસ સજાવી. ”

આ પ્રમાણે બુદ્ધિ કૌશલ્યતા ભરી વાર્તા સાંભળી શાહ ગર્વવંત થયો અને બીરબલ અક્કલ બહાદુર છે એમ ખાત્રી થઇ ! બાદ બીરબલે અકબર શાહની આપેલી ડાબડી કહાડી શાહ આગ રજુ કરી તે જોઇ શાહે વિચારયું કે યહ જો પહેલે બીરબલ બનકે ડિબ્બા લેકે આયાથા વોહી હૈ મગર દેખું કે અંદર કયા હૈ ? એમ વિચારી એક પછી એક ગલેફ ઉકેલી ડાબડી ઉઘાડી જોયું તો પ્રથમ પ્રમાણે તેમા ધુળજ ભરેલી હતી તે જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે ' કયું બીરબલ ! પહેલા બીરબલ બનકે આયાથા વહીભી મેરે ધોલેમેં ધુલ ડાલનેકે લીયે યેહી ડીબ્બી લેકે આયાથા ઔર તું નામાંકિત અક્કલ બહાદુર હો કે બી ફીર વોકી વોહી ધુલ લે કે હાજર હુવા ? જબ યહાં પેહેલે આયા વોહ સખ્સકું મેને જીતા છોડા તબ ફીર મેરી મશ્કરી કરનેકે વાસ્તે તું આના અબતો યહી ઠીક હૈ, કે ઇસ તલવાર કે તાબે કરકે ખુદાકે હજૂર ભેજ દઉ ” આ પ્રમાણે વિપત્તી સૂચક વાકયો સાંભળતાં વેંતજ તર્ક શકિત ફેલાવી હાથ જોડી બોલ્યો કે “ નામદાર મોટા પુરૂષો તુચ્છ વાત તરફ લક્ષ આપે એ પણ સમયનીજ બલીહારી છે કેમકે એવી ધુળ જેવી હલકામાં

હલકી ચીજ આપ તરફ લાખો રૂપીઆ ખર્ચ કરી દીલ્લીપતીએ મોકલી તો તેમાં કાંઇ મહત્વતા હોવીજ જોઇએ કાંઇ ધુલ માટે આટલો પરીશ્રમ લેવાય ખરો ! ખુદાવિંદ એ ધુળની વાત જ્યારે પુરેપુરી સાંભળશો ત્યારે આપ આપના હાથથીજ માથામાં અને આખા કુટુંબના માથામાં તથા મ્હોમાં હસી હસીને નાખશો નામદાર ! દીલ્લીપતી દરરોજ પોતાના રાજમહેલમાં કુવા ઉપર એક મોટી ચાદર પાથરી તે ચાદરને ચાર ખુણે ચાર લીંબુ મૂકી તે ચાદરના મધ્ય ભાગે અકબરશાહ બેશી પાંચ વખત નીમાજ પડતા .અને ખુદાની બંદગી કરતા હતા. એમ કરતાં જ્યારે છ મહિના વીતી ગયા ત્યારે ખલક કે ખાવિંદ ખુદા શાહની નેકી ઉપર ખુશ થઇ નિમાજના વખતે અકબરશાહની સાહમા આવી ઉભા રહ્યા જોઇ અકબરશાહ અત્યંત ખુશી થઇ ખુદાના પગમાં પડી ઘણીજ અરજ ગુજારી અને ખુદાએ પણ સારી દુવા દીધી તે વખતે જે જગ્યો ઉપર ખુદા રસુલ પાક પરવર દીગાર આવી ઉભા હતા તે જગ્યાની ધુળ એકઠી કરી તે ધુળ પોતાની ડાઢી તથા પોતાના માથામાં મ્હોમાં અને આખા જનાનખાનામાં તથા બીરાદર બાળ બચ્ચાં વગેરે સરવેને માથે ખુદાતાલાની ખાસ પ્રસાદી રૂપ જાણી નાંખી અને પોતાની જીંદગી સફળ કરી. તે પ્રસાદીમાંથી આપ નામદાર માટે લાખોનું ખર્ચ કરી આપની પાસે મોકલી, તે પ્રસાદીનું એક વખત અપમાન કર્યું તદપિ ફરી અકબરશાહે પોતાનો સાચો નાતો જાળવવા મને મોકલ્યો છતાં આપ તેને ધુળ ગણી ફરી અપમાન કરો છો એ ખુદાતાલાનું અપમાન કરવા જેવોજ પ્રકાર છે ! આપ ગુણને બદલે અવગુણ લઇ પ્રસાદી આપવા આવનારને તરવારને તાબે કરવાનું કહો છો એ પણ એક ભાગ્યની રચના છે ? ”

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તો હર્ષ ઘેલો બની ગયો અને તે ડાભડીમાંથી ધુળની ચપટીઓ ભરી ખુદાની પ્રસાદી મોઢામાં માથામાં અને ડાઢીમાં પોતાને હાથે નાંખવા મંડી પડયો અને કહેવા લાગ્યો કે " યા ખુદાતાલા યા પાક પરવર દીગાર યા ગફુરે રહીમ, યા મૌલા મેં તેરા ગુન્હેગાર હું મેં તોબાહ પુકારતા હું, મેરી બડી ચુક હુઇ હય, મેરા બીરાદરને ઐસી ઉમદા ચીજ ભેજી, તોભી મેં કેસા બેવફાદાર બેમુરવત હું? યા ખુદા રસુલ! તેરી મહેરબાનીસે આજ મં નિહાયત ન્યાયમત આબાદ હુવા હું, ઔર સબ અલાબાદ દફે હુઇ. વાહ! અયે અજીજ બીરાદર અકબર તેરાભી ગુન્હેગાર હું " એમ કેટલીક માફી માગ્યા બાદ પોતાના જનાનખાનામાં તથા બાળ બચ્ચાં અને બીરાદરને તે પ્રસાદીની ભેટ લેવા સૂચવ્યું. તદનંતર બીરબલ ઉપર ઘણોજ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "શાબાશ! અક્કલ બહાદુર બીરબલ! મે તો બેવાકેફ ગારીસે અચ્છે માયને વાળી બાતકુ બુરી માનકર માલિકકા બડા ગુનેહગાર હોતાથા લેકીન તુને સચ્ચી બાત સમજાએ જીસસે સબ અચ્છા હો ગયા ઇસલીયે તેરાભી મેં અેસાનમંદ હું, ઔર તેરી ક્યા તારીફ કરૂં? જૈસી તારીફ મેને મેરે કાનુસે સુનીથી તોસ્સેભી જ્યાદે દેખી! ખુદાતાલા હમેશાં તેરેકું અલાબલા ઔર હર આફ્તોંસે બચાવે ઔર જીંદગી ભર ખુબ મોજમજાહ વ તંદુરસ્તીમે રખ્ખે " એમ કહી ઉમદા પોશાક પહેરી એક સારૂં પ્રગણું તથા મોટી રકમ બક્ષીસ કરી બાદ કેટલાક દીવસ ત્યાં રાખી સારી મેમાનગત દાખવી જ્યારે બીરબલે જવાની રજા માગી ત્યારે નાઇલાજ થઇ શાહે રજા આપી અને બીરબલને માનપત્ર તથા શાહને ખુશાલીના પત્ર લખી આપી માન અકરામ સાથે વિદાય કર્યો બીરબલ પોતાના રસાલા સાથે મજલ

દર મજલ કરતાં દીલ્લી આવી પહોંચ્યો અને અકબરશાહની ભેટ લઇ પોતાને મળેલું માનપત્ર તથા બક્ષેલી જાગીરોનો રૂકકો અને આભા-રવંત ખુશાલીના પત્ર રજુ કરી ઉભો રહ્યો. શાહ તે પત્રોથી વાકેફ થઇ આશ્ચર્યતા સાથ બનેલી હકીકત વિષે પુછ્યું તેથી બીરબલે સ-ઘળી હકીકત નીવેદન કરી સાંભળી શાહ ઘણો પ્રસંન્ન થયો અને સુંદર પોષાક બક્ષ્યો. બાદ દરબારીઓને તથા હુસનખાં અને હુરમ સાહેબને તે સઘળી બીના કહી સંભળાવી તથા હુસનખાં અને બીર-બલની અકલમાં કેટલો નફાવત છે ? તેનો તાદસ દાખલો આપ્યો તેથી સર્વકો ચુપ થઇ ગયા ગુણીજનો ગર્વાનંદ બન્યા અને દુજનો ઇર્ષાગ્નિમાં બળી ખાખ થઈ ગયા,

---

વારતા ૫૭ મી.

બંગ આંખ તખ આકૃતી, ચેષ્ટા ચાલને બોલ;
જોતાં સમજી ચતુર જન, તુરત કરી લ્યે તોલ.

નટવરલાલ

દસ હજારની કોઠી.

એક સમય અકબર શાહ બીરબલને સંગાથે લઇ રાજપાટિકા ફરવા ગયેલ હતો, ત્યાં એક ભરવાડ ઢોર ચારતો વાંસળી બજાવતો સુંદર ગાયન ગાતો હતો, તે તેમની નજરે પડયો; તે જોઇ શાહે બીર-બલને કહ્યું કે “ આ ભરવાડ કેવો મૂર્ખ છે ? કે વૈતરૂ—મજુરી કર-વાનો ધંધો છે છતાં મોજ શોખમાં મસગુલ બન્યો ઢોર ચરાવે છે!” તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે “ નામદાર ! ઘરનો બળ્યો બીચારો

વનમાં આવી દુખનો વિસારો કરે છે, એ કાંઇ શોખને લીધે આ આચરણ રાખતો નથી પણ એની બઇરી વ્યભિચારણી હોવીજ જોઇએ અને તેજ કારણથી આ ભરવાડ આવા રંગમાં રંગાયો છે; કેમકે જે પુરૂષના ઘરમાં બયરી ખોટી ચાલની હોય છે તેનું હૈયું હમેશાં શોક સંતાપ રૂપ અગ્નિથી ધીકતુંજ રહે છે; એટલુંજ નહિ પણ જેની બાયડી ભુંડી હોય તેના અંતરમાં ઉંડી અસાધ્ય પીડ પ્રબલતાપણું ધારણ કરે છે, સર્વ સંસાર શોકમયિ અને આકરો લાગે છે તથા દિવાનાની માફક બેભાનપણે ઉદાસિન બની ઘરબાર છોડી જંગલનો વાસી થવા ચાહે છે, અરે! મરણને વ્હાલું ગણે છે. મહા ઘોર પાપનો ઉદય થાય ત્યારેજ કુભારજા—કુલટા કુશીળાણી અને કર્કશા સ્ત્રીનો સમાગમ થાય છે, એવી સ્ત્રીના સહવાસ કરતા તો લાખ ગણું દરજ્જે મરવું બેહતર છે! અને આ ભરવાડ પણ તેજ સબબથી કંટાળી પોતાના જીવને દુઃખનો વીસારો આપવા આ આચરણ આદરેલ છે એમ તેની મુખમુદ્રા કહી આપે છે!" આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય સાથે બોલ્યો કે "તે શા ઉપરથી તોલ કરી શકો છો? તેમ છે વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું?" બીરબલે કહ્યું કે "નામદાર! જો આ વારતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોવા ચાહતા હો તો આજ સાંઝ સુધી હું જે કરૂં તે ચુપચુપ પણે જોયા કરતાં કાંઇ પણ બોલવું નહી તો આપો આપ સીદ્ધાંત જણાઇ આવશે." શાહે તે સર્વ કબુલ કર્યું. બાદશાને સાથે લઇ બીરબલ તે ભરવાડ પાસે ગયો અને હર્ષ સહિત લાંબો હાથ કરી રામ રામ કરી બોલ્યો કે "ભાઈ! ખુશીમાં તો? અને આપણા ઘરનાં બઇરાં છોકરાં કુશળ ને? આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ભરવાડ વીચારમાં પડી મુંગા મ્હોડે ઉભો રહ્યો. તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે

"કેમ ભાઇ મને ન ઓળખ્યો? હું તારો મોટો ભાઇ છું! જ્યારે તું નાનો હતો ત્યારે હું પરદેશ રળવા માટે ગયો હતો ત્યાં ઘણા વર્ષ રહી એ પૈસા પેદા કરી પાછો સર્વ સગાં સંબંધીઓને મળવા અહીંયાં આવ્યો છું." તે સાંભળી ભરવાડ ખુશી થઇ બોલ્યો કે "ભાઇ હું! તમને ન ઓળખી શકયો! હશે માફ કરજો. (આંગળીનો ઇસારો કરી) સામું ઘર દેખાય છે ત્યાં તમે જાઓ. તમારી ભોજાઇ ઘેર હશે અને ન હોય તો પણ ઘર ઉઘાડી બેસજો હું જરા ઢોરોને એકઠાં કરી હાકી લઇ પાછળને પાછળ આવું છું.

તદનંતર શાહ અને બીરબલ બન્ને જણુ તે ભરવાડને ઘેર જઇ પહોંચ્યા. ત્યાં જઇ જુએ છે તો માંહેલી બાજુએથી ઘર બંધ હતું કમાડની તેડ (છીદ્ર) થી બીરબલે જોયું તો એક જાર પુરૂષની સાથે લારતાના રંગમાં રંગાયલી તે ભરવાડની સ્ત્રીને દીઠી તેથી કમાડ ઠોકી બોલ્યો કે "કમાડ ઉઘાડો" તે અવાજ સાંભળી બોલી કે "કોણુ હશે? બીરબલે જણાવ્યું કે "એ તો કોઇ નહીં હું તમારો જેઠ છું" આ શબ્દો સાંભળતાં ગાભરી બની ગઇ અને પોતાના યારને છુપાવવા તજવીજ ચલાવવા લાગી છેવટે એક માટીની ખાલી કોઠી પડેલી હતી તેમાં જારને સંતાડી ઝટપટ કમાડ ઉઘાડયાં અને ખાટલો બીછાવી તે બન્ને જણુને બેસાડયા. એટલામાં તો તે સ્ત્રીનો ધણી પણુ આવી પહોંચ્યો અને સ્ત્રીને રસોઇ બનાવવાની તાકીદ આપી, ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "ભાઇ હું કાંઇ જમવા માટે તારે ઘેર આવેલો નથી પણુ માત્ર તને સગા સંબંધીઓને ભેટવાજ આવ્યો છું અહીંયાંથી બે ગાઉ ઉપર અમારા વ્યાપારીઓએ અનાજ ખરીદવા માંડેલ છે માટે ત્યાં ઝટપટ જવું જોઇએ તથા રસોઇની ખટપટ કરવાની કશી જરૂર નથી. મારી પાસે બેસી સુખ દુઃખની

વારતા કરો એટલે મારા જીવને આનંદ થાય " એમ કહી ભરવાડને પાસે બેસાડી કેટલાંક આડાં અવળાં ગપ્પાં અને વાતોના તડકા ચલાવ્યા બાદ બીરબલે કહ્યું કે " ભાઇ બીજું તો અમને કશું દુઃખ નથી; પરંતુ માત્ર પાણી ભરવાને કોઠી નથી એ મોટી અડચણ છે; કેમકે માણસો ઘણા અને વાસણ નાનું એથી રસ્તામાં બહુ તકલીફ પડે છે માટે આ તમારા ઘરમાં માટીની કોઠી પડી છે તે જો ખાલી હોય તો મને ચાર દીવસ માટે આપો." આ પ્રમાણે બીરબલની માગણી સાંભળી ભરવાડે ખુશીની સાથે જણાવ્યું કે અરે ! એમાં તે શું મોટી વાત છે ! ભલે ખુશીથી એ લેઇ જાઓ મારે એ કોઠીની કશી જરૂર નથી !" આવું પોતાના ધણીનું બોલવું સાંભરી ગાભરી બની તે કોઠી ન આપવા માટે ઘણી આનાકાની કરવા લાગી, જ્યારે કોઠીને ઉચકી બહાર લાવવા ભરવાડ ગયો. ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે ભાઇ, એ કોઠી વિષે મને વ્હેમ છે કે એ કાંઇ કાચી હશે માટે તમે છાણાં અને લાકડાં જરા એકઠા કરી લાવો એટલે તે કોઠીની આજુ બાજુ ગોઠવી પકવીએ એટલે પછી કાચાપણાનો વ્હેમ મટી જશે એ સાંભળી ભરવાડ છાણાં .લાકડાં એકઠાં કરાવા ગયો તે જોઇ ભરવાડણે જાણ્યું કે હવે મારૂં સઘળું પોકળ ઉઘાડું થશે એટલુંજ નહીપણ મારા હૈયાનો હાર બળી મરણ પામશે હવે કરવું શું, એમ વીચારી છેવટે પોતાના યારના બાપને ત્યાં પહોંચી અને કહેવા લાગી કે મારે અને તમારા પુત્રને ઘણા વખતથી વિકટનો સબંધ થયેલો હતો તે સબંધ આજે ખુલ્લો પડવાનો વખત આવ્યો છે. માટે હવે હું શું કરૂં, મારી તો ઠીક પણ તમારી ફજેતી થાય એ મને વધારે ચિંતા છે, હવે મને કોઇ રસ્તો સુઝાડો

નથી એમ કહી સઘળી બીના કહી સંભળાવી તેથી યારનો બાપ બોલ્યો કે કાંઇ ફીકર નહી હશે જે બનનાર હતું તે બન્યું હું તમારે ત્યાં આવું છું અને મન માનતા પૈસા ખર્ચી કોઠી લેઇ જનારાઓ ન લેઇ જાય તેમ ગોઠવણુ કરૂં છું બાદ ભરવાડણુ ઘેર પહોંચી અને કોઠી ન આપવા માટે રકઝક ચલાવી તેટલામાં પાછળથી તેના યારનો બાપ પણુ જઇ પહોંચ્યો અને ભાંજગડથી વાકેફગાર થઇ બોલ્યો કે તમો આ કોઠીને લેઇ જશો તેથી નાહક આ ધણી ધણીઆણીના વચ્ચે અપાર કંકાસ થસે અને એમાથી શું પરીણામ આવશે, તે કાંઇ કહી શકાય નહી માટે આપ સમજુ છો તેથી કહેવું જરૂરનું છે કે જેમ આટલા દીવસ પાણીની તસ્દી વેઠી તેમ ચાર દીવસ વધારે વેઠી લેજો. તેમ છતાં આપને એ કોઠી માટે અતી આગ્રહજ હોય તો મારી વીનંતી છે કે—આપ સારા માણુસોનો એ ધર્મ નથી કે આપણા સ્હેજ ફાયદા માટે સ્હામા માણુસને નુકશાનમાં ઝોકાવી દેવો, તેથી જો આપ એ વાતનો હઠ મૂકી દો તો વધારે યોગ્ય ગણાય. આ ધણીધણીઆણી વચ્ચે નાહક કંકાસના સજડ મૂળ રોપાય છે તે જોઇ હું ઘણોજ પશ્ચાતાપ પામું છું અને જો આ કંકાસનો પાર આવતો હોય તો એ કોઠી બદલ હું એક હજાર રૂપીઆ આપું છું અને હાલ એ કોઠી મારા કબજામાં રાખું છું. આ બન્નેની તકરાર મટશે કે તુરત તેમને પાછી સોંપીશ. ફકત આ વીના કારણે બે જણુને અંટસ પડવાનું કારણુ ઉતપન્ન થયેલું જોઇ મને સ્વાભાવીક દયા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે તે જારના પીતાનું યુકતીવાળું બોલવું જોઇ બીરબલે તેને કહ્યું કે એક હજાર રૂપીયા તો શું પણ પચીસ હજાર આપો તો પણ એ કોઠીના ઓછા છે; કારણુ કે કોઠી ઉપર મારૂં પૂર્ણ ચીત્ત ચોટયું

કે માટે હું આપવા ચાહતો નથી.

આવું બોલવું સાંભળી જારનો પીતા ગભરાયો અને વધતાં વધતાં છેક દશ હજાર રૂપીઆની રકમ આપવા કબુલ કરી અને આજીજી સાથે ઘણી અરજ કરી તેથી છેવટે તેની વાર્ત્તા સ્વીકારી અને તેજ વખતે પહેલી રકમ હાથ કરી કોઠી તેને સ્વાધીન કરવા તૈયાર થયો તે સમય એક મજબુત લાકડી—લઠ્ઠ હાથમાં લેઇ જોરથી તે કોઠીના પેટા ઉપર ઘા કર્યો પથી કોઠી ફુટી ગઇ અને પોકળ પ્રકાશમાં આવ્યું તેથી વ્યભીચારીણી—દુષ્ટા સ્ત્રીની અને જાર પુરૂષની ખુબ ફજેતી થઇ. બીરબલે તે જાર પુરૂષને અને દુષ્ટા સ્ત્રીને પરેજમાં રાખ્યાં. તદનતર દશ હજાર રુપીયામાંથી પાંચ હજાર રૂપીયા ભરવાડને આપી કહ્યું કે આ રૂપીઆ તું તારી પાસે રાખ અને બીજી સ્ત્રી પરણી લાવ; કેમકે આ સ્ત્રી તારા લાયકજ છેજ નહી માટે બલાથી દૂર થા તેમ બાકીના રૂપીયામાં તારૂં અને તારાં કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવજે એમ કરી તે બન્ને દુષ્ટાત્માઓને આગળ કરી પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રગટ કરી દીલ્લીએ જઇ પહોંચ્યા અને તે બંન્નેને યોગ્ય શીક્ષા આપી શાહ આ પ્રમાણે બીરબલની ચાતુર્યતા જોઇ મનમાં અત્યંત ગર્વાનંદ પામ્યો અને તેના માન આકરામાં વધારો કર્યો.

વારતા ૫૮ મી.

વિગ્રહ સંગી ભેદને જાણે તેજ સુજાણ.

મોહનલાલ.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે "મારા શાહજાદાને

વજીર પુત્રની સાથે સ્નેહ જોડાયો છે અને પલવાર તે બન્ને અલગ પડવા પામતા નથી; પરંતુ મને એ ફીકર વધારે થાય છે કે વજીર પુત્રનાં લક્ષણો સારાં નથી માટે તેના સહવાસમાં શાહાજાદો વીશેષ રહે તો સોબતીની અસર લાગ્યા વીના રહેજ નહી અને તે નઠારી અસરથી છેવટ પ્રજાને પીડાકારક નીવડે. માટે શાહજાદાને ખોટું ન લાગે તેમ વજીર પુત્રને પણ ઓછું ન લાગે તેવી યુક્તીવડે એ બંન્નેનાં મન જુદાં પડી જાય તો વધારે સારૂં, નહી તો પાછળથી પસ્તાવાનો પાર રહેશે નહી, આ પ્રમાણે શાહના દીર્ઘ દ્રષ્ટીયોજક અને પ્રજાહીતચીંતક વાક્યો સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે ગરીબપરવર આપ જરા પણ ચીંતા કરશો નહી હું માત્ર આજ સંધ્યા પડતાં પડતાંજ એ બંન્નેનાં મન વીછુટાં પાડી દેઈશ અને શાહજાદાના મનમાં મારી યુક્તીથી માઠું પણ લાગશે નહી, આ પ્રમાણે બીર-બલનું વાક્ય સાંભળી શાહને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને બીર-પ્રત્યે જણાવ્યું કે મારા સાચા સ્નેહી, ઘણા દીવસનો ,લાગેલો સ્નેહ કીંચીત વારમાં શી રીતે તોડી શકાય, પ્રેમગ્રંથી અતી નીવડ હોય છે, કારણ કે જૈસો બંધન પ્રેમકો, તૈસો બંધન આ; કાઠહી ભેદે કમળકો છેદ ન નીકરે ભૌંર તેમજ દેહકું છેહુદએ છતા-નેપર નેહકુ છેહ પ્રબીન નદેહે માટે શું એ અમૂલ વાક્યોને, અસત્ય પાડવાં ધારે છે, તે સાંભળી બીરબલે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે નામદાર, આપનું કહેવું સત્ય છે અને પ્રેમ એ અલૌકીક ચીજ છે; કેમકે ધન દે કે જીય રખીએ જીય દે રખીએ લાજ; ધન દે જીય દે લાજ દે, એક પ્રાન કે કાજ તો પણ કહ્યુ છે કે જલ પય સારવ બિકાય, દેખે હું પ્રીતકી રીત ભલી; વિલગ હોઈ રસ જાય, કપટ ખટાઈ પરતહી માટે એક એકના મનમાં

જુદાઇ લાવવા યત્ન અદરવો જોઇએ; ખુદાવીંદ ભલી કરત લાગે વીલંબ, વિલંબન બુરે વિચાર, ભુવન ચનાવત ફિન લગે, પણ ઢાહન લગે બતાર ખોટું કહવું એ તો ઘણુંજ સ્હેલ છે માત્ર કોકનું સારૂં કરવું એ અતી મુસ્કેલ છે. એમ કહી બીરબલ શાહની આજ્ઞા લેઇ જ્યાં શાહજાદો અને વજીર જાદો છેમમૂર્તી બની બેઠા હતા ત્યાં ગયો અને વજીરજાદાને બોલાવી કાનમાં છાની વાત કહેતો હોય તેવો ભાવ બતાવ્યો; અર્થાત્ કશું ન બોલતાં કાનસરખું મોઢું લગાડી થોડીવાર પછી ઉતાવળેથી બોલ્યો કે મેં જે વાર્તા કહી તે કોઇને પણ કહેશો નહીં, એટલુંજ બોલી બીરબલે ત્યાંથી રસ્તો માપ્યો, તરનતર શાહજાદો વજીરજાદા પ્રત્યે પુછવા લાગ્યો કે પ્રીયમીત્ર, બીરબલ શું ગુપ્ત વાર્તા કર્ણપુટમાં જણાવી ગયો, આ પ્રમાણે શાહજાદે પુછ્યુ; પરંતુ બીચારો વજીરજાદોતો બીરબલ કશી પણ વાત કાનમાં કહી ગયો હોય તો કહેને, તેથી તેને શાહજાદા પ્રત્યે જણાવ્યું કે મીત્રવર. બીરબલજી ખાલી પોતાનું મોઢું મારા કાન પાસે રાખી ગુપ્ત વાત કહેવા સરખો ભાવ બતાવી ગયા છે પણ કશી વાર્તા કહી ગયા નથી એટલે આપને શું કહું,

આ સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે વ્હાલા દોસ્ત, તેમણે (બીરબલે ગુપ્ત વારતા કોઇને ન કહેવા ભલામણ કરી છે તેથી તું વાતનેજ ગલત કરી નાંખે છે; પરંતુ હું કાંઇ કોઇ નથી; કીંતુ એક આત્મરૂપ છું માટે કહેવામાં કશી અડચણ નથી" આવા વાક્યો સાંભળતાં વજીરજાદો અતી ખેદવંત બની બોલ્યો કે શું ત્યારે હું આપને ખોટા બાનાં બતાવી વાતને છુપાવું, કોઇ દીવસ નહી અને આજ શું મારા મનમાં આપ માટે જુદાઇ ભ.સી હશે, છટ અત્યારનું બોલવું બીલકુલ આપનું ગેરવ્યાજબી છે, આવાં વજ્ર સરખાં

કઠોર વચનો સાંભળી શાહજાદે જણાવ્યું કે તું ગમે તેમ યુક્તી પ્રયુક્તિથી સમજાવ; પણ હું તે તારી વાત કબુલ કરનાર નથી. કેમકે મેં સારી નજરથી જોયેલ છતાં તું ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે તેવો પ્રકાર કરે તે શી રીતે માનું, અજીજ બીરાદર તારી આ વખતની વર્તણુક પ્રીતીને ખાસ લાંછન આપવા સરખી છે; કેમકે પ્રીત હાં પડદા નહીં, પડદા તહાં ન પ્રીત; પ્રીત તહાં પડદા રહયો, (તો)સોહી પ્રીત વીપરીત ભલે હવે તારે આટલા વર્ષની પ્રીત ઉપર પાણી ફેરવવું હોય તો કંઇ હું કહી શકતો નથી જો સેલડીના સાંઠામાં પણ જ્યાં ગાંઠો હોય છે ત્યાં મીષ્ટ રસ હોતો નથી; પણ ગાંઠા વગરની જગ્યાએ રસ હોય છે માટે જરા વીચારી જો, કેમકે જે મતિ પીછે ઉપજે, સો મતી પેહલી હોય; કાજ ન વિણસે આપણો, દુર્જન હસે ન કોય આવાં આવેશયુક્ત શાહજાદાનાં વચનો સાંભળી વજીરજાદે અરજ કરી કે અરે, મારા દિલજાન દોસ્ત નાહક આવાં કઠોર વાક્ય બાણોવડે મારૂં કોમળ–પ્રેમ કાળજુ શા માટે ચીરો છો, અને દુર્જનો તો આપણા વચ્ચે નિવડનેહતો સબંધ થયો જોઇ ગમે તે ખટપટ લડાવી વીખુટા પાડવા ઉદ્યમ ચલાવશે પણ આપ એવી નજીવી શંકાને મહા બળવાન ગણી સાચી સાચી માનો તો પછી મારો ઉપાય નથી બાકી હું આપને સાચું કહુંછું કે મને બીરબલજી કશી પણ ગુપ્ત વારતા કરી ગયા નથીજ, આ પ્રમાણે વજીરજાદે જણાવ્યું ત્યારે શાહજાદે કહ્યું કે શું બીરબલજી જેવા અક્કલ બહાદુર અને ચતુર શીરોમણીનરો પણ

દુર્જનની પંક્તિમાં છે, અને એમને આપણી સાથે શું વૈર હતું કે આવી દુષ્ટ હીલચાલ ચલાવે હશે એ હવે તને પુછવા માગતો નથી આખર તે તારી વર્તણુક અમલમાં આણી હાથે કરીને

પોતાનાં પગ ઉપર કોહાડો માર્યો ખેર, તારા ભવીષ્યમાં પ્રીતી રૂપી અમૃતનો સ્વાદ લેવો લખ્યો નહી હો, એટલે હું શું કરૂં, બસ, હવેથી તું મારી પાસે મિત્રભાવ સમજી આવતો નહી, જેમ સહુને બોલાવું છું તેમ તને પણ બોલાવીશ. જો કે તારા બુરામાં હુ એક શબ્દ પણ બોલનાર નથી પણ હવે શાહજાદા મારા મીત્ર છે એમ કોઇ વખતે તું સમજતો નહી. બસ આજથી છેલ્લા સલામ છે.

એકંકહી શાહજાદો રંગભુવનમાં ગયો અને વજીરજાદા વિલે મોઢે પોતાના ઘર ભણી રસ્તો માપ્યો. એ બનાવની જ્યારે શાહને ખબર પડી ત્યારે શાહ બીરબલની બુદ્ધિબળની અગાધ તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ છઠો.

વારતા ૫૯ મી.

સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે?

એક સમય બાદશાહે બિરબલને પુછયું કે "સત્ય અને અસત્ય વચ્ચે કેટલો અંતર છે" તે સાંભળી બિરબલે ઉતર આપ્યો કે "નામદાર! ચાર આંગળનો! શાહે પુછયું શી રીતે? બિરબલે જણાવ્યું કે સરકાર! સત્યને તપાસ કરનાર આંખ છે માટે આંખેથી જોયું તે સત્ય અને તેનાથી ચાર આંગળને છેટે કાન છે તેણે સાંભળ્યું તે ખોટું; માટે સત્ય અસત્ય વચ્ચે ચાર આંગળનો અંતર છે. આ યુક્તિની શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો.

વારતા ૧૦ મી.

દાન કરતી વખતે કોનો હાથ નીચે?

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પૂછ્યું કે બીરબલ! દુનિયામાં દાન કિંવા દાન લેનારનો હાથ ઉપર અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ નીચે હોય પરંતુ કોઇ કાળે એવું બને છે કે દાન વા વસ્તુ દેનારનો હાથ નીચે અને દાન કે વસ્તુ લેનારનો હાથ ઉપર હોય! આ તાજુબી ભરેલી વાર્તા સાંભળી બીરબલ જરા વીચારી બોલ્યો કે ગરીબ પરવર એમ પણ કોઇ કાળે બને છે જુઓ કે છીંકણી આપનાર મનુષ્યનો હાથ હેઠળ અને છીંકણી સુંઘવા લેનારનો હાથ ઉપર હોય! આ ઉતર સાંભળી બાદશાહ ખુશી થઇ તેની બુધ્ધિબળ અને તર્ક શકિતની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

વાર્તા ૧૧ મી.

સતાવીસમાંથી નવ ગયા તો બાકી ધુળ રહે.

બોલી બોલ અમોલ હૈ; બીન તોળ્યાં મન બોલ;

પહેલી ભીતર તોલ કે, પીછે બહાર ખોલ.

એક સમયમાં કચેરીમાં બેઠેલા અમીર ઉમરાવો અને ચતુર જનોને બાદશાહે એક પછી એકને પ્રશ્ન કર્યું કે 'સતાવીસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી શું રહે? સર્વ કોઇ પોતપોતાની મતિ અનુસાર બોલ્યા કે ખુદાવિંદ! સતાવિસમાંથી નવ જાય ત્યારે બાકી અઢાર રહે અને કેટલાક તેટલું પણ ન બોલતાં ગલાં તત્રાં ગણવા લાગ્યા છેવટે બીરબલ તરફ જોઇ શાહે પ્રશ્ન કર્યું તે સાંભળી બીરબલ

કે ખલકના ખાવિંદ ! સતાવીસમાંથી નવ ગયા પછી બાકી ધુળ રહે છે, કેમકે સતાવીસ નક્ષત્રો પૈકી નવ નક્ષત્ર વર્ષાદ સાથે નિકટ સંબંધ ધરાવનારાં છે પણ જો તે નવ નક્ષત્ર પ્રતિકુલ થયાં અર્થાત નવ નક્ષત્ર વર્ષ્યાં વિના ખાલી ગયાં તો પછી અન્નના પાકની શી આશા ત્યારે બાકી ધુળજ રહે કે નહિ ? આ ગુઢ આશય પ્રદર્શિત કરનાર પ્રશ્નાર્થ સાંભળી સહુકો આશ્ચર્ય પામ્યા અને સર્વકો બીરબલની બુદ્ધિ કૌશલ્યનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

વારતા ૬૨ મી.

પ્રીય આર્ય ગ્રહસ્થો ! આપે આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ વાંચ્યા તેમાં જે જે ગમત ભરી વાર્તાઓ આવી તે વાર્તાઓનો વિચાર કરતાં કદાચ એમ ભાન થયું હશે કે અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનભીલાસી હશે, તેથી અસંભવીત પ્રશ્નો પુછતો વા મહાન્ રાજપુરૂષને ન છાજતી કારકીર્દી અનુસરતો હતો પરંતુ એ શંકા લાવવી વાસ્તવીક રીતે વીચારતાં યોગ્ય જણાતી નથી; કેમકે જો અકબરશાહ વ્હેમી, ભોળો, સમજ વગરનો કીંવા માનાભીલાષી હોત તો તેવા ગુણવાળા પુરૂષનું નામ અમર રહેતજ નહી અને દેશી પરદેશીનો કીંવા રાજ્ય કર્તા અને કવી-લેખકો ઉત્તમ નીબંધ રૂપે લખવાનો વ્યર્થ શ્રમ ઉઠાવત નહી, પરંતુ જ્યારે ઉક્ત પાદશાહનો આયન અકબરી આદી કાયદાના પુસ્તકો તથા તેની રાજ્ય રચનાની રીતીઓ વખાણી વખાણી તેની અનુસારે આપણી રાજ્યકર્તા કૃપાળુ કૈસરેહિંદ રીને આમની સભા પણ અમલમાં આણી ગવર્નરી બને છે તથા આપણે સર્વે દેશી પરદેશીઓ જે મહાન્ પુરુ-

ષના ગુણાનુવાદ ગાઇએ છીએ ત્યારે પૂર્ણ પ્રતીતી થાય છે કે કાંઇ સાધારણ મનુષ્યની આટલી બધી મહીમા મહીમાં વીસ્તરેજ નહી પણ નામાંકીત નરરત્ન વીર પુરૂષોની મહીમા મહી (પૃથ્વી) માં વીસ્તરે છે જેમ પરદુઃખ ભજન વીર વીક્રમાદીત્ય, વીદ્યાવીલાસી ભોજરાજ, દાન કલ્પદ્રુમ મૂળરાજ, પરનારી સહોદર કુમારપાળ, અટકી પ્રજાપાળક સમરસીંહ, સંગ્રામસીંહ કુંભો, પ્રતાપસીંહ અને રાજસીંહ વગેરે સીસોદીયા રાણાઓ તથા કળીયુગનો અહંકારી રાવણ, પૃથુરાજ ચહુઆણ તથા કીર્તિચાહક સીદ્ધરાજ જયસીંહ વગેરેની કીર્તી દેશ છોડી પરદેશમાં પહોંચી છે, તેમજ દીલ્લીપતી અકબર શાહની પણ સુકીર્તી અદ્યાપી સુધી વીદ્યમાન છે એજ તે મહાપુરૂષની ચાતુર્યતા, વીર ધીરતા બુદ્ધી કૌશલ્યતા, પરોપકાર બુદ્ધી, ગુણગ્રાહી અને નીષ્પક્ષપણું નેકન્યાયની નીતી રીતી તથા દાતવ્યબુદ્ધી વીદ્યોત્તાજકપણા માટેની પુર્ણ પ્રતીતી આપે છે તેમ તેની અધિક ખાત્રી થવા અત્રે કેટલીક વાર્તાઓ લખી બતાવું છું તે તરફ લક્ષ આપો.

વારતા ૬૩ મી.

રાજહઠ બાળહઠ, યોગી હઠ શઠ કર્ણ;
નારી હઠ પુર્ણ કરવી ન સહેલી.

પ્રેમાનંદ.

એક વખત ચાતુર્માસમાં જમુના નદીના કીનારા ઉપરના મહેલમાં શાહ શયન કરી રહ્યો હતો તેવામાં ઓચીંતુ નદીમાં જોસબંધ પુર આવ્યું અને તેના ધોધનો મોટો ખળખળાટ થવાથી નીદ્રામાંથી શાહ જાગી ગયો અને તે શબ્દ સાંભળી વીચારવા લાગ્યો કે અત્યારે

અર્દ્ધરાત્રીના સમય આ નદી અવાજ આપે છે તેનું કારણ શું હશે? મારા રાજ્યમાં કો દુખી નથી છતાં દુખમય અવાજ શા મટે કરતી હશે, એવી વીચારણા કરી એજ વખત ઉપર ચઢી ગયો અને પહેરેગીરોને બોલાવી તેઓને પુછયું, કે અર્ધી રાત્રે નદી શા દુઃખથી રૂવે છે? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પહેરેગીરો ચુપ થઇ ગયા, તેનો જવાબ કોઇનાથી અપાયો નહી ત્યારે કેટલાક દરબારીઓને તેજ વખતે બોલાવી ઉક્ત પ્રશ્ન પુછયો; પરંતુ સર્વને નીરૂતર થઇ ગયેલા જોઇ છેવટે બીરબલને તેડું મોકલ્યુ. સીપાય બીરબલને ત્યાં જઇ પહોંચ્યો અને નામદારનો તાકીદી હુકમ સંભળાવ્યો બીરબલે વીચાર્યું કે અત્યારે શું કામ હશે, આવા વર્ષાદના વખતમાં ઓચીંતુ શું કામ પડયું હશે, હશે જવું તો જોઇએજ, એમ વીચારી સીપાઇ સંગાથે શાહ હજુર આવ્યા. કુરનસ બજાવી આગળ બેઠા. શાહે ઉક્ત પ્રશ્ન જણાવ્યું, તે સાંભળી બીરબલે વીચારયુ કે એકદમ ઉંઘમાંથી નામદાર જાગી ઉઠેલ છે તથા વર્ષાદના લીધે ઓચીંતુ નદીમાં પુર આવ્યું છે. એ સુરતામાં નથી તેથી આ શંકા ઉત્પન્ન થયેલ છે; પણ આપણે તો તેજ શંકાને યોગ્ય ઉત્તરથી સમાધાન કરવી જોઇએ એમ વીચારી બીરબલે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે નામદાર નદી રૂવે છે તેનું કારણ એ છે કે નદીનું પીઅર પર્વતમાં છે અને સાસરૂં સમુદ્રમાં છે માટે પીઅરથી ચાલી પોતાના પતી સમુદ્રને ત્યાં જાય છે માટે સંસારના વ્યવહાર પ્રમાણે સાસરે જતાં રોવું જાઇએજ માટે રૂવે છે. એ સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને ખરૂ કારણ જાણવામાં આવવાથી બીરબલની અક્કલ માટે ઘણીજ તારીફ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૪ મી.

ઓષધ અજન યોગવીધી, યંત્ર મંત્ર તંત્ર;
દેવાદીક વીશ્વાસથી, શીઘ્ર સીદ્ધી હોય સંત.

દેવ બડા કે યેકીન બડા

સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે બીરબલ દેવ મોટા કે એકીન મોટુ, તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર દેવ મોટા નહીં પણ યેકીન મોટુ. શાહે કહ્યું કે જો દેવમાંજ સાચ (સત્યતા-પ્રભાવ) ન હોય તો યેકીન (વીશ્વાસ) રાખવાથી શું દહાડો વળે? જણનારીમાં જોર ન હોય તો દાયણીની મહેનત વૃથા છે માટે મારૂ તો એમજ માનવું છે કે યેકીન કરતાં દેવ મોટો છે.”

તદનંતર બીરબલે જણાવ્યું કે નામદાર! મારા બોલવાની પ્રતીતી થોડા વખત પછી આપ નામદારને આપીશ, કે દેવ મોટા કે યેકીન મોટુ આપને તો શું પણ મનુષ્ય માત્ર **ચમત્કારને નમસ્કાર** કરે છે કહે **કબીર મોય આગમ સુઝે કે બીન પરચે કોઉ નહી પુજે**. દર્શનીક પૂરાવો જોયા શીવાય પુર્ણ ખાતરી કહેવા માત્રથી થતીજ નથી.

થોડો કાળ વ્યતીત થયા પછી એક દીવસ એક ગધેડાને મરી ગએલું જોયું અને તેને એક સુંદર વૃક્ષની ઘટામાં ખાડ ખોદાવી દટાવી દીધું, પછીથી સલાટોને તે દાટેલા ગધેડાની જગ્યાએ નમુનાદાર રમણીક રોજો બનાવી અંદર મનમોહક કબરનું સ્થાપન કર્યું તે ઉપર જરીયાની ચાદર અને જોઇતો ઠાઠ તૈયાર કરાવ્યો, તથા એક બુજરંગ સાંઇને તે નવરંગ પીરનો મુજાવર ઠરાવ્યો. તે મુજાવર ચાલાક અને ધર્મ સ્થાપનની રીતીને જાણનારો હોવાથી **પીરની**

માનતા મુજાવર વધારે એ કહેવતને ખરી રીતે અમલમાં આણી અને આસપાસના શેહેરો–ગામડાઓ તથા દેશ પરદેશમાં એટલી તો તે નવરંગ પીરની મહીમા વધારી દીધી કે સર્વ લોકે પોતપોતાની મન કામના પુર્ણ પાડવા બાધા આખડીઓ રાખી અરે વીશ્વાસવડે ધારેલાં કામો પાર પાડવાથી હજારો માનતાઓ થવા પણ લાગી તેથી નાળીએર, ચાદરો ઘોડીઆં–પારણાં અને ધજા વગેરે થવા લાગ્યા.

એક વખત બીરબલ તે નવરંગ પીરની દરગા તરફ શાહને ફરવા લેઇ ગયો, શાહે તે નવીન મોટું ધામ બનેલું જોઇ બીરબલને પુછ્યું કે "બિરબલ, આ કયા ઓલીઆની દરગા બની છે. બીરબલ બોલ્યો કે નામદાર શું હજુર આપના જાણવામાં નથી, આ નવરંગ પીરના મહા ચમત્કારથી દેશો દેશના હજારો લોકો દરરોજ વીવીધ પ્રકારની માનતાઓ કરવા આવે છે અને મનની મુરાદ બર લાવે છે.

તે સાંભળી આશ્ચર્ય યુક્ત બની શાહ તે દરગાહમાં ગયો અને જગ્યાનો ઠાઠ તથા માનતાઓની આવેલી ચીજોના મોટા મોટા ઢગલાઓ નીહાળી ચેઇન આવ્યું કે ખરેજ કોઇ ચમત્કારીક ઓલીયા છે માટે મારે પણ માનીતી હુરમને કાંઇ બલાનો વળગાડ છે માટે જો તે બલા અત્યારથી દુર થઇ જશે તો સોનાનું જડીત છત્ર, છડી, જરકસીની ચાદર ચઢાવીશ અને ફતીઆ પઢાવી ફકીરોને જમાડીશ આ પ્રમાણે ધારણાં ધારી પીરની મહીમા સબંધી વાતો કરતા પોતાને મેહેલે આવ્યા. **વીશ્વાસ હોય તો ગમે તે વસ્તુમાંથી વીશ્વનાથ પ્રકટી વાંછના પુર્ણ** કરે એ વાકય પ્રમાણે વીશ્વાસવડે શાહની મનેચ્છા પ્રમાણે કાર્ય સીદ્ધ થયું તેથી માનેલી માનતા પ્રમાણે માનતા કરી છેલ્લો છોડયો,

તદનંતર બીરબલ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે કેમ બીરબલ યેકીન મોટું કે દેવ મોટા, જો અમારા આ ઓલીઆનું ખરેખરૂં સાચ હતું તોજ ધાર્યું કામ પાર પાડયું પણ જો સાચ ન હોત તો યેકીન રાખવાથી શું લીલું વળત, માટે કબુલ કરો કે યેકીન કરતાં દેવ મોટા છે તે સાંભળી બીરબલે પ્રથમ પ્રમાણે કહ્યુ અને કબર ખોદાવી મુએલા ગધેડાના હાડ રોમ વગેરે શાહને દેખાડી બોલ્યો કે નામદાર હવે કહો કે યેકીન મોટું કે દેવ મોટા જો દેવ મોટા કહો તો આ મુએલા ગધેડાનું અસ્તીપંજર છે તો તેમાં દેવાતન ક્યાં રહ્યું, પરંતુ જો આપે યેકીન વડે છેલ્લો રાખ્યો તો મુરાદ બર આવી માટે દેવમાં દેવાતન કે સત્તા જે ગણો તે માત્ર યેકીનનેજ આધીનજ રહેલી છે તેથીજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે કહ્યું છે કેઃ—

પાષાણમાં, લાકડામાં કે માટીમાં અર્થાત્ પત્થરની, લાકડાની કે માટીની મુર્તીમાં વા અન્ય પદાર્થોમાં દેવાતનપણું નથી પણ પુર્ણ શ્રદ્ધા અને વીશ્વાસ રાખી ભજન—પુજન કરવું તેજ દેવાતનપણાને પ્રકટ કરનાર પ્રયોગ છેઃ અર્થાત્ શ્રદ્ધા—વીશ્વાસ રહીત ગમે તેટલું દેવનું પુજન—ભજન કરો તદપી જડ પદાર્થના બનાવેલા દેવો જડવં-તજ છે; પરંતુ શ્રદ્ધા—વિશ્વાસ રાખી ભજન—પુજન કરે તો તેજ જડ દેવો ચૈતન્ય બની મનકામના સીદ્ધ કરે છે માટેજ દેવ મોટા નથી પણ યેકીન મોટું છે, એ વારતા કેવળ નીઃસંદેહ છે,

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે વારતા પ્રણાય કરી કેમકે પ્રત્યક્ષ જોયું એટલે પછી તે વારતામાં શંકા રહીજ નહીં ને તરફથી યેકીન મોટું છે એ સીદ્ધાંત સત્ય ઠરયું અને બીરબલના બુદ્ધીબળ તથા દીર્ઘ દ્રષ્ટીવંતપણા વીષે ઘણીજ તારીફ કરી યોગ્ય સન્માન સત્કાર કર્યો.

———

વારતા ૬૫ મી.

સુગ્ન રાયના રાજ્યની હોય પ્રજા પણ સુગ્ન;
તાજે તેનો દાખલો વાંચી વીવેકી તન.

શરમાઇ.

પારસ સ્પર્શયાં છતાં લોખંડજ રહ્યું.

એક સમય અકબરશાહ રાજપાટીકા ફરવા છડી સ્વારીએ પધાર્યા હતા ત્યાંથી પાછા ફરતા પુનઃ શહેરના ચોકમાં આવી પહોં-ચ્યા તે વખતે એક ડોસી પોતાના હાથમાં એક તલવાર પકડી ઉભી રહેલી હતી અને પોતાના સાથેનાં માણસો પણ બીજા હથીયારો લેઇ ઉભાં હતાં તે તરફ અકબરશાહની દ્રષ્ટી જઇ પડી, તેથી વીસ્મયકારી બનાવ જોઇ તે ડોસીની નજીક જઇ પુછ્યું કે બાઇ આ તલવારને ગ્રહણ કરી ચોક બજારમાં શા કારણથી ઉભાં છો, અને આ સાથેનાં માણસો પણ શસ્ત્રધારી છે તે પણ તમારાજ છે, તે સાંભળી ડોશી બોલી કે નેકનામદાર, આ તરવારને વેચવાના ઇરાદે અહીંયા ઉભી છું અને આ માણસો પાસે જે શસ્ત્રો છે તે પણ વેચવાનાંજ છે તે સાંભળી શાહે કહ્યું કે જોઉં તે તરવાર કેવી છે, આ પ્રમાણે શાહનું વચન સાંભળતા ડોસી પોતાના હાથમાંની તરવાર શાહને આપી જ્યારે તે તરવારને મ્યાનમાંથી કાહાડી પોતે નીહાળી ત્યારે બીલકુલ ખરાબ અને માત્ર નામનીજ તરવાર કહેવાય તેવી લોખંડના પત્રાની બુઠી-નકામી જણાઇ તેથી તે તરવાર મ્યાન કરી ડોસીને પાછી આપી, તેથી તે તરવાર મ્યાનમાંથી કાહાડી ડોસી ધારી ધારીને જેમ કોઇએ પોતાની તરવાર બદલાવી લીધી હોય તેવો ભાગ બતાવતી તરવારને નીહાળવા લાગી, જેથી શાહે પુછ્યું કે બાઇ, સશક મુદ્રાવડે તરવાર

તરફ ધારી ધારીને શું જુવો છો, તે સાંભળી હાથ જોડી દીન વાણી વડે બોલી કે ગરીબ પરવર, હું મારી તલવાર બદલાઇ છે એવી કાંઇ શંકા લાવી જોતી નથી પણ એ જોઉં છું કે સાદ્રસ પારસ સમાન આપના હાથનો મારી તરવારને સ્પર્શ થયો છતાં પણ મારાં કમ નસીબ છે, કે સોનાની કેમ ન બની, તે તપાસું છું. આ પ્રમાણે તેનું ચમત્કારીક યુક્તી ભરયું બોલવું સાંભળી તેની ચાતુરી તથા દીન પ્રતીદીન દીર્ઘદ્રષ્ટી કરી તે ડોસીને તરવાર ભારોભાર સોનું આપવાનો હુકમ કર્યો અને તેને સંતોષી તેની દુઃખાવસ્થા દુર કરી; તેમ ડોસી પણ શુભાશીર્વાદ આપી પોતાને ઘેર ગઇ.

વારતા ૬૬ મી.

પર નરની જે પીડા જાણે, જન તે છે જગમાં વાર;
છીદ્ર ન પેખે ન છળથી, વડપણ ધારી સદા ચહેભસાર.

વિદ્યાગૌરી.

વડા નરોની વડાઈ.

એક સમય અકબરશાહ સાંજરે સુલતાન હજરત નિજામુદીન ઓલીયાની દરગાહમાં બંદગી કરવા ગયો હતો. જ્યારે દરગાહના દરવાજામાં દાખલ થયો ત્યારે ત્યાં ઉભા રહેલા એક વેષધારી ફકીરે શાહને દુવા દેઇ હાથ મેળવવા હાથ લાંબો કર્યો તે જોઇ સાંઇ મૌલાનું માન જાળવવા શાહે પણ હાથ લાંબો કરી મેલાબ્યો અને માન સલામની નીશાની બતાવી તથા શાહનો હાથ પકડી દરગાહમાં પરસ્પર વાતો કરતા ચાલ્યા, જ્યારે શાહને વાતોમાં લીન થયેલો જોયો ત્યારે આસ્તેથી હાથચાલાકી વડે શાહના હાથમાંની કીમતી હીરાની

અંગુઠી કાહાડી લેવા પ્રયત્ન ચલાવ્યો; પરંતુ અંગુઠી આંગળીમાં ચુસ્ત હોવાથી જલ્દી નીકળી શકી નહિ, તેથી છેવટે તે વેષધારી ફકીરે આયકો મારી કાઢવા ઉદ્યમ કર્યો; પણ તે સર્વ આશા અને મહેનત નિષ્ફળ નીવડી છેવટે નીરાશ થઇ ત્યાંથી જલ્દી રસ્તો માપ્યો. શાહ પણ દર્શન કરી પોતાને મહેલે ગયો અને હજુરીઆઓને બોલાવી એક હજાર રૂપીયા આપી તે વેષધારી ફકીરના ચહેરા વગેરેની નીશાની આપી દરગાહમાં જવા હુકમ કર્યો હજુરીઆઓ દરગાહમાં જઇ તેઓએ ફકીરની પુષ્કળ શોધ કરી. પરંતુ કયાંએ તેનો પતો લાગ્યો નહિ તેથી હજુરીઆઓ પાછા આવી સત્ત્વણી હકીકત નિવેદન કરી; તેથી શાહ બહુ ઉદાસ થઇ અફસોસ કરવા લાગ્યા કે 'અરેરે! બીચારા ગરીબ સાંઇએ અંગુઠી કહાડવા પુષ્કળ યત્ન આદર્યું પણ તેમાં નિરાશ થયો અને તેની દુઃખીવસ્થા વીચારી ગુજરાન થવા યોગ્ય રકમ મોકલાવી ત્યારે તેનો પતો લાગ્યો નહિ. જો બીજે ઠેકાણે એનો હાથ ભરાયો હોત તો મારી અંગુઠી કહાડી લેવા યત્ન આદરતજ નહીં; કેમકે જે ચોર બદમાસોને શીક્ષા કરનાર અત્યારે હું વિદ્યમાન છું છતાં તે શિક્ષાનો પણ ભય ન રાખતાં મરવુંજ આદરી ખુદ મારીજ અંગુઠી કહાડી લેવા હીમ્મત બીડી. શાબાશ છે તેની હીમ્મતને! પરંતુ મને એજ લાગી આવે છે કે એની દયાજણી દશા મારા જાણવામાં આવ્યા છતાં તે દુઃખીજ રહ્યો ત્યારે હવે એ કેવા પ્રકારે સુખી થશે? અર્થાત્ હવે કોની યાચના કરશે. કિંવા કોણ તેનું દુઃખ હૈયે ધરશે? હશે તેના ભાગ્યની રચના."

વારતા ૬૭ મી.

દાન માન સન્માનને, ખાનપાન વરદાન;
પાત્ર પ્રમાણે હોય તો, શોભા લહે સુજાણ.

કહાનદાસ.

એક સમય કોઇ એક પારધી એક પાહાડી પંખીને પકડી તેને સોનેરી અને વિવિધ રંગથી રંગી ખુબસુરત બનાવી જ્યાં નામદાર અકબરશાહનો પાટવી શાહજાદો કે જે જહાંગીર નામથી પ્રખ્યાત હતો તે પોતાના મીત્રોસહ દરબારગઢમાં ખેલ ખેલતો હતો ત્યાં તે પારધી પંખીને લઇ આવી પહોંચ્યો અને અરજ કરી કે નામદાર! ઘણાં પહાડ જંગલોમાં રખડી બહુ મહેનતે આ સુંદર પંખી આપ માટે લાવ્યો છું. માટે આપ લ્યો અને મહેરબાની કરી મને એક હજાર રૂપીયા આપી દો. તે અરજ સાંભળીને શાહજાદાએ તે સુંદર પંખીને ધારી ધારીને નિહાળ્યું અને શાહજાદાનું મન તે પંખીને લેવા માટે લલચાયું; તેથી તે પાંજરૂં હાથમાં પકડી પારધીને ત્યાંજ ઉભો રાખી પોતે ખુશી થતો પોતાની દાદીમા અગાડી ગયો, અને કહેવા લાગ્યો કે, દાદીમાજી! આ પંખી કેવું ઉમદા છે? એક ગરીબ માણસે તે મને નજરાણા દાખલ આપ્યું છે, માટે તે ગરીબને એક હજાર રૂપીયા આપો. આ પ્રમાણે શાહજાદાનું બોલવું સાંભળી હુરમ સાહેબ બોલ્યાં કે, ભાઈ! હજુ તું નાદાન બાળક છું માટે બનાવટી ચીજને પણ સાચી સમજે છે. શું આવું સોનેરી પાંખ અને વિચિત્ર મનોહર રંગવાળું પંખી અદ્યાપી સુધી દેખ્યું કે સાંભળ્યું હતું, ભાઇ? આપણે તે રાખવા લાયક નથી. આ તો રંગથી રંગીને તને ફોસલાવવા માટે તે પારધી લાવેલ છે. માટે આ પંખી તેને પાછું આપ અને ગુપચુપપણે ખેલ ખેલો.

જ્યારે ઉપર પ્રમાણે દાદી દીકરાનો સંવાદ થતો હતો ત્યારે ખુદ શાહ અકબર પણ ત્યાં હાજર હતો. તે માતુશ્રીનું ઉક્ત પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બોલ્યો કે, માજી સાહેબ ! આ શાહજાદો છે તેથી લોકો તેને આશા રાખી ન ફોસલાવે અને ફાયદો ન મેળવે તો બીજા કોની પાસે જઈ પોતાને ફાયદો થાય તેવી ઉમેદ રાખે ? જ્યાં ભર્યું સરોવર હશે ત્યાંજ પશુ, પંખી અને પંથી આવી તૃષા મટાડી આનંદ લેવાની આશા રાખશે, પણ જ્યાં સુકાઈ ગયેલું સરોવર કે જ્યાં શંખલા ઉડતા હશે ત્યાં જવાની કોઈ પણ આશા રાખશેજ નહિ. માટે આપણે આપણી વડાઈ વીચારવી જોઈએ તેમ શાહજાદાને પણ તેવાંજ નજરાણાં થવા યોગ્ય છે માટે શાહજાદાના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી દેવા એજ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી માજી સાહેબે ફરમાવ્યું કે, હજાર રૂપીઆ મારી પેટીમાં નથી પણ સો સોનામહોરો (અશરફીઓ) પડેલી છે તે તેને આપી દો. એમ કહી પેટી ઉઘાડી સો સોનામહોરો શાહજાદાને આપી અને શાહજાદાએ પેલા પારધીને તે સોનામહોરો આપીને વિદાય કર્યો.

વાર્તા ૬૮ મી.

મનુષ્ય માત્રના અંગમાં, ગુણ અવગુણ કે નુર;
માત તાત મોસાળની, અસર છે એજ જરૂર.

ગોદાવરી.

દીલ્લી શહેરમાં એક લક્ષ્મીચંદ નામનો સદગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેની સદગુણસંપન્ન સ્ત્રીનું મર્ણ થવાથી તેણે પુનઃ લગ્ન કર્યું અને તે

નવીન સ્ત્રીની સંગાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં એક સુંદર પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત કર્યું.

સદરહુ શેઠની ગત થઇ ગયેલી સ્ત્રીના પણ બે પુત્ર હતા. તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારમાં આનંદમાં વિહાર કરતા હતા. જ્યારે આ નવીન પરણેલી સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો અને તે પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે દુર્દૈવના પ્રતાપે તે ગૃહસ્થનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેથી તેની નવી સ્ત્રીને તેના પોતાનાં અને પોતાના બાળકના પોષણ માટે મોટા ઓરમાન છોકરાઓની ઓશીઆળ કરવી પડી. ઓરમાન છોકરાઓના મનમાં તો રાત દીવસ નવીન સ્ત્રીના પુત્ર માટે ખટક રહેતી હતીજ કે આ ક્યાં નકામું સાલ થઇ પડયું ? પીતાએ મરતાં મરતાં પણ આ પીડામાં ઝોકાવી દીધા. હશે, પણ હજુ કાંઇ વડી પાપડ વંઠ્યા નથી. ધીમે ધીમે એ કાસલ કહાડી નાખીશું. આ પ્રમાણે દુષ્ટ વિચારો ચલાવતા હતા; અને એવાજ દુષ્ટ મનસુબાઓને લીધે પોતાની નવીને અને તેના પુત્રને ખાવાપીવા સંબંધી અડચણ કરવા મંડ્યા. તેથી તેમની નવી માતાએ પોતાના ઓરમાન છોકરાઓ પ્રત્યે કહ્યું કે, હમેશાં તમને ખરચખુંટણ માટે તસ્દી આપવી એ મને ઠીક લાગતું નથી. માટે ત્રીજા હીસ્સાની સ્થાવર કિંવા જંગમ મીલકત મને વહેંચી આપો, એટલે પછી હું મારૂં ગુજરાન નીભાવવા ગુમાસ્તાઓદ્વારાએ વ્યાપારાદી ચલાવીશ. આ પ્રમાણે પોતાની સાવકી માનું બોલવું સાંભળી તે બંન્ને છોકરાઓએ સ્પષ્ટ કહી સંભળાવ્યું કે, તમોને મીલકતનો હીસ્સો મળનાર નથી. કેમકે અમારા બાપથી પેદા થયેલો તમારો પુત્ર નથી એમ અમે ખાત્રીથી જાણીએ છીએ. માટે ફકત અમારા પીતાની સ્ત્રી કહેવાવ તેથી અમારી વડાઇની ખાતર અથવા પીતાશ્રીની લાજને ખાતર જે ખરચ

આપીએ તે બાઇ ગુપચુપ માલમીલકતનો દાવો કરાવ્યા વગર બેસી રહો. એમ છતાં પણ કદી કોઇની હીમાયતને લીધે ગડબડ કરશો તો નાહક ફજેત થશો પણ કશો ફાયદો મેળવનાર નથી એ નક્કી સમજજો. આવા ચોખાચટ કર્ણકટુક્ત રોકડાં શુકન સાંભળી તે બાઇને બહુજ ખોટું લાગ્યું અને પોતાનો ખરો હીસ્સો મેળવવાને તેણે ન્યાયમંદીરનો આશ્રય લીધો. પરંતુ બહ્માજીના વખતથી ચાલતું આવેલું પોગળ કાંઇ દીલ્લીપતીના અદલ ઇન્સાફી રાજ્યમાં તદન નાશ પામ્યું નહોતું. તેથી તે બાઇના પ્રતીવાદી બન્ને પુત્રોએ પોતાની થેલીઓ છુટી મુકી દીધી તે સબબથી તેમના પાસા પોબાર પડ્યા અને બાઇનો સાચો દાવો રદ થઇ ગયો, અહા ! પૈસો શું કરી શકતો નથી ? જરકી મોહબત જરકે તાબે, જરકા જગમેં બાર હૈ, જીસ તરફ દેખો યારો, જરસે બેડા પાર હૈ. જીણ દીઠે મુનીવર ચળે, તફણ પસારે હથ; કંથા જોલ ધન લાવજો, જીણરો નામ ગરથ. બીચારી બાઇ પાસે નાણાંનાં ઠેકાણાં નહોતાં એટલે તેણીનો સાચો દાવો બરબાદ ગયો અને પૈસાવાળા છોકરાઓનો ખોટો દાવો પણ સાચો ઠર્યો. કેમકે સર્વને પેટ વળગેલું છે. તે પાપી પેટ પોતાના પણને પણ છોડાવી દે છે એટલે બીચારા ન્યાયાધીશો પછી કરે શું? જો પેટ ઘેર મુકીને કચેરીમાં જતા હોય તો તેની ચિંતા માટે શરમ અદબ કે ચીવટ રાખવાની જરૂર ન પડે. શીવ, શીવ, લક્ષ્મી વીનાલાગેણો નર પણ લપોડ ગણાય છે એ વાત ખરી છે. જુઓ કે, લક્ષ્મી વીનાનો લપોડ ચતુર્ભુજ ઢોરાં ચારતો, થઇ બેઠો રણછોડ કે મહેરામણ મથ્યા પછી. માટે જેની પાસે ટકા, તો તેના સૌ સગા, પણ જેની પાસે નહી ટકા, તો બેઠા જોવે ટગટકા. પૈસે બીન બાપ કહે પુત તો કપુત ભયો, પૈસે બીન ભાઇ કહે બન્ધુ દુઃખદાયી હૈ;

પૈસે બીન જોરૂ કહે નટસેં કામ, પૈસે બીન સુસર કહે કીનકા જમા-
હૈ; પૈસે બીન યાર દોસ્તદાર કાહુ ન તજીએ, પૈસે બીન દુનીયામેં
મુંહકું છીપાઇએ; કહે ફરી બીકટરામ, સુનહો દીનદયાળ, પૈસે બીન
મુડદેકું લકડી ન પાઇએ,

જ્યારે આ પ્રમાણે તેના ઓરમાન છોકરાઓના પૈસાના વગ-
વસીલાથી પોતાનો ખરો દાવો રદ ગયો જોયો કે તેણીએ નામદાર
અકબ્બારશાહ આગળ જઇ પોતે પોતાની ઉપર ગુજરેલી સઘળી બી-
ના તેમજ નીચલી અદાલતમાં ચાલેલા કેસની સઘળી હકીકત નીવે-
દન કરી ઇન્સાફ આપવા અરજ કરી. નાંમદાર બાદશાહે તેણીની સ-
ઘળી વાત ધ્યાનપુર્વક સાંભળી તે કેસનો ચુકાદો આપનાર ન્યાયાધી-
શને પોતાની હજુરમાં બોલાવી સઘળી હકીકત પુછી કે આ મુકરદ-
માનો ફેંસલો તમે કેવી રીતે આપ્યો અને ખરા કેસને ખારીજ
(રદબાતલ) શા આધારે કર્યો? નામદાર શાહનો આવો સવાલ
સાંભળી તે ન્યાયાધીશે પ્રતીવાદીએ અને તેમના સાક્ષી પુરાવા નામ-
દાર શાહ હજુર રજુ કરી કેસનું રૂપ અને નીરાકરણ કરી સંભળાવ્યું
તે સાંભળી નામદાર બાદશાહ પણ વીચારમાં પડયો અને આ વી-
ચીત્ર કેસમાં ખરી બાજુ કઇ હશે તેના શોધન તરફ પોતાની નજર
દોડાવી. નામદાર બાદશાહે તે ફરીયાદી બાઇ એક તરફ બોલાવી પુ-
છયું કે, બાઇ, જ્યારે તમારો પતી તમને પરણી લાવ્યા તે વખતે
તેમની વૃદ્ધાવસ્થા હતી. છતાં પુત્ર પેદા કરવા જેટલું સામર્થ્ય તેઓ
શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકયા ? શું તેમણે કાંઇ વાજીકરણ પ્રયોગો પો-
તાના ઉપયોગમાં લીધા હતા ? વીગેરે વીગેરે જે ખરી હકીકત તમા
રા જાણવામાં હોય તે કહી બતાવો.

આ પ્રમાણે હજુરનું બોલવું સાંભળી પીતારૂપ નામદાર પાસે કહેવા લાગી કે 'પ્રજાપાળક ! આપ તો આ પૂજ્ય પીતા સમાન છો, એટલે આપ આગળ સત્ય વાર્તા જણાવવામાં કશી અડચણ સમજતી નથી માટેજ હું આવાં દુર્ઘટ પ્રસંગમાં લાજ અદબ રાખી મૌન્ય બનું તો 'લાજે વણસે કાજ' માટે સત્ય વાર્તા કહું છું કે મારા સ્વામીનાથે મારૂં પાણી ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જરા ઘડપણ અને વ્યાધિઓને દુર કરનાર રસાયનરૂપ આમ્રપાક એક સારા વૈદ્યશાસ્ત્રીના હાથથી વીધીયુકત સેવન કર્યો હતો તેનાજ પ્રતાપથી મારે ગર્ભ રહ્યો હતો.

આ પ્રમાણે બાઇનું બોલવું સાંભળી શાહે તર્ક કર્યો કે "જો આમ્ર પાકના પ્રતાપથી આ બાઇને ગર્ભ રહ્યો હશે તો ખચિત તેના પતિના વિર્યમાં તે આમ્રરસના ગુણોની અસર રહેવીજ જોઇએ અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જો આ પુત્ર હસે તો તેના પ્રસ્વેદમાં પણ તે વાસના અવસ્ય હોવીજ જોઇએ; કારણ કે ભાવમિશ્ર, સુશ્રુત, ચર્ક વાગ્ભટાદિ મહરષિઓએ તે વાકય વિષે વેદ—સ્મૃતિ અને પુરાણના દાખલાઓ આપી સિદ્ધ કરે છે કે પીતાના વીર્યમાં અને માતાના રૂધિરમાં જે ગુણદોષ પ્રકૃતી રહેલી હોય છે તેજ તેઓનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતાનોમાં અવસ્ય દાખલ થાય છે, તો સિદ્ધાંત વારતા છે કે તે આમ્રપાકથી ઉત્પન્ન થયેલ વીર્ય અને તે વીર્યથી ઉત્પન્ન થયેલ સંતાન તેમાં તેનો અસર કેમ ન હોય ?" એમ વિચારી એક નોકરને હુકમ કર્યો કે "આ બાઇના દીકરાને સુંદર પાણી વડે સ્નાન કરી ઉમદા ગરમ કપડા પહેરાવી પ્રસ્વેદ (પરસેવો) આવે તેવી રીતે દોડાવી એકદમ મારી પાસે લાવો." આ હુકમ થતાં વેતજ નોકરે તેજ પ્રમાણે હુકમ બજાવી જ્યારે પરસેવાથી ઝેબઝેબાં થઇ ગયેલ

તે પુત્રને લાવી રજુ કર્યો ત્યારે શાહે ખુદ પોતાના હાથે સ્વચ્છ રૂ-માલવડે તેનો પ્રસ્વેદ લુછી નાખી તે રૂમાલ કચેરીમાં બેઠેલા સુજ્ઞ દરબારીઓને આપી કહ્યું કે “ આ રૂમાલમાં શાની વાસના આવે છે ? તે બરોબર વિચારી તપાસો. ” દરબારીઓએ તે રૂમાલને સારી રીતે સુંઘી તપાસ્યો તો તેમાં કેરીના રસ જેવી ખુશબો જણાવી તેથી હજુર પ્રત્યે વિનવ્યું કે “ નેક નામદાર ! આ રૂમાલમાં કેરીના રસ સમાન સુંગધી આવે છે ? ” તે સાંભળી શાહને પ્રતીતી થઇ કે “ ખચીત તે અમ્રપાકના પ્રતાપથી તેના પતીના સંગથીજ આ પુત્ર થયેલો છે માટે આ બાઈ સત્ય છે અને પ્રતીવાદીઓ નાહક બીચા-રી બાઇને શીર કલંક ચોટાડવા તથા બદ દાનત વડે તેનો હિસ્સો પચાવી જવા આ તરકટ આદરેલ છે એમાં જરા પણ શક નથી !” એજ નિશ્ચય કરી પ્રમાણે ત્રીજો હીસ્સો તેજ વખતે આપવા અને બદ દાનત વાળાને યોગ્ય શિક્ષાનો હુકમ કર્યો.

વારતા ૬૯મી.

જન્મી આપે કુજાતિમા, કરે સુજાતિનાં કામ,
વિષીમુખમાં મણિ નીપજે, છતાં ઝરે વિષ સ્યામ.

નરસિંહલાલ.

દિલ્લી શહેરમાં એક મુસલમાનનો યુવાન નોકરો યુવાનીના મદમાં મસ્ત થઇ કાંઇ કારણસર પોતાના પીદર (બાપ)ને મારવા ઉઠયો અને પગરખાવડે માથામાં પાંચ સાત ઘા કરી દીધા તેથી તે બિચારો ઘરડો બાપ મોટી બુમ મારી રડવા લાગ્યો તેથી આસ-પાસમાં રહેતા લોકો એકઠા થઇ ગયા અને તે દુષ્ટ ઉન્મત છોકરાને

પકડી લીધો; તદપી વારંવાર મારવા માટે હુમલા કરતો તેથી છેવટે પોલીસે (ચોકીના સીપાઇઓએ.) તેને પકડીને નામદાર હજુર લેઇ ગયા અને તેના અઘટિત કર્મ સંબંધી હકીકત જાહેર કરી તે સાંભળતાં વેતજ શાહ અત્યંત કોપાયમાન થઇ ગયો અને તે દુષ્ટ છોકરા પ્રત્યે કહ્યું કે " કમરે મુર્ખા જે આપણને પાળીપોશી કેટલાં દુખો વેઠી ઉછેરે છે (પ્રતિપાલન કરે છે) તેનેજ આ પ્રમાણે માર મરાય કે ? એવો કોણ બેવકુફ હશે કે પોતાના પોષણ કરનારને મારે અગર આવું અપમાન કરે ! ? " ઉદ્ધત પણ સમજુ છોકરો દાવ ઉપર સોગટી મારવાનો લાગ આવ્યો જાણી હાથ જોડી બોલ્યો કે " નામદાર ! આપ ફરમાવો છો તે કેવળ સત્ય છે અને એમ કરવાથી મહા પાપ થાય છે એમ હું માનું છું પરંતુ આપણી આંખનું કુશળ ચાહી પારકાની આંખમાં કુશળ પહેરાવવા જવું એ શું આપ સરખા નામદારને વ્યાજબી છે ! આ પ્રમાણે તે છોકરાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિસ્મયસહ બોલ્યો કે " તે શી રીતે મારી ગેરવ્યાજબી વાર્તા છે ? તો તું જણાવ " ઉદ્ધત છોકરો બોલ્યો કે " ગરીબ પરવર ! જ્યારે પાલણ કરનારને મારવા કિંવા અપમાન કરવા માટે આપને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે હજારો બાળકો અને મનુષ્યનું જે બીનસ્વાર્થે પાલણપોષણ કરે છે તેવી નિર્દોષ ગરીબ, મોઢામાં ત્રણ (ઘાસ) ને ધારણ કરનારી ગાયોને મારવી કિંવા તેમનું અપમાન કરવું એ ઠીક છે ? સુરા લોકોનો એ ધર્મ છે કે જેના હાથમાં શસ્ત્ર નથી તથા જેણે દાંતમાં તરણું ધારણ કર્યું હોય તેવા માથાના વાઢનાર શત્રુને પણ મારવો નહિં; પરંતુ અભયદાન આપવું તો તે રીતીથી આપ ઉલટી રીતે વર્તો છો તેનું કશું નહી અને મેં મારા પીતાને માર્યો તો તે વિષે આપ

ગુસ્સે થાઓ છો તેથી એમ ચોખુ જણાઇ આવે છે કે એ ખુદાનો કાયદો ગરીબોને માટેજ હશે પણ આપ જેવાઓને માટે નહી હોય અને જો હોયતો '**હાથીના દાંત દેખાડવાના જુદા અને ચાવવાના જુદા**' તેનું કારણ શું ?

આ પ્રમાણે નિશંકપણાનાં નીતિ યુક્તી વચનો સાંભળી શાહે વિચાર્યું કે "આ છોકરાનું કહેવું સત્ય છે તથા મારા અમલમાં એ નિરપરાધી ગૌમાતાનો વધ થાય છે એ ખરેખર અઘટીત પ્રકાર છે એમાં જરા પણ ખોટુ નથી, માટે આજથી તે અઘોર કૃત્ય મારા રાજ્યમાં ન બને તેમ અવસ્ય બંદોબસ્ત કરવો એ દૃઢ સંકલ્પ છે." એમ નિશ્ચય કરી ગૌવધ થતો અટકાવવા સખ્ત હુકમ સાથે ઢંઢેરો ફેરવ્યો અને નિર્દય નઠોર–ઘાતકપણું બંધ પાડી સકળ પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરી.

વારતા ૭૦ મી.

છળથી છુપાવે સત્યને, પણ છેવટ ન છુપેજ;
આખર ખુલ્લું થાય સહુ કષ્ટ બહુ પામેજ.

ધનલક્ષ્મી.

શહેનશાહ અકબર શાહના રાજ્યમાં એક ગરીબ મનુષ્યની છોડીનું કોઇ એક તાલંબાજ હરણ કરી ગયો અને દીલ્લી શહેરમાં રહેનારી એક વેસ્યાને ત્યાં તે છોડીને પૈસા લઇ વેચી દીધી; તદનંતર તે વેશ્યાએ તે છોડીને ગાયનનૃત્ય અને પૈસા હરણ કરવાની અચ્છી કળા શીખવી, તેથી પોતાનો ધંધો ઠીક ચાલવા લાગ્યો અને પૈસો પણ સારો સંપાદન થવા લાગ્યો.

વાચક વૃંદ ! અમૂલ્ય ગુણીજન પુરૂષ દૂરબળ અવસ્થામાં કે સંકટમાં આવી પડયો હશે તેમ તે ધનાઢ્ય આગળ કાલાંવાલાં કરશે પણ તેને કોઇ આશ્રય આપવા ચાહશે નહિ; પરંતુ સ્ત્રી ચાહે તેવી દુરગુણી હશે તદપિ રૂપ ચટક મટક અને ચાળાઓને જોઇ તે એ બદામની બૈરીને સર્વ અમીર ઉમરાવ સરદાર સોગઠીઆઓ વગેરે ચાહનાવડે આશ્રય આપી આધીન બને છે બનશે એટલુંજ નહી પણ તેના શબ્દ ઉપર વગર મુલ્યે વેચાશે; પરંતુ એમ કોઇ વીચારતું નથી કે—મદ ગુણવાનને વિપત્તી વખતે અવસ્ય બની શકે તેટલો આ શ્રય આપવો; કેમકે વિપત્તીનું વાદળ એક દિવસ સર્વના ઉપર ઝુમે છે જ માટે અણિ સાચવી લેવાની બહુ વડાઇ ગણાય, તેમ તે ઉપ કારમા બદલામાં ખાનદાન ગુણીજનો ખરી વખતે માથાં અર્પણ કરે છે પણ સ્ત્રી પુરૂષ પૈસા દોલતની દરકાર રાખતા નથી ! અને સ્ત્રી તો કેવળ જ્યાં સુધી તેનો સ્વાર્થ સંધાશે ત્યાં સુધી આપની થશે તેમ બહુ રીઝી જશે તો 'મુત્ર પાત્ર'—નકર—દાર—સુમતી સદગુણ અને સુયશ રૂપ ધ્રુતનો નાશ કરનાર 'જાજુલ્યમાન અગ્ની કુંડ' તમારા આગળ ધરશે; છતાં પણ શું મોહ જાળની પ્રબળતા છે કે દીવો લેઇનેજ કુવામાં પડે છે. અહા ! કામ દેવની પણ બલીહારી છે !

હવે તે છોકરીના પીતાએ છોકરીની ઘણી શોધ કરી પરંતુ ક્યાંય પતો લાગ્યો નહી તેથી બીચારો નીરાશ બન્યો અને ગાંડાની માફક જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યો.

એક વખત ફરતો ફરતો દિલ્લી શહેરમાં આવ્યો અને શહેરમાં ફરતાં નાયકાના ઘરો ભણી જઇ લાગ્યો એક વેશ્યાની હવેલીના ઝરોખામાં બેઠેલી શ્યામા—નાયકાને નિહાળી વિચારવા લાગ્યો કે, આ

ઝરોખામાં બેઠેલી સ્ત્રી ખચીત મારી પુત્રી હોવી જોઇએ, પરંતુ આ-
વા નીચ કર્મ સુધી કેવી રીતે પહોંચી? એમ વિચારી પોતાની ઓ-
ળખાણ આપવા તે સ્ત્રી પ્રત્યે કેટલીક પ્રેમ વાત્સલ્યતા સાથે .વાર્તા-
ઓ કરી પણ તેણીએ તો તે તરફ જરા પણ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ.
કાશીના પંડીતો કેમ જીત્યા? તેઓએ કહ્યું તે .મેં માન્યુંજ નહિ
તેવો બનાવ બન્યો; તેથી છેવટે લાચાર બની અકબરશાહની હજુર
ફરીયાદ કરી. તે ફરીયાદીની હકીકત સાંભળી સદરહુ અને બેવફાદાર
છોડીને બોલાવી મંગાવી. બાદશાહે વેસ્યા પ્રત્યે પુછ્યું કે? આ છો-
ડી કોની છે? તે સાંભળી વેસ્યા બોલી કે, જી હજુર, જ્યારે આ
છોડી નાની અવસ્થામાં હતી તે વખતે એને એક ફકીર લઇને આ-
વ્યો હતો અને પોતાનીજ દીકરી છે એવો પક્કો વિશ્વાસ આપી
હજાર રૂપીઆ લઇ વેચી ગયો ત્યારે મેં પુષ્કળ દ્રવ્ય ખરચી તેને
નૃત્યાદિની ઉત્તમ કળામાં પ્રવીણ બનાવી; તેમ આ છોડીને મેં જે
વખતે વેચઉ લીધી તે વખતે ઘણાં માણસોને શાક્ષી રાખી લીધેલ
છે અને તે શાક્ષીદારો અહીંયાં મોજુદ છે માટે નામદારે ખાત્રી કરી
લેવી જોઇએ. આ પ્રમાણે વેસ્યાનું ઠાવકું બોલવું સાંભળ ગવાહી
(શાક્ષી) ઓને બોલાવી હકીકત મેળવી તો વેસ્યાના કહેવા પ્રમાણેજ
વાત જણાવી; તેમજ તે છોડીની જુબાની લીધી તો તેણે જણાવ્યું
કે, હું કેવળ અણુસમજણી હતી તે વખતે મારી મા મરણ પામી
હતી એટલે ચોકસ નથી કહી શકતી કે અમુક વર્ષે મરણ પામી છે
પરંતુ મારી માના મુઆ પછી મારો બાપ ફકીર થઇ ગયો હતો
એને તેજ આ નાયકાને ત્યાં વેચી ગયો હતો ત્યાર પછી મારા બા-
પની પણ મને ખબર નથી કે તે જીવે છે યા મરણ પામ્યો છે.

યદ્યપિ તે છોકરીની આ પ્રમાણે જુબાની સાંભળી, તદ્યપિ

શાહને ખાત્રી પડી નહીં કેમકે જે કપટનાજ માતા પિતારૂપ મનુષ્યો હોય છે તેઓની સત્ય વાર્તા હોય તથાપિ પ્રતીતી પડતી નથી; અર્થાત ગ્નાની, પંડિત, સુધડનાર, નૃત્ય કરનાર (ભવઇયા નાટકવાળી-ભાંડ), રાજા, ભાટ કિંવા કવીતા કરનાર, કથા કથ્યક લોકો અને વેસ્યા એ આઠ જણાઓ કપટને જન્મ આપનારજ ગણાય છે માટે કોણ જાણે કે શું કાપટ્યપટુતા કેળવી હશે? એમ વિચારી શાહે તે વેસ્યા અને છોકરીને બીજે દીવસે હાજર રહેવાનું ફરમાવી રજા આપી. ત્યારપછી તે ફરીયાદીને પુછ્યું કે, એ તમારી દીકરીનું નામ શું પડેલું હતું! તથા કયા કયા નામથી બોલાવ્યે તે ઝટ બોલતી હતી? શાહનું બોલવું સાંભળી ફરીયાદીએ અરજ કરી કે નામદાર, નાનપણમાં એનું નામ અમીના પાડયું હતું તેમજ તે નામથી ઝટ દોડી આવતી હતી. તે સાંભળી શાહે પુખ્ત વિચાર સાથે તર્ક ઉઠાવી સાચી વારતાને એની મેળેજ પ્રકાશમાં લાવવા યુકિત રચી.

જ્યારે બીજે દીવસે શાહ કચેરીમાં આવી તખ્ત ઉપર બીરાજમાન થયા અને ચોપદાર પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે, બહાર અરજદારો પૈકી કાલવાળી છોકરી અમીનાનું નામ પોકારો? તે સાંભળી, અમીના હાજર છે? એમ ત્રણ વખત પોકાર પાડ્યા કે તુરત તે વેસ્યાની છોકરી, હાજર છું. એમ બોલી આગળ આવી, એટલે તેને શાહના હજુર ઉભી કરી. શાહે તે છોકરીને પુછ્યું કે, તારૂં નામ સકીના છે છતાં તું અમીના નામથી પોકાર પાડે કેમ બોલી? આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બોલી કે, જી હજુર, મારો બાપ મને નાનપણમાં અમીના, એ નામથી બોલાવતો હતો તેથી સ્વભાવિક તે નામ સાંભળી હું આપ હજુર હાજર થઇ, આ જવાબ સાંભળવાથી શાહની ખાતરી થઇ કે, આ છોડી ફરીયાદીનીજ છે એમાં જરા શક

નથી. કેમકે જે એના પિતાનું કહેલું નામ હતું તેજ નામથી પોતે બોલી ઉઠી તેથી ખાતરી થાય છે કે તે કોઇ પણ માણસ કોઇ કારણસર પોતાના નામ ઠામ કુળને કૃત્યાકૃત્યને છુપાવે, પરંતુ કોક વખતે પણ તેનાથી ખરી વારતા બોલાઇ જવાય છે. કિંવા ખરી વારતાનો સત્યાસ પડી આવે છે એમાં જરા ખોટું નથી. એમ ખાતરી કરી વેસ્યા તથા ખોટી શાક્ષી પુરનારને યોગ્ય શીક્ષા કરી અને તે છોકરીને પોતાના પિતાને તાબે થવાની ફરજ પાડી; પરંતુ તે ફરીયાદી પ્રત્યે શાહે જણાવ્યું કે, હવે આ છોડી તારા ભલામાં મરજી રહેશે નહિ. તેમ તેનાવડે તારો જીવ ખોઇશ માટે કોઇ શોખીન પુરૂષ જોઇ તેને અર્પણ કરી દે; કેમકે ખાનપાન અને એશઆરામમાં લોલુપ્ત બનેલ છે માટે તે હરામચસ્કો મટશે નહિ માટે તે કાર્ય જલદીથી કર. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી તેણે તેજ હુકમને માથે ચઢાવી અમલમાં આણ્યો.

વારતા ૭૧ મી.

ચાહે ચતુરને તો સહુ, એમાં શું અધિકાઇ?
પણ તસ સહવાસી તણી, ચાહ કરે સહુ ભાઇ!

વનમાળી.

એક સમય શાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે “બીરબલ! આપણી મીત્રાઇ થઇ ત્યારથી અદ્યાપી પર્યંત તમારા ભાષણથી નિરંતર મને આનંદ ઉત્પન્ન થયો છે, પરંતુ આજે મારી એવી ઇચ્છા થઇ કે ચતુર નરના સહવાસમાં રહેનાર બીઓ પણ ચતુર હોવી જોઇએ તેથી તમારી પત્નિ (સ્રી) નું ભાષણ સાંભળવા આતુર છું માટે

તમારી સ્ત્રીને મારી હજુર મોકલી દો; કારણ કે તેની બોલવા ચાલવાની કેવા પ્રકારની પદ્ધતી છે ? તે જાણવામાં આવે. ”

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે જેવો નામદારનો હુકમ એટલું બોલી પોતાને મુકામે ગયો અને બાદશાહ સાથે થયેલી વાતચીત પોતાની પત્નિ (સ્ત્રી) ને કહી સંભળાવી તેથી ચતુર અને પત્નિ ધર્મને જાણનારી મનોરમા મધુર વચનો વડે બોલી કે પ્રાણનાથ ! શું ચિંતા કરવા જેવું છે ? કેમકે શુદ્ધ બુદ્ધિથી શાહ મારી ચાતુર્યતા જોવા ચાહે છે તો બેધડકપણે તે પુછશે તેનો ઉતર આપી પાછી આવીશ ” માટે તે વાતોના સંબંધમાં આપ જરા પણ ચિંતા-ખેદ કરશોજ નહી ? આપ પ્રતાપે હું શાહને જવાબ આપીશ.

જ્યારે યુક્ત પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળ્યાં ત્યારે હિમ્મત લાવી તેમ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે પોશાક, શણગાર અને મુલાજા સાથે દરબારમાં મોકલી.

જે વખતે બીરબલની સ્ત્રીના આવવાની ખબર અકબરશાહના જાણવામાં આવી તે વખતે રાજમહેલમાં તેની રમુજ તથા વાક્ય ચાતુરી જોવા બીરાજ્યા જ્યારે બીરબલની પત્ની આવી ત્યારે તે સાથે સમજ સુંદર મધુર મનોરંજક ભાષણ—વાતચીત થવાથી જેવી રીતે બીરબલના ભાષણથી સંતોષ અને આનંદ થતો હતો તેવોજ સંતોષ અને આનંદ થયો તેથી એક સુંદર અરબી ઘોડો ખુદ પોતાને જે વ્હાલો હતો તે બક્ષીસ કર્યો. તે વખતે ઘોડો ખુંખારવા લાગ્યો તે જોઇ શાહે બીરબલની સ્ત્રીને પુછ્યું કે ' બ્હેન આ ઘોડો શું કહે છે ? ' આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલની પત્નિ બોલી કે દિલ્લીપતી વીર ! આ ઘોડો એમ કહે છે કે—મને નામદારે તમને આજે બક્ષીસ ખાતે આપી દીધો છેમાટે આજ પછી હવેથી મારા

માલીક તમો છો પણ બાદશાહ સાહેબ માલીક નથી ! આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળી શાહ તેના હાજરજવાબીપણા માટે ઘણોજ ખુશી થયો અને તે બદલ સુંદર વસ્ત્રાલંકાર આપી પુર્ણ સન્માનથી સંતોષી રજા આપી અને તે આનંદ વડે પોતાને મુકામે આવીને પતીને પગે લાગી અને બનેલી બીના વીદીત કરી. જેથી બીરબલ પણ ઘણોજ ખુશી થયો.

વારતા ૭૨ મી.

એક એકથી અધીક છે, અકલવંત જગમાંહ્ય;
બહુ રત્ન ધારીણી ધરા, કરો ન ગર્વ કદાય.

બુલાખી.

અધર ઝુલતો મહેલ.

એક વાર અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે મારા માટે એક એવો મહેલ બનાવો કે જેના થાંભલાઓ ન તો જમીનઉપર રહે કે ન તો આકાશમાં અડે, અર્થાત આધાર શીવાય અંતરીક્ષ ઝુલતો મહેલ તૈયાર કરાવો. તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

તદંતર રાજ્ય સંબંધી આનંદપ્રદ વાતો કરી બીરબલ પોતાને મુકામે ગયો અને એટલો બધો ચિંતાતુર બન્યો કે કોઇ પણ પ્રકારનું તેને ચેન પડયું નહિ. જ્યારે આ પ્રમાણે અતી ખેદવંત થયેલા બીરબલને પોતાની દીકરીએ જોયા. તે વખતે મૃદુ વચને પ્રેમ સાથે

બોલી કે પુજ્ય પિતાજી ! આજે શું આટલી અભેદ ચિંતા આવી લાગી છે કે જેનો ભેદ કહેવાને આપની મતી હારી ગયો છે ! તથા મહા મતીમાન પુરૂષ પણ કદાચિત મુઝવણમાં આવી પડે છે. કેમકે સર્વજ્ઞ એક હરિ માટે તે વિષે ન શોચ ન કરતાં મને શોચ ન કરતાં મને કહેવા માટે જો કશી અડચણ ન હોય તો બેલાશક વાકેફ કરો. કહ્યું છે કે કુવા કુવાનાં પાણીમાં નવીન નવીન પ્રકારના સ્વાદ વાળું પાણી છે. કપાળે કપાળે જુદી જુદી અભીનવ પ્રકારની ઇશ્વરી બક્ષીસવાળી બુદ્ધિચાતુર્યતા છે / દેશ દેશને વિષે જુદા જુદા આચાર વિચારો છે અને મનુષ્ય મનુષ્યના વિષે જુદા જુદા પ્રકારની ખુબી ચાતુરી, હુંશીયારી, લાવણ્યતા અને વાકયવિલાસની મજા રહે છે. તેમજ મનમાં પેદા થયેલી મુઝવણ માટે આપણાથી અધીક બુદ્ધિશાળી કીંવા સહેજ બુદ્ધિવાળા માણસની પાસે જો તે મનની વ્યથા જ્યાં સુધી કહીએ નહિ ત્યાં સુધી તેનો અંત આવતો નથી. કારણ કે બીજા પાસે તે મુઝવણ કહેવાથી પોંતાની છાતી હલકી થાય છે. મનને આધાર મળે અને વખતે તે મુઝવણનો નાશ કરવાનો ઉપાય પણ હાથ લાગી આવે છે, કેમકે મતીવાન માણસ હોય તેને કદાચ મુઝવણ થઇ આવવાથી તેની મતી મુંઝાઇ જાય છે તે વખતે બીજાની અવસ્ય સહાયતા લેવી પડે છે.

આ પ્રમાણે ધૈર્યસહિત નીતીનાં વચનો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે વ્હાલી દીકરી ! તારૂં કહેવું ખરૂં છે. જણ જણને પુછતાં નર પંડીત થાય એમાં જરા પણ શક નથી. એમ કહી સઘળી હકીકત તેણે તેણીને કહી સંભળાવી. તે ડાહી દીકરીએ તે વાત સાંભળી તેણે જણાવ્યું કે, પીતાજી / આવી એક નજીવી વાતને માટે

શા સારૂ આટલા બધા શોકમાં પડ્યા હતા કે એ વાતનો ખુલાસો તો સહેજમાં બને તેમ છે. તમે તે માટે જરા પણ ઉદાસ થશો નહિ. આપની કૃપાથી બાદશાહની એ વાતનો ખુલાસો આપને આ-જથી માત્ર પંદરજ દીવસમાં કરીશ. આપ સુખેથી આપના મનની ચીન્તા દુર કરો અને આપના કામમાં પરવરો. આમ કહી તેણી પો તાના ઘરકામમાં પરવરી. આ બાજુ બીરબલ પણ આ થયેલા ખુ-લાસાથી પોતાના મનની ચીન્તા દુર કરી રાજકાજમાં પરવર્યો. તેને પોતાની પુત્રીનાં બુદ્ધિબળની ખાત્રી હોવાથી તેને યકીન હતું કે જરૂર આ કામ તેણી પાર પાડશેજ.

હવે બીરબલની પુત્રીએ દશ પંદર પ્રખ્યાત રમાનની પેદાશ-વાળા પોપટો ખરીદ કરી તેમને મહેનત લઇ એક એકાંત સ્થાનમાં ભણાવવા માંડ્યા. તેણી તેમને એટલુંજ બોલતાં શીખવાડતી હતી કે ઇંટો લાવ, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ. જ્યારે આ શબ્દો બોલતાં તે પોપટો ઠીક ઠીક શીખી ગયા તે વખતે તેણીએ પોતાના પીતાશ્રીનાં હાથમાં તેઓને આપીને કહ્યું કે, પીતાજી ! આ સઘળા પોપટો ત-મારા બાદશાહના સવાલનો જવાબ આપશે. આ પોપટોને કોઇ ન જાણે તેમ એક મહેલના ઉંચા મજલાવાળા ઓરડામાં યુક્તિવડે છુ-ટા મુકી માત્ર પવન સારી રીતે આવજા કરે તેમ ગોઠવણ રાખી બારણાં બંધ કરી જાળી ખુલ્લી રાખજો અને શાહના મહેલ સંબંધી ખુલાસો આ પોપટોજ શાહને કરી આપશે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ રાખજો કે આપણી આ યુક્તિની ખબર શાહને કે બીજા કોઇને ખ-બર ન પડે, બાકીની બધી આ પેચની ખુબી તો આપના સમજ-વામાં આવી ગઇ હશે એટલે એ બાબતમાં આપને વિશેષ સમજાવ-

જવાની જરૂર નથી. એમ કહી તેણીએ તે પોપટો પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા,

બાદ તે પોપટોને લઇ બીરબલ એક એકાંત ભુવનમાં લઇ પોતાની પુત્રીના કહ્યા પ્રમાણે છુટા મુકી દીધા. જ્યારે તેઓ તે ભુવનમાં છુટા થયા કે તરતજ ઉડી ઉડીને તે ભુવનમાં ઉંચા ભાગ ઉપર બેશી તથા ઉડતા ઉડતા શીખવ્યા પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. બાદ બીરબલે શાહ અગાડી જઇ વીનંતી કરી કે, ગરીબપરવર ! અંતરીક્ષ મહેલ બાંધવા માટે મીસ્ત્રીઓ અંતરીક્ષ જઇ ખોટી થાય છે અને ઉતાવળા થાય છે કે ઇંટો લાવો, ચુનો લાવો, લાકડાં લાવો એમ વારંવાર પોકાર્યા કરે છે, માટે હવે તો જલદીથી કડીઆ, સુતાર અને મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ મોકલી આપો. બીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, જ્યારે હું મીસ્ત્રી લોકોનું બોલવું કાનોકાન સાંભળું તોજ તમારી વાત ખરી માનું. આ ઉપરથી બીરબલ નામદાર અકબરશાહને તે એકાંતભુવન આગળ કે જેમાં તે મીસ્ત્રીઓ (બીરબલની પુત્રીએ શીખવાડેલા પોપટો) હતા ત્યાં આગળ લઇ ગયો અને કહ્યું કે, નામદાર ! ઉપર મીસ્ત્રીઓ શું કહે છે તે આપ ખાત્રી કરો કે મારી વાત સાચી છે યા નહિ ?

જ્યારે નામદાર શાહે બીરબલના જણાવ્યા પ્રમાણે અંતરીક્ષ માર્ગથી મીસ્ત્રીઓના ઇંટો લાવો, ચુનો લાવ, લાકડાં લાવ એ પ્રમાણેના ઉપરાઉપરી આવતા અવાજો કાનોકાન સાંભળ્યા અને બીરબલનું કહેવું ખરૂં છે એવી પોતાની ખાત્રી થતાં નામદાર શાહ વિ

સમય થયો. હવે નામદાર શાહ તે મીસ્ત્રીઓના પોકારવા પ્રમાણે કડીઆ, મજુર તથા સુતારોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે અંતરીક્ષ (અંતરીઆળ) તે મીસ્ત્રીઓ પાસે બીરબલના કહેવા પ્રમાણે શી રીતે પહોંચતાં કરવાં તેના ઉંડા વીચારમાં પડયો, આખરે એક પણ રસ્તો ન જડવાથી બાદશાહે બીરબલને કહ્યું કે, બીરબલ ! કડીયા, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે મીસ્ત્રીઓના કહેવા પ્રમાણે અંતરીઆળ શી રીતે તેમની પાસે મારે પહોંચતાં કરવાં ?

બાદશાહનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલે નામદાર શાહને વિનંતી કરી કે, પરવરદીગાર ! જો આપ કડીઆ, સુતાર તથા મજુરોને ઇંટો, ચુના તથા લાકડાં સાથે તેઓની પાસે અંતરીક્ષ પહોંચતાં ન કરી શકો તેમ હોય તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે તઇયાર કરવામાં આવતો મહેલ મીસ્ત્રીઓ સામાન અને માણસો વગર અંતરીક્ષમાં કેવી રીતે અને શેનો બનાવશે તેનો આપજ વીચાર કરો. તેમજ જો આપ તેમના માગવા પ્રમાણેનાં સાધનો તેમની પાસે અંતરીક્ષમાં મોકલી શકો તેમ નથી તો પછી મારે મીસ્ત્રીઓને નાહક હેરાન કરી વિના સ્વાર્થે તેમના પગાર વિગેરેની નુકશાની રાજ્યની તીજોરીને વેઠવી પડે તેમાં શો ફાયદો ? માટે હવે આ અંતરીક્ષ મહેલ બનાવવાની બાબતમાં આપ જે હુકમ ફરમાવો તે પ્રમાણે તેનો બંદોબસ્ત કરૂં ! આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી નામદાર બાદશાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને બીરબલનાં બુદ્ધિબળની તારીફ કરી સુંદર પોષાક બક્ષ્યો.

વારતા ૭૩ મી.

કંચન કેરી ખાણુમાં, લોહ ન નીપજે લેશ;
સુઘડ પિતાના સુત સદા, હોયજ સુઘડ હમેશ.

ગંગાબાઈ.

બાપ તેવા બેટા યાને તુખમે તાસીર.

એક સમયે બીરબલ જે વખતે કચેરીમાં નામદાર બાદશાહની હજુરમાં ગયો તે વખતે પોતાના સાત આઠ વર્ષના છોકરાને પણ પોતાની સાથે કચેરીમાં લઇ ગયો હતો. તેને જોઇ નામદાર શાહે તેની હુંશીઆરી જોવા માટે પુછ્યું કે, કેમ વજીરજાદા ! તમને હિંદી બોલી આવડે છે કે ? તે સાંભળી નામદાર શાહ સામે હાથથી અદબ કરી બીરબલપુત્રે તે નામદારના સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે, હા નામદાર ! મને હિંદી ભાષા થોડી ઘણી આવડે છે, નામદાર શાહે તેના આ જવાબથી વિસ્મય પામી ફરી પુછ્યું કે વજીરજાદા ! તમારા આમ કહેવાની મતલબ શું છે તે અમને સમજાવો. વજીરજાદાએ જવાબ આપ્યો કે નામદાર ! મારા આમ કહેવાની મતલબ એ છે કે જે લોકોને હિંદી બોલી ઘણી સુંદર આવડે છે તેઓના કરતાં મને થોડી આવડે છે અને લોકોને મારા કરતાં થોડી આવડે છે તે લોકોનાં કરતાં મને વધારે આવડે છે. આ પ્રમાણે વજીરજાદા (પરધાન પુત્ર) નું ખુબી ભરેલું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે શાહ ઘણોજ હર્ષવંત બની સભાસદો પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે—જુઓ સોબતે

અસર અને હુકમે તાસીર'નો દાખલો પરત્ક્ષ નજર અગાડી મોજુદ છે ! જેમ વિદ્યા વીલાસી માલવપતી મહારાજા ભોજ અગાડી એક વખત વીદ્વાન બ્રાહ્મણનું કુટુંબ આવ્યું હતું તેને ભોજરાજે (સરસ્વતી કુટુંબ) નો ચાંદ આપ્યો હતો તેમજ આ રાજા સાહેબ (બીરબલ)નું કુટુંબ 'બ્રહ્મ વતી' કુટુંબ છે એમાં જરા શક નથી ! ધન્ય છે એઓના અને મારા ભાગ્ય ભુવનને ! !

વારતા ૭૪ મી.

સમશ્યા સમજવી સ્હેલ નથી.

સમસ્યા સમજવી સ્હેલ નહી, પણ છે બહુ મુશ્કેલ.

એક સમય પ્રાતઃકાળે શહેનશાહ અકબર યમુના નદીના કીનારા ઉપરના રાજ મહેલના ઝરોખામાં બેસી નદીના ઘાટ–જળ તરંગ અને મનુષ્યોની રમુજ જોતા. તે વખતે એક નવ યોવના સુંદર મનોહર સ્વરૂપવંત સ્ત્રી યમુનાના ઘાટ ઉપર એક બારીક શ્વેત વસ્ત્ર પહેરી અન્ય વસ્ત્રો ધોઇ યમુનાના જળમાં સ્નાન કરી બહાર આવી. તે વખતે પલળી ગયેલું ચીર શરીર સાથે સંલગ્ન થઇ (ચ્હોટી) ગયું હતું અને માથાની વેણી છુટેલી હતી તેથી તે ભીજેલી વેણીને બન્ને હાથવડે સુધારી ઝાટકી બન્ને સ્તનો ઉપર રાખી વસ્ત્ર બદલતી હતી તે છબીની છટા જોઇ શાહે એક ઇંદ્રવીજય છંદના ચોથા ચરણનું અર્ધ ચર્ણ બનાવ્યું અને ત્યાર પછી જ્યારે કચેરીમાં ૧ધાર્યા ત્યારે

સર્વે કિંવા અમીર ઉમરાવ અને નવ રત્નો વગેરેને પુછ્યું કે ' નીકસ્યે રવી ફોડી પહાડકી નાંઈ ' એટલે શું ? આ પાદ પુરતી સમસ્યા જલ્દીથી પુર્ણ કરી આપો આ પ્રમાણે શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી સર્વે કોઇ પોતપોતાની મતી અનુંસાર પદ પુરતી કાવ્ય બનાવ્યાં પરંતુ જે તાદ્રસભાવ આવવો જોઇએ તે કોઇના કાવ્યમાં આવેલો નહોતો છેવટે બીરબલ (કવીરાય) ને પાદ પુરતી માટે પુછ્યું ત્યારે વરદાઇ બીરબલ બોલ્યો કે

રાત સમઇ રસ કેલી કીયો આલી ભોર ભય ઉઠ મંજન ધાઇ
નીરકે છીરમે દે ડુબકી યમુના જલમે જેસેં ચંદનકી છાઈ;
લે ડુબકી જલસેં ઉભરી ઉસકી અલકે મુંખ ઉપર આઇ,
દોઉ કર કેસ સંવાર લીયો નીકશો રવી ફોડ પાહાડકી નાઇ.

યમુના કીનારા ઉપર શાહે જે સ્ત્રીના દેખાવ વીષેની સમસ્યા ગોઠવી હતી તેજ તમામ બીના ઉપરની કવીતામાં સમાયલી જોઇ શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

વારતા ૭૫ મા.

બુદ્ધીતણી શીમા છે કવીતા, ક્ષમા છે ગુણની સીમા,

મુળચંદ.

એક વખત અકબરશાહ આનંદભુવનના ઝરોખામાં બેસી રાજમાર્ગમાં જતા આવતા લોકોની રમત ગમત નીહાળતા હતા તે વ-

અતે એક રૂપ યૌવન ભરપુર સ્ત્રી પોતાના માથા ઉપર પાણીનો દે-ઘડો લેઇ જતી હતી તે પાણીના ભરેલા દેગડામાં પાણી હાલતું જોઇ એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્દ્ધ ચરણ રચ્યું કે—' કહા કારણ ડોલમેં ડોલત પાની ? '

જ્યારે શહેનશાહ કચેરીમાં પધાર્યા ત્યારે સર્વ સુજ્ઞ સભાસદો—વીદ્વાનોને ઉક્ત સમસ્યાવાળું ઉતરાર્દ્ધનું અર્દ્ધ ચરણ કહી સંભળાવી કહ્યું—કે ' એ સમસ્યાવાળા ચાર ચરણ બનાવી શા કારણથી ડોલમાં પાણી હાલે છે ? તેનું નીદાન (મુખ્ય કારણ) કહો. ' આ પ્રમાણે નામદારનું બોલવું સાંભળી સર્વ કવીઓ—વીદ્વાનોએ પાદપુરતી (એક કવીતાના ચોથા કે આઠમા ભાગના પદ ઉપરની આસું કવિત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કિંવા કવીત રચે અને ભાવનું રૂપ બદલાય નહીં તે પાદપુરતી) સમસ્યા કીંવા કવીત કહે છે, તદનંતર પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે કવીતા રચી વીવીધ ઝકઝમક ચમત્કારભરી સંભળાવી; તદપી શાહના મનનો જે ભાવ ગોઠવેલ તે પુર્ણ થયો નહી, છેવટે વરદાઈ કવીરાયે બીરબલને પુછયું કે તુરત નીચે પ્રમાણે કવિત રચી સંભળાવી:—

એક સમૈ જળ લેન કુપેપર છેલ છબીલી ગઇ હરષાની,
ગાત સકોલમે ડોલ ભરનજળ ખેંચતીથી અંગીયાં મસકાંની;
દેખી સબી છતીયાં ઉભરી તબ વારીહુકી મનસા લલચાની,
હાથ બીના પછતાત રહા યહાકારન ડોલમેં ડોલત પાની.

આ પ્રમાણે શાહે અદ્દભૂત તાદ્દસ ભાવ ભરેલી કવીતા સાંભળી અત્યંત વીસ્મય થયો કે " મનની ધારેલી ધારણાજ કવીતામાં કેમ

આવી શકતી હશે" ખરેજ કોઇ દેવનું વરદાન મળેલું હોવુંજ જોઇએ. નહી તો પરના મનનો ભાવ જાણવો અશક્ય છે ધન્ય છે! મારા ભાગ્યોદયને કે મને આવાં રત્નો થયાં છે!!" એમ ગર્વાનંદી બની બીરબલને એક ઉત્તમ પ્રકારનો પોષાક બક્ષ્યો.

વાર્તા ૭૬ મી.

બુદ્ધી તાણું હજુ તોલ કોઇ, કદી નશક્યો જગમાંહ્ય,

કૃષ્ણલાલ.

એક સમય અકબરશાહ પોતાની હુરમ ,સાથે આનંદભુવનમાં આનંદ ક્રિડા કરતો.હતો તે સમય પ્રેમમાં મસ્ત બનેલો પ્રેમી શાહ પોતાની હુરમને અત્યંત પ્રેમભાવ વડે એક પાનબીડું પોતાના હાથે ખવરાવ્યું તેથી ખાવિંદને માન આપવા વિચારી આવ્યો કે 'શું પ્રીયા રીસાઇને ચાલતી થાય છે!' એમ વિચારી એકદમ તેનો હાથ પકડી પ્રેમાલિંગન આપી ચંદ્રમુખને ચુંબી પ્રેમ પ્રદર્શીત કર્યો અને અંક (ખોળા) માં બેસાડી ચંદ્રમુખીના મુખ તરફ નિહાળ્યું તે જોઇ હુરમે તિરછે કટાક્ષે નિહાળી મંદ હાસ્ય કર્યું તે વખતે તેના મુખમાંથી તંબોળ રંગનું બુંદ નીકળી હડપચી ઉપર પડયું. તે લાલ રંગનું બુંદ ગોળ મુખચંદ્ર ઉપર અત્યંત શોભા આપતું હતું તેથી શાહે તેજ સમય એક પાદપુરતી સમસ્યાનું અર્ધ ચરણ રચ્યું 'માનો મંદિરમાં હીર કસુંબ ચુવાયો.'

તદનંતર સ્નેહ સહિત દંપતી જુદાં પડી સ્નાન મંજન ભોજન શણગાર કરી પોતે પોતાના કાર્યમાં પરવાર્યાં. જ્યારે શાહ કચેરીમાં પધાર્યાં ત્યારે સર્વ સભાસદો તથા વિદ્વાનો ઉક્ત સમસ્યાના અર્થી-ચરણ માટે પાદ પુરતી કરી આપવા ફરમાવ્યું અને સર્વ કોઇ પો-પોતાની તર્કશક્તિ પ્રમાણે પાદ પુરની કાવ્ય રચ્યાં; પરંતુ શાહના નીદાનોને મળનો એક કવિતનો ભાવ મળ્યો નહોતો. છેવટે બીરબલ તરફ નીહાળી સમસ્યા કરી સંભળાવી તેથી નીચે પ્રમાણે પાદ પુરતી કાવ્ય કહી સંભળાવ્યું.

એક સમે પીવુને મુખમેં કર ખોલકે આપ તંબોલ ખવાયો,
ચંદ્રમુખી નુખરે આપના કર જોરદીકે જ્યોંકી શીશ નવાયો,
લાલનલાલ જીયે હીતસેં ઉમંગી છતીયા જીપરા હુરસાયો,
મુસકાતે ગીરી મુખપે પીકસૈ માનો થંદકો ચીર કસુંબ ચુવાયો.

આ કવિતા સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશ થયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની પ્રશંસા કરી ઉત્તમ શિરપાવ આપ્યો,

---

વારતા ૭૭ મી.

રોજ ફજેતી છેક, થાય ચોરની ચોકમાં;
તોપણ તજે ન ટેક, પડે અંતે પગ તોકમાં.

પાર્વતી.

ચોરની ચાતુરી ચતુર આગળ ચાલે નહિ.

એક સમય એક વહાણમાં ચોરી થઇ તેથી તે ચોરી કરનાર

ચોરને ખોળી કહાડવા ખુબ માલીકે તપાસ ચાલી, પરંતુ કશો પતો લાગ્યો નહીં; ત્યારે છેવટે અકબરશાહના દરબારમાં તે સઘળા સબ-દાર માણસોને લેઇ માલીક શાહ હજુર ગયો અને સર્વ હકીકત નીવેદન કરી તે વખતે શાહે બીરબલ પ્રત્યે તે ચોરને શોધી કહાડવા વીષે સુચના કરી તેથી બીરબલે ઘઉંનો લોટ મંગાવી મુઠી ભરી ભરી દરેક સરદારોને આપી કહ્યું છે:—"આ લોટનો ફાકડો મારી પોતાના થુંક વડે ગોળો વાળી દરેક જણ બતાવો એટલે કોણ ચોર છે? તે આ ઇલમના જોરથી તુરત પકડાઇ આવશે." આ પ્રમાણે બીરબલજીનો હુકમ સાંભળી દરેક સબદાર માણસોએ તે પ્રમાણે કર્યું; પરંતુ તે સર્વ સબદારો પૈકી એક જણ સિવાય દરેક જણે તે લોટના થુંકવડે ગોળા વાળી બનાવ્યા; અર્થાત્ જે ચોરી કરવામાં બીલકુલ જાણતા ન્હોતા તેઓના મુખમાં પુષ્કળ અમી હતું. તેથી લોટનો ગોળો બની શકતો હતો પણ જે ચોર હતો તેના મોટામાંથી તો આ ઇલમની વાત સાંભળતાં વેંતજ અમી સુકાઇ ગયું હતું તો અમી (થુંક) વીના લોટ પલળેજ ક્યાંથી? અને ગોળો કેમ વાળવો કેવા પ્રકારે? જ્યારે આવો બનાવ બીરબલે જોયો કે તુરત તે ખરા ચોરને પકડી ચૌદમું રત્ન આપવું શરૂ કર્યું. મારાથી દેવ પણ હાર ખાઇ જાય છે તેથી તે બીચારો ચોર 'સાચે સાચું' બોલ્યો અને તમામ ચોરીનો માલ કબુલ કર્યો અને તે ચોરને યોગ્ય સાસન આપી વીના ભાડાની કોટડીમાં રહેવા હુકમ કર્યો.

વારતા ૭૮ મી.

તુરત તર્ક શક્તિવડે, રચે યુક્તિ અભિરામ;
તે નર ચતુર શિરોમણી, ગણાય વર ગુણ ધામ.

કૃષ્ણલાલ.

મીઠી મશ્કરી.

એક સમય અકબરશાહ યમુના નદીમાં પોતાના શાહજાદા વજીરજાદા અને બીરબલ વગેરેને જળક્રીડા કરવા લેઇ ગયા હતા એટલે એવો ઈરાદો ધારીનો ગયા હતા કે બીરબલ અપવિત્ર ચીજને અડકતો નથી તેમ તે સહુની મશ્કરી કરી સર્વને ભુંડા પાડે છે પણ આજે તેને ભુઠો પાડવો, એમ વીચાર કરી મુરગીનાં ઇંડાં કેટલાં લેઇ લીધાં અને યમુનાજીમાં તે સર્વે એક પછી એક ન્હાવા પડયા, તે વખતે શાહ યમુનાના ઘાટ ઉપર તે સર્વેની ગમ્મત જોતો હતો. તે શાહજાદાઓ અને વજીરજાદાઓ યમુનાજીમાં ડુબકી મારી એક મુરઘી (કુકડી) નું ઇંડુ હાથમાં પ્રથમથી નીચે ગોઠવી રાખેલી પેટીમાંથી લાવી શાહ હજુર મુકયા હતા એમ વારા ફરતી વારો સર્વ કોઇએ કર્યું અને જ્યારે બીરબલનો વારો આવ્યો ત્યારે વિચાર્યું કે મારે ઇંડું હાથમાં પકડવું એ તો કેવળ મર્મ વિરૂદ્ધ છે; પરંતુ કાંઇ યુક્તિ તો કરવીજ જોઇએ.' એમ વીચારી ડુબકી મારી કુકડાની ગરદનના આકારે પોતાના હાથની આકૃતી કરી કે "કુકકુક" તે જોઇ શાહે પૂછયું કે "એ શું" ત્યારે હાથ જોડી બીરબલે વીનવ્યું

કે "ગરીબ પરવર ! જ્યારે આટલી આ મુરઘીઓ ઇંડાં આપે છે પણ તે એક કુકડો હોય તો તે ઇંડાં આપી શકે છે માટે આ મુરઘીઓના ટોળામાં હું કુકડો રાજ છું માટે મુરઘો મુરઘીઓ ઇંડાં આપે છે. તે જોઇ ખુશીમાં કુકકુકુ બોલ્યો આ પ્રમાણે બીરબલનું મીઠી મશ્કરીવાળું બોલવુંસાંભળી શાહ હસવા લાગ્યો અને શાહજાદા વજીરજાદા વગે ખિન્ન મુદ્રાયુકત બન્યા; કેમકે બીજાને બનાવવાં જતાં પોતેજ બન્યા પણ મશ્કરી કરવી અને રીસ રાખવી તે કેમ બને ! માટે ગુપચુપ ન્હાઇ કપડાં પહેરી પોત પોતાના ઘેર ગયા.

વારતા ૭૯ મી.

મનુષાકૃતી સહુની છે સરખી. પણ બુદ્ધિ જુઓ નથી સહુમાં સરખી.

રેવાશંકર

લક્ષ્મીપતી તે લાખેણો.

એક સમયે અકબર શાહે સભાસદો તથા અમીર ઉમરાવો પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો કે સર્વ પુરૂષોમાં અધિક જ્ઞાનવંતાઓ વૃદ્ધ પુરૂષ કોણ છે ? તે સાંભળી સર્વજણાઓ પૈકી પોતપોતાની અક્કલ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે તપશ્ચર્યામાં જે મોટો હોય તે સર્વ પુરૂષોમાં વૃદ્ધ અને

અધિક માનવંતા છે. બીજે જણાવ્યું વનમાં વૃદ્ધ હોય તે વૃદ્ધો અ-
ધીક માનવંતો ગણાય ત્રીજે જણાવ્યું કે જે પુત્ર પૌત્રાદી પ્રઢિઢ પ-
રીવારવાળો હોય તે કુલીન વૃદ્ધ અને માનવંતો ગણાય. ચોથે જ-
ણાવ્યું કે જે વીશેષ જ્ઞાન ભણ્યો હોય તે સર્વથી વૃદ્ધ અને માનવં-
તો ગણાય. પાંચમો બોલ્યો કે રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન નર હોય તે
મોટો અને માનવંત ગણાય. આ પ્રમાણે સહુ સહુની મરજીમાં આવે
તેમ પ્રત્યુત્તર જણાવ્યા; પરંતુ શાહને બરાબર રૂચ્યા નહી. છેવટે
બીરબલ પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે અમીર ઉમરાવો
અને સભાસદોએ કહ્યું તે સત્ય છે પણ મારા સમજવા પ્રમાણે તે
મોટો છે કે જેની પાસે પુષ્કળ નાણાંનું જોર છે. પછી ચાહે તો નીચ
જાતીનો હશે; કિંવા કદરૂપો કઠોર વચન પ્રકાશ કરનારો દુર્ગુણનો
દરીઆવ અક્કલ દુશ્મન અને સકળ સદ્ગુણોનો દુશ્મન હશે; તદપી
તેના આગળ વીદ્વાન, પુત્ર પૌત્રાદી પ્રૌઢ પરીક્ષાવાળો વૃદ્ધ વયવાળો
મહાન તપશ્ચર્યા કરનારો અને રૂપ ગુણ શીળ સંપન્ન કુલીન નર હશે
તેને પૈસાનો ખપ પડશે કે અન્ય ખપ પડશે તે વખતે પૈસાદાર—ધ-
નાઢ્ય આગળ જઇ ઓશીયાળો થઇ અદબ સાચવતો છણકા છાંકોટા
સહન કરતો, આજીજી સાથે સલામ કરી મદદ માગશે; તેથી હું માનું
છું કે સર્વ કરતાં પૈસાદર પૂર નર છે. તેજ મોહટો વૃદ્ધ અને અ-
ધિક માનવંતો છે; કેમકે ગમે તેવા ચતુર વીદ્વાન કે બોહળા કુટુંબ-
વાળા કુનરી ફાંકડા હોય; પણ ગર્વ વીનાના ગાંગલા, લક્ષ્મી વીનાના

લપોડ, વસુ વીનાના પશુ, જરવીનાના ખર અને નાણાં વીનાના નાણા સરખા ગણાય છે. મનમાં તો ઘણા મનસુબા ધારે પણ પૈસા વિના નર કે વિદ્યાને ખીલવવી શાથી ? તેણુજ બ્હોળા કુટુંબનું ભરણ-પોષણ કરફીરીઆવર અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવાં શાથી ! કિયા કરે નર ફાંકડા કે ગેલીકા મ્હોં સાંકડા તેથી એરે જાને બિસ્વા-બિસ દાસ હીએ રામહે અને જેની પાસે દામરૂપી રામ છે તે તે રામના પ્રતાપથી ધારે તે કરી શકે; માટે તે સર્વેથી મોટામાં મોટો અને માનવંતામાં અધિક માનવંતો નાણાંવાળો નર છે આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત હર્ષ પામ્યો અને તેની બુદ્ધિ ચાતુર્યતાની બાહુલ્યતાની તેમજ સત્ય શોધક સમયસુચક સત્યવકતા માટેની ઘણીજ તારીફ કરી અમુલ્ય શીરપાવ બક્ષ્યો.

ભાગ છઠ્ઠો સમાપ્ત.

ભાગ સાતમો.

વારતા ૭૯ મી.

ઈનસાફને હરતાળ લગાડી રદ કરવો જોઇએ.

એક સમય એક ચોરને અકબર બાદશાહે શુળીએ ચઢાવવા હુકમ કર્યો એટલે તે શહાણો ચોર જરાપણ ન ગભરાતાં હાથ જોડી બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! આ એક વખતનો મારો ગુન્હો માફ કરો, જો હજુર આ વખતે મારા કસુર માટે માફી બક્ષશો તો, હું એક અમુલ્ય અજાયબી ભરેલો હુન્નર આપ આગળ પ્રકાશ કરીશ, તે હુન્નર આજ દિવસ સુધી મારા શિવાય હાલમાં કોઇ પણ જાતનું નથી જો મારો નાશ થશે તો તે હુન્નરનો ગણ નાશ થશે પછી જેમ નામવરની મરજી.

આ પ્રમાણે ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહે આતુરતાથી પુછયુ કે—એવો તો શો હુન્નર જાણે છે ? ચોર બોલ્યો કે—ગરીબ પરવર ! હું સાચા મોતી ઉગાડી જાણું છું ! ચોરની આ અજાયબી ભરી વાત સાંભળી શાહ આશ્ચર્ય પામ્યો કે—મોતી તે કેવે પ્રકારે ઉગતાં હશે ? તેવો કોઇ ઇલમ હશે કે તેના જોરથી તેમ થતું હશે ? હોય બહુ-રત્નાવંસુધરા જગતમાં જગતનિયંતાએ એક એકથી અધિક બુદ્ધિ-શાળી એક એકથી અધિક કળાવાન અને એક એકથી અધિકઇલમી મનુષ્યો પેંદા કરેલ છે કહ્યું છે કે—મુંડે મુંડે મતિર્ભિન્ના કુંડે કુંડે નવ પયઃ દેશે દેશે નવાચાર વાણિ વાણિ મુખે મુખે—કપાળે કપાળે જુદી જુદી મતિ હોય છે. કુવા કુવાના વિષે જુદા જુદા

સ્વાદ ગુણવાળુ પાણી હોય છે, દેશ દેશને વિષે નવીન નવીન પ્રકારના રમક ઝમકને ચમત્કૃતિ ભરેલી હોય છે માટે ચોરમાં ક્યાંથી અજા-યબીવંત ઇલ્મ હોય ! એમ માનવાનુ નથી; કેમકે ઇશ્વરે અક્કર અંધારે વહેંચેલી છે કાંઇ રૂપવંત કે કુળવંતને જોઇનેજ આપી હોય એમ નથી જેથી એને પુછી નવીન કળા જાણી જોઇએ સોનું વિષ્ટામાં પડ્યું હોય તદાપિ તેને ગ્રહણ કરી લેવા કહ્યું છે ? એમ વિચારી ચોરને કહ્યું કે તે મોતી ક્યે પ્રકારે ઉગે છે. તે તું કહી બતાવે કે જેથી માલિક તારા હકમાં ફાયદો આપશે.

શાહનો આ પ્રમાણે હુકમ સાંભળી ચોરે કહ્યું કે—ખલકના ખાવિંદ ! મને જે જે તે બાબતમાં મસાલા જોઇએ તે પૂરા પાડવા બંદોબસ્તએ થાય એટલે તરત આપને મોતી ઉગાડવાની કળા બતાવી દઉં. શાહે કહ્યું કે જે જે મસાલા જોઇએ તે તે લખી આપ કે તરત તે પ્રમાણે મંગાવી અપાવું ચોરે તરત મસાલા ઉતારી આપ્યો કે તેજ વખતે બજારમાંથી મંગાવી ચોરના આગળ મૂક્યો અને તે મસાલો લઇ ચોરે એક સ્વચ્છ ભૂમિમાં તે મસાલો વેરી દીધો મતલબમાં જમીન પોચી કરી ખાતરની જગ્યોએ તે મસાલો મેળવ્યો પછી તે ચોરે શાહ હજુર આવી અરજ કરી કે—કાબ્લે આલમ ! સર્વ તૈયાર થઈ ચુકી છે હવે માત્ર મોતી વાવી દેવાં એટલુંજ કામ રહ્યું છે; પરંતુ હું ચોર છું તેથી મારે હાથે વાવીશ તો ઉગશે નહી, કેમકે જેણે કોઈ દીવસ ચોરી ન કરી હોય તે માણસના હાથથી વાવે તોજ ઉગે, જો કે આટલા દિવસ હું ચોર નહોતો તેથી કોઇની જરૂર પડતી નહોતી; પણ હવે હું ચોરી કરવાથી ચોર થઇ ચુક્યો એટલે બીજાની જરૂર પડે છે માટે તેવો માણસ આપવા મેહેર-બાની કરો.

ચોરનું બોલવું સાંભળી પોતાના હજુરમાં ઉભેલા વજીર અમીર, ઉમરાવો અને મરજીદાને પ્રત્યે પુછ્યું કે આ ચોર કહે છે કે જેણે કોઇ પવખ કોઇ પ્રકારની ચોરી ન કરી હોય તોહ તેવો નર હોય તો મોતી ઉગે માટે તમો સર્વ પવીત્ર છો જેથી ગમે તે એક જણ એની સાથે જાઓ આવું અકબરશાહનું બોલવું સાંભળી. સર્વ જણ વીચારવા લાગ્યા કે—ન્હાનપણમાં કમ અક્કલને લીધે કદાચ સ્હેજ નહીં જેવી ચીજ માટે મન લલચાયું હોય અને તે ચીજ ઉઠાવી લીધી હોય તો તે પણ ચોર્યાં કહેવાય અગર તેને ચોરી કરી ન લેખવીએ અને જે ચોરી કરવાથી રાજ્ય દંડ સહન કરવો પડે તેને ચોરી કરી લેખવીએ તો તે આપણે કરેલી નથી; પરંતુ મોતી વાવવા ગયા અને મોતી કદાચ ન ઉગ્યાં તો તે વખતે ચોરી કરી હશે તેથી આ મોતી ન ઉગ્યાં એમ તે ચોર ચોખી રીતે કહેશે માટે **માનય સાર્વર્થ સાધન** ચૂપ રહેવું એજ સર્વ અર્થને સિધ્ધ કરનાર છે હાથે કરીને શા માટે હજારો માણસ વચમાં હોતાનું ડહાપણ ડહોળી પોતાની વીના કારણે ફજેતી કરાવવી જોઇએ એનું વિચારી સઘળા માન ધારણ કરી રહ્યા આ બનાવ જોઇ ચતુર ચોર બોલ્યો કે—નેક નામદાર ! આ તો સર્વ ચુપ થઇ રહ્યા છે તેથી કોઇ શાહુકાર હોય એમ લાગતુ નથી તો જ્યારે આટલા બધા ચોરોને આપે પોતાના પ્યારા ગણી મ્હોટી મ્હોટી જાગીરો બક્ષી છે. અને મ્હોટા મ્હોટા હોદાઓ આપેલા છે ત્યારે તું નહીં જેવી ચોરી કરનાર ચોર તે કેવા પ્રકારે શુળીએ ચઢવા લાયક છું ? કારણ કે આપ જેવા ન્યાયી શહેનશાહના અમલમાં નિસ્પક્ષપાતપણે અદલ ઇન્સાફ મળે છે તો અને અદલ ઇન્સાફ કેમ ન મળવો જોઇએ ? અને જો હું શિક્ષાને પાત્ર છું તો સઘળા ચોરોને શીક્ષા તેજ પ્રમાણે થવીજ જોઇએ,

નહી તો અદલ ઇન્સાફ મળે છે એ શબ્દ ઉપર હરતાલ લગાડી રદ કરવો ઘટે છે.

આવું ચમત્કૃતિ યુક્ત ચોરનું બોલવું સાંભળી શાહ બહુજ પ્રસન્ન થયા અને ગુન્હો માફ કરી યોગ્ય ઇનામ આપી વીદાય કર્યો.

વારતા ૮૦ મી.

નવાણું ઘડા દુધમાં એક ઘડો પાણી.

સમજુ તણા મત એક સદાય;
મૂર્ખ તણા મત જુદા જુદા થાય **સામળાભટ.**

એક સમય અકબરશાહે બિરબલે પુછયું કે—સો શાહાણાનો એક મત હોય છે એ વાત ખરી છે ! તે સાંભળી બિરબલ બોલ્યો કે, જી જહાંપનાહ ! તે વાતો વિદ્યા વિલાસી વદ્ધ ભોજરાજના વખતમાં પ્રગટ પ્રકાશમાં આવેલી છતાં આપને શંકા હોય તો હમણાં જ અજમાવી લ્યો આ પ્રમાણે બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તેજ વખતે શહેરના સારા સારા અકલમંદ ગણાતા સો પુરશોને તેડાવી હુકમ કર્યો કે ? આજ અર્ધ રાત્રીએ સર્વ જણાએ એક પછી એક હમામખાનાના હોજની અંદર એક એક ઘડો દુધ રેડી જવું ? આવો અકબરશાહનો હુકમ સાંભળી સઘળાઓએ કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ.

પછી સાહના હુકમ પ્રમાણે અર્ધ રાત્રિએ સઘળા એક પછી એક પોતાના હુકમથી નીકળી હમામખાના તરફનો રસ્તો લીધો; પરંતુ પરંતુ પહેલાના મનમાં એવું આવ્યું કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધના હોજમાં રેડાશે ત્યાં હું એક ઘડો પાણીનો જો રેડી દઇશ તો તેમાં

શું ખબર પડવાની છે / એમ વિચારી પાણીનો ભર્યો ઘડો હોજમાં ઠલવી ઘેર ગયો એવીજ રીતે બીજાના મનમાં વિચાર સુઝ્યો કે જ્યાં નવાણું ઘડા દુધ પડશે ત્યાં એક ઘડો પાણી પડશે તો તેમાં શું વરતવાનું છે ? માટે પાણીનો ઘડો રેડી રસ્તો માપુ. એમ વિચારી ત્રણે પણ તેજ પ્રમાણે કર્યું એમ એક પછી એક આવતા ગયા અને ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી કરી પાણી રેડી રસ્તો માપતા ગયા; કેમકે એક એક કોઇ ભેગુ થાય તેવો બનાવ બન્યો નહોતો તેમ મ્હોટા શહેરમાંથી કોઇ ક્યાંથી અને કોઈ ક્યાંથી આવે તેથી મેલાપ ભાગ્યેજ થઇ શકે.

જ્યારે સવારે બાદશાહે જઇ હોજમાં જોયું તો તેમાં પાણી ભરેલું દીઠું તે જોઇને આશ્ચર્ય પામી એકદમ તે સઘળા પુરૂષોને તેડાવી કહ્યું કે તમે મારા હુકમને અમલમાં ન લેતાં પાણીના ઘડા કેમ રેડી ગયા ? સાચેસાચુ કહો નહીતો સખ્ત શિક્ષાને પાત્ર થશો, કઠોર હુકમ સાંભળી તેઓમાં એક જણ બોલ્યો કે—ગરીબ પરવર ! હું પ્રથમ આવ્યો ત્યારે હોજ ખાલી દીઠો મેં વિચાર્યું કે મારા પછી તો નવાણુ ઘડા દુધના રેડાશે તો હું એક પાણીનો રેડી જાઉં તો શું વરતવાનું છે એમ વિચારી પાણી રેડી ચાલતો થયો એવીજ રીતે એક પછી એકને બોલાવી પુછ્યું તો સરવનુ ઉપર પ્રમાણેજ બોલવું થયું તે જોઇ શાહે કબુલ કર્યું કે—સોશહાણાનો એકજ મત હોય એવી કહેલી વાર્તા માત્ર સાંભળી હતી પણ હાલ મારી નજરેથી સિધ્ધ થયેલ જાઉં છું તેથી પ્રતીતી થાય છે કે શો શહાણાનો એક મત હોય એમ બીરાબલનું કહેવું છે તે યથાર્થ છે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી.

વારતા ૮૧ મી.

બીનઅકલી હજામ.

સમજુ સમજે સહેલમાં, વાક્ય વિષેના ભાવ;
પણ શું સમજે અબુઝ નર, યુક્તિ ભક્તિના દાવ.

પ્રાણજીવન.

એક વખત એક હજામને બીરબલે કહ્યું કે—તમે સારા કારીગર છો એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે માટે જો મારી હજામત સારી બનાવશો તો હું કાંઇક તમને આપીશ. બીરબલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી હજામ તો બહુજ ખુશી થઇ ગયો કે કાંઇક તે અજબ ચીજ હશે. તે પ્રભુ જાણે? જોઉં તો ખરો કે તે શું ચીજ છે? એમ વિચારી ખુશી થતો હજામત કરવા બેઠો અને જેટલી પોતામાં કારીગરી હતી તેટલીજ અજમાવી તેથી બીરબલે પણ ખુશી થઇ એક રૂપીઓ તેને આપવા માંડ્યો એટલે હજામ બોલ્યો કે આપનો કરાર શું હતો? હું કાંઇક આપીશ માટે મને એ રૂપીઓ જોઇતો નથી. આ ઉપરથી બીરબલે તેને બે રૂપીઆ આપ્યા પરંતુ હજામ ભાઇ તો અકલબુટ્ટા, અધપાંશળીઆ કહેવાય :તેથી તે રૂપીઆ પાછા ફેંકયા અને કહેવા લાગ્યા કે, મારે રૂપીઆની સરત નહોતી ફક્ત કાંઇકની જરૂર છે માટે તેજ આપો? આવું હજામનું જીદ્દીપણું જોઇ "શઠં સાઠ્યં સમાચરેત" એ પ્રમાણને ધ્યાનમાં લઇ હજામ ન જાણી શકે તેવી રીતે એક પાણીના ભરેલા ઘડામાં તે બે રૂપીઆ નાંખી દીધા, અને થોડીવાર પછી તે હજામને કહ્યું કે, પેલા ઘડામાંથી પાણીનો ગ્લાસ ભરી લાવ હજામ તે ઘડામાંથી જેવો ગ્લાસ ભરવા જાય છે તેવો તેમાં અવાજ થયો

એટલે ઘડામાં નજર કરી જોતાં બોલ્યો કે હજુર આમાં તો કાંઇક પડેલું છે. સાંભળી બીરબલે પુછ્યું કે એક કાંઇક છે કે બે ત્યારે હજામે કહ્યું કે, જી સાહેબ, બે છે. બીરબલે કહ્યું કે, ત્યારે લેઇ લ્યો. આવો હુકમ થતાંજ હજામે તેમાં હાથ નાંખી બહાર કાઢી જોયું તો બે રૂપીઆ જણાયા. બાદ બીરબલ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે, કેમરે બેવકુફ મેં એક કંઇક આપવાની સરત કરી હતી કે બેની? છતાં તે બે કાંઇક ઘડામાંથી કેમ કાઢી લીધા? આવો પ્રશ્ન સાંભળતાં હજામ ગભરાયો અને પોતાનીજ જબાનથી પોતે બંધાઇ ગયો જેથી મુંગે મોંઢે રસ્તો માપ્યો.

વારતા ૮૨ મી.

પાડયો પણ તે બસ્થીમાં કાયમ રહ્યો.

યોગ્ય યોગ્ય વિચારણા, જ્યાં લગી રહી ઉરમાંજ;
ત્યાંલગી સત્યને સ્નેહને, પ્રકટ પટાંતર ત્યાંજ.

પ્રત્યક્ષ જણાઇ આવે છે કે અકબર અને બીરબલને પુર્ણ મિત્રાઇનો નાતો હતો એટલુંજ નહિ પણ મિત્રધર્મના જે જે કાયદા છે તે તે સર્વ અન્યોઅન્ય પાળતા હતા જેથી એક એકના બોલવાથી કોઇને માઠું લાગે તેવું રહ્યુંજ નહોતું કેમકે—જાતપાત કુલરે જડે, રહેણુ ન પાવે નેમ; રહે નિરંતર એકરસ્તે, પરીક્વ સોહી પ્રેમ. જેવા મિત્રધર્મને પુરેપુરી રીતે જાણુતા નથી. તેઓ ઘડીકમાં વધારે રંગ અને ઘડીકમાં કમતી રંગ દેખાડે છે પરંતુ ખરા સ્નેહીનો થવાથી તેઓ કિંચિત્માત્ર પણ છલકાતા નથી. જેમ દાડમની કળીઓમાં બહુ રસ ભરાય છે તેવારે દાડમ ફાટી જાય છે,

પરંતુ તેમાંનો રસ ઢળવા પામતો નથી પણ તેમનો તેમ કાયમ રહે છે. કેમકે સજ્જન નવના આંક સમાન છે અને દુરજન આઠના આંક સમાન છે અને આઠના આંકને બમણો ત્રમણો કે ચારગણો કે ચારગણો પદે ચઢાવીશું તો તે જેમ ઉચ્ચપદે ચઢતો જશે તેમ તેમ પોતાની હલકાઇ ઓછાપણું બતાવતો જશે અને નવના આંકને બમણા ત્રમણા કે ચોગણા; ઉચ્ચપદે ચઢાવશો છતાં, ન ઘટવું કે ન વધવું ? માત્ર સમાનજ રહેશે. તેનો ખુલાસો એ પ્રમાણે છે કે, આઠ એકુ આઠ, આઠ દુ સોળ એટલે શાસ્ત્રમાં આંકની આજ્ઞા ઉલટી રીતે ગણવાની પદ્ધતિ છે જેથી ૧૬ ને ઉલટી રીતે ગણવાથી ૭ ને એક સાત અર્થાત આઠના આંકને ડબલ દરજ્જે ચઢાવ્યો એટલે આઠ તરી ચોવીસ તેને ઉલટી રીતે ગણતાં ચાર ને બે ૭ મતલબમાં કે એક પંક્તિ નીચો ઉતર્યો અને ચારગણે દરજ્જે મચઢાવ્યો એટલે આઠ ચોકુ બત્રીસ ૩૨ ઉલટી રીતે ગણતાં બે ને ત્રણ પાંચ ફરી એક પંક્તિ નીચો ઉતર્યો, પરંતુ એક રૂપમાં રહ્યો નહિ તેવીજ રીતે દુરજનની પ્રીતિની રીત છે, જેમ જેમ આપણે તેની ચડતી ચાહીએ તેમ તેમ તે પોતે નીચે પાટલે બેસતો જાય અને નવનો આંક જોશો તો નવ એકુ નવ, નવ દુ ૧૮ ઉલટી રીતે ગણતાં આઠ ને એક નવ નવ દુ અઢાર, નવ તરી સતાવીશ સાત ને બે નવ ચોક છત્રી ૩૬ ૭ ને ત્રણ નવ નવે પાંચે પીસ્તાળીશ પાંચ ને ૪ નવ, નવ છક ચોપન ૫૪ ચાર " પાંચ નવ. નવ સતાં ત્રેસઠ ૬૩, ત્રણ ને ૭ નવ, નવ અઠાં બહોતેર ૭૨ બે ને સાત નવ, નવું નવું એકાશી ૮૧, એક ને આઠ નવના નવ વાહ, એકથી એકથી નવગણા દરજ્જે ચઢાવ્યો તોપણ પોતાની તેજ સ્થીતિ કાયમ રાખી માટે સાચા સજ્જનોનાં નવના આંક સમાન સ્વ-

ભાવ હોય છે અધિક અધિકાર પામ્યા છતાં પણ એજ રંગે રહે એવા સ્નેહીને શતકોટી ધન્યવાદ છે.

ઉક્ત પ્રકારે બાદશાહ અને બીરબલને પ્રીતિનો રંગ જામેલો હતો. એક દીવસ બીરબલ શાહ હજુર ઉભો હતો તે વખતે "નીચું" જોઇ રહ્યો હતો તેથી શાહે મશ્કરીમાં પુછ્યું કે શું ખોળો છો? કાંઇ ખોવાયું કે શું? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે, જીઆલમ પનાહ હું એ ખોળું છું કે મારો પિતા શેજરી ગયો તે કયાં ગયો, આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે, તારા ખોવાઇ ગએલા બાપને હું બતાવી દઉં તો તું શું આપીશ. આ પ્રમાણે રીતિની રીતને ન છાજે તેવો બોલ સાંભળી તેને ટકોર આપવા સરખો બીરબલે બોલનો માર માર્યો કે, હજુર જો મારા ખોવાઇ ગએલા બાપને આપ મેળવી આપો તો અડધો આપનો.

આવું માર્મિક વાકય સાંભળી શાહ લજ્જીત થયા અને પ્રીતિની રીતને સમજી બીરબલને શાબાશી આપી.

વાર્તા ૮૩ મી.

કોકને બનાવા જતાં હું પોતે બન્યો.

મણ બેમણ કે પાંચમણ, નથી બુદ્ધિનું તોલ;
સહુ ચાહે જગમાં સદા, બોલે અમલ અતોલ.

પુર્ણચંદ્ર.

એક સમય અકબર બાદશાહ કચેરી ભરી બેઠો હતો, તે વખત વિદ્વાન મંડળ સમીપ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો કે હે પંડિત કે કવિજનો, હું એમ સમજું છું કે, જેના અંતામ બાન શબ્દ આવે,

તે ઘણોજ ખરાબ માણસ હોય છે હું તેના ઉપર તિરસ્કાર નજરે-થી નિહાળું છું. જુઓ કે સારંખાન, માટીખાન, ફુલાયખાન, વગેરે વગેરે નામોના અંતે ખાન શબ્દ લાગેલ છે અને એ .વિશેષણવાળા માણસો વધુ વિચાર કરીશું તો એકંદર બહુજ પાજી હોય છે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી મુલ્લાં દોપ્યાજે બોલ્યો કે, સત્ય .છે. એમાં જરા પણ ફેર નથી. આ શબ્દ સાંભળી શાહે જાણ્યું કે મને ખાન વિશેષણવાળા તાંતણા આને તો કાયમ કરી દીધો. મારૂંજ બોલ્યું મારા મોંમાં પેસારવા જેવો પુરેપુરો દાખલો આપ્યો. કોકને બનાવા જતાં હું પોતે પોતાના વચનનીજ ખાસો ઘુવરા જેવો બન્યો હશે જે થયું તે થયું, હવે એ વાતની વધારે ચોખવટ કરવીજ નહિ, એમ વિચારી મનમાં સમજી અન્ય કાર્યમાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૮૪ મી.

સમજુની બલીહારી છે!

કુપથી નિવરી સુપંથ ચલાવા, ગુન પ્રગટે અવગુનહિ દુરવા.

માહાત્મા તુળસીદાસજી.

એક સમય અકબરશાહ કચેરીમાં બિરાજ્યા હતાં તે વખતે અબુલ ફજુલ ઘોડો દોડાવતો આતુરતા વડે એક કાગળ શાહના હાથમાં આપ્યો અને બદશાહે તરત વાંચ્યો, ક્ષણેકવાર વિચાર કરી પછી વારતા પ્રકાશ કરી કે કાંઇ ચિંતા નથી કાલે હું પંડે બે હજાર સ્વાર લેઇ ચંદ રાજા ઉપર ચઢાઇ કરીશ; પણ મને અધિક આશ્ચર્ય એ થાય છે કે—ચંદ રાજાની ઉપર હું બહુજ પ્રીતી રાખતો હતો; છતાં એણે બહુશું કારણથી ઉઠાવ્યું તે સમજાતું નથી !

આ પ્રમાણે એ શાહનું પ્રષ્ણ ચાંભળી સર્વ કચેરી મંડળ નિચુ જોઇ રહ્યું કેમકે બંડ ઉઠાવવાનું મુળ કારણ તે સઘળાઓના જાણવામાં હતું કે તમામ ક્ષત્રિયો કેટલાક સમયથી ધુંધવાઈ રહેલા છે; કારણ કે અકબરશાહ જનાનખાનામાં દર શુક્રવારે મોટા મોટા રાજ્યની ક્ષત્રિયાનીઓને બોલાવી બજાર ભરતો હતો અને તે વખત શાહ પંડે તે બજાર જોઇ જતો હતો, જો કે ત્યાં કોઇ જાતના બગાડની વાત ન્હોતી તદપિ એ આચરણથી ક્ષત્રી વીરો બહુજ નારાજ થતા હતા; કેમકે પડદેનશીન રજપુતાણિઓને ખુલ્લે મ્હોડે ફરતી શાહ જુવે તથા સ્હેજ મશ્કરી ટોળી પણ થાય તે રજપુતોને બિલકુલ પસંદ નહોતું પરંતુ આ વાત શાહને મ્હોડે કોણ કરી શકે રાજા ટોડરમલે બીરબલ પ્રત્યે ઇસારો કર્યો કે—સમય આવ્યો છે માટે હસતાં હસતાં કટાક્ષ વચન કાને પહોંચાડી દે બીરબલે ઇસારાથી ક કેહ્યું ઠીક.

બાદશાહ અબુફઝુલને આવતા દિવસ માટેની આપી રહ્યા કે જાણે કશા નવીન સોચનીય સમાચાર નથી તેવો હસતો ચ્હેરો કરી બીરબલને કહ્યું કે હે કવિરાય, આજે સમયને અનુસરતો વર્ષા ઋતુનો કવીતા વીનોદ કેમ ચલાવતા નથી, આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કેઃ—

> રંગ બેરંગી મનોહરી. પતરી પયોધરી વૃંદ,
> મિત્ર ઠરા ધીર રકત હો, બાપ અઠાકા ચંદ.

આ મારમીક દુહો સાંભળતાં વેતજ સકલ સભા અધોમુખ થઇ ગઇ અને સઘળા વીચારમાં પડયા કે હવે બાદશાહ શું કરશે. પણ શાહ મોટા મનનો શહાણો હોવાથી સમજી ગયો, અને પરોક્ષ રીતે બોધ કરવા માટેજ આ બીરબલનાં કટાક્ષ ભર્યાં વચનો છે તેથી

તે એટલુંજ બોલ્યો કે બીરબલ મેં તને વર્ષા ઋતુની કવિતા કરવા કહ્યું હતું તેને ઠેકાણે આ શું કહ્યું, બીરબલ અતી નમ્રતાથી માથું નમાવી બોલ્યો કે—શીરતાજ. એ વર્ષા ઋતુના સાયંકાળનું વર્ણન છે. એમાં એમ કહ્યું છે કે—રંગ રંગની મનને હરવવાળી પાતળી વાદળીઓના ટોળામાં મીત્ર કહેતા સૂર્ય રાતો ચોળ થઇને સ્થિળ ઉભો છે મેઘ ધનુષ્ય ચઢયું છે અને ચંદ્રમા સ્હામો આથે છે.

આ પ્રમાણે બીરબલને ઉક્ત દુહાનો અર્થ કરી શંભળાવ્યો. પણ બાદશાહે જણાવ્યું કે એ અર્થ બરોબર સંગતી ધરાવનારો નથી. કેમકે સૂર્ય સ્થિર ઉભો રહેતોજ નથી, બીરબલે જવાબ આપ્યો કે હજુર સૂર્ય સ્થિર રહેતોજ નથી, પણ સંધ્યા વખતે સૂર્ય અસ્ત થતી વખતે નિહાળીને જોઇએ છીએ તો તે ઉભો રહેતો હોય તેવોજ દેખાવ આપે છે ' જગન્નાથ પંડીત વગેરે એ વારતાને પુષ્ટિ આપી કે સાયંકાળે તેજ પ્રમાણે સૂર્ય દેખાય છે એ ખરૂં છે. તેથી એ વાત સાબીત થઇ ત્યારે ફરી શાહે શંકા કરી કે વાદળીઓને પાતળીનું વિ- કુશણ આપવાનું પ્રયોજન શું.

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેવા પ્રકારે દેવો એવો બીરબલ વિચાર ચલાવે છે, એટલામાં અકબરની સભાનાં અમુલ્ય નર રત્નો પૈકી એક જોષીરાજ ત્યાં હાજર હતો તેમ બીરબલનો મિત્ર હતો તેથી બોલી ઉઠયો કે નામદાર. આ આખા દુહામાં પજેરીએજ વીશેષણ જ્યોતીશ પ્રત્યે ખરેખરો અભીપ્રાય છે કેમકે વાદળીઓ ઘડ—દહે જાટી હોય તો તે ઘનઘાર દેખાય અને ભ્રષ્ટ થાય પણ જ્યારે વાદળીઓ પાતળી હોય છે ત્યારેજ તેને ભેદીન સૂર્ય કિરણો આપણી તરફ આવી શકે અને આકાશમાં રંગબેરંગી લીલા જામી રહે છે.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી તદપી બાદશાહે ગુસ્સાનો ડહોળ બતાવી બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું ?—એ દુહો ફેરથી કહે અને એની અંદર બીજો શો ભાવ રહેલ છે તે જલ્દીની બતાવ.

આવો શાહનો કઠોર હુકમ થયો કે પ્રથમનો દુહો કહી સંભળાવ્યો અને તેનો અર્થ કરતી વખતે જરા આંચકો ખાવા લાગ્યો, તે જોઇ શાહે કહ્યું કે—બીરબલ નહી અહીંયા તો સઘળુ ખાસ મંડળજ છે માટે સ્પષ્ટ રીતે તેમાં રહેલા ભાવ કહી બતાવ આવું શાહનું બોલવું થતાંજ બીરબલને હીંમત આવી અને બોલ્યો કે—ભાત ભાતના રંગવાળી મનને હરણ કરનારી પાતળી સ્ત્રીઓના સમુહમાં મારો મિત્ર અશકત થઇને સ્થિર ઉભો છે. અને તેના સ્હામો ચંદ્રરાજા ધનુષ્ય ચઢાલી ફરી આવ્યો છે. આ પ્રમાણે આ દુહાની અંદર ભાવ ભરેલા છે. એમ કહીને અતી નમ્રતા પૂર્વક મસ્તક નમાવી કહ્યું કીબ્લે આલમમાં એ અદબી માફ માગું છું, કેમકે આ ખાસ મંડળ આપને આ બાબતમાં લાંબા વખતની કાંઇ કહેવા ઇચ્છતુ હતું તેથી મ્હેં આપનું બહું ચાહી મારૂ માથુ આપની તરવારની ધાર ઉપર મુક્યું છે, ચાહે તો કાપી નાખો કે, શિરપેચ બંધાવી સુશોભીત કરો,

આ પ્રમાણે બીરબલનું આજીજી સાથેનુંબોલવું સાંભળી તેમજ અન્ય માનવંતા સભાસદોએ પણ ઉકત વાતનો ટેકો આપવા સરખાજ યોગ્ય શબ્દો બોલ્યો કે—આલમપનાહ ! રાજરહીતને માટે આવી ચેતવણી નામદારને અમારે આપવી એ અમારી ખાસ ફરજ છે અને તેથીજ આપના વિચારને લગતો હાજી હા ન કહેતાં અમારો ધર્મ બજાવ્યો કહ્યું છે કે:—

સચીવ વઘ શેરૂ તીનજો, પ્રીય બાલહી ભય આસ;
રાજ ધરમ તનુ તીનીકર, હોહી બેગડી નાશ.

કારભારી–પ્રધાન, વૈદ્ય અને પોતાનો ધર્મગુરૂ એ ત્રણ જણા જો રાજા રોગી અને સેવકોએઓને ખોટું લાગશે, ગુસ્સે થશે, એવા વિચારણાને લીધે ભય કિંવા આશાને અવલંબી મીઠુ બોલે તો રાજ્ય ધર્મ અને શરીરનો નિશ્ચે માશ થાયઃ અર્થાત દિવાન રાજાના ભયથી વા વિશેષ પગાર થવાની આશાને લીધે; વૈદ રોગી તરફથી પૈસા લેવાવી આશાને ખાવા પીવાને છુટ આપે અને ગુરૂ સેવકો પાસેથી પૈસા કે ધર્મના કાર્યો માટે સાધન મેસવવાની આશાએ જો સત્ય મારગ ન બતાવે અને હાજી હા કહે તો જાણવું કે, વ રાજાપે રાજ્ય રોગગ્રસ્ત રોગી અને ધર્મ એ ત્રણેનો જલદીથી નાશ થશે ' માટે યોગ વિત વચનો કહેવા માટે ભય આશ ન રાખતાં એજ કારણને લીધે આમ કહેવાની આવશ્યતા સમજી આ વર્ણક ચલાવી છે તે માટે માફી બક્ષસો.

અકબરશાહ તો પ્રથમથીજ આ વાત સમજી ગયો હતો, તેથી તે ક્ષત્રીઓનાં દલ દુભાવાં સરખો પ્રકાર હવેથી બંધ પાડવો એમ ખાસ સંકલ્પ કર્યો હતો; પરંતુ આટલું વિવેચન કરવાની મતલબ ફકત બીરબલની હીમત, ચાતુરી અને હિતચિંતકપણું જોવા માટેજ હતી. શાહ બીરબલ અને સભાસદો ઉપર બહુજ પ્રસન્ન થયો અને તેમનાં પોતાના મુખેજ બહુ વખાણ કરી આભાર માન્યો અને કહયું કે મારાં અહોભાગ્ય છે કે મને તમારા જેવા હિતચિંતક મંત્રીઓ મળ્યા છે ખરેખર પરવર દિગારની કૃપાનીજ નિશાની છે ? આવું હિતચિંતકપણું રાજ્યને સલામત રાખવા જાળવશો જેથી ખુદા નેકીનો બદલો બે સુમાર આપશેજ ! !

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી સર્વે જણા સલામ કરી વિનવવા લાગ્યા કે જહાપનાહ ! એ આપની લીયકી છે કે આપ અમારામાં હજારો અવગુણ છે છતાં ગુણ છે છતાં ગુણ માનો છો એ અમારાં પણ અહોભાગ્ય છે અને કદાચ અમારામાં કિંચિત માત્ર કોઇ પણ ગુણ છે; તોપણ તેના કદર કરનાર આપના જેવા આ જગતમાં માલિક કોણ મળનાર છે ? ખુદા મૌલા અપને જુગોજુગ પ્રતાપસિંહ અમર રખે ! ! !

તદનતર શાહે કચેરી બરખાસ્ત કરી ચંદરાજનો પરાજય કરવા તત્પર થયો.

વારતા ૮૫ મી.

ગ્રાહક એકું બોલેલું અન્નનો અંગીકાર કરતા નથી,

ગુણ ગ્રહક ગુણિને સદા. પરખી લે પળ માંહી;
તેમ ગુણી નિજ ગ્રાહક પ્રત્યે, શોધે ધરી ઉછાંહ. મુકુંદ.

એક સમય અકબરશાહ ગુણિજનોની ખાસ મંડળી ભરી કાવ્યવિનોદ ચલાવતો હતો, એટલામાં મુલ્લા ફેઝાનું આવવું થયું અને મુગલાઈ નિયમ પ્રમાણે સાત સલામ કરી બોલ્યો કે—

ચલત ચમક સમસેર શત, જલજા જડ હો જાત;
એસી જીસકી સેન દઇ, કહા બનકી બાત.

આ દુહો સાંભળી સભાના આગેવાનો પૈકી ચાર પાંચ જણાએ બોલી ઉઠ્યા કે, વાહ ! ખુબ કહી સચ્ચ બાત હે ! ! આ વખતે બીરબલ પણ હાજર હતો તે સમય વિચારી બોલ્યો કે ' અક્રિન્ન

ખુશ મજેની વાત કહી ? જેના માત્ર એક નજરથી હજારો તરવારો ચમકીને ચાલવા લાગે છે અને જો કૃપાની હોય તો લક્ષ્મી ત્યાંજ સ્થિર થઇને વાસો વસે છે, તે પાદશાહના મ્હોમાંથી એક બોલ નિકળે અને તે પ્રમાણે તેના દરબારીઓ અમલ કરે એમાં આશ્ચર્ય ?

ફૈઝીની કીરતી સાંભળી જગન્નાથને ગુસ્સો ચઢતો હતો તેથી આ પ્રસંગે પણ બોલી ઉઠયો કે આ કવિતામાં રસ કયે સ્થાનકપણે આ પ્રમાણે જગન્નાથનું બોલવું સાભળી બાદશાહે ફૈઝીને કહયું કે—તે રસ જે સ્થાનકે રહ્યો હોય તે બતાવો; આવું શાકનું બોલવું સાંભળ્યું જો કે ફૈઝી ઉતમ પ્રકારનો કવિ અને પડિત હતો ખરો, પણ કાયમનો નિયમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરતાને સમજાવી શકવાની તેનામાં શકિત નહોતી કેમકે સંસ્કૃત ભાષા શિવાય અન્ય ભાષાઓ પુર્ણ નથી તેમ સાહિત્યો વિગેરેની પણ અન્ય ભાષાઓમાં ઘણીબી કચાશ છે. ફૈઝી સંસ્કૃત ભણુયો હતો, પણ જગન્નાથ પંડિત આગળ તે ટકી શકે તેટલું તેનમાં સામર્થ્ય નહોતું; તદપિ ઉત્તર દેવા વિચારણા કરતો હતો, એટલામાં બીરબલ ફૈઝીના મનનો ભાવ સમજી શાહના માનીતા માણસનો પક્ષ કરવાથી પરિણામે અતિ લાભ થાય છે તથા પોતાના ઉત્તમ જ્ઞાનની પણ ચમત્કૃતી ઝળકતી રહે તેટલા માટે બોલ્યો કે, હજુરનો હુકમ હોય તો તે દુહામાં રસ કહાં રહ્યો છે તે જરી કહી બતાવું ? આવું બીરબલનું વિનયયુક્ત વચન સાંભળી શાહે કહ્યું કે, ખુશીથી કહી બતાવવી. પછી બીરબલે કહ્યું કે, ઉક્ત દુહામાં એ ચમત્કાર છે કે, આપના હુકમ પ્રતાપથી લોઢા જેવા જડ અને કઠીણ પદાર્થો પણ ચલનશક્તિ પામે છે અને લક્ષ્મી જે ચંચળ વસ્તુ તે સ્થિર થઇ જાય છે એમ કહ્યું છે. એ ઉપરથી આપનો હુકમ સર્વ માન્ય છે, એમ આ વાક્ય સિદ્ધ કરી આપે છે.

અને તેની સાથે આપનાં પ્રતાપ તથા ઉદારતાનું વર્ણન પણ થયું. આ વ્યંગ્યાર્થ ' ચલન ' અને ' જડ ' એ બે શબ્દ ઉપરથી સમજાય છે કે, એમાં વિશેષ રસ રહેલો છે એમ કહેવામાં જરા ખોટું ગણાય તેમ નથી અને તે શિવાય એમાંના પદેપદ સાંભિપ્રાય રસમય છે.

બાદશાહની સભામાં એક સૈયદ જનુનુદીન હતો અને તેનામાં જનુનીપણું પણ અત્યંત હતું તથા સંસ્કૃત ભાષાનો કટો દુશ્મન હતો, ફક્ત તેને ફારસી અને અરબ્બી ભાષાજ પ્રિય હતી અકબર શાહે દરબારી ભાષા ઉર્દુ કરી હતી તેને માટે તે બહુજ નારાજ હતો તેમ અકબરશાહને કટુ વચનો સંભળાવનારો પણ એ એકલો જ હતો; પરંતુ સારો વિદ્વાન હતો તેથી તેના દુર્ગુણો તરફ લક્ષ ન આપતાં શાહ તેનું માન જાળવતો હતો તે ઉપરના દુહાના ભાવાર્થ વિચારી ઘણો ચીડવઇ ગયો અને બોલ્યો કે, ફૈઝી જેવો અરબ્બી ભાષાનો કાબેલ મોલવી કાફરોની જુબાનમાં લાહેરી કરે છે. એ જોવુંજ કેટલું ગુન્હા ભરેલું કામ છે? તેમાં વળી સેતાની સંસ્કૃત ભાષાનો ' જલજા ' એ શબ્દ લખવાની શી જરૂર હતી? આ શબ્દમાંજ ફૈઇજીની શાહેરી ઉપર બાદુવા ખુદાએ મુકી છે. આ મીજલસમાં પણ કેટલા જણ એ બોલને સમજ્યા છે. તે તો તપાસી જુવો, આવું સૈયદ સાહેબનું બોલવું સાંભળી કેટલાક મિજલસીઓ પોતાની નજર ફેરવી બેઠા; કેમકે રખેને એ બાબતમાં આપણને જ પુછે, પરંતુ બીરબલ તો નિઃસંકપણે બોલ્યો કે લક્ષ્મી ચપળ છે. એ વાત જલજા એટલે પાણીથી ઉત્પન્ન થએલી એમ કહેવાથીજ બરાબર સમજાય છે; કેમકે સૈયદ સાહેબને આ વાત તો યાદ રહેશે કે સોબતે અસર અને તુખમે તાસીર, આવ્યા વિના રહેજ નહીં, એથી પાણી અચળ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી લક્ષ્મી

ચપળ હોયજ; આ કહેવત સાંભળી સર્વ સભા મંડળ ખડખડ હસી પડયું; કેમકે બીરબલે સૈયદ સાહેબની સૈયદીનું જળમુખ શોધી વાકબાણ માર્યું, એટલે સૈયદ લાહોરના એક ખાટકીનો છોકરો હતો, પણ વિદ્યાભ્યાસથી મુલ્લાંમાંથી પરાણે પાપોમાંથી ધીરમહમદ થાય તેમ સૈયદ થઇ પડયો હતો, તે વાત ઉપરથી કહેવત સૈયદનું કાળજું કોરનાર થઈ પડી આ હાસ્યાસ્પદ પ્રકારથી શાહ ખુબ પ્રસન્ન થયો, પણ વિવેકથી હસવું થંભાવ્યું અને ચોપદાર તરફ ઇશારો થતાં તેણે ગરજના કરી ' અદબ, '

શાતા તરંગ રંગથી સર્વ સભામંડળનાં મુખ પ્રફુલીત થયાં પણ જગન્નાથ પંડીત તો ધુંધવાયલા અગ્નીની પેઠે રૂપ ધારણ કરી બેસી રહ્યો હતો, તે જોઇ બાદશાહે પુછયું કે પંડીતરાજ ! ફૈઝીની શાહેરી કવિતાથી સૈયદ સાહેબ તો નાખુશ થયા, પણ તમો પ્રસન્ન થયા કે નહી ! આવું શાહનું બોલવું સાંભળી જગન્નાથ પંડીતને કહ્યું કે, અમે બ્રાહ્મણલોક એઠું બોટેલું અન અંગીકાર કરતાજ નથી, આ વાકય સાંભળી સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું કે મુલ્લાં ફૈઝીએ જે શીઘ્રપણે પ્રસંગોપાત કવીતા બનાવી તે ઉચ્ચીષ્ટ શી રીતે થઇ, પછી મુગારી પંડીત જગન્નાથ સ્વામીના હાસ્યની સાથે બોલ્યો કે સરકાર, આ દુહો મુલ્લાં ફૈઝીએ કોઇ વખતે પોતાની બીબીને સારૂ બનાવેલો જણાય છે અને તેનું એઠું આજે આપણુને ભેટ કરે છે. સર્વ સભામંડળે જાણ્યું કે પંડીતરાજે ચતુરાઇથી ઉકત દુહાનો અલૌકીક પ્રકારનોજ અર્થ લગાવ્યો હશે, એ ઉમંગથી પ્રસન્ન વદને સર્વ સાંભળી ઉત્કંઠા ધરાવતા જોઇ પંડીતને કહ્યું કે—એ દુહાનો મુળ અર્થ આ પ્રમાણે છે. કહે છે કે આ બીબીની કટાક્ષ એવી છે કે, તેમાંથી હજારો ચમકતી તલવારો નીકળે છે અને તે ચાલી જાય છે, એટલે ચારે તરફ ઉભે-

આ સઘળાઓની કતલ કરી નાખે છે, એ કટાક્ષનું મનોહરપણું જો-
તાંજ લક્ષ્મી જે રૂપનો ભંડાર છે, તે પોતાને કદરૂપી સમજી જડ
થઈનેજ ઉભી રહે છે. એવી જેની એક કટાક્ષ છે તે જો તે બોલે
તો પછી તેની ખુબીજ શી, આ પ્રમાણે ફૈઝીમીયાંની સુંગાર વૃત્તિ
ઉત્તરોત્તર ઉછળતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પંડીત રાજનો કરેલો અર્થ સાંભળી સર્વ સભા
છક થઇ ગઇ અને જગન્નાથ અર્પુવ બુદ્ધિનાં વખાણ કરવા લાગી
પણ રસના વિષયમાં ફૈજી પંડિતરાજથી ઉતરે તેવો નહોતો તેથી ફૈ-
ઝીએ જણાવ્યું કે પંડિતરાજ, તમો મારી કવિતાનો ગુઢ સંગારનો
આશય પ્રગટ કર્યો તે માટે હું આપનો આભારી છું, પરંતુ આપને
માલમ નહી હશે કે, અમે મુસલમાનકો ખુદાને માશુક સ્ત્રી રૂપેજ
ભજીએ છીએ; અરથાત એ કવિતા સ્ત્રીની નથી પણ ખુદાનીછે. આ
જવાબથી શાહ ઘણો પ્રસન્ન થયો કેમકે જગન્નાથ પુર્વપક્ષનું ખંડન
થયું અને તે સાથે પોતાને ખુદાની ઉપમા મળી; તોપણ વિવેકને
સારૂ જગન્નાથની શીઘ્ર કલ્પના બહુ વખાણી બીરબલ બોલ્યો કે
પૃથ્વીનાથ આપે જગન્નાથ કવીની પ્રશંસા કરી તે યથાર્થ છે. પણ આ
દુહામાં તેમની બુદ્ધિનુંજ રૂપ વર્ણવ્યું છે જગન્નાથ પંડિતની બુદ્ધિ
કેવી છે કે ચલત ચમક સમશેર સત, સંત એટલે સાચું અને
સાચું એટલે શાસ્ત્ર તેમાં કઠિન વિષયોમાં તરવારની પેઠે ચળકતી ચાલે
છે; અરથાત કોઇપણ વિષય જેને કઠીન અગમ્ય નથી પણ શું માત્ર
કઠિણજ છે? કોમળતા કે રસિકતા તેમાં નથી જલ જાજરૂ હોજાત,
એટલે સંધી તોડતા જળજ કહેતાં કમળ અજર થઇ જાય છે; અ-
ર્થાત તેની કોમળતા કદી પણ જતી નથી, ઐસી જીસ્કી સન ઇક
એવી જે બુદ્ધિ રૂપી સરસ્વતીની એક નજરમ છે તે સરસ્વતી હુકા

બેનકી બાત, બેન એટલે વીણા લઈને જ્યારે સંગીત કરવા બે ત્યારે તો તેની કોમળતા કેટલી જાણવી.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ચારે તરફથી શાબાશ, શાબાશ, એજ અવાજ સભા મંડળમાં છવાઈ રહ્યો શાહ પણ બહુજ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને બીરબલના બુદ્ધિબળની અત્યંત તારીફ કરવા લાગ્યો, તેમ જગન્નાથ પંડીતે પણ કબુલ કર્યું કે, મારા કરતાં પણ બીરબલની કલ્પના વિશેષ સુંદર છે. તદનંતર અમુલ્ય શિરપાવ તેને ઈનાય કર્યો.

વારતા ૮૬ મી.

બીરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો

વસંતતીલકા છંદ.

જેને અનિતી પ્રિય હોય સદાજ ઝાઝી, તેને સુનીતી પંથ ગામી જણાય પાજી,
પાપી પ્રપંચ કરી પુષ્કળ દ્વેષ ધારે ન અરથ તદાપ ન મતિ સુધારે.

બીરબલ અને તાનસેનના ગુણનો મુકાબલો.

દીલ્લીપતી નામદાર અકબરશાહની હજુર બીરબલ નામનો પ્રધાન (દીવાન મહા ચતુર, ધુરત અને અકલવાન હતો તેથી કદરદાન બાદશાહ તેને ઘણી મમતાથી ચાહતો હતો એટલુંજ નહિ પણ પ્રત્યેક કામમાં તેની સલાહ લીધા શિવાય આગળ ડગ ભરતો નહોતો; તેવા સંબંધથી તમામ મુસલમાન વર્ગ ઘણોજ નારાજ રહેતો અને નિરંતર એજ બિચાર થતો કે "આપણા મુસલમાની રાજ્યમાં વળી કુબાણમાં હડી, સમાન નડનાર એ બ્રાહ્મણે મોટા રાજના કારોબારની લગામ કેવળ પોતાને હાથ કરી લીધી. અને આપણને તેની તહેનાતમાં રહેવું પડે છે એ ખરેખર હીણ પદ છે ! માટે કોઈ પણ પ્રકારે તે પદભ્રષ્ટ થાય અગર અહીંઆથી દુર ટળે તો તેની જગ્યા

આપણી કોમના માણસને હાથ આવે, એમ નિશ્ચય કરી એક તાનસાન નામનો ગવૈયા કે જેણે તમામ હિંદુ મુસલમાનોને પોતાની ગાયન કળાવડે કેવળ વસ્ય કરી લીધા હતા, તે તે જગ્યા ઉપર દાખલ કરવો ! એમ ધારી એક દિવસ તાનસેનને ગાયન કરવા માટે એક અમીરે બોલાવ્યો અને નામદારને આમંત્રણ કર્યું કે "આજ આપ મીજલસમાં પધારવા મહેરબાની કરશો" તદનંતર સર્વ અમીર ઉમરાવ અને બાદશાહ વગેરેનું પધારવું થયું. મીજલસ ભરાણી તે વચ્ચે તાનસેન પ્રથમ દીપક રાગ રડયો કે તે રાગના પ્રભાવથી રોશની માટે કરી રાખેલી બતીઓએ એની મેળેજ તાત્કાળ જ્યોતી પ્રકાશી દીધી અને જ્યાં ત્યાં રોશની ઝગઝગાટબંધ દીસમાન થઇ તેથીસર્વ બાદશાહ અનેમીજલસના મનુષ્યો અત્યંત આશ્ચર્ય યુક્ત થઇ ગયાં તદનંતર તાનસેને સર્વ પ્રકારની સમય સમયની રાગ રાગણીઓ ઉત્તમ આલાપસહ ગાઇ બતાવી. તે વખતે સર્વ મંડળ આનંદમય બની એક અવાજે વાહ ! વાહ ! શાબાશ, એમ કહી તાનસેનના ગુણની પુષ્કળ તારીફ કરવા લાગ્યું કે **તાનસેનકી તાનમેં સબી તાન ગુલતાન** બાદ ગાયન બંધ કર્યા પછી અમીર ઉમરાવ અને તમામ મુશદી વર્ગ વગેરે બાદશાહની મરજી સુપ્રસન્ન નીહાળી કહેવા લાગ્યો કે જહાંપનાહ બીરબલથી તાનસેન કેટલા ગુણવાન અને જ્ઞાનવાન છે. તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો કિંવા મુકાબલો હજુરની હજુરજ મોજુદ છે એટલે વિશેષ તારીફ કરવાની જરૂર નથી, માટે સર્વકો ચાહે છે કે એવા અક્કલવાન પુરૂષને કદાચ બીરબલની જગ્યા આપવામાં આવે તો ઘણુંજ ઉત્તમ ગણાય ? આવું તેઓનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે જણાવ્યું કે તમારૂં કહેવું ખરૂં છે; અને બીરબલ કરતાં ગમે તેટલે તાનસેન વધારે ગુણવાન છે, તદપિ બીરબલના બુદ્ધિબળ અગાડી તાનસેનના ગુણ વખતે શાંત થઇ જાય એમ હું માનું

છું. અને એ વાતની ખાત્રી તમોને થોડાજ વખતમાં બતાવીશ એ પ્રમાણે કેટલીક વાતચીત થયાબાદ પાનફુલ વહેંચ્યા પછી મીજલસ બરખાસ્ત થઇ.

બીજે દીવસે બાદશાહે ઇરાનના શાહને એક પત્ર લખ્યો કે આપ તરફ બીરબલ અને તાનસેનને મોકલ્યા છે તેમને આ પત્ર દેખત શીરચ્છેદ કરાવશો. એવી મતલબનો પત્ર લખી પોતાની મોહોરછાપ કરી તે પત્ર બીરબલ અને તાનસેનને સ્વાધીન કર્યો ને હુકમ કર્યો કે, દબદબા સાથે ઇરાનના શાહ પાસે જાઓ અને આ પત્રનો પ્રતિઉતર લઇ આવો.

બાદશાહની આજ્ઞા પ્રમાણે બીજેજ દીવસે બન્ને જણા ઘટીત દબદબા સાથે પ્રયાણ કર્યું. કેટલેક દિવસે ત્યાં જઇ પહોંચ્યાં બાદ દરબારમાં જઇ યોગ્ય રીતી પ્રમાણે વંદન કરી અદબ સાથ રહી અકબર બાદશાહે આપેલો પત્ર હાજર કર્યો તે પત્ર શાહે વાંચવાની સાથેજ સેવકોને હુકમ કર્યો કે “ આ બન્નેને શહેર બહારના મેદાનમાં લેઈ જઇ તેમનાં મસ્તક ઉડાવી દો આવી શાહની આજ્ઞા થવાથી સીપાઇઓ બન્નેને પકડી વધસ્થાને લેઇ ચાલ્યા ત્યારે તાનસેન ઘણોજ ભયભીત થઇ રડવા લાગ્યો તે જોઇ બિરબલ બોલ્યો કે હવે રડવાથી શું વળવાનું છે ? કષ્ટ વખતે ઘણું ધૈર્ય ધારણ કરી આવી પડેલી આપદામાંથી બચવું એજ ડહાપણ અને ચાતુરી છે. તેમજ મારા કરતાં આપ ગુણમાં અધિક શ્રેય છો કારણ કે બિરબલની જગ્યા આપને આપવી એવી તમારા જાતીભાઇઓએ ખુદ બાદશાહને વિનંતી પણ કરી છે; માટે બાદશાહ આપણ બન્નેની અકલનો મુકાબલો કરવા આવો પ્રસંગ આણેલો છે તેથી આપ ગુણના પ્રભાવવડે સંકટ નિવારણ કરો. આ સાંભળી તાનસેન હાથ જોડી બોલ્યો કે

ભાઇ ! તમે મોટા પરોપકારી છો અને આપનું બુદ્ધિબળ અગાધ છે હું આપને શરણુ છું જેથી મારૂં ઉપહાસ્ય ન કરતાં પ્રાણુરક્ષક કરવાની યુકિત યોજી મને જીવતદાન આપો આ પ્રમાણે દીનવાણી યુકત બોલવું સાંભળી બિરબલે કહ્યું કે બીશો નહિ ધૈર્ય ધારણુ કરો અને હું કહું તે પ્રમાણે કરો એટલે સંકટ રહિત થશો.

તાનસેને કબુલ કર્યું બાદ બીરબલે જણાવ્યું કે " જે વખતે આપણને આ સીપાઇઓ વધસ્થાનકે લેઇ જાય તે વખતે ઘણાજ હર્ષ સાથે મને પાછળ હઠાવી સીપાઇઓને કહેવું કે " ભાઇઓ પહેલું મારૂં માથું કાપો ! અને હું તમને પાછળ હઠાવી કહીશ કે ભાઇ એનાથી પહેલું મારૂં માથું કાપો ! એ પ્રમાણે અત્યંત ઉત્સાહ બતાવવો પછી જે મારે બોલવું હશે તે હું બોલીશ.

તદનંતર ચાલતાં ચાલતાં કેટલેક વખતે વધ કરવા (મારી નાખવા) તે જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે પ્રથમ કરી રાખેલી ગોઠવણ મુજબ બન્ને જણે ધામધુમ આદરી, તે જોઇ વધકારો અત્યંત આશ્ચર્યવંત થયા કે આ બન્ને કેવા મુર્ખ છે સાક્ષાત મરણનો સમય આવ્યો છે છતાં આનંદવૃતથી માંહો માંહે ધુમ મચાવી રહ્યા છે કે પહેલાં મારૂં માથું કાપો અને બીજો કહે છે કે મારૂ માથું કાપો ! માટે આ આશ્ચર્યજનક વારતા શાહને જાહેર કરવી જોઇએ પછી જેમ નામદારને હુકમ હશે તેમ કરીશું " એમ વિચાર કરી તે બન્નેને શાહની હજુર લેઇ ગયા અને સઘળી હકીકત જાહેર કરી જેથી શાહ પણ તાજુબ થયો અને કહ્યું કે ' મનુષ્ય માત્રને પ્રાણથી વધારે વ્હાલી કોઇ ચીજ નથી ! તેમ છતાં તમે બંને જણા બેફીકરા બની અંદર અંદર પ્રથી જાન (જીવ) આપવામાં આકળા થઇ રહ્યા છો એનું શું કારણ છે ? " એવું શાહે પુછ્યું ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે "નેક-

નામ કદરદાન સરકાર ! એ વાત અમોને ઘણુંજ નુકશાન થાય છે અને જે આશા પાર પાડવા અમારા ધણીએ આપના પાસે મોકલેલા છે તેમની આશા પૂરી થશે નહી. અમારા પ્રાણ લેવા એવો અમારા ખાવિંદે આપને પત્ર લખેલો છે તો જાણવુંજ જોઇએ કે તેમાં કાંઇ ખાસ મતલબ હોવી જોઇએ ! એમ આપના દીલમાં ખ્યાલ સ્હેજ આવવોજ જોઇએ; કેમકે જો અમારા ફક્ત પ્રાણજ અમારા ધણીને લેવા હોત તો તેમને કાંઇ મુશ્કેલ નહોતું પરંતુ આપની તરફ શિરચ્છેદ કરવા મોકલ્યા માટે ખાસ જરૂરનું કારણ છે એતો સિદ્ધજ થાય છે માટે વાર ન કરતા એકદમ મારૂં શિરચ્છેદ કરો અને તાનસેનનું આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહને ઘણીજ આતુરતા વધી કે અતરે વધ કરવા મોકલ્યા તેનુ સબળ કારણ હશેજ તેથી કહેવા લાગ્યો કે " જ્યાંસુધી તમે તે ખરી વાત મારા અગાડી જાહેર નહિં કરો ત્યાં સુધી શીરચ્છેદ કરવામાં આવનાર નથી ! ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે જ્યારે આપ એ વાત બરોબર જાણીલ્યો ત્યારે તુરત અમારા શિરચ્છેદ કરવા; અંતે બોલ્યો કે " કબુલ છે " પછી બીરબલ હાથ જોડી શાહ પ્રત્યે અરજ કરવા લાગ્યો કે " અમારા ધણીને આપનું રાજ્ય પોતાના તાબામા લેવા માટે ઘણી વખતથી આતુરતા ભરી આશા લાગી રહી છે, પરંતુ આપ તો શમસેર બહાદુર છો ! એથી લડાઇ કરી મનની મુરાદ બર આવે એમ ન જણાવાથી ના (લા) ઇલાજ થયા હતા પણ હાલ મક્કેથી બાદશાહ સરકારને ત્યાં એક પીરજાદા પધારેલા છે તેમને હાથ જોડી નમ્રતાથી પુછયું કે ઇરાનના શાહનું રાજ્ય મારા તાબામાં શી રીતે આવે ? તેના ઉતરમાં પીરજાદાએ કહ્યું કે ' ઇરાનનો શાહ મ્હોટો પુણ્યશાળી પ્રતાપવંત છે ! માટે એવું રાજ્ય તમારા તાબામાં આવશે નહીં.

પણુ જો તેમના હાથથી બે મનુષ્યો નાહક-ગુન્હેગાર મરાય તો એની મેળેજ તે શાહ ગુજરી જશે પરંતુ બે જણા વગર વાંકે મરાય તેમાં જે પહેલું વધ થાય તે શાહની ગાદીનો માલીક થશે અને પછી વધ થશે તે બીરબલની પદવી પામશે. " એવું પીરજાદાનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે અમને બે જણને વિશેષ પ્યારના કારણથી આ તરફ યુક્તિ લઢાવી મોકલ્યાં છે માટે હવે વાર લગાડવાનો વખત નથી, પહેલાં મારૂ અને પછી તાનસેનનું શિરચ્છેદન કરો જેથી વહેલું કાર્ય સિદ્ધ થાય. માટે શાહે કહ્યું કે જ્યારે એમ છે ત્યારે હું મારૂ પોતાનું નીકંદન કાઢવા શામાટે તૈયાર થાઉં ? બળતી લામાલમાં કોણ પડશે? માટે જેવા આવ્યા તેવા તમારા ઘેર તુરત ચાલ્યા જાઓ અને હું લખી આપુંછું તે કાગળ તમારા શાહને આપજો. આજ સુધી હું તમારા શાહને મુરબ્બી સમજતો હતો પણ હવે એનાં બુરા કાવતરાથી એના લખેલા પત્રને માન્ય કરતા નથી આ પ્રમાણે શાહનાં વચનો સાંભળી બહુજ બને જણા નારાજ થયા અને ઉતરેલ ઠેહેરે ત્યાંથી વીદાય થયા કેટલેક દીવસે દીલ્લી આવી પહોંચ્યા અને બાદશાહને મળ્યાં તેમ તેમ ત્યાં બન્ને સઘળી હકીકત આ પત્ર રજુ કરી ઉભા રહ્યાં પત્ર વાંચી બાદશાહે દરબાર ભર્યો અને તાનસેન તથા બીરબલને સભા સમક્ષ પુછ્યું કે તમો શી રીતે જીવતા આવ્યાં તે સાંભળી તાનસેને ત્યાં સઘળી બનેલી હકીકત કહી અને બોલ્યો કે ગરીબ પરવર ? બીરબલની અક્કલને ? અને એની અજબ ચાતુરીથી મારો પ્રાણ બચ્યો ! " એ સાંભળી બાદશાહે પોતાની જાતવાળાને કહ્યું કે મે તમોને પ્રથમ કહેલું હતું કે બીરબલની આગળ તાનસેનના ગુણ તો દટાઇ જાય ! તેનો પ્રત્યક્ષ દાખલો જોયો ? એવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલનું દ્વેષી મંડળ

પૃથ્વી ભણી નીહાળવું જણાયું અને ફરીથી બીરબલ વિષે ઝાઝી અદેખાઇ ન કરવા તેમના મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી.

ભાગ ૮ મો.

વારતા ૮૭ મી.

બાદશાહ તો બીરબલની આંખે દેખે છે.

કરતા હોય સો કીજીએ ઓર ન કીજે કગ્ન.
મુંડ રહે સેવાલમે, ઉંચે રગો પગ્ગ.

એક વખત બીરબલના પ્રતિપક્ષીઓએ વિચાર્યું કે દિવસે દિવસે બીરબલનો પગ વિશેષ જામતો જાય છે; એટલુંજ નહીં પણ બાદશાહ તો બીરબલનીજ આંખે દેખે છે. કેવળ મદારી જેમ માંકડાંને રમાડે તેમ શાહને પોતાની ધારેલી ધારણામાં રમાડયા કરે છે માટે હવે તેના વાસ્તે ખરેખરો ઘાટ ઘડયા વિના સિધ્ધ નથી; પરંતુ પહેલાં રફતે કામ લેવું તે ઠીક માટે તેનામાં અવગુણો કેટલા છે તે લોકોને ઠસાવવા યત્ન કરવું એમ વિચારી ખોટા ખોટા આરોપો બિભત્સ શબ્દોમાં લખી જાહેરનામું ભર બજારમાં એક દિવાલ ઉપર ચહોંટાડયું કારણ કે તે જાહેરનામું હજારો લોકો વાંચશે તે પૈકી ઘણા ખરાના મનમાં એ જાહેરનામાની ખોટી ખબર છતાં પણ અસર થશે તેથી લોકોની પ્રીતિ કમતી થશે.

નવીન જાહેરનામું મોટા અક્ષરોથી લખેલું બિરબલના નામનું જાણી બેસુમાર લોકો એકઠા થઇ વાંચવા લાગ્યા. જોકે સમજુ માણસો તો જાહેરનામાને વાંચી લખનારની નિભંચ્છન કરતા રસ્તો માપતા હતા. પણ પાદશાહે અને નીતિ તથા અક્ષર શતરૂઓ અંદરો અંદર હાથ તાળીઓ આપતા ખુશ થતા. વાતને ફેલાતાં કેટલીકવારદ

થોડીજ વારમાં બીરબલને કાને પણ જઇ પહોંચી તેથી પ્રતિસ્પર્ધીઓ-
ના કૃત્યને તોડી પાડવા એકદમ પોતાના હુજુરી માણસો સાથે જે
જગ્યોએ જાહેરનામું ચોટાડ્યું હતું ત્યાં જઈ જાહેરનામું ઉંચી જગ્યોએ
ચહોંટાડેલું હતું તે ઉખડાવી નીચે સહુ લોકોના વાંચવામાં આવે તેમ
ચહોંટાડ્યું અને લોકોની મળેલી મેદની શમક્ષ કહેવા લાગ્યો કે—હે
સમસ્ત શહેર નિવાસીઓ આજથી એક નવો કાયદો અમલમાં આવ્યો
છે તે એ છે કે તમારી મરજીમાં જે આવે તે મારા માટે લખી
જાહેર રીતે જાહેરનામાંમાં ચહોંટાડવાં અને અમારે પણ અમારી મરજીમાં
આવે તેમ તમારા જાહેરનામાં ચહોટાડ શું; કેમકે હવે એક એકના
માટે ગમે તે લખે તે માટે સરકાર તરફથી કશી અડચણ નથી આ
પ્રમાણે બિરબલનું વિલક્ષણ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી લોકો ભયભીત
થયા કે આ કાયદો તો ઘણોજ ખરાબ કેમકે એક એકની ઈજ્જત
ઉપર જે તે લોકો ત્રાય મારી છાપે મારશે તેથી સર્વની આબ ઉઘાડી
થવાનીજ આ ઠરાવ માટે તો નામદારનેજ અરજ કરવીજ પડશે.
એમ વીચારી સમજદાર લોકો દરબારમાં ગયા અને અરજ કરી કે
ગરીબ પરવર જેના તેના માટે મરજી મુજબ લખી છાપી ચહોંટાડ-
વાનો જે ઠરાવ હજુર તરફથી બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તેથી
સકલ પ્રજા ભયભીત થઇ ગઇ છે અને શોચમાં ગરક થઇ ગઈ છે
કે આ ઠરાવથી કોઇ કોઇની ઇજત રહેશે નહી માટે એ ઠરાવથી
ફેરફાર કરવા સરકાર ધણીછો.

આ પ્રમાણે પ્રજા વર્ગનું આશ્ચર્ય જનક બોલવું સાંભળી બિર-
બલને પુછ્યું કે આ શું કહે છે તે વિષે મને તો કંઇ સમજ પડતી
નથી ? બિરબલે જવાબ આપ્યા કે આલમપનાહ એવો ઠરાવ હમણાં
અમલમાં આવ્યો છે કે પોતપોતાની મરજી મુજબ ગમે તેની ગીબત

સાથેનાં જાહેરનામાં ચહોંટાડયાં અને તેને લીધેજ મારા પ્રતિસ્પર્ધિ-ઓએ પ્રથમ એ ઠરાવ અમલમાં લીધો છે તેથી શાહેરવાસિઓ ગભરાયા છે.

આવું બિરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ સારી પેઠે સમજી ગયો કે મારા કાને પ્રતિસ્પર્ધિઓનાં કુકર્મો પહોંચડાવા માટે બિરબલેજ આ સઘળી ખટપટ કરેલ છે અને તેથીજ લોકો ગભરાયા છે પછી શાહે પ્રજા વર્ગને કહયું કે—તે ઠરાવ હવેથી અમલ નહીં લેવા વિચારી શું માટે કશી વાતે ગભરાશો નહી.

તદનંતર શાહે સઘળા પ્રતિસ્પર્ધિઓના આગેવાનોને બોલાવી શાહે સખ્ત તાકીદ આપી કે. આયંદે બીરબલ માટે કોઇ પણ પ્રકારનાં કાવત્રાં ભર્યાં બુરાં પગલાં ભરવામાં આવશે તો યોગ્ય શિક્ષાને પાત્ર થશો. આવું શાહનું બોલવું સાંભળી પ્રતિક્ષીઓ નિરાશ થયા અને કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગી આયદે ન કરવા કસમ ખાધા.

વારતા ૮૮ મી.

તોબાહ સાહેબ

બિના વિચારે જો કરે, શો ફિર પિછે પછિતાન

એક વખત મહોરમના દિવસોમાં કતલની રાત્રીએ ઓલિયાની દરહમાં બિરબલ પોતાના દીકરાના પગમાં ઘણી કિમતી ઝીક ટપકાથી ભરેલી મોજડીઓ હતી તે દરગાહમાં જતી વખતે પગમાંથી ઉતારી પગે લાગવા ગયો હતો પાછળ વળતાં તે મોજડીમાંથી એક મોજડી હાથ લગી પણ બીજી મોજડીનો પત્તો લાગ્યો નહી મતલબમાં ઘણીજ ભીડ હતી કે તેથી એક મોજડી લઇ પોતાના મુકામે ગયો, પણ તે મોજડીતો માણસોના ઠેસવે ચડવાથી છેક ઓલીયાની કબર નજીક જઇ પહોંચી જ્યારે દરગાહ બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે પૌસા

વગેરે સમેટી લેતાં તે મોજડી નઝરે પડી અને હાથ લેઇ જોઇ તો, કોઇ દીવસ નહિ દીઠેલી તેવી નવીન તથા કીમતવાન જોઇ વિચાર્યું કે–આ મોજડી કાંઇ આદમ જાતની નથી પણ નક્કી ઓલીયાની હોવીજ જોઇએ નહી તો કબર નજીક કયાંથી હોય ? ખચીત ઓલીયાઆનો આ એક જાતનો પ્રસાદને સર્વ મુસલમાનોએ તોબાહ સાહેબ એમ બોલતા માથે આંખે અડાડી ગાલે લગાડવા લાગ્યા, બાલ બચ્ચાને અને બીબી વગેરે તમામ લોકોને માથે આંખે અને ગાલે ઉપરનો શબ્દ બોલતાં અડકાડતાં હતાં અને અહો ભાગ્ય થયો માનતાં હતાં, જ્યારે પ્રભાત થયું ત્યારે મોજડી લેઈ શાહ હજુર તે દરગાહનો મુજાવર ગયો. અને રાત્રીની હકીકત કહી તેથી શાહ ઘણો ખુશી થઇ પોતે તથા પોતાનાં બચ્ચાં અને હુરમ વગેરે સર્વ જણે માથે આંખે અને ગાલે અડાડી તોબાહ સાહેબ એમ બોલી ખુદાનો આભાર માન્યો જે વખતે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો તે વખતે શાહે ઓલીઆના ચમત્કારી પ્રસાદની વાર્તા કહી મોજડી બતાવી તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે અરે ખુદાવિંદ એ તો મારા છોકરાંના પગની મોજડી છે, જે આપને ખાત્રી ન થતી હોય તો એના જોડાની બીજી મોજડી મંગાવી મુકાબલો કર્યો તો એકજ જાતની અને તેના છોકરાના પગનીજ જણાઇ તેથી શાહ અને સંકળ મુસલમાન વર્ગ બહુજ શરમિંદા થયા કે આપણે ઓલીઆના પ્રસાદ સમજી માથે આંખે અને ગાલે બીરબલના છોકરાના પગની મોજડી અડાવી એ કેટલી બધી અણુવિચાર ભરી ભુલ થઇ છે હસે હસે સબસે બડી ચુપ? એમ કહી મુંગે મ્હોઢે પોતપોતાને કામે લાગ્યા.

વારતા ૮૯ મી.

જે કોઈ મરી જાય તેની પછવાડે જમવાનો રીવાજ શા કારણથી

પપર ઉપકાર સમાન, અવર પુન્ય નહી અવનિમાં અમરત.

એક વખત અકબરશાહે કચેરી મંડપમાં સ્થિત થયેલા વિદ્વાનોને પુછ્યું કે જે કોઇ માણુસ મરી જાય છે તેની મરણ તિથીએ જમવા જમાડવાનો રીવાજ શા કારણને લીધે હશે ? આવું શાહનું પ્રશ્ન સાંભળી પોત પોતાની મતિ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા—એટલે એક જણે કહ્યું કે મરણ તીથી યાદ રાખવા માટે હિંદુ તથા મુસલમાનો વગેરે સર્વ જ્ઞાતિમાં સાધારણ રીતજ પડેલી છે કોઇએ કહયું કે એ બહાનેથી પાંચ પૈસા ખેરાતમા તથા જ્ઞાતિ ભાઇઓના પોષણમાં વપરાય તે માટે એ રીવાજ વૃદ્ધ લોકોએ દાખલ કરેલો હોવો જોઇએ આ પ્રમાણે જે જેના મનમાં ભાસ્યુ તે તે પ્રમાણે ઉતર આપ્યો; પરંતુ શાહના મનનું સમાધાન થયું નહી અને અન્ય પ્રશ્ન કર્યું કે જો મરણ તિથી યાદ રાખવા એ રીવાજ હોય તો તે કરતાં જન્મ તીથી યાદ રાખવાનો રીવાજ વધારે સારો ગણાય તેમ છે. આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—કિબ્લે આલમ ! જ્ઞાનવાન પુરૂષોની શિખામણ છે કે—

જનતું અપને જન્મદિન, કરસે ઓચ્છવ આપ;
મરન દિન તૈયાર સબહી મીલ લડડુ ખાયગે બાપ.

આ દુહો સાંભળી શાહે કહ્યું માણુસના મરણને દિવસે ઉત્સવ કરવો એ કેવળ અઘટિત છે. બીરબલે કહ્યું કે—સરકાર ! સંસાર બહુ જ્ઞાની છે, તેથી જગતમાં પાપ ગયું એમ જાણી તેના મરણથી રાજી થાય છે. વિચાર કરો કે—

આયા કછુ લાયા નહી, ગયા ભયા જગ રોગ;
ઐસે જનકે મરન દિન, બિન કહા સુરન જોગ.

જે માણુસ જગતમાં આવ્યો ત્યારે કાંઇ પોતાની સાથે લાવ્યો નથી અને ગયો ત્યારે બધાને એમ લાગ્યું કે જગની બલા રોગનો અંત આવ્યો; અર્થાત જેના મુવા પછી કોઇ યાદ કરતું નથી અથવા જેણે જગતમા આવી પરોપકાર કર્યો નથી કિંવા પોતાના દેહનું સાર્થક કર્યું નથી અને મુવા કેડે લોકો નિંદા કરે છે તો તેવા માણુસોની મરણ તિથી શિવાય શું યાદ રાખવા જેવું છે ? અર્થાત એવા માણુસોની મરણ તિથી યાદ રાખવા જ્ઞાતિઓએ એ રીવાજ રાખ્યો છે,

ઉપરની બીનાને લગતું જગન્નાથ પંડિત બોલ્યો કે જગતમાં મહાન પુરૂષોના તો, જન્મ દિવસજ યાદ રાખે છે, પણ એવા મહાન પુરૂષો તો વિરલાજ છે તેથીજ સંસારનો વ્યવહાર મરણ તિથીજ યાદ રાખવા માટે દેખાય છે; કેમકે—

(સ્છવ સબકે મરન દિન, નિજ ઘરમેંહી હોય:
જગમ ઉચ્છવ જન્મદિન, એસા વિરલા હોય.

આ દુહો સાંભળી બાદશાહે કહ્યું કે વ્યાજબી છે કે જેના જન્મથી જગતને લાભ થાય તેનોજ જન્મ દિવસ યાદ રખાય અને એવા નર રત્નોનુંજ જીવ્યું પ્રમાણ છે ! તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે ' તે શિવાય બીજા માણુસોનું મરવુંજ પ્રમાણ છે ? પુનઃ અકબરશાહે પંડિતરાજને પુછ્યું કે– મહાન નર રત્નો તો વિરલાજ નીકળી આવે છે તેનું શું કારણ ? જગન્નાથ પંડિતે જવાબ આપ્યો કે–' આખા ભુમંડળનું ભલું માણસથી શી રીતે થઇ શકે સર્વ ભુમંડળનું [illegible] નીકળી આવે છે, એજ નવાઇ જાણવી. ઘણા ખરા મનુષ્યો તો

પોતાનાજ સ્વાર્થ સાધવા પાછળ. પડયા છે. અને તેમજ અહ-રનિશ મથન કર્યાં કરે છે તે પણ મન માનતી રીતે સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી. હજારોમાં ભાગ્યેજ એવો એક જ નર નીકળે છે કે પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો થકો પોતાના કુળની ઉન્નતિ પોતાના જ્ઞાતિ ભાઇઓની ઉન્નતિ પોતાના દેશ અને દેશ બાંધવોની ઉન્નતિ અને પોતાના સનાતન ધર્મની ઉન્નતિ કરવા માટે ફિકર રાખે છે અને એની ફીકર રાખનારા હજારોમાંથી એકજ જણ ભાગ્યેજ ઉપર કહેલી ઉન્નતિ કરી બતાવવા શકિતમાન થાય છે કહ્યું છે કે-

કુલ દીપક હોના કઠિન. દેશ દિપક દુર્લભ;
જગદીપક જગદીશકા, અંશ મનુષ્ય અલભ્ય.

કુળદીપક થવું પ્રથમ તો કઠિન છે, તથા દેશદીપક થવું તેથી પણ કઠીન છે અને જગદીપક થવું એતો અતિ કઠિન છે, કેમ જગદિપક નર એ તો જગદીશનો અંશ કહેવાય છે તો તેવા નર રત્નો તો અલભ્ય છે.

આ પ્રમાણે જગન્નાથનું શુદ્ધ આશય યુકત જ્ઞાન ચર્ચાવાળું બોલવું સાંભળી સર્વ સભાસદો તો સનંદાશ્ચર્ય પામ્યા, પણ મુલ્લાં જદીન તો, ચીડવાઇને જગન્નાથની નિંદા કરી વચન પ્રહાર અને ગાળિ પ્રહાર કરવા મચી પડયો તે જોઇ બાદશાહે કહ્યું કે ' પંડિ-તરાજ ! એ જઇફ મુલ્લાંના બડબડાટ તરફ જોવું નહીં. તે ઉપરથી જોશી રાજે કહ્યું કે—

લગત જગતમે નહિ કદા, ગુનાકો ગાલી સાચ;
શશિ શશાંક પ્રગાક સબ, શબ્દ સુધારક વાચ્ય.

ગુણીજનની ગમે તેટલી કોઇ નિંદા કરે. અથવા ગાળોદે; તદપિ ગુણવાન છે તેને તે માટે જરા માઠું લાગતું નથી, જેમ ચંદ્ર-

અને કોઇ દ્વેષ ભાવથી સસલાવાળો સસલાને છાપાવાળો કહે કદાચ તે કહેવું યુક્ત છે; તો પણ તે ગાળરૂપજ છે એમ સમજવાનું નથી અને લોકો તો, એ ગાળના શબ્દોને પણ સુધાકર વાકયજ ગણુતાના કેમકે તેમાં સૌદર્ય શિતળતાદિ શ્રેષ્ઠ ગુણો રહેલા છે સારાંસકે જેમ શશિ—શશાંક વગેરે શબ્દો ખરૂં જોતાં તો ચંદ્રની નિંદારૂપી છે; તો પણ લોક રૂઢીમાંજ સ્તુતિનાજ ગણાય છે, તેમજ મોટા ગુણવાનોની કોઇ છિદ્રગવેષી નિંદા કરે તો તેને લાગતી નથી.

આ પ્રમાણે જોશીરાજનું બોલવું સાંભળી સકળ સભા આનંદ પામી પંડિતરાજને જતુનુદીન ઉપર રીસ ચડવા આવી હતી, પણ આ કાવ્ય ચમત્કૃતિથી ઉતરી જઇ અને કહ્યુ કે ' જોશીરાજે સારી કવિતા કરી કાવ્ય શાસ્ત્રનો પણ એવોજ ન્યાય છે—

દોષદર્શી ગુન અંધકો, ગીન ગુની અધમ અભાગ;
શર્દ સુધાકર શુદ્ધમેં, સમશોધન રસ ત્યાગ.

આ દુહો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે ' પંડિતરાજે ખરેખરો વગર સમજ્યે ટીકા કરનારને આ ફટકો માર્યો છે કેટલાક ટીકાકાર સ્વભાવથીજ રસ શુન્ય હોય છે કે, આંધળો જો મેઘ ધનુષ્યની શોભા નિહાળી શકે તો તેનાથી કાવ્યની ખુબી દેખી શકાય એવા અંધાપાના કારણથી તેને સારા કવિઓની નિંદાજ સુઝે છે અને બોલે છે, કે—આ વ્યાકરણ વિરૂદ્ધ છે આ રૂઢી વિરૂદ્ધ છે આ રસ સાહિત્ય વિરૂદ્ધ છે, આમાં નીતિનો દોષ છે, એવા એવા છિદ્ર શોધે છે. જો કે ! આવા અનાડીના લવારાને પુર્ણ કાવ્યવેત્તા, તો ગણકારતાજ નથી. પરંતુ ઉછરતા યુવાન કવિયોને જરા ક્ષોભ થાય છે. પણ તેમ ન થાય તેને માટે આ દુહામાં સારો બોધ કર્યો છે—જે દોષને જ દેખે છે અને ગુણ જોવામાં કેવળ આંધળોજ છે તેને હે ગુણીજન

તમે તે અધમને અભાગીયોજ જાણો; મતલબ કે એવા મુર્ખ ટીકા-
કાર ઉપર રીશે બળવું કે ચીડાવું નહીં પણ ઉલટું તેનું રસમાં
પારકાપણું જોઇને તેના ઉપર દયા કરવી જોઇએ; કેમકે એ ટીકાકાર
કોના જેવા છે ? જેમ કોઇ મુર્ખાએ એવું સાંભળ્યું હશે કે ચંદ્ર-
મામાં સસલાનો આકાર દેખાય છે તે ઉપરથી શરદઋતુમાં પુર્ણચંદ્ર
પ્રકાશી રહ્યો છે. તે વખતે ચંદ્ર જ્યોત્સનાની મજાહ લેવાને બદલે
તે સસલું કયાં છે ? તે શોધવા લાગ્યો; તેવીજ રીતે મુર્ખ ટીકાકાર
પણ વર્તે છે; રસ છોડીને સસલારૂપી અલ્પ દોષનેજ શોધવા લાગી
જાય છે; કેમકે એ અંધ છે તેથી એની આંખેથી રસ્તો દેખતોજ
નથી. આ પ્રમાણે સમયોચિત બિરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ તથા
સુજ્ઞ પુરૂષો અતિ પ્રસન્ન થયા અને છિદ્રાન્દ્વેષી પુરૂષો ઇર્ષાગ્નિમાં બ-
ળીને ખાખ થઇ ગયા.

વારતા ૯૦ મી.

બેઠે બેઠે રાજાનો ભંડાર ખુટે.

જ્ઞાન ધ્યાન ગુણ પ્રવિણતા, સગપણ સત્ય સુમિત;
ભૂલાવી દે પળમાં ખરે; વિત્ત ચળાવે ચિત્ત.   પ્રાણજીવન.

દીલ્લી શેહેરમાં ઝવેહેરચંદ માણેકચંદ નામના બે સગા ભાઇ
હતા, તેમાં મોટો ભાઇ ઝવેરચંદ અને નાનો માણકચંદ હતો. જે
વખતે તેમના પિતાશ્રીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો તે વખતે જે દ્રવ્ય
મુકી ગયો હતો તે થોડા દિવસમાં પાર મુકી દીધું કેમકે બેઠે બેઠે
ખાધે તો રાજાનો ભંડાર પણ ખુટી જાય તો, આ બિચારા વાણિ-
ના પાસે આંગળીઓના વેઢા ઉપર ગણાય તેટલા નાણાં તે ખુટતે
શી વાર લાગે ? દાગીના વગેરે પણ મુકી ખાધા જ્યારે ક્યાંથીએ
નાણાં મળવાનાં ઠેકાણાં ન પડવા લાગ્યાં ત્યારે બીજો ભાઇ વિચાર

કરવા લાગ્યો કે "હવે દેશાંતરે જઇએ તો ઠીક નહી તો ખા-
ધાની પણ પંચાત પડશે માટે હવે વિચાર કર્યા શિવાય વાટ ખરચી
જોગ જે કાંઇ હોય તે લઇ દેશાંતરે જવું એમાંજ સાર છે પુરૂષનું
નશીબ પરજાણા ઓઠે છે માટે અહીંયાથી બીજા પ્રગણામાં કે દેશમાં
ગયા એટલે પાસા પોબાર સમજવા.' એમ વિચારી બે ત્રણ મહીના
સુધી ઘરના માણુસોને ખાનપાનની અડચણ ન પડે તેનો બંદોબસ્ત
કરી પોતે ખરચી જોગ પૈસા પાસે રાખી પરદેશ ભણી પ્રયાણ કર્યું.
દિવસે ચાલવું અને રાત પડે ત્યાં વિશ્રામ કરવો. એમ મજલે પંથ
કાપવો શરૂ કર્યો. રસ્તામાં આવતાં ગામમાં જે કાંઇ પોતાના ગજા
લાયક કીમત વાળો ઝટ ખપે તેવો માલ મળે તે ખરીદવો અને
ખરીદેલો જે કાંઇ લાભ રહે તે લઇ વેચી દેવો. એ પ્રમાણે તેઓએ
ક્રમ ચાલુ રાખેલ હતો.

એક વખત એક ઘોર જંગલમા ચાલ્યા જતા હતો, તે સમય નાના
ભાઇ માણેકચંદને તરસ લાગી. તેથી પાણીની શોધ કરવા લાગ્યો;
એટલામાં ઇશ્વર ઇચ્છાએ પાણીનું સ્થાન મળી આવ્યું તેમાંથી પાણી
પી પોતાની તરશ શાંત કરી પાછો પોતાના ભાઇ પાસે આવતો
હતો, તે વખતે તેને એક થેલી હાથ લાગી તેને ઉઘાડીને જોઇ તો,
તે સોનાના દાગીના તથા જવાહીરથી ભરેલી દીઠી; તેમાં બે લાલ
માણેક પણ દીઠાં તે જોઇ હર્ષવંત થયો અને મજબુત રીતે થેલીને
પકડી હર્ષાતો હર્ષાતો મોટા ભાઈ પાસે આવ્યો, તથા તે થેલી મોટા
ભાઇને આપી એટલે તે પણ જોઇ અત્યંત ખુશી થઇ બોલ્યો કે
ભાઇ તું આ થેલી લઇને ઘર ભણી જા અને ઘર આગળ આ દા-
ગીના વેચી તે નાણાથી વ્યાપાર કરજે. હું પણ વ્યાપારનાં મથકો
જોતો થોડા વખતમાં પાછો ઘેર આવીશ.

આ પ્રમાણે મોટા ભાઇનું બોલવું સાંભળી માણેકચંદે કહ્યું કે

'હવે આપણ બન્ને જણ ઘેર જઇએ; કેમકે જે માટે આપણે ઘરથી પરદેશ નિકળ્યા હતા, તે કામ તો પ્રભુએ સિદ્ધ કર્યું માટે હવે 'જુદા પડવાની કશી જરૂર નથી.

ઝવેરચંદ બોલ્યો કે 'ના; હું તો પરદેશમાં ફરવા ચાહું છું: કેમકે દેશાટન કરવામાં ઘણા ફાયદા છે, તે તને હજુ ખબર નથી માટે તું ખુશીથી ઘેર જા.

જ્યારે મોટા ભાઇએ ઘેર આવવાની ના પાડી ત્યારે માણેકચંદે જે બે માણેક હતાં તેમાંથી એક માણેક મોટાભાઇને આપવા લાગ્યો; એટલે ઝવેરચંદ બોલ્યો કે—' નારે ભાઈ ! મારે પરદેશમાં એ વળી જોખમ કોણ જાળવે ? તું તારે એ માણેક અને દાગીના તથા ઝવેરાત સઘળુ ઘેર લઇ જા, જે માણેક મને આપવા ધારે છે તે તારી ભાભીને આપજે એટલે થયું. પછી માણેકચંદ ઘર ભણી પાછો વળ્યો અને કેટલાક દિવસે પોતાને ઘેર આવી પહોંચ્યો, તથા તે ઝવેરાત અને દાગીના વેચી તે નાણાં વડે જબરો વ્યાપાર ખેડવા માંડયો, પણ પોતાના ભાઇએ જે માણેક આપવા ભલામણ કરી હતી તે તો વિસારેજ નાખી, અને વિચાર્યું કે જ્યારે ભાઇ ઘેર આવશે ત્યારે ઓકવી દઇશ કે, તારી વહુને આપેલું છે એમ કરતાં પછી પડશે તેવા દઇશ.

બે ચાર વર્ષ થયાં એટલે ઝવેરચંદ પરદેશથી ઘેર આવ્યો અને બન્ને ભાઇઓ મળ્યા દુઃખ સુખની વાતો કરી પછી મોટા ભાઇએ પુછ્યું કે ભાઇ ! મેં જે માણેક તારી ભાભીને આપવાનું કહ્યું હતું તેનું શુ કર્યું ?—ને પ્રમાણે ભાઇનું બોલવું સાંભળી નાનો ભાઇ બોલ્યો કે 'ભાઇ ! મે તો તમારા કહ્યા પ્રમાણે મારી ભાભીને આપી દીધું હતું વિશ્વાસુ ઝવેરચંદ બોલ્યો કે—બહુ સારૂ કર્યું' પછી

ઝવેરચંદ પોતાની સ્ત્રી આગળ જઇ કહેવા લાગ્યો કે 'મારા ભાઇએ તને લાલ આપ્યું હતું તે કયાં છે ! ' પણ બીચારી તે તો જાણુતીજ ન્હોતી એટલે ગભરાઇ બોલીકે ' સોગંન પુર્વક કહું છું કે લાલ વિષે હું કશું પણ જાણુતી નથી. ' આવું સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ન્હાના ભાઇ પાસે જઇ કહેવા લાગ્યો કે ભાઇ તારી ભાભીને લાલ વીશે પુછતાં સોગંદ પુર્વક જણાવે છે કે, લાલ વિષે હું કશું પણ જાણુતી નથી. ' માણેકચંદ બોલ્યા કે ભાઇ / ત્યારે શું હું જુઠું બોલું છું ? મારી ભાભીની બદ દાનત થઇ હશે તો શું ખબર; ઝવેરચંદ ફરી પોતાની સ્ત્રીને પુછયું: તોપણ તેણે ચોખી ના કહી, તેથી ઝવેરચંદને ગુસ્સો આવ્યો અને સ્ત્રીને પુષ્કળ માર માર્યો; પરંતુ તે સ્ત્રી નિર્દોષી હતી તેથી બોલી કે મને નાહક શું કરવા મારો છો હું માણેક વિશે જરા પણ જાણુતી નથી તેમ છતાં પણ મારી નાંખવી હોય તો ભલે મારો. '

આ પ્રમાણે ધર્મપત્નિનું બોલવું સાંભળી વિચારમાં પડયો કે જો આ જાણુતી હોય તો ચૌદમા રત્નથી હા પાડી જાત પણ ચૌદમું રત્ન પડયા છતાં પણ ના કહે છે તો, એ વિશે કાંઇક ભેદ હોવો જોઇએ એમ વિચારી ન્હાના ભાઇ પાસે આવી કહેવા લાગયો કે તારી ભાભીએ લાલ નજરે પણ દીઠું નથી એવી મને માત્રી મળે છે. ફકત ખોટી રીતે તેને તું બદનામી આપે છે. એવું મોટાભાઇનું બોલયું સાંભળી ગુસ્સો લાવી ન્હાનો ભાઇ બોલ્યો કે વાર્ એમ ? ! પોતાની બાયડી કહે તે સોળ વાલને એક રતી અને હું કહું તે ગળે પડવાનું ગુપ્પ. આ કળિયુગમાં ભાઇ કરતાં બાયડીનું વધારે પ્રમાણિકપણું ગણાય એમાં નવાઇ જેવું નથી. હશે ! જેમ તમને સારૂં લાગે તેમ કરો.

આ પ્રમાણે માણેકચંદનું બોલવું સાંભળી તેને પણ ખાત્રી થઇ કે નક્કી ભાઈનીજ બદદાનત છે પરંતુ બદદાનતનો બદલો તેને મળે અને ફરીથી તેવા કામમાં હિમ્મત ચલાવે નહી માટે દરબારમાં જઇ એનો વિસ્તાર ચલાવું એમ વિચારી દરબારમાં ગયો ત્યાં બીરબલ ઇન્સાફની રાહે લોકોની તકરાર ના ફેંસલા આપતો હતો તે વખતે ઝવેરચંદે જઇ ફરિયાદ નોંધાવી તદનંતર તે કેશનું રૂપ સમજવા ઝવેરચંદને બેસારી બીરબલે પુછ્યું કે ' તારી ફરિયાદની મૂળ હકીકત શું છે ? ઝવેરચંદે પ્રથમથી વાર્તા કહી સંભળાવી તેથી માણેકચંદને બોલાવી તેની જબાની લીધી તથા ઝવેરચંદની વહુની પણ જબાની લીધી અને તે માટે દિર્ઘ વિચાર કરી માણેકચંદને પુછ્યું કે, તે ઝવેરચંદની વહુને જે વખતે માણેક આપ્યું તે વખતે કોઇ શાક્ષી રાખેલ હતો ? માણેકચંદે પોતાના સોબતીઓના નામો શાક્ષીદાર તરીકે લખાવ્યાં તેથી તે નામવાળા સઘળા માણસોને બોલાવી મંગાવ્યાં અને પુછ્યું કે, આ ઝવેરચંદની વહુને આ માણેકચંદે માણેક આપ્યું તે તમે જોયું હતું ? સઘળા શાક્ષીદારો બોલ્યા કે, હા અમો સઘળાએ જોયું હતું. બીરબલે હુકમ કર્યો કે, દરેકને જુદીજુદી કોટડીમાં પુરી દો. હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ નીર નીરાળી કોટડીમાં તેઓને પુરી પાંચ પાંચ તોલા ઘઉંની કણક આપી કહ્યું કે, જે લાલ તમોએ જોયું હતું તેનો જેવો આકાર જોયો હોય તેવો આ કણકનો બનાવી આપો. પહેલાં બન્ને ભાઇઓને બહાર કહાડયા અને લાલના આકારની ગોળીઓ જોઇ પછી સાક્ષીદારોને કહાડી તેમની પણ ગોળીઓ જોઇએ તો તે બન્ને ભાઇઓ કરતાં શાક્ષીદારોની ગોળીઓ જુદાજ આકારની હતી છેવટે ઝવેરચંદની સ્ત્રીને બહાર કહાડી ગોળીઓ માંગી તો તેણે જેવી કણક આપી હતી તે-

ચીજ પાછી આપી જેથી બીરબલે પુછ્યું કે, કેમ લાલના આકારની ગોળીઓ બનાવી નહી ? ઝવેરચંદની સ્ત્રી બોલી કે, મેં 'મારા જન્માંતરમાં લાલ કેવું હોય છે તેજ જોયું નથી તો, વગર જોએલી ચીજનો શી રીતે આકાર બનાવી આપું ? આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી બીરબલે શાક્ષીદારોને એકાંતમાં લઇ જઇ ધમકી આપી કે જો સાચે સાચું બોલશો તો ઠીક નહી તો સખ્તમજુરી સાથે તુરંગખાનાની શીક્ષા કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે ધમકી આપી પણ તેઓએ ખરી વાત કહી નહી, તેથી સીપાઇઓને હુકમ આપ્યો કે, આ હરામખોરોને મારો પચાશ પચાશ જેરબંધનો માર હુકમ થતાંજ સીપાઇઓએ મોટા વાંદરા પીછા જેરબંધ લઇને આવ્યા, તે જોઇને શાક્ષીદારો વિચારવા લાગ્યા કે હવે બુરા હાલ થશે, આ ઓસડ કરવા માટે ખરૂં માની દેવું તેમાંજ સાર છે, એમ વિચારી અરજ કરી કે, મહેરબાન સાહેબ, અમને મારશો નહી, જે સાચી હકીકત છે તે કહીએ છીએ, કે અમોએ તે લાલ આપતાં જોયું નથી માત્ર એના નાતાની ખાતર માણેક આપતી વખત જોયું હતું એમ કહેવું પડયું છે માટે હવે મરજીમાં આવે તેમ કરવા સરકાર ધણી છો, આ પ્રમાણે શાક્ષીદારોનું બોલવું સાંભળી કહ્યું કે, માર ચૌદમું રત્ન છે નહી તો નિર્દોષ સ્ત્રીને માટે ખોટી ચોરી ઠરાવીજ દીધી હતી. કેમ માણેકચંદ, આ તારા શાક્ષીદારો શું કહે છે ? માણેકચંદ બોલ્યા કે, સાહેબ, મારની બીકથી એ જુઠું બોલે છે. બીરબલે કહ્યું કે, લાલનો આકાર તેમણે જોયો હતો તો, કેમ એક સરખો સઘળા બનાવી લાવ્યા નથી ? માટે સાબીત થાય છે કે એ શાક્ષીદારોએ લાલ દીઠુંજ નથી માત્ર તુંજ તરકટી છે. પછી સીપાઇઓને હુકમ આપ્યો કે ચૌદમું રત્ન શરૂ કરો. હુકમ થતાં વેંતજ

વાદર પીછી ચાબુકનો માર શરૂ કર્યો એટલે તુરત કબુલ થયો કે, લાલ મારી પાસે છે, એમ કહી તેણે લાલ લાવી હાજર કર્યો, એ પૈકી એક ઝવેરચંદને સ્વાધીન કર્યું અને બીજું સરકારી ત્રીજોરીમાં દાખલ કર્યું તથા માણેકચંદ તેમજ શાક્ષીદારોને યોગ્ય શીક્ષા આપી.

ભાગ નવમો.

વારતા ૯૧ મી.

ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે.

જો સાચું સગપણ અંતરનું, તો તસ પેખી પીડા;
દીલ દાઝે જગ લાજે, પણ પરને શું પીડા.

પી. એ, દ્વિવેદી.

એક સમય કોઇ બે સ્ત્રીએ શાહ હજુર આવી તે પૈકી એક જણીએ ફરીયાદી કરી કે મારો દીકરો આ છીનાળ ધુતારીએ ફોસલાવી ફટાવી પોતાના કબજે કરી લીધો છે માટે મારે હવાલે કરાવવો જોઇએ. શાહે બીજી સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે નેક નામદાર, મારી એ ફરીયાદ છે કે, આ સ્ત્રીએ જે આપ હજુર ફરીયાદ કરી છે, તે તદન પાયા વગરની છે, ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડે, તેવું તેણે કરવા માંડયું છે; કેમકે એ દીકરો મારોજ છે; છતા કેવળ બદદાનતથી, મારો છોકરો છે, એવો દાવો ધરાવે છે; પરંતુ છેવટે ન્યાયી નામદાર આગળ, દુધના દુધમાં અને પાણીના પાણીમાં વિભાગ પડશે, આ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી ફરીયાદ સાંભળી શાહ ભારે મુંઝવણમાં પડયો તેથી બીરબલે અરજ કરી, મુંઝવણમાં પડવાનું કશું કારણ નથી, માત્ર કરવતવડે એ છોકરાના બે ભાગ કરી બન્નેને આપી દેવા એટલે તકરાર પતી એમ કહી વધ કરવાને બોલાવવા

સીપાઇને હુકમ આપ્યો; એટલે છોકરાની જે સાચી મા હતી તે ગભરાઇને બોલી કે, ગરીબપરવર, મારે એ છોકરાની જરૂર નથી એનો હું મારો દાવો પાછો ખેંચી લઉં છું; કેમકે છોકરાને કાપી તકરાર પતાવવી તેથી તો એ બહેતર છે કે ભલે એજ છોકરાનેલઈ જાય જો જીવતો હશે તો હું તેને દુરથી નિહાળી આનંદ પામીશ; પરંતુ નાહક તેનું નિકંદન કરાવવું એ હું દરસ્ત ધારતી નથી ભલે એ છોકરાને આ બાઇ લઇ જાય. પ્રભાકર પંડિતના સરખું આતો ભ્રષ્ટ અને તતો ભ્રષ્ટ થવાથી પરિણામે પશ્ચાતાપનો પાર રહે નહી શાહે પુછ્યું કે, તે પ્રભાકર શી રીતે બન્ને તરફથી ભ્રષ્ટ થયા? અને પરિણામે કેવા પ્રકારે પશ્ચાતાપ કરવો પડયો.

સ્ત્રી બોલી કે, પ્રભાકર નામનો એક પંડીત પરદેશથી વિદ્યાભ્યાસ કરી પોતાના ઘરભણી પાછો ફર્યો, તે વખતે એક ગામમાં રાત્રિએ વિશ્રામ લેવા માટે લોકને પુછ્યું કે, આ ગામમાં કોઇ બ્રાહ્મણનું ઘર છે? લોકોએ કહ્યું હાં, એક બ્રાહ્મણનું ઘર છે. શું તમારે રાતવાસો કરવો છે? જુઓ પેલું સામું દેખાય તેજ ઘર. પછી પ્રભાશંકરે ત્યાં જઇ ઉતારો લીધો અને તે ઘરવાળા બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ સ્નાન સત્કાર કર્યો. તથા ખાનપાનની પણ સવળા સાચવી શયન માટે ગોઠવણ કરી આપી પ્રભાકર પણ તે લોકની બરદાસથી ખુશી થયો અને નિદ્રાને સ્વાધીન થઈ આરામમાં રાત્રી વ્યતીત કરી પ્રાતઃકાળે ન્હાઇ ધોઇ સંધ્યા પુજા કરી ભોજન આરોગી આરામમાં બેઠો; તે વખતે પ્રભાકરને તે બ્રાહ્મણી પુછવા લાગી કે, મહારાજ, આ મારા બે છોકરા છે તેને જનોઇઓ દેવી કે સુનત કરાવવી? આ વાકય સાંભળી પ્રભાકર તો બિચારો વિચારમાં પડયો કે બ્રાહ્મણના છોકરાને સુનત કરવી કેવી? એમ

વિચારી પ્રભાકર બોલ્યો કે, બાઇ બ્રાહ્મણના દીકરાને તો જનોઇનોજ અધિકાર છે, પણ સુનત કહો છો તેનું કારણ શું ? બાઈ બોલી કે, વીરા, હું પહેલી બ્રાહ્મણી હતી પણ આ છોકરાનો બાપ સૈયદ તેની સાથે મારે નેક બંધાવાથી તેમના ઘરમાં આવીને બેઠી ત્યાં પછી આ બે છોકરા થયા, આ ગામમાં કોઇ બ્રાહ્મણનું ઘર નહોતું તેથી ગામના લોકોએ મળીને વિચાર્યું કે, કોઈ પંડીત, પુરાણી કે વટેમાર્ગુ બ્રાહ્મણ આવે છે ત્યારે તેને ઉતરવા ખાવાપીવાની અડચણ પડે છે માટે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હોય તો વધારે સારૂં માટે આપણા સૈયદના ઘરમાં બ્રાહ્મણી છે, તેથી તે સૈયદને બ્રાહ્મણ બનાવ્યો એટલે થયું એમ વિચારી અમોને બ્રાહ્મણ બનાવ્યાં તેથી હવે આ છોકરાઓને જનોઇઓ આપવી કે સુનત આપવી તે વિષે મને વારંવાર વિચાર થવા લાગ્યો, પણ કોઇ સમજુ બ્રાહ્મણ મળે તો પુછું એવા ઇરાદામાં હતી; તેટલામાં તમે આવ્યા તેથી બહુ રાજી થઇ અને મારા મનનો ખુલાસો પણ કર્યો માટે હવે આપ જે સલાહ આપો તે કરીએ. પ્રભાકરે આ ઇતિહાસ સાંભળ્યો. બિચારો ચિત્રામણના પુતળાની પેઠે સ્તબ્ધ થઇ ગયો અને મહા પશ્ચાતાપ કરતો વિચારવા લાગ્યો કે, અરે પ્રભુ, મારૂં બ્રહ્મત્વ પણ સમુળગું નાશ થયું. સર્વથી છેલ્લા પામવાવાળા યવનનું અન્ન પાણી આરોગ્યું જેથી વિદ્યા, કર્મ, ધર્મ અને દેહ ભ્રષ્ટ થયાં, પણ હવે ઉપાય શો ? બ્રાહ્મણી બોલી કે, મહારાજ, કેમ મારી વાત સાંભળી નિસ્તેજ બની ગયા ? મારા પુછેલા પ્રશ્ન માટે શું આપનો અભિપ્રાય આપું ? તારે તો જનોઇ કે સુનત જે થવાનું હશે તે થશે; પણ મારી ધેર કે ચિંતા ? તેજ મોટી મુંઝવણમાં પડયો છું. હું ન બ્રાહ્મણ રહ્યો કે ન મુસલમાન. ધોબીનો કુતરો ઘરનો કે

ઘારનો એકેમાં ન રહ્યા. આ પ્રમાણે અપાર પશ્ચાતાપ કરતો પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવા ગંગાજીના શરણુમાં ગયો અને શુદ્ધ થઇ તપશ્ચર્યામાં પોતાનું જીવન ગાળ્યું. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, એ સૈયદના છોકરાં તો મુસલમાનપણામાં મોજથી રહ્યાં; પરંતુ બિચારો પ્રભાકર વિના કારણે મફતે જગતથી વિરાત થયો તેજ પ્રમાણે અમો બન્ને જણીઓ પોતપોતાના તાનમાં રહી એ પણ બિચારા છોકરાનો નાહક જીવ જાય માટે એમાં કશો પણ હું ફાયદો સમજતી નથી, તેથી ખુશીની સાથે મારા છોકરાને એ સ્ત્રી લઈ જાય.

આ પ્રમાણે વિચારયુક્ત કરૂણાનાં વાત્સલ્ય પ્રેમ ભક્તિનાં વચનો સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—બાદશાહે આલીજહાં આ બાપનોજ તે છોકરો છે એમાં જરા શંકા નથી; કારણ કે, જે અંતરનું સગુ હોય છે તેનાજ અંતરમાં પ્રેમનો અંશ ઉત્પન્ન થાય છે. અને એજ હેતુ માટે છોકરાનું મ્રત્યુ થવા વિષેનો પ્રકાર તેને ગમ્યો નહી તથા પોતાનો દાવો રદ કરવામાં તૈયાર થઇ માટે **માના પેટમાંજ આંતરડાની સગાઈ હોય છે** એ કહેવત સિદ્ધ થાય છે અને આ બીજી સ્ત્રી છે તે કેવળ ગળેપડુ છે. તેમ તેના એ છોકરો નથી, જેથી તેને એ છોકરો નથી, જેથી તેને કાપી બે ભાગ કરી વહેંચી લેવા હુકમ થયો છતાં તે કસુ બોલી નહીં માટે એ તરકટીખોર છે, તેની તેને યોગ્ય નશીયત આપવી ઘટે છે; આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે તે છોકરો સમજુ બાઇના સ્વાધીન કર્યો અને ગળેપડુ રંડાને વિના ભાડાની કોટડીમાં મોકલાવી દીધી.

વારતા ૯૨ મી.

ભુખને લીધે જરા પણ શકતી નથી,

ભલપણુ કરતાં ભ્રાંત; મળે ભુંડાઈ મહિવિષે;   ભાષણુ

એક સમય અકબર બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે—બીરબલ એવું કયું કામ હશે કે—નેકી—ભલાઇ કરતાં બુરી—ભુંડાઈ પ્રાપ્ત થાય? બીરબલ બોલ્યો કે હજુર આવી આ વાક્યની પ્રતિત આપવામાં તો, આપણા મુલ્લાં દોપ્પા જે ખુબ સમજે છે આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ જમજહાંએ તેજ વખતે મુલ્લાં દોપ્યાજેને બોલાવી લાવવા માટે સિપાઇ મોકલ્યો, જેથી તે સિપાઇ મુલ્લાં દોપ્યા જેને ઘેર જઇ બોલાવી લાવ્યો; એટલે મુલ્લાં દોપ્યાજેને બાદશાહે પુછ્યું કે મુલ્લાંજી ! તે કામ કયું હશે કે નેકી કરે અને બદી હાંસીલ થાય મુલ્લાંએ જણાવ્યું કે તે કામ હું સારી રીતે જાણુંછું પણ શરમને લીને કાંઇ કહી શક્તો નથી કેમકે જે વખતે આપનો સિપાઇ આવ્યો તે વખતે હું ખાવાની તઇયારીમાં હતો; પરંતુ હુકમને તાબે થઇ આપ હજુર આવ્યો પણ મારામાં ભુખને લીધે જરી પણ શક્તિ નથી કે આપના પ્રશ્નનું વિવેચન કરી શકું બાદશાહે કહ્યું—જ્યારે જરા શક્તિ નથી તો અહીંઆ સુધી શી રીતે અવાયું મુલ્લાં દોપ્યાજે બોલ્યા કે હજુર હું તો મનુષ્યછું પણ ભુખ્યું થયે બે ચાર કદમ ચાલીતો શકે છે પણ બોલી શકતું નથી બાદશાહે રસોઇઆને હુકમ કર્યો કે મુલ્લાં માટે ઘણુંજ સરસ ભોજન પીરસી અહીંઆ લઇ આવ બબરચી રસોઇઓ હુકમ પ્રમાણે ભોજન થાળમાં પીરસી કચેરીમાં લઇ આવ્યો અને મુલ્લાં આગળ મૂકયો એટલે મુલ્લાં દોપ્યાજે તે થાળને ઉઠાવી બહાર ચાલવા લાગ્યો જેથી બાદશાહે કહ્યું કે અહીંઆ બેસીનેજ જમો. આવો હુકમ થતાં ત્યાંજ બેશી મુલ્લાં જમી મસ્ત બન્યો પછી બાદશાહે પુછ્યું કે કહો હવે તે કામ કયું કે નેકી કરે અને બદી હાંસીલ થાય મુલ્લાંએ કહ્યું કે હજુર બતાવી તો દીધું બાદશાહે ફરમાવ્યું કે હું તો તેમાં કાંઇ સમજ્યો નથી કે તમે

શું બતાવ્યું મુલ્લાંએ કહ્યું કે શાહે આલી આ વખતે આપ મને જે ખાણું ખવરાવ્યું તે ઘણુંજ સરસ હતું કે મેં આજ સુધી એવું ખાણું ખાધું નથી પણ હજુરવાલાએ આ જગ્યોએ ખાણું ખવરાવા માટે જે હુકમ આપ્યો આબંદાએ પણ શરમાતે ખાવું શરૂ કર્યું તેથી પુરેપુરૂં જમાયું નહી પણ ઉલટું મારૂં લોહી બળી ગયુ, જેથી મને મહા હાની થઇ આ પ્રમાણે મુલ્લાંનુ બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને સારૂ ઇનામ આપ્યું.

વારતા ૯૩ મી.

કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા જતાં પોતાની ચાલ ભુલી ગયો.

દેખાદેખી કામ, કરીએ નહી કદી મદદ કરી;
નહી તો આખર નામ, દામ ધામ ખુવે નારણુ.

નારાયણજી.

દીલ્લીપતી અકબરેશાહ બાદશાહના વખતમાં દરેક જાતના હુન્નરો તથા સુધારા કે પ્રજાના કલ્યાણમાં કામો સારી પેઠે જોસબંધ ચલતાં હતાં અને હુન્નરી વિદ્યાવંત કે ગુણીજનોને સારો સત્કાર તથા શીરપાવ જાગીર વગેરે પોત પોતાના સીકંદર પ્રમાણે મળતો હતો તેથીજ તે વખતમાં પ્રત્યેક બાબતમાં પ્રવીણ પુરૂષો કળાવાન લોકો અને સમજદાર સજનોને મધ્યાનહનો સુર્ય હતો એક વખત અકબરશાહ બહાર હવા ખાવા માટે જતા હતા, તે વખતે મુસ્તરીઓના હુન્નરોના કારખાંનામાંથી કામ કરનારા લવાર સુથાર વગેરે છુટયા અને પોતપોતાના ઘેર જતા હતા તેમના તરફ શાહે નિગાહ કરી જોવા માડયું તો જ્યારે લવાર લોકોનું ટોળુ નીકળ્યું ત્યારે તમામ લવાર લોકોનાં સરીર—હાથ પગ મ્હોં સ્વચ્છ તથા કપડાં પણ દાગ વગરનાં જોયાં તે પૈકી એક લવારના કપડા ઉપર દાગ અને હાથ

મોઢા ઉપર પણ કોયલાની કાળાશ લાગેલી દીઠી તેથી તે લવારને શાહે પુછયું કે- આ કારખાનાના તમામ લવાર લોકોના કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાશના દાગ લાગેલા નથી અને તારાં કપડાં તથા શરીર ઉપર કાળાસ લાગે છે તેનું કારણ? લવારે હાથ જોડી આજ તરીકે બાદશાહ આલમપેના! કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા જતાં તો પોતાની ચાલ પણ ભુલી ગયો, તે કહેવત પ્રમાણે એ સઘળા લવારોની રીત પ્રમાણે જો હું ચાલવા જઉં તો મારૂં ગુજરાન ચાલતું હોય તે પણ અટકી પડે એ તમામ લવારો લોખંડના ઓજાર વડે કોયલા ભઠ્ઠીમાં નાંખે છે, તથા હાથ લુછવા રૂમાલ વગેરે રાખે છે, જેથી દાઘડુગ પડતા નથી પણ આ આપનો ગુલામ તો, હાથેથીજ કોયલા નાંખે છે એટલે હાથે મ્હોડે અને કપડે કાળાશ લાગે છે. આપે કહયું કે તું પણ તે પ્રમાણે કેમ કરતો નથી? છતાં ઓજાર હાથે શા માટે કોયલા નાંખવા? લવાર બોલ્યો કે હજુર આવી આપ નામદારના કારખાનામાં તો, જે જે બાબતનાં ઓજાર જોઇએ તે તૈયાર મળે છે પણ મારા ઉપરી સ્હેજ વાંકને લીધે કે કોઇ કારણના બ્હાને મને રજા આપે અને બીજા કોઇના કારખાનામાં રહેવું પડે ત્યારે ત્યાં સર્વ જાતના ઓજાર કયાંથી હોય અને હાથેથી કામ ન કરેલું હોય તો ઓજાર વીના કામ કરતાં કંટાળો આવે તેથી છેવટ કંટાળી કામ મુકી ઘેર બેસવાનો વખત આવે માટે સદાવ એજ પ્રમાણે ટેવ રાખવી કે, ઓજાર હોય કે ન હોય, પણ હાથેથીજ કામ લેવું અને વખત વિચારી ચાલવું તો કોઇ વખત આજીવીકાની અડચણ આવે નહીં, નહી તો સોદાગરના ગુમાસ્તાની પેઠે થાય. શાહે પુછયું કે તે સોદાગરના ગુમાસ્તાની સી રીતે વારતા છે? લવાર બોલ્યો કે હજુર! કોઇ

મુલકના એક સોદાગરને ત્યાં બે ગુમાસ્તા હતા તે કાંઇક સારા લાભકારી માલ લઇ કોઇ બીજા દેશમાં ગયા ત્યાં પોતાની પાસેનો માલ સારો લાભ મેળવી ત્યાંથી મળતા માલને ખરીદી વીશેષ લાભ મેળવવા લાગ્યા તે દેશમાં એવો રીવાજ હતો કે એક રૂપીયાની મીઠાઇ એક મણુ મળતી હતી અને ઘહું તો અડધા રૂપિયાના પાંચ શેર મળતા હતા. એક દિવસ સાંઝના સમય બજારમાં બન્ને ગુમાસ્તા ગયા અને વિચાર કરી એકજણે કહ્યું કે મીઠાઇ ખરીદવી એજ ઠીક છે અને બીજે કહ્યું કે અડદ ઘહું ખરીદવા એજ લાભકારી છે. આ પ્રકારે બન્ને જણના મત જુદા પડવાથી બન્ને જણે પોત પોતાની મરજી મુજબ માલ ખરીદી વેચવા શરૂ કર્યો માસની આખર તારીખે હિસાબ કરતા મીઠાઇ ખરીદનારે ઘણો લાભ મેળવ્યો અને ઘહું અડદ ખરીદનારે એક રૂપીઓ પણ પેદા કર્યો નહી. જ્યારે તેઓ પાછા પોતાના દેશમાં આવ્યા ત્યારે પોતાના શેઠ સોદાગરની પાસે આવી પોતપોતાના જુમ્માનો હિસાબ આપ્યો, તે વખતે સોદાગરે પુછ્યું કે, સરખા રૂપિયાના વેપારમાં તફાવત બહુ છે તેનું શું કારણ છે? ગુમાસ્તાએ સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી તેથી સોદાગરે ફરીને પુછ્યું કે મીઠાઇના વેપારમાં એક હજારનો એક માસમાં લાભ મળ્યો અને અડદ ઘહુંમાં એક માસમાં એક રૂપીઓ પણ પેદા ન થયો એ ખરેખર નવાઇ જેવું છે. માટે તેનું કારણ જાણવા ચાહું છું. જેણે મીઠાઇ ખરીદી હતી તે ગુમાસ્તે કહ્યું કે તે શહેરના માણસો દરરોજ મીઠાઇજ ખાતા હતા અને અનાજ ખાવાનો મારો થોડો હતો, તેથી તે ચીજની ખપત વધારે તે ચીજનો વેપાર કરવો એજ યોગ્ય છે, એમ જાણી મીઠાઇજ ખરીદી, તથા તે વેચીને સારો લાભ મેળવ્યો. બીજા ગુમાસ્તાને સોદાગરે પુછ્યું કે, તેં કેમ મીઠાઇ ન ખરીદી અને

બહુ અડદ ખરીદ્યા ? ગુમારતે અરજ કરી કે, સાહેબ મેં જાણ્યું કે જો હું મીઠાઇ ખરીદીશ તો મીઠાઇ ખાવા જેવી ચીજ તે તે ખવાઈ જશે તેથી મને ખરાબ આડત પડશે અને શેઠને મોટું નુકસાન થશે એમ ધારી મીઠાઇ ન ખરીદતાં બહુ અડદ ખરીદ્યા પરંતુ તેને ખ-રીદનારજ કોઇ મળ્યું નહી જેમ તેમ કરી પૈસા બંધ બેસાડ્યા સો-દાગરે સઘળી હકીકત જાણી મીઠાઇ ખરીદનાર ગુમાસ્તાને શાબાસી આપી સારૂં ઇનામ બક્ષ્યું અને બીજા ગુમાસ્તે કહ્યું કે, આજથી તારો પગાર ઉતરતો છે. આ પ્રમાણે કહી લવાર બોલ્યો કે, હજુર આવી તે સોદાગરના બન્ને ગુમાસ્તા પૈકી જે સમય વિચારી કામમાં હુશીયાર રહ્યો તેજ આખર સુધી પામ્યા, અને સમયનો વિચાર કર્યા વિના બીજા ગુમારતાએ ઘણી મહેનત સાથે કર્યું છતાં ઘેર બેસવાનો વખત આવ્યો માટે ગરીબ પરવર, પ્રથમથીજ વિચાર કરી ચાલવું એજ ઉત્તમ છે નહી તો પ્રથમથીજ હું આપને કહેવત કહી ચુકયો છું કે, કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા ગયો તો પોતાની ચાલ ભુલી ગયો. લવાર બોલ્યો કે જી હજુર, એક જગ્યાએ એક કાગડો બેઠો હતો તે વખતે એક હંસ ઉડતો ઉડતો જતો હતો તેને જોઇ કાગડે વિચાર્યું કે હું પણ એના સમાન ઉતિવડે ઉડું. એમ વિચારી કા-ગડે પણ પોતાની પાંખો હંસની પેઠે ફેલાવી ફેલાવી હંસના પાછળ પાછળ ઉડવું શરૂ કર્યું સહુકોના જાણવામાં છે કે, હંસ અકદમ એક વખતમાં ઉડી સેંકડો ગાઉસુધી વિસામો ખાધા વગર જઇ શકે છે, જેથી હંસ તો બેધડકપણે આકાશ પંથને ઓલંઘતો ચાલ્યો જતો હતો, પણ કાગડો તો થોડાક સુધી તેના સાથે ઝપાટાબંધ રહ્યો; પરંતુ આગળ તેવી ઝડપથી ઉડવા જેવી તાકાત રહી નહી; તદપી મમતનો માર્યો ઉડવા લાગ્યો પણ આખરે થાકીને બેહાલપણે

જમીન ઉપર પડ્યો અને હાંસ પણ રહી નહી, કેટલીક વખતે ભાન ઠેકાણે આવ્યું અને ઉડવા કર્યું પણ હંસની ચાલ શીખતાં પોતાની ચાલ ભુલી ગયો. ઉડાયું નહી તેથી એક જગ્યાએ ચુપચાપપણે પડ્યો પડ્યો પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યો એટલામાં વગડામાં એક બીલ્લાડી આવી તેણીએ તે કાગડાને પકડી લઈ મારી પોતાના પંડને પોખ્યો, બાદશાહ ફલક પનાહ, જો એ કાગડો હંસની ચાલની બરાબરી કરત નહીં તો વગર મોતે મરણનો વખત આવત નહીં. માટે મનુષ્ય માત્રને અવસ્ય જાણવું જોઇએ કે પોતાની આદત–ટેવ ખરાબ કરવી નહી અને હદથી વધારે કોઇ પણ કામમાં કોઇની બરાબરી કરવી નહી તોજ સુખ પામે એમ વિચારી હું ખોટાઇનો ફીકર ન રાખતાં હાથે કામ સારૂં છું.

આવું લવારનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને તેની સમજ માટે તારીફ કરી મીસ્ત્રીની જગ્યા ઇનાયત કરી.

ભાગ દસમો,

વારતા ૯૪ મી.

ગળેપડુ ગુલામડી.

જુઠ ટકે જરીવાર, પાર ન પહોંચે પ્રવીણ નર.

વિદ્યાગૌરી.

એક સમય કોઇ એક ગળેપડુ ગુલામડી એક ગૃહસ્થને ગળે પડી કે મારા ઉપર બળાતકારપણું વાપરી મારી લાજ લુંટી માટે દરબારમાં ફરીયાદ કરી તને પુરેપુરી શીક્ષા અપાવું એમ કહી બાદશાહ હજુર જઇ ઉપરની મતલબ પ્રમાણે ફરીયાદ કરી તેથી તે ગૃહસ્થને બોલાવી તપાસ ચલાવી, પરંતુ ગૃહસ્થની વર્તણુંક ઉચ્ચ પ્ર-

કારની જણાઈ જેથી ફરીયાદીને કહ્યું કે, તારી ફરીયાદ બરોબર છે, આજ મને તારી ચતુરાઇ જોવાની ઉત્કંઠા છે તે કારણ માટે એક ગમ્મત કરવા ચાહુંછું કે આ સોયમાં તું દોરો પરોવી આ માળાની અંદર એક બુટો ભરી આપ પછી તારી ફરીયાદનો નિકાલ લાવું છું એમ કહી શાહે સોય ચપટીમાં પકડી દોરો સ્રીના હાથમાં આપી પરોવવા ફરમાવ્યું, પણ તે સોયને ચપટીમાં ફેરવવા લાગ્યો તેથી સ્રી બોલી કે જહાંપનાહ ! સોય ફેરવવી બંધ રાખો તો મારાથી દોરો પરોવાય નહી તો પરોવા શક્તિમાન નથી આવું તે સ્રીનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે વાહ ? જરા સોયને ફેરવું છું તેમાં દોરો પરોવતા આશક્ત છે. ત્યારે તેના ઉપર જ્યારે આ ગૃહસ્થે બળાત્કાર વાપર્યો હશે તે વખતે તે ઘડ પછાડા કર્યામાં ખામી નહી રાખી હોય; છતાં એ પોતાની વાસના શી રીતે પુરણ કરી શકયો ? માટે સોય દોરાના દાખલાથીજ સાબેતી થાય છે કે શાંત પણે રહી હઇશ ત્યારેજ આ ગૃહસ્થની ધારણા પાર પડી હશે તો તેણે બળાત્કાર વાપર્યો એમ કહેવાયજ નહીં; ખરેજ આ આબરૂ-દારની આબરૂ ઉપર હુમલો કરવા તથા કોઇ પણ પ્રકારની બદ-દાનતને લીધે કે ધમકી આપી પરાણે પૈસા ઓકાવવાને લીધે આ પેચ અમલમાં આણેલ છે જેથી તું સખત શિક્ષાને પાત્ર છે; તદપિ રહેમ નજરને લીધે ૧૮ માસના કેદખાનાની સજા ફરમાવું છું.

આવો શાહનો હુકમ સાંભળી દુષ્ટ રંડા બહુજ રડવા લાગી પરંતુ વગર ભાડાની કોટડીમાં સરકારી માણસોના માન સાથે તેને મોકલાવી દીધી.

વારતા ૯૫ મી.

તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે.

સહુ સહુના દુઃખને રડે પર દુખે રડે ન કોય. **ગીરધર.**

એક વખત અકબરશાહ રાત્રિએ નગર ચર્ચા જોવા નીકળ્યો હતો તે વખતે જમુના કિનારા ઉપર ત્રણ સ્ત્રીઓને રડતાં દીઠી તેથી ત્યાં જઈ તેઓને શાહે પુછ્યુ કે તમે શા માટે રડો છો ? તે કહેવામાં કશી અડચણ ના હોય તો મને કહો આ પ્રમાણે જ્યારે આવાચક વીરનું બોલવું સાંભળ્યું ત્યારે સ્ત્રીઓએ આંખ ઉઘાડી જોયું તો કોઇ સાહસીક દેવાંસી નરને નિહાળ્યો જટ હાથ જોડી ચરણમાં નમી પહેલી બોલી કે મારા ધણી આ જમુના નદીના પેલે પાર ખેતીનુ કામ કરે છે તેથી દરરોજ તરીને પેલેપાર જાય છે અને આવે છે પણ કોકને કોક દિવસે **તરનારો પાણીમાંજ ડુબી મરે** તેથી હું રહુ છું બીજી સ્ત્રીને રડવાનુ કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી રોજ ચોરી કરવા જાય છે જેથી કોકને કોક દિવસ પકડાશે તો બુરા હાલ થશે; કેમકે **પોતાની જાળમાંજ પોતે ફસાઇ પડે છે.** જેથી હું રડું છું ત્રીજીને રડવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે તે બોલી કે મારો ધણી ન્હાની ઉમરનો છે, જેથી મારૂં યૌવન એળે જાય છે, તેથી રડું છું આ પ્રમાણે ત્રણેનું કારણ સાંભળી પોતાના કાર્યમાં પ્રવર્ત્યા અને વિચાર્યું કે કયારે કવિ ગંગ આવે અને ઉક્ત પ્રકારની બાબત વિષે પ્રશ્ન કરૂં. જ્યારે ગંગકવિ આવ્યો ત્યારે શાહે કહ્યું કે ત્રણ સ્ત્રીઓ રાત્રિએ શા માટે રોતી હતી ? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન સાંભળી વરદાઇ કવિગંગ બોલ્યો કે—

નદી પાર ખેતી કરે, અરૂ પરઘર ચોરી જાય;
બાલે કંથકી કામનીઃ (યહ) તીનુ ઝુરી બાહાય.

વારતા ૯૧ મી.

ઉત્તમ શોધક આગળે, રહે શું શુભ પદાર્થ ? મીરાંબાઇ

એક સમય કોઇ એક સ્ત્રીએ શાહ આગળ આવી ફરીયાદ કરી કે મોટા કુવાવાળા મ્હોલ્લાના રહેનાર સૈયદ કુમુખુદીન અમીરઅલીએ જબરદસ્ત બલાત્કારથી મારી આબરૂ લીધી માટે અદલ ઇન્સાફી શહેનશાહના નેક રાજ્યમાં એવા જુલ્મગારોને નશિયત મળવી ઘટે છે. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીની ફરિયાદ સાંભળી શાહે ચપરાસી મોકલી તરત તે સૈયદને બોલાવી પુછ્યું કે—આ સ્ત્રી ઉપર તમોએ બલાતકાર ગુજાર્યો છે, એવી અરજ મારા રૂબરૂ રોશન થઇ છે, તે વિષે તમારૂં શું કહેવું છે ? સૈયદે હાથ જોડી જણાવ્યું કે બાદશાહે આલી હું તો એ વાતમાં કશું પણ જાણતો નથી. તેમ આ સ્ત્રી કોણ છે ? અથવા તેણીએ શા કારણને લીધે આવું નાહક ખોટું તહોમત મૂક્યું ? તે વિષે પણ કાંઇ કહી શકતો નથી. પછી તો હજુરની ધ્યાનમાં આવે તે ખરૂં આ પ્રમાણે સૈયદનું બોલવું સાંભળી શાહે તેના ચ્હેરા, વાક્ય અને ચેષ્ટા ઉપરથી વિચાર્યું કે—સૈયદે આ સ્ત્રી ઉપર બલાત્કાર ગુજાર્યો હોય એ વાર્ત્તા તદન અસંભવિત જણાય છે, તદપિ ઇન્સાફ માં બારીકીથી વાપરવાની જરૂર છે એમ વિચારી સૈયદને કહ્યું કે—તમારૂં કહેવું સમજ્યો; પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે તમે દોષિત છો માટે ૧૫ રૂપીઆ એ સ્ત્રીને આપી આ ફરિયાદને બંધ પાડો એમાંજ ફાયદો છે. નહી તો ફોકટ ફજેત થશો.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી સૈયદે તે સ્ત્રીને ૧૫ રૂપીઆ આપ્યા એટલે તે સ્ત્રીને રજા આપી. ત્યારબાદ સૈયદને ફરમાન કર્યું કે જાઓ તમે એ રૂપીઆ તે સ્ત્રી પાસેથી પાછા લઇ આવો. આવો હુકમ થતાં સૈયદ તે સ્ત્રીની પાછળ ગયો અને સ્ત્રીના પાસેથી રૂપિઆ

પાછા લેવા ઘણી તકરાર કરી તથા બળાત્કારપણાથી છુટાવી લેવા પણ યત્ન ચલાવ્યો; તદપિ કશું વળ્યું નહીં અને તે સ્ત્રી ઉલટી બાદશાહના હજુર આવી ફરી અરજ ગુજારી કે—ગરીબ પરવર ! આપે આ બદમાસ કનેથી રૂપીઆ મને અપાવ્યા છે, તે પાછા છીનવી લેવા માટે કેટલો બધો જુલમ ગુજાર્યો શાહે પુછ્યું કે તેં રૂપીયા આપ્યા કે નહીં ? સ્ત્રીએ જણાવ્યું કે શિરતાજ ! એની શું મગદુર છે કે, મારી પાસેથી પાછા લઇ શકે ! આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—જ્યારે આ સખસ તારી પાસેથી આટલા રૂપિયા બલાત્કાર વાપર્યા છતાં પણ ન લઇ શકયો તો પછી બલા-ત્કાર વાપરી તારી આબરૂ શી રીતે લઇ શકયો હશે તે ખરેખર વિચારવા જેવું છે માટે સિદ્ધ થાય છે કે જો તારી સાથે કદાચ આણે સોબત કરી હોય; તોપણ તારી રાજીપાથીજ થએલી હોવી જોઇએ, પરંતુ હવે કાંઇ અણબનાવ થવાથી આડે રસ્તે તેને સજા આપવા પગલાં ભર્યાં છે માટે એના પાછા આપી દે અને કચેરીને નાહક તસ્દી આપી તે બદલ ૫૧ રૂપિઆ આપ, નહી તો ૩ માસની સખ્ત મજુરી સાથે તુરંગખાનાની સજા ભોગવ, આવો હુકમ થતાં વેંતજ દુષ્ટ સ્ત્રી થરથર કંપવા લાગી અને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરી ૫૧ રૂપિઆ ઉલટા દંડમાં આપી પોતાના ઘરનો રસ્તો લીધો.

વારતા ૯૭ મી.

લાલચ બુરી.

“ જરી જુઠ બોલન લોભ વશ થઇ ટેક નહીં વજ જીવતાં”

એક તપસ્વિ દરીઆ કિનારા ઉપર બાર વર્ષની અવધની અ-મરફળ મેળવવા પુષ્કળ તપચર્યા કરતો હતો. તેને તપચર્યા કરતાં કરતાં સાડા અગ્યાર વરસ થયાં, તે વખતે કીનારે વૃક્ષમાં વસતા

સેતાને તે તપસીનું સત જોઇ વિચાર્યું કે આનું મન સંસારના પ્રપંચી કામોથી કિંવા દુષ્ટ વિકારોથી દુર થયું છે કે નહી ? માટે પરીક્ષા તો કરવી જોઇએ, એમ વિચારી તે સેતાને કાગડાનું રૂપ ધારણ કરી જે વૃક્ષ નિચે તપસ્વી તપશ્ચર્યા કરતો હતો, તે ઝાડ ઉપર ઘણા વખતથી હંસને હંશિની રહેતાં હતાં, તે પૈકી હંસરાય ફરવા ગયેલો હતો અને હંશિની ત્યાં બેઠેલી હતી તેના માળામાંજ કાગડો જઇ બેઠો જ્યારે હંસ ઘેર આવ્યો અને કાગડાને પોતાના મકાનમાં બેઠેલો દીઠો, તેથી તેને પુછ્યું કે—તું મારા મકાનમાં કેમ બેઠો છે ચાલતો થા અહીંથી કહાડનાર કોણ છે ? આવું કાગડાનું બોલવું સાભળી હંસને ઘણોજ ગુસ્સો આવ્યા અને બન્ને જણની વચ્ચે ભારે તકરાર થતી. છેવટે હંસે વિચાર્યું કે "આખર કાગડાની જાત નીચ છે જેથી એની સાથે વિશેષ બોલવું એ મારા હુંપણને કલંકીત કરનારૂં છે માટે અદલ ઇન્સાફી દિલ્લી પતી સહેનશાહ અકબરશાહ હજુરમાં જઇ અરજ ગુજારૂં તો આ નીચને યોગ્ય શિક્ષા આપી મને મારી હંસની તથા મકાન અને બચ્ચાં સ્વાધીન કરી આપશે આવા વિચારથી અકબરશાહની હજુર જઇ પોતાની સર્વ હકીકત રોશન કરી તેથી બાદશાહ આલી જહાંએ તે કાગડાને બોલી મંગવવા હુકમ કર્યો હંસ બાદશાહ અગાડી ફરીયાદ કરવા ગરો છે એવું કાગડાનું રૂપ ધારણ કરનાર સેતાનની સમજમાં આવ્યું ત્યારે કાક કાક શબ્દ પોકારવા લાગ્યો જેથી જ્યાં ત્યાંથી સેંકડો કાગડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને પુછવા લાગ્યો કે—કેમ શું કામના માટે બોલવવાની જરૂર પડી કાગડો બોલ્યો કે ભઇ આજે તમોને ઘણા અગત્યના કામ સારૂ બોલાવેલ છે કે આ હંસિનીના હંસે મારા ઉપર અકબરશાહ અગાડી ફરીયાદ કરી છે તેથી ત્યાં મને પણ તેડુ થશેજ માટે તમો સઘળાએ

એટલીજ શાક્ષી આપવી કે એ હંસિની આ કાગડાની વહુ છે અને એની સાથે જ્યારે તે પરણ્યો હતો ત્યારે અમો સઘળા જાનમાં ગયા હતા તેથી કહી શકીએ છીએ કે આ હંસિનીએ અને એ મકાન તથા બચ્ચાં વગેરે આનાજ છે જો તમે મારી આ મારી વખતે આટલી તરફદારી–પક્ષ કરશો તો, એક મડદું બતાવીશ કે તે એક મહીના સુધી તમારે ખાવાનું ચાલશે, આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી સર્વ કાગડાઓએ તે મડદાંની લાલચને લીધે કાગડાના કહેવા પ્રમાણે કબુલ કર્યું પછી પેલા કાગડારૂપી સેતાને તપસ્વીને જઈ કહ્યું કે તમો ઘણી મુદતથી તપશ્ચર્યા કર્યા કરો છો; છતાં હજુ કશી ઇષ્ટ સિદ્ધિ થઇ નથી માટે જો જરા માંરૂં કહ્યું માનો તો જે માટે સાડા એગ્યાર વરષથી મહા દુઃખ વેઠો છો તેજ ધારેલી વસ્તુ–સુંદર અમર ફળ લાવ્યો છું તે તમોને આપુ, એમ કહી અમરફળ દેખાડયું એ-ટલે તપાસી તો તપથી લાલચને વશ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે; શું કહેવા માગો છો તમે જે કહેશો તે હું કરવા કબુલછું આ પ્ર-માણે તપસીનું બોલવું સાંભળી સેતાને વિચાર્યુ કે લોટમાં પાણી તો પડયું લાલચમાં લપટાયા, અહા યોગી, જતી અવધુત, સન્યાસી ઉદાસી અને મહાત્માઓ અરે ! ઇંદ્રાદિક પણ લોભની ઝપટમાં લપટાઇ ગયા છે લોભ એજ પાપનું મૂળ છે લોભ એજ સર્વ કર્મ ધર્મ અને શરમનું સત્યાનાશ વાળનાર છે લોભ એજ મિત્રતા સગાં સહોદર તથા પુત્ર પૌત્રાદિઓમાં વિરોધ કિંવા કાપાકાપી કરનાર છે લોભ એજ સદગુણ અને પ્રતિષ્ટાની હાની કરનાર છે વિશેષ શું કહેવું પણ લોભ પ્રતિષ્ટાની હાની કરનાર છે જે એ દુષ્ટ લોભના ઝપાટાથી બચ્યો છે તેજ જગતને વંદન પુજન કરવા યોગ્ય અને ધન્યવાદને પામે છે.

તદનંતર તપસ્વી પ્રસ તે કાગરૂપ સેતાને કહ્યું કે હું એટલુંજ કહેવા માગુછું કે બાદશાહની હજુરમાં તમારે કહેવું કે હું સાડા અગ્યાર વર્ષથી જે વૃક્ષ રહું છુ તે વૃક્ષ ઉપર કાગડો આ હંસિની સહિત સદા રહે છે એમ નિરંતર જોઉ છું તથા મકાન બચ્ચાં વગેરે એનાંજ છે અને આ હંસ મારૂં ઘર તથા સ્ત્રી છે એવો દાવો ધરાવે છે પણ તે તદન ખોટો છે; કેમકે સાડા અગીયાર વરસની મુદતમાં તો મેં એ હંસને તે વૃક્ષ ઉપર આવેલો કોઇ વખત દીઠો નથી બસ એટલુંજ કહેવું. કાગનાનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી તપસ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણેજ અમ્રફળની આશાએ હા પાડી કેટલેક વખતે બાદશાહનો મોકલેલો અમલદાર આવી પહોંચ્યો અને દિલ્લીપતી જહાંપનાહનો હુકમ તે કાગડાને સંભળાવ્યો જેથી તે કાગડો તથા કાગડા મંડળ શાહની હજુરમાં જવા રવાના થઇ ટુંક મુદતમાં દીલ્લીપતી હજુર જઇ પહોંચ્યા. જ્યારે અકબરશાહે કાગડાને પુછ્યું કે આ હંસના ઘરબારનો તું જબરાઇથી ધણી થઇ પડયો છે એવીજ ફરીયાદ મારા હજુર થઇ છે તે વિષે તારૂં શું કહેવું છે કાગડે કહ્યું કે હજુર આલી આલમશાહ હું જબરાઇથી મારા ઘરનો ધણી થઇ પડવા માગે છે, જો હું આ વાત ખોટી કહેતો હોઉં તો મારી પાસે આખી ન્યાત સાક્ષિદાર છે, જેથી તેની ગવાહી—સાક્ષી લઇ દરયાફત કરો, શાહે તે કાગડાઓની સાક્ષી લીધી તો દરેકનું એજ પ્રમાણે કહેવું થયું કે આ હંસણી એની વહુ છે કેમકે અમે સઘળા એની જાનમાં ગયા હતા, જેથી હીમ્મતથી કહી શકીએ છીએ કે એ ઘર કાગડાનું છે અને હંસ જુઠો છે શાહે આ જુબાની સાંભળી હંસને કહ્યું કે આખી ન્યાત એની તરફેણમાં સાક્ષી આપે છે માટે હવે તારી પાસે બીજો કંઇ પુરાવો છે, કે નહી? હંસ બોલ્યો

કે—નેક ન્યાથી ખુદા સત્યનો બેલી છે ! એ કાગડાઓ સાક્ષી પુરે છે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે ? કેમકે એ પ્રતિવાદીના ન્યાતના છે જેથી એની શરમને લાધે કે, પોતાની ન્યાતની મુછ ઉંચી રહે એવા જ્ઞાતિ અભિમાનને લીધે એની તરફદારી કરેજ માઇ તેના તરફદારીઓની સાક્ષી ઉપર નામદારને વજન રાખવા જેવું નથી જો એની પાસે બીજા પુરાવા હોય તો તે પુછો; શાહે કાગડાને ફરી પુછ્યું કે, તે સાક્ષીદારો કરતાં બીજા કોઇ પ્રમાણિક સાક્ષીદાર છે ? ' કાગડે જ- ણાવ્યું કે હાજી હજુર ! તેજ ઝાડના નીચે એક તપસ્વી સાડા અ- ગીયાર વરસથી તપસ્યા કરે છે તેને બોલાવી મારા કહેવા વીશેની તપાંસ કરો આ પ્રમાણે કાગડાનું બોલવું સાંભળી હંસે પણ તે ત- પસવી માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય દરશાવ્યો અને શાહને પણ ખાત્રી યો- ગ્ય સાક્ષી જણાવી કેમકે તે ત્યાગું તપસ્વી કદી જુઠું બોલનાર નથી. શાથી કે તેને કોઇની તરફદારી મોહ મમતા કે મોહાસ લોભની આ- શા નથી, જેથી નિરાશવંત ધર્માત્મા જે હશે તે સત્યરૂપ કહીજ દેશે એમ વિચારી તે તપસ્વીને બોલાવી લાવવા તેડવા મોકલ્યો અને તે તેડાગર જઇ તપસ્વીને બોલાવી લાવ્યો. શાહે તપસ્વીને પુછ્યું કે મહાત્મા આ કાગ અને હંસના મુકદમામાં—કેશમાં આપ શું માહેત- ગારી ધરાવો છો ? તથા આ કચેરીમાં રજુ છે તે હંસણી તથા બચ્ચાં કાગના છે કે હંસના ? તપસવી બોલ્યો કે રઇયતના રક્ષક ! આપ સદા આનંદ રહો ! આ કેશમાં હું એટલું જાણું છું કે, આ સ્ત્રી આ કાગડાની છે. તથા તે ઘર બચ્ચાં પણ કાગડાનાંજ છે, કેમકે સાડા અગયાર વર્ષથી દરિયા કિનારે જે ઝાડ ઉપર આ કાગ રહે છે, તે ઝાડ તળે તપ કરૂં છું. તેથી આ કાગનેજ દેખું છું, પણ આ મેં ત્યાં કોઇ વખત જોયો નથી, ' આ પ્રમાણે તપસ્વીની સાક્ષી

પડેલી જોઇ હંસ તો બીચારો ચુપ થઇ ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, ' અરે ! આ સંતમાં પણ કળિયુગે પ્રવેશ કર્યો ! ઉત્તમ પક્ષી તથા સત્યપણે સાક્ષી ન પુરતા દુષ્ટાત્માં જે નીચ પક્ષી કાગડો તથા સ્વળ પારકા માલને બથાવી પડનારે તેની તરફદારી કરી ! જે પ્રતીતિ થાય છે કે દુષ્ટ કાગડે કોઇ પ્રકારની આને લાલચ આપી હશે તેથી લાલચ બુદ્ધી બલાયન ફંદમાં ફસાવવાથી પોતાની સત્યમેવ જયતે એ વાક્યને શું જગત નિયંતા જુઠું કરશે ? જ્યારે સદગૃહસ્થના વાક્યો જુઠા થશે શા મારી સ્ત્રી ઘર અને બાલ-બચ્ચાં જશે તો કુરબાન છે એમ વિચારી મુંગે મોઢે ઉભા થઇ રહ્યા અને તે હંસીની તથા બચ્ચાં ઘર માલ મતા કાગડાને સોંપી ત્યાર પછી કાગડો કચેરી બહાર નીકળ્યો એટલે બીજા સર્વ કાગડાએ કહ્યું કે ભાઇ ! હવે તે મડદું બતાવ કે, કઇ જગોએ છે ? કાગડો બોલ્યો કે મુરખાઓ ! જો મડદું હોત તો તમને શું કરવા બતાવત શું મને બેઠે બેઠે મહિના સુધી ખાઇ આનંદમાં દિવસ ગાળતા નહોતા આવડતા ? માટે ચાલ્યા જાઓ સીધે રસ્તે નહી તો અકબર શાહની કચેરીમાં ખોટી શાક્ષી પુરનારની શી વલે થાય છે તે તમોને ખબર નહી હોય. આતો ફક્ત તમારૂં પ્રમાણિકપણું અખેચરી ઠગ જાત કહેવાય છે તે છેતરાય છે કે નહી ? તે જાણુવાજ આટલી ખટપટ ચલાવી છે. આ પ્રમાણે સેતાન કાગડાનું બોલવું સાંભળી કાગમંડળ રસ્તો માપી ગયું પછી તપસ્વી મહારાજ પણ આવી તે કાગડાને કહેવા લાગ્યો કે તમારી સરત પ્રમાણે કામ બજાવ્યું છે માટે હવે અમરફળ આપો " કાગડો બોલ્યો કે—મહારાજ આંખો બંધ કરો અને મોઢું ખુલ્લું રાખો ' તપસ્વીએ તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું એટલે કાગડે વિષ્ટા લાવી તેના મોંમાં મુકી બોલ્યો કે ' હવે મોઢું ચલાવો ' જ્યારે

તપસ્વીએ મોઢું ચલાવવા માંડ્યું કે થુ થુ અરે ! આ શું માઢામાં નાખ્યું છે? કાગડો બોલ્યો કે 'એ તો જુઠું બોલનાર અને લાલચમાં લપટાઇ સત્ય છોડનારના મોંમાં જે મુકવું ઘટે તેજ મુક્યું છે; કેમકે જુઠું બોલનાર કે સત્ય છોડનારના મુખમાં વિષ્ટાજ નાંખવી યોગ્ય છે, લાલચમાં લપટાઇ તને જરા વિચાર ન આવ્યો કે જુઠું બોલવાથી ધર્મ, કર્મ તપશ્ચર્યા, વ્રત નિયમનો નાશ થાય છે ! ક્યાં હું અને ક્યાં એ હંસ; છતાં કેવળ ખોટા કામમાં ખોટી સાક્ષી આપી અનચારને પુષ્ટ કરવા મદદ આપી, પણ પોતાનો ધર્મ શો છે? તે તરફ બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નથી ધીક્કાર છે તારી તપશ્ચર્યા અને મનોવૃત્તિને, હું તો તારી દ્રઢવૃત્તિને જોવા ચહું છું અને જા દુષ્ટાત્મા તું તો ઉભય ભ્રષ્ટ થયો છે, જેથી તારા પાપનો પશ્ચાતાપ કર. આ પ્રમાણે ફીટકાર વચનો કહી હંસને બોલાવી હંસની, બચ્ચાં અને ઘરબાર સુંપરત કર્યો તથા પોતપોતાની સ્વેચ્છા પ્રમાણે કરવા વિચારવા લાગ્યો અને હંસ પણ પોતાના સ્થાનકે ગયો.

વારતા ૯૮ મી.

જાત વિના ભાત પડે નહિ.

જૈસી કારી કાંબરી ચઢે ન દુજો રંગ. વૃંદશાતશઈ.

એક દિવસ અકબર શાહે પોતાના વ્હાલા ગુલામને પુછ્યું કેમ વ્હાલા અધનાજ તું સાચે સાચું બોલ, કે દુનિયાની કોઇ પણ ચીજની ઇચ્છા તને બાકી રહી છે આવું નામવરનું બોલવું સાંભળી ગુલામ બોલ્યો કે—જી જહાંપનાહ સરવ મારા મનની ઉમેદ આપ નામવરે પુરી પાડી છે, પણ એક બાકી રહે છે માટે હજુર હુકમ આપો તો રોશન કરૂં આ પ્રમાણે ગુલામનું બોલવું સાંભળી શાહે ખુશીથી કહ્યું કે મારા પ્યારા જાન ? તું ખુશીથી જે બાકી રહ્યું હોય

તે માગી લે હું આપવા કબુલ કરૂં છું આવો શાહનો સવાલ થતાં ગુલામ બોલ્યો કે સરકાર હું કો દીવસ નાશી ગયો નથી માટે તે ઉમેદ મારા મનમાં બાકી રહી છે આવું ગુલામપદને છાજતું બોલવું સાંભળી પોતાનું વચન પાળવા કહ્યું કે ઠીક જે તારી ઉમેદ છે તે પુરી કર પછી ગુલામ ત્યાંથી નાશી પોતાના એક દોસ્તના ઘરમાં સંતાઇ રહયો; વ્હાલા ગુલામનો વિયોગ થયો જેથી બાદશાહ ઘણો જ બેચેન થઇ ગયો અને હજુરીયાઓને હુકમ કર્યો કે અહીયાજ જ્યાં હોય તયાંથી શોધી મંગાવી મારી પાસે લાવો પછી હજુર-મ સ્જીદાનો અને કારભારી વગેરે તેને મનાવવા ગયા, પણ ગુલામભાઇએ તો ઉંહુ ઉંહુજ કરેયા કરયું, મનાવા જનારાઓએ બહુજ તેને આજીજીથી યોગ્ય શુકનો કહ્યા પણ કોઇનું કહેવું તેણે ધ્યાનમાં લીધું નહી તેથી થાકીને છેવટે પાછા આવ્યા; પરંતુ શાહ તો જેમ જેમ વધારે વખત થતો ગયો તેમ તેમ તેના વિયોગથી બહુજ આકુળ વ્યાકુળ થયો અને ખાસ મંડળને હુકમ કર્યો કે—જે અહીયાજ મનાવી લાવે શને અમુલ્ય હીરાનો હાર આપું આવું તોહનું બોલવું સાંભળી બીજા તો કોઇએ હા પાડી નહી, પણ શાણા બીરબલે કહ્યું કે ખાવિંદ ! મનાવી લાવું છું જરા પણ અકળતા નહી એમ કહી તે શેલામ જ્યાં હતો તયાં ગયો અને બોલ્યા ચાલ્યા વગર જતાં વાંત લાત મુકીઓની ગરમા ગરમ મીઠાઇ ચખાડવા માંડી જેથી ગુલામ ગભરાઇ બોલ્યો કે, મહેરબાન ! મને શા સારૂ મારો છો. હું ક્યાં આપની સાથે આવવા ના પાડું છું બીરબલે કહ્યું કે ત્યારે થા ઝટપટ આગળ એટલું કહેતાં તો તુરત તે અહીયાજ ગુલામ આગળ થયો અને શાહના હજુર લાવી ખડો કર્યો તેને જોઇ પ્રેમઘેલો શાહ એકદમ ઉભો થઇને ભેટી પડયો અને પુછયું કે વ્હાલા અહીયાજ ?

તુને બીરબલ શું ફરેબ દેઇને મનાવી લાવ્યો ? તે મને જણાવ અહીયાજે જણાવ્યું કે બીરબલજીએ તો મને મણુનો છત્રી શેરજ બોલ્યા ચાલ્યા વગર કરવા માંડયો તેથી મેં જાણ્યું કે હું જવાની હા નહી પાડું તો મારા હમણા ને હમણાંજ પ્રાણ કહાડી નાંખશે માટે તુરત આવવાની કબુલત આપી આવું અહીયાજનું બોલવું સાંભળી શાહ બીરબલની વિચિક્ષણતા જોઇ એટલો તો ખુશી થયો કે તેને અમુલ્ય હીરાનો હાર ઇનાયત કરી દીધો.

વારતા ૯૯ મી.

સીપાઇ રૂપ શીશી.

પ્યારા યારથી રાખવા, ગણે ન પતિનું કહેણ. જુગલ.

અકબર બાદશાહની હજુર એક પુરૂષે આવી અરજ કરી કે— ખાવિંદ કોઇ જાર પુરૂષ મારા ઘરમાં નિરંતર આવે છે એમાં જરા શક નથી; પરંતુ મેં તેને હજુ સુધી જોયો નથી અને જાણતો નથી કે કોણ છે માટે તેને હાથે પકડવા ચાહું છું જેથી આપ નામદાર હજુર આવ્યો છું, કે તેને કોઇ પણ પ્રકારે પકડી આપવાની યુક્તિ કરવા કૃપા કરશો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે. શાહે તેની હકીકત સાંભળી કહ્યું કે હું એક ઉમદા અતરની શીશી આપું છું તે લેઇ જા અને તારી ઓરતને સુંપ્રદ કરી કહેજે કે આ શીશીમાંથી જરા પણ અતર વાપરીશ નહી એમ કહી ઉમદા અતરની શીશી આપી તેને વીદાય કર્યો અને તે શખસે પણ તેજ પ્રમાણે કરયું.

શાહે તે સખ્સના ઘરની આસપાસ માણસો બેસાડી દીધા અને ભલામણ કરી કે, જે માણસના કપડામાંથી આપેલી શીશીમાંના અત્તરની ખુસબો આવતી જણાય કે તુરત તેને મારી પાસે પકડી લાવવો.

જ્યારે પેલો જાર પુરૂષ ફરીયાદ કરવા જનાર સ્ત્રીની મુલાકાત લેવા આવ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાના ધણીએ અનામત તરીકે સોંપેલી જે અત્તરની શીશી હતી તેમાંથી અત્તર કહાડી પોતાના યારને છાંટયું અને કહ્યું કે, દીલોજાન, મારી આંખની કીકી, આ ઉમદા અત્તરની શીશી મને મારા ઘરધણીએ અનામત તરીકે સોંપી ખાસ ભલામણ કરી હતી કે, આમાંથી તું જરા પણ અત્તર વાપરતી નહી પણ પ્યારા તે ભલા માણસની જરા પણ દરકાર ન રાખતાં મેં આપણા ઉપયોગમાં લીધું કેમકે એવી ઉમદા ચીજની આપને મજાહ ન આપું ત્યારે પછી કોને મજાહ આપવી હતી? ભલેને ધણી જે કરનાર હશે તે કરી લેશે તો, તે તમારા માટે સહન કરી લઇશ. આવા અત્યંત પ્યારની વારતા સાંભળી યાર બોલ્યો કે, શાબાશ છે મારા કાળજાની કોર, તારા પ્યાર ઉપર તો મારો જીવ કુરબાન છે. કેટલોક વખત વીત્યા પછી એશઆરામ કરી તે યાર પોતાને મારગે પડયો એટલે પેલા અત્તરની ભમક રાજના સેવકોને આવી તેથી તે જાર પુરૂષને એકદમ પકડી શાહ હજુર લઇ ગયા એટલે શાહે સદરહુ ફરીયાદીને બોલાવી કહ્યું કે, તારી કુલટા સ્ત્રીનો આ યાર છે, કેમકે જે અત્તરની શીશી તેં અનામત તરીકે તારી સ્ત્રીને સોંપી હતી છતાં તે શીશીમાંનું અત્તર પોતાના યારને છાંટયું છે તેની ખુસબો તું તપાસી લે એટલે ખાત્રી થશે અને ઘેર જઇ સ્ત્રી પાસેથી તે અત્તરની શીશી માગી તપાસીશ એટલે એથી પણ વિશેષ ખાત્રી થશે. આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી તપાસ કર્યો તો તેજ પ્રમાણે જણાયું.

ભાગ અગીયારમો.

વારતા ૧૦૦ મી.

હજુર ગાય નહીં પણ બેલ.

સહુને વહાલું સર્વદા, નીજ સ્તુતિ માન વચન;
જુઓ નાગ જગ શત્રુ પણ, સુખી પાસે સુખ મન.

નગરકર.

દીલ ખુશ કરવા રાખેલા હાસ્યરસ પુષ્ટી કરનારા મશકરા ગવઇયાઓને શાહે કહ્યું કે, આ સમય કંઇ ગાય તો ઠીક, ગવઇયે જવાબ દીધો કે, હજુર ગાય નહી પણ બેલ. ફરીથી બાદશાહે કહ્યું કે, અરે કાંઇક ગાયન બોલ. ત્યારે ગવઇયાએ જવાબ દીધો કે, વાંકો બીશ રૂપીઆ મોલ. શાહે ચીડાઇને કહ્યું કે, શું હરામજાદા છે, ગવઇયા બોલ્યા કે, સાહેબ હરામજાદા તો કોડી નહી લઉં આ જાત્યા ઉપ સાંભળી ગુસ્સે થયા અને હુકમ કર્યો કે, હાલના હાલ અહીયાંથી નીકળી મારા મુલકની હદ છોડી બીજી હદમાં જાઓ. આવો કઠોર હુકમ થયો સાંભળી તે ગવઇઆઓ સલામ કરી ચાલી નીકળ્યા અને ત્યાંથી બે ત્રણ ગાઉ છેટે જઇ રાત પડી એટલે પાછા વળી પોતાના ઘરમાં જઈ ભરાયા. તેઓએ દીવસ ઉગ્યા પહેલાં શહેર બહાર જઇ કોઇ ગુપ્ત સ્થળમાં ભરાઇ રહેતા અને રાતે ઘેર આવતા આ પ્રમાણે કેટલોક વખત ગાળ્યો. એક વખત દઇવયોગે આ ગવઇયાઓના ગુપ્ત સ્થળ તરફ જવું અને શાહનું શીકાર કરી પાછું ફરવું થવાથી ગવઇયાઓએ શાહને દીઠા તેથી એક ગંજાવર વડના ઝાડ ઉપર ચઢી બેઠા પણ શાહની નજર વેગળેથી તેઓ ઉપર પડી ચુકી હતી, તેથી તે ઘોડો દોડાવતે તેજ વડના ઝાડતળે આવી ગવઇયાઓ તરફ જોઇ કહ્યું કે, બદમાસો, તમોને હદપાર જવા હુકમ કર્યા છતાં અહીયાંજ કેમ ભરાયા ? શાહનું બોલવું સાંભળી હાથજોડી

વિનવ્યું કે, ગરીબ પરવર, આપના હુકમને માથે ચઢાવી ચાલી નીકળ્યા અને દેશ દેશ રખડ્યા; પરંતુ આપનો અમલ ન હોય તેવો કોઇ દેશ નજરેજ પડ્યો નહી એટલે છેવટે નિરાશ થઇ હવે આસ્તાન તરફનો રસ્તો લીધો છે. આવો ગવઇયાનો બોલ સાંભળી શાહ પરમાનંદી થયો અને તેઓનો ગુન્હો માફ કરી પાછા પોતાની હજુરમાં રાખ્યા.

વારતા ૧૦૧ મી.

કીયો દેશ નીર્લજ.

ઉત્પતિ સ્થળની અસર આવે છે સહુમાંજ;　　સીવીતાબાઇ

એક સમય બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે 'કવિરાય ! પુરવ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉતર એ ચાર દિશાના પુરવ દેસ, પશ્ચિમ દેશ દક્ષિણ દેશ અને ઉતરખંડ વગેરે નામો પડે છે, પરંતુ તે દેશો પૈકી કયા દેશના માણસો વિશેષ બેશર્મા નિર્લજ હશે ? બીરબલે કહ્યું કે 'જહાંપનાહ પુરવ દેશના માણસો સરવ દેશ કરતાં વિશેષ નિર્લજ હોય છે, શાહે કહ્યું કે તેમ કેમ ખાત્રી થાય ? બીરબલ બોલ્યો કે નામવર થોડા સમય પછી તેની ખાત્રી આપીશ.

તદનંતર બીરબલે તે ચારે દિશા તરફના દેશની નાયકાઓને બોલાવી શાહની હજુરમાં રાખી. કેટલોક વખત ગયા પછી બીરબલે શાહને અરજ કરી કે આપની હજુરમાં ચારે દેશની નાયકાઓ વિદ્યમાન છે માટે હજુરના પ્રશ્નનો ખુલાસો મેળવવા મીજલસ ભરવી જોઇએ એટલે તુરત સંકાનું સમાધાન થઇ આવશે. શાહે તેજ રોજે મીજલસ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો અને ગાન તાન શરૂ કરાવ્યાં, પાછલી રાતે શાહે પ્રથમ પશ્ચિમ દિશાની (કાઠિયાવાડ વગેરેની નાયકાઓને પુછ્યું કે—રાત કેટલી બાકી રહી હશે ? તેઓએ અદબ સાથે જવાબ

દીધો 'ગરીબ નિવાજ ! થોડીજ બાકી રહી છે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી થોડી રહી છે એમ કહી શકો છો તેઓએ અરજ કરી કે પૃથ્વી પતિ ! મારી નયનીનાં મોતી ઠંડાં થયાં છે તેથી જાણું છું કે રાત થોડી રહી છે; કેમકે પરોઢીએજ ઠંડી હવા વાએ છે પછી થોડીવાર કેડે દક્ષિણ દેશની નાયકાઓને પુછ્યુ તો કે પ્રાતઃકાળ થશે. શાહે પુછ્યું કે શા ઉપરથી કહી શકો છો ? તેઓએ કહ્યું કે 'નામવર ! પાન ફીકું લાગે છે તેથી. તદનર ઉ ર દેશવાળી નાયકાઓને પુછ્યું કે હવે રાત કેટલી બાકી છે ! ત્યારે નાયકાએ જણાવ્યું કે થોડી બાકી રહી છે ? શાહે પુછ્યું શા ઉપરથી જાણો છો ? તેઓએ જવાબ આપ્યો કે ખુદાવિંદા દિવા બતીનું તેજ ઝાંખુ લાગે છે તેથી છેવટે પુરવની નાયકાઓને પુછ્યું કે કહે કેટલી રાત બાંકી રહી છે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે જીહજુર ! મને જંગલે જવાની હાજત થઈ છે, તેથી જાણું છું કે હવે બહુજ થોડી રાત રહી છે આવું બોલવું સાંભળી શાહને બીરબલના બોલની ખાત્રી થઇ અને હુકમ કર્યો કે પુરવ દેશના લોકોને હજુરમાં કે મીજલસમાં દાખલ થવા દેવાજ નહી કેમકે એઓ તેવા સ્થળને લાયક નથી.

વારતા ૧૦૨ મી.

ગજા વીના ગજરાજનો ખોરાક પાર ન પડે,

ગજા વીના ગજરાજનો, પાર પડે ન ખોરાક. જમનાબાઈ

એક વખત અકબરશાહ લાડ તથા કપુરના નામાના ગવૈયાઓના ગાયનથી બહુજ પ્રસન થયો, તેથી એક મકનોહાથી બક્ષીસ કર્યો ગવૈઆઓએ એક વરસ સુધી હાથીણી ખોરાકી પુરી કરી તેમાં તો પોતાની કેટલી દોલતનો ભોગ અપાઇ ગયો તેથી વીચારવા લાગ્યા કે ભાઇ આ શાહની બક્ષીસતો ખરેખર જુલમી બલા જેવી છે? ને

થોડા વખત આ હાથી આપણે ત્યાં રહેશે તો છયા છોકરાં ભૂખા પીતાં થઇ જશે, પણ કરવું શું એ હાથી વેચી શકીએ, ન તો કોઇને આપી શકીએ અને ન રાખી શકીએ અને ન રાખી શકીએ માટે હવે કાંઇક ફારસ કર્યાં શિવાય આ બલામાંથી છુટકારો થનાર નથી એમ વીચારી તે હાથીની કોડમાં ઢોલ તંબુર વગેરે લટકાવી છુટો મુકી દીધો એટલે તે હાથી શહેરમાં ઘુમતો મરજી મુજબ તોફાન કરવામાં લાગ્યો, તેથી શહેરના લોકો શાહ હજુર જઇ અરજ કરી, કે હજુર છુટો ફરતો હાથી અમોને બહુ નુકશાન કરે છે અને ઘર-માંથી બહાર પણ નિકળવા પામતા નથી સાહે હુકમ કર્યો કે તપાસ કરો કે કોનો હાથી છે ? તે સાંભળી સીપાઇઓએ તપાસ કરી હજુરને કહ્યું કે ખાવિંદ ! એ હાથી કપુર, લાડ ગવઇયાનો છે. શાહે —ઓને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા તેઓને બોલાવવા ફરમાવ્યું તેથી ગઇયાઓને શાહ હજુર બોલાવી લાવ્યા, તેઓને જોઇ શાહ ગુસ્સે થઇ બોલ્યો કે કેમ તમારા હાથીને છુટો મુકયો છે ? ગવઇયા બોલ્યા કે જહાંપનાહ, વરસ દીવસ સુધી ખાનપાનમાં ખુશી રાખી તેને અમારો સઘળો હુન્નર શીખવાડી તઇયાર બનાવ્યો, તેથી હવે તેને ઢોલ તંબુર આપી રજા આપી રજા આપી કે મુલક બાદશાહ સરકારનો છે માટે ખુશીથી ફરી ગાનતાનથી અમીરોના મન રંજન કરી તારૂં પણ ગુજરાન કર અને અમોને પણ જે આપવું ઘટે તે આપજે. આ પ્રમાણે ગઇયાઓનું બોલવું સાંભળી શાહને હસવું આ-વ્યું અને હાથીને પકડી મંગાવી હાથીશાળામાં બંધાવ્યો અને તેના બદલામાં તેમને એક સારી પેદાશવાળું ગામ બક્ષીસમાં આપ્યું.

ભાગ બારમો.

વારતા ૧૦૩ મી.

પોતાની માને કોઈ ડાકણ કહેતું નથી.

કદી ચાર કાને જશે વ્હાલા, થશે હાની નીશ્ચે હશે છોક ઠાલાં;
ગઇ જો છ કાને પછી તો તમારી, જશે જીવ લજ્જા થશે ખુબ ખ્વારી.

શારર્મો.

એક વખત અકબરશાહ અને બીરબલ રાત્રીના સમયે શહેરની ચર્ચા જોતા ફરતા હતા, તે વખતમાં શાહે કહ્યું કે, બીરબલ, તમારા હિંદુઓ કરતાં અમારી મુસલમાની જાત સંપીલી સમજુ અને શાણી હોય છે એમ કેટલાંક કારણો ઉપરથી સમજાય છે. બીરબલ બોલ્યો કે શહેનશાહજહાન વાએ સકંદર તાલેજમાન, **પોતાની માને કોઇ ડાકણ કહેતું નથી તથા પોતાની ભુલ અને પારકી અછત કોઇના ધ્યાનમાં આવતી નથી.** પરંતુ વાસ્તવીક રીતે વિચારકરી જોશો તો હિંદુ અને હિંદુમાં પણ નંદ હોય તે સમાન શાણી, સમજુ અને સંપીલી જાત એકે છેજ નહી. જો કે આપને પરીક્ષાજોયા વિના મનમાં આ વાત ઠરશે નહી; પણ મારૂં કહેવું એટલે અંશે ખરૂં છે, હમણાંજ આપને વખત આવે છે તો બતાવી દઉં છું એમ વાતો કરતાં કરતાં આગળ ચાલ્યા એટલામાં એક વાણીયણ મળી તેને જોઈ બીરબલે મસ્કરી કરી અને કાંઇ અડપલું પણ કર્યું, તે વખતે આસપાસ વાણીયાનો મહેલ્લો હતો તેથી ત્યાં જતા આવતા વાણીયાઓએ આ બનાવ નજરોનજર જોયો તેથી તકરાર કે મારામારી થવી જોઇએ છતાં પણ વાણીયા તે બાઇને ઉલટું કહેવા લાગ્યા કે, બહેન, કંઈ નહી, હશે જે થયું તે થયું પણ સારા માબાપની દીકરીનું એ કામ છે કે બોલ્યાચાલ્યા વગર દાંતમાં છેડો ઘાલી ઘેર જવું. હલકુ માણસ હોય તે ગમેતેમ છેડ કરે, એમ કહી અક-

ભલું કરનારને કશું પણ ન કેહેતાં પોતપોતાને માર્ગે ગયા તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે, કેવી ઢીલગંડી જાત છે, પોતાની જાતની અને વખતે સગી પણ હશે તે સ્ત્રીની અટકચાળી કરી અને જોયા છતાં પણ કશું બોલી શક્યા નહી, તથા પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. ખરેખર બીકણ અને કીના–ગુસ્સા વગરના બીલકુલ બાયલા છે આ પ્રમાણે વાતો કરતા જાય છે, એટલામાં તરકવાડો આવ્યો ત્યાં એક નાજુક બદન નખરાબાજ બીબી બની ઠણીને જતાં હતાં તેને જોઇ બીરબલે અડપલું કર્યું એટલે તો બીબી ઘણો ગુસ્સો લાગ્યો બરાડા પાડી લાંબા લાંબા હાથ કરતી બોલવા લાગી કે, હત તેરા સત્યાનાશ જાય તેરી પીટણી પડે, અરે તેરી મહોબત નીકાલું, મેરી ઇજત લેલી અબ તેરેકું અખાકા અખા કાટખાઉં, કયા તેરી મા ભેણ નહી કે ઉસકી મશ્કરી ન કરતે મેરી કરનેકું આયા, વગેરે વગેરે લવારો કર્યો એટલો તો આસપાસ મુસલમાની જનુની લોકો લાકડીઓ અને તરવારો હાથમાં લઇ, પકડો પકડો, મારો પીટો સાલેકું, 'આવી બુમો મારતા આવતા દીઠા કે બીરબલ પોબાર કરી પોશાક ફેરફાર કરી તેજ મહેલ્લામાં આવી ઉભો અને મુસલમાનોને પુછવા લાગ્યો કે શું છે ખાં સાહેબ ? શું કોઇ ચોર છે કે હરામજાદો છે ? મીયાં બોલવા લાગ્યા કે, અરે સાહેબ, કોઇ બદમાસ સખ્સ થા સો ઇન બીચારી ઓરતકી ઇજતપર હુમલા કર ભાગ ગયા, જો સાલા હાથ આતા તો માર મારકે હડ્ડી તોડ ડાલતે. મગર છોડતે નહી. કયા હિંદુ–કાફ્રકી ઓરત જૈસા હમારા મામલાથા, કે યહાં ગડબડ મચાઇ ? ધો મરને વાળી હોશે જબી બાધરીવાડેગે જાય. હાય, કરે કયા ઉસકી કીસમતને જોર કીઆ ન તો, બેશક ખુન હોતા તો કુછ ડરનાથા, ઓર કભી સરકારમાં પકડા જાતા તો કરોડો મુસલમાનમેસે એક

દીન કે વાસ્તે લીલાહી હો ગયા તો ક્યા, હુવા, .લેકીન ફીર કોઇ એસા કામતો ન કરે. આવા પ્રકારે દરેક જણા ફોકટ ફીસીઆરીથી ફુલો મારતા, ફુડડપણાથી ફાળ મારતા હતા. બાદશાહ અને બીરબલે તો આગળ રસ્તો લીધો. થોડે છેટે ગયા એટલે બાદશાહ ગર્વાનંદી થઇ બીરબલને કહેવા લાગ્યા કે, કેમ જોયું, કેવી મુસલમાનની કોમ સંપીલી અને કીનાખોર છે. પોતાની ન્યાતની ઓરત વાસ્તે મરવા પણ પાછા ન હઠતાં એકદમ ચારે બાજુએથી માણસો દોડી આવ્યા અહા ખુદાતાલા, દીનોકા શુકર કરો ? દીનકે બાદે તો એય ઓર હી નહી હઇ. આવાં જ્યારે ગર્વવંત વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારે બીરબલ બોલ્યો કે જહાનઆલી, હું પ્રથમથીજ કહી ચુકયો છું કે મનુષમાત્રને પોતાની કસુર પોતાની નજરે પડતી નથી, પોતાની કોમને વખાણે છે, પણ તેમની બેવકુફાઇને પણ ભેગી વખાણતા જાઓ. જો કે આપ હિંદુઓને તદન બાયલા, બીકણ અને કુસંપીલા કહેતા હતા પણ તેઓ મુદ્દાની વાતને સારી પેઠે સમજનાર. કેમકે જે વાણીયણની મેં મશ્કરી કે અડપલાઇ કરી હતી, તેથી વાણીયા કશું ન બોલ્યા તે ઘણું ડહાપણ વાપર્યું. મશ્કરી કે અડપલાઇ કરી તે ન કરી થવાની નહોતી કદાચ મુસલમાનની પેઠે ધાંટાધાંટ કરી ધાંધલ મચાવી હતી તો તેથી ફાયદો નહોતો પણ ઉલટી ફજેતી હતી; કારણ કે એ વાણીઅણ અને રસ્તે જનાર બે ચાર પાંચ વાણીઆએજ તે વાત જાણી પણ સેંકડો માણસોએ તો તે વાત જાણી નહી મીયાંભાઇએ અને બીબીએ બહાદુરી બતાવી તેથી ઉલટી બીબીની તથા તેના ખાવીંદ બાપ, મા અને સંબંધીઓની ફજેતીના લીધે નિસું જોવાનું થયું કે ફલાણી બીબીએ બહાદુરી બતાવી તેથી ઉલટી બીબીની તથા તેના ખાવિંદ તેના બદલે અનેક જણાને પો-

તાની ફજેતી પોતાના હાથે ડહોળી જગત જાહેર કરી બતાવી કહો વાણીઆ ડાહ્યા કે–મીયાંભાઇ ડાહ્યા ? તે હવે આપ ફરમાવો ? આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહે કાનની બુટ પકડી કબુલ કર્યું કે બેશક હીંદુ કોમ ઉપરથી તો ઘણી ડહાપણુ ભરેલી છે એમાં જરા શંપ નથી ? અને નરકતો જનુનીપણાથી તરત ઉપન્યું નીપન્યું કરી દે પછી જે થનાર હોય તે થાય પણુ તે વખતે બળતી હોળીમાં ભુસ્કો મારી દે માટે ખરી રીતે જોતાં મીયાંભાઇની બહાદુરી પોતાનીજ ફજેતી કરનાર હતી, ખરેજ મારૂં સમજવું પણુ અત્યાર સુધી ભુલ ભરેલુંજ હતું આ પ્રકારની વાતો કરતા પોતપોતાના મંદીરમાં ગયા.

વારતા ૧૦૪ મી.

માટીમાંથી ઉપજવું અને માટીમાં મળવું.

માટીમાંથી ઉપજવું, મરવું માટી માંહે; કેદાર,

એક સમય અકબરશાહ બાદશાહ શહેર બહાર હવા ખાવા પધાર્યા હતા ત્યાં કબરસ્તાન હોવાથી કબરો નિહાળતા ફરતા હતા તેવામાં એક આદમીનો પગ એક કબર ઉપર પડયો જેથી તે કબરનો અડધો ભાગ કુદી ઘણોજ નીચે બેસી ગયો તેની અંદર તપાસવા લાગ્યા તો એવો ચમત્કાર માલમ પડતો હતો કે, મૃતક કલેવર છે તેવું હાડ પિંજર દેખાતું હતું અને દેખવામાં તે કબર હજારો વરસની હોય તેવી લાગતી હતી. તે કબર જોઇ બાદશાહ અત્યંત આશ્ચર્ય પામી કબરની અંદરનો ભાગ હાથ લગાવી તપાસવા લાગ્યા. તો તે હાડપિંજર કેવળ માટી જેવું સડીને થઇ ગયું હતું, તેથી હાથ અડાડતાની સાથે ચુરે ચુરા થઇ જતો તો તે જોઇ એ વખતે શાહે એક શહર–કવિતા બોલ્યા કેઃ—

" બહોત લોગ અઉસેથે જીનકા હુમેશાં;
સમીને બદનથા મહતર કહેનથા."

આવું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે:—

જો કગર કહું ઇનકું ખોદી તો દેખા,
ના તારે કફનથી ના અજુએ બદનથા.

આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

વારતા ૧૦૫ મી.

પાણી અને અગ્નિનો મેળાપ.

એક સરસ સમજે સદા, તે કવિજન કહેવાય;
આણંદરાય.

એક દીવસ અકબરશાહ શહેરના કિલ્લાની ઉપર ચઢી સાંઝના વખતે જમુનાના જળ પ્રવાહથી ગમ્મત નિહાળતા હતા, તે વખતે આસપાસના દેવસ્થાન તથા મકાનોના દીવાઓની રોશનીનો પ્રતિબિંબ જમુનાના જળમાં પડતો હતો તે જોઇ શાહે એક કવિતાનું પદ બનાવ્યું કે:—

" હુમને દારયા કી તરફ શેર ચરાગાન દેખા.
મેં દરીયાવની તરફ સહેલ કરતાં તેમ, રોશની જોઇ."

આવું પદ રચી પછી દરબારમાં પધાર્યા અને બીરબલને કહ્યું કે હું જે કવિતાનું પદ કહું, તેનાજ ભાવને મળતું બીજું પદ બનાવી આપ.

સર્વ લોકોના જાણવામાં હતું કે, બીરબલને સરસ્વતીનું જોર છે. તેથી તે ગમે તેવી વગર જોએલી વાર્તા પણ કરી શકે છે અને શાહને પણ તે વાર્તાની સંપુર્ણ પ્રતીતિ હતી, તેથી પાદ પુરતી કરવા

ફરમાવ્યું એટલે તરત બીરબલ બોલ્યો કે,

" આબ વ આતસકું હુમ દસ્તા ગરેબાન દેખા.

પાણી અને અગ્નિનો મે પ્રતિભાવ અથવા મેલાપ જોયો.

મતલબ કે જ્યારે પાણીના કિનારા ઉપર ફરતા હતા ત્યારે તમે રોશનની જળમાં પ્રકાશ જોયો પણ હું તો એમ માનું છું કે, પાણી અને અગ્નિ વીરોધ છતાં; પાણી અને અગ્નિ પરસ્પર મળી ગએલ છે એ અતિ આશ્ચર્ય છે.

આ પ્રકારનું ખુબીવાળું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણો ખુશી થયો અને શાબાશી આપી અમુલ્ય ઇનામ બક્ષ્યું.

વારતા ૧૦૬ મી.

મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો ફકીર.

લોક રીતિ કે નીતિની નથી જેને દરકાર;
નાગો તેને જાણવો, આ જગમાં નિરાધાર. **પ્રાણજીવન,**

એક વખત અકબરશાહે બીરબલને પુછ્યું કે બીરબલ દુનીઆમાં જે નાગો કહેવાય છે તે કેવા પ્રકારનો નાગો સમજવો. કેમકે કપડાં પહેરે છે છતાં તો નાગો કહેવાય છે, તેવો નાગો હજુ મારા જોવામાં આવ્યો નથી તેથી જોવા ચાહું છું બીરબલે કહ્યુ કે નામદાર, આપની ઇચ્છા છે તો હું ગમે ત્યાંથી ખરેખર નાગો ખોળી લાવીશ; પરંતુ થોડો વખત લાગશે, બાદશાહે કહ્યું કે તેની કાંઇ ચિંતા નહીં. ત્યારપછી બીરબલે નાગનો શિરોમણિ એક લાલ, હતો, તેને બોલાવી ખાનગીમાં કહ્યું કે, હાલમા મારા સાંભળવામા આવ્યું છે કે, કાંઇ પૈસે-ટકેથી તમે જરા તંગ હાલતમાં છો માટે કહું છું કે, તમારે કોઇ વાતે મુંઝાવું નહી અને જરૂર હોય તો, કાલે દરબારમાં બાર વાગે આવવું, જેથી બસે પાંચસે રૂપીયા અપાવીશ, તેથી

કેટલોક વખત ટકુ ચાલશે પછી પ્રભુ સરખો દયાળ છે. આ પ્રકારનું બોલવું સાંભળી નગેંદ્રલાલે કહ્યું કે આપ સાહેબ અમારા જેવાની સંભાળ લેતા આવ્યા છો, એટલે વિષમ વખતે બાજી સુધારી લેવા આપ કાળજી ધરાવો એમાં શું આશ્ચર્ય જેવું છે. જ્યાં સુધી અમારા જેવા લાલ લોકોની પાસે નાણું હોય ત્યાં સુધી નવલશાહ હીરજીના દીકરા, પણ જ્યારે ખીસ્સાં ખાલી, ત્યારે તો હાલી મોવાલી જેવા બની ટકાના ત્રેપનશેર થઇ રખડીએ. મળ્યા તો મીર ન મળ્યા તો ફકીર અરે સુવા પછી તો પીર થનારા અમેજ છીએ, તે માટે તમોને આશીષ દઇશું કે ભગવત તમોને સલામત તનદુરસ્ત રાખે ? બીજુ તો અમો આપીએ કરીએ તેવા શું છીએ. વારૂ હવે હું રજા લઉં છું, અને કાલે કચેરીમાં જરૂર આવીશ એમ કહી લાલ સાહેબે રખડપટ્ટી ડિપાર્ટમેન્ટમાં પધાર્યા.

બીજે દીવસે બીરબલ કચેરીમાં બેઠા હતો તે વખતે સંકેત પ્રમાણે લેવાતી વખતે સાચો વાયદો સાચવનાર લાલ આવી પહોંચ્યા અને તેને શાહને બીરબલે ખાનગીમાં અરજ કરી કે ' આ બીચારો લાલ પૈસા તરફથી તંગ હાલતનાં, જેથી આપ નામદાર પાસે આવેલ છે માટે ગરીબ અવસ્થામાં આવેલ પોતાની પ્રજાને સહાયતા આપી હાલત સુધરવી જોઇએ છે આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે ભલે જો એમ હોય તો જે રકમ એને જોઇતી હોય તે આપવા ખજાનચીને હુકમ લખી આપો. પછી નગેંદ્રલાલને બોલાવી ખાનગીમાં પુછ્યું કે કેટલા રૂપીઆની હાલ જરૂર છે. લાલે કહ્યું કે માત્ર પાંચસોની જરૂર છે અને તેને એક માસની અંદર પાછા આપી જઇશ તદનંતર ખજાનચી ઉપર હુકમ લખી પાંચસે, રૂપીઆ અપાવ્યા. માશ થમો બે માસ થયા, પણ લાલ સાહેબતો લમણો વાળેજ

સાના ! છેવટે મોકલી લાલને બોલાવી રૂપીઆની ઉઘરાણી કરી એ-
ટલે લાલે જવાબ આપ્યો કે માફ કરજો, મારાથી મુદતસર નાણાં
અપાયાં નથી પણ હવે હું માત્ર દશ દીવસની અંદર વગર ચુકે
આપી જઈશ, એમ કહી રજા લીધી. દસ દીવસનો વાયદો કર્યો
હતો પણ જેને પાછા આપવા હોય તેનો ? પણ જેને મુડીમાં આ-
પવાજ નથી તેને પછી વાયદાનો કાયદો શું કામનો? દસ દીવસને
બદલે બીજા ચાર મહીના ગયા એટલે ફરી સાહેબને યાદી આપી કે,
ફલક પનાહ ! પેલો ૧૦ દીવસનો વાયદો કરી ગયો હતો, પણ તે
તો હવામાં ઉડી ગયો આ તો દયા ડાકણને ખાય એવો ઘાટ બન્યો
માટે હવે તો કઠોર કાયદો અમલમાં લીધા વિના રૂપીઆ પતવાના
નથી / આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી અકબર શાહે એક-
દમ તે લાલને બોલાવી લાવવા હુકમ ફરમાવ્યો તેથી સીપાઈઓએ
તેને લાવી હજુર આગળ રજુ કર્યો, એટલે બાદશાહ ક્રોધવંત થઈ
લાલને કહ્યું કે 'કમરે ! તારો વાયદો કયાં ગયો ? બસ આજે રૂપી-
આ આપ્યા પછીજ જવા દેવામાં આવશે. એમ કહી સીપાઈઓને
કહ્યું કે આ બદમાસને તડકે બેસાડી મુકો સીપાઈઓ તો માત્ર હુક-
મની વાટ જોતા હતા. ખાસા મજેહના તડકામાં લાલને બેસારી દી-
ધા લાલે વિચાર્યું કે આજે કમબખતી આવી પહોંચી, હવે મને
છોડશે નહી, તડકે તો પ્રાણ જાય છે, અને નાણાંના તો ઠેકાણાં
નથી. કેટલાકનાં દેવાં પતવું એમ કહી ધરતી ઉપર લીટા ખેંચી જે
જેનું દેવું હતું તે તેના નામનું લીટું ખેંચ્યું એટલે ફલાણાના ૧૦૦)
ફલાણાના ૪૦૦) ફલાણાના ૮૦૦॥ ફલાણાના ૧૪૦૦॥ એમ ગ-
ણતાં લીટી ખેંચતાં છેવટ બાદશાહના ૫૦૦॥ તેનું અને એક દર-
રોજ શેર અનાજનું પેટનું દેવું તેનું પણ એક લીટું ખેંચ્યું. આ

સઘળો પ્રકાર શાહ ઝરોખામાં બેઠા બેઠા નિહાળતો હતો, લાલ સાહેબ તો લીંટા ખેંચી વીચારમાં પડ્યા, માથું ધુણાવતા ચીંતામાં તલ્લીન થાય અને છેવટે છેલ્લા સીદ્ધાંત ઉપર આવી વિચાર્યું કે, સઘળાનાં દેવાં છે પરંતુ મારી પાસે હશે તો લેશે નહી તો શું લેશે આડી વાટની ધુળ! એમ કહી એક પછી એક લીટા ભુંસી નાખતાં નાખતાં બાદશાહના દેવાનું લીટું આવ્યું તે વખતે ઘણોજ વીચાર કરયો પણ છેવટ તેને પણ હશે તો લેશે નહી તો લેશે શું આડી વાટની ધુળ! શું કરશે કેદ પુરશે પણ તે ક્યાં સુધી? ખાવા આપવું પડશે એટલે છેવટે થાકીને પોતાના મેળેજ કહાડી મુકશે પણ બીજાનું શું કરી શકે તેમ છે આમ વિચારી તે લીટું પણ ભુંસી નાંખ્યું પણ છેલ્લું પેટના દેવાનું લીટું કોઇ રીતે ભુંસી શક્યો નહી, કેમકે તેનું દેવું આપ્યા વિના છુટકોજ નહોતો એટલે લાચાર! આ કામ જોઇ શાહે તેને હજુરમાં બોલાવી પુછ્યું કે તું શું કરતો હતો? અને એ લીટાં કહાડયાં તથા વીચાર કરી ભુસ્યાં અને એક લીટું ભુંસી શક્યો નહી એ શું? લાલે હાથ જોડીને કહ્યું કે ગરીબપરવર વાત પુછવામાં કશો માલ નથી નાહક વાત કહેવાથી હું બમણો ગુન્હેગાર થઇ પડું શાહે કહ્યું કે જે વાત હોય તે ખુશીથી કહે તારા ગુન્હા માફ છે આવું બાદશાહનું બોલવું સાંભળી પુર્વની પેઠે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, એટલે શાહ બોલ્યો કે બીરબલ! આ તે નાગો છે કે શું? આની પાસેથી આપણે શું લેવાના હતા? બીરબલે કહ્યું કે હજુર સલામત! નાગાને જોવાની ઉતકંઠા ધરાવતા હતા તેથી મારે આ લાલ સાહેબને રૂપીઆ આપવા પડ્યા છે હવે જેમ નામદારની મરજી હોય તેમ હુકમ ફરમાવો. આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે 'હશે' રૂપીયાની ક્યાં માનીકના

પ્રતાપે ખોટ છે પણ જેને જોવો હતો તેને તો જોયો જેથી હું ઘ-
ણોજ ખુશી છું. શાબાશ છે તારી ચાતુરીને, એમ કહી ઇનામ આ-
પી પોતપોતાના આનંદમાં પ્રવર્ત્યો.

વારતા ૧૦૭ મી.

ખુદાનો શો હુકમ છે.

રાજ્ય તણો મદ પરહરી સમજે સારાસાર,
તે ઉતમ નરવર સદા વીલસે ભોગ અપાર.   કીશોર.

એક સમય એક ફકીર બાદશાહના હજુર આવી કહેવા લાગ્યો કે હજારો વખત સહનશીલતા રાખે વા હજારો વખત મોટી મોટી કોઇને બક્ષીસો આપે, અથવા તો હજાર વખત સીજદા કે, નીમાજ પઢે પણ તે એક જીવના અંતઃકરણને સતાવે છે તો, તે કારણથી તે સઘળાં સતકૃત્યો સાહેબની દરગાહમાં કબુલ થતાં નથી તો આપ તો નિત્ય હજોરો જણના અંતકરણને સતાવો છો, જેથી આપનાં સત્કૃત્યો કેવળ નકામાં છે, માટે કદાપી કાળે પણ આપની દુઆ તો પ્રભુના દરબારમાં કબુલ થશે નહી શાહે કહ્યું કે ' સાંઇ સાહેબ ! એવો એક ઉપાય છે કે, જેથી હમારી દુઆ—પ્રાર્થના પણ ખુદાની દરગાહમાં કબુલ થાય અને તમને મુક્તિ મળે. શાહે કહ્યું કે—' ત્યારે એ ઉપાય મને કૃપા કરીને બતાવો ' ફકીરે કહ્યું કે તે ઉપાય એ છે કે આપ ખુદાના હુકમ પ્રમાણે ચાલો એટલે બેડો પાર છે. શાહે કહ્યું કે ખુદાનો શું હુકમ છે ? ફકીર બોલ્યો કે ખુદાનો હુકમ એ છે કે, પાપ ન કરો, નેકી કરો બદીને છોડી દો. બુરૂં કરનારનું ભલું કરો અને મારા આશ્રિતોની વખતો વખત સંભાળ રાખો, તથા ઇ-સાફ જરા પણ ન ચુકો. જુઓ કે આ પૃથ્વી ઉપર કેટલા બાદશાહ આવ્યા, પણ આ હુકમ પ્રમાણે ચાલી શકયા નહી, તેથી છેવટે એવી હાલત થઇ કે—

આયામે ઈસ બાગમેં, ખાલી દામનકુ લે ગયે;

ખાક શિરપર દાઘ દિલપર, સીનાં બીરાયાં લે ગયે;

એજ હેતુ માટે કહું છું કે, જો ખુદાને ખુશી રાખવા ચાહતા હો તો જુદાઇ છોડી દઇ હિંદુ અને મુસલમાનમાં જે ભેદ રચાય છે તે છોડી ખુદાની ખલકને સમાન નજરથી જુઓ અને કોઇ પ્રકારનો પક્ષપાત ન કરો તથા સર્વને ઇન્સાફથી ખુશી રાખો.

શાહ બોલ્યો કે સાંઇ સાહેબ! આ આપની શીક્ષાને હું ખરા અંતઃકરણથી અમલમાં લાવીશ.' ફકીર બોલ્યો કે 'અમારો તો એજ ધર્મ છે કે ખરી વારતા કહેવી, પછી માનવી ના માનવી એ સ્હામાની મરજી ઉપર આધાર છે; બ્રાહ્મણ કહી છુટે અને બળદ કહી છુટે, આ પ્રમાણે ફકીરે રસ્તો માપ્યો. જો કે તે વખતે સાંઇને ઘણા પ્રકારે આજીજી કરી રોકવા તથા ખાનપાનને માટે એક રાત્રિ રહી પછી આપ પધારજો એમ શાહે કહ્યું પરંતુ ભાઇએ તો તે વિષે કશું ધ્યાન દીધું નહી અને ચાલતો થયો. શાહ જ્યારે કચેરીમાં ગયો ત્યારે સર્વ સભામંડળ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે હે મારા વજીર દિવાન સરદારો! ખુદાવિન્દ કરીમની કૃપાથી હું આખા હિંદુસ્તાનની બાદશાહી પામ્યો એ માટે હું ચાહું છું કે જે પવિત્ર કામો વડે મારી પ્રજા ખુશી થાય અને મારાથી પ્યાર રાખે તેવાં કામો અમલમાં આણવા યોગ્ય છે. કેમકે જો મારા ઉપર પ્રજાનો પ્યાર હશે તો કોઇ પણ દુસ્મનનો ડર રહે નહી માટે તમો સર્વ એવી તદબીર-યુકિત બતાવો કે; જેથી પ્રજાના દિલમાં મારા પ્રત્યેનો અપુરવ પ્યાર નિવાસ કરે આ પ્રકારનું શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે આલીજહાં! મારી તો સમજમાં એ આવે છે,—

ન કરના પક્ષ કીસીકા, ન હોના બે ઈમાન
રખકે દીલમે ખોફે ખુદા, ખુશ કરના હર ઇન્સાન
મુલ્લાં ફૈઝી બોલ્યો કે—

મત કર કીસીપે જબરદસ્તી કીસીકા દીલ દુખાના નહી";
અલ્લાને તુજકુ શાહ કીયા, ફીર બે ઇન્સાફ હો જાના નહી,

ખાનખાના બોલ્યો છે,—

(૫૮) રાખ્ખો મુહબ્બત રઇવતસે જો તુમ ટટોલો ગરીબો;
કા કલવા જીગર તુમ છોડો તઅસ્સબકો દેખો,
ઉસીદમ હોગી મુહબ્બત કરો જબ અદલ મુમ.

અબુલફુજલ બોલ્યો કે,

મબાસ દરપઇ આજાર હરચે ખીહી કૂન,
કેદર શરીયતે માગઉર અજી ગુનાહે નેસ્ત;
દિલ બદસ્ત આવર કે હજે અકબર હસ્ત,
કર હજારો કાબે યક દિલ ખુસ્તર અસ્ત.

અબદુલફતેહ બોલ્યો કે શાહે જહાંપનાહ,

ખુદા રહેમ કરતા નહી ઉસ શાહપહ નહો રહેમ ઇન્સાફ જીસ્કે જીગરપર
બે આદલીસે આફત પડે કીસ બસરપર પડે ગમકા સાયા ઉસી બાદશાહ
કરો મહેરબાની તુમ અહલે જમીપર, ખુદા મહેરબાં હોગા બરસે પર બરી

દીવાન ટોડરમલ—ખુદાવંદે ન્યામત !

૫૯.   આયે શાહ અદલ સબકા કરીએ.
જીતરે પ્રાની હઇએ ખુદાકે, સબીકે દુખકુ હરીએ;
અલ્લાહ કમાકર નોશેર ભાંકા, ભવ સાગરસે તરીએ. **આયે.**
ઇસ દુનિયામેં કોઇ નહી અપના, ઇસકો ચિતમેં ધરીએ;
પક્ષકરો ન રાઇ કિસીકા, ખોફ ખુદાસે ડરીએ.   **આયે.**

રાજા ક્રોકલભાસ બોલ્યો કે હિંદપતી,

અદ. જો તુમ અદલસે કરો બાદશાહી પરજાકી રહે સિરકુ ઝકાઇ જોતુંમ

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી સદા બાદશાઇ.

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી સદા બાદશાઇ.

પક્ષ કરો ન કિસીકા બી રાઇ; કાયમ રહેગી સદા બાદશાઇ.

હઠ ફ્રમિંદકા ત્યાગોગે જો તુમ; રહોગે અમનસેં સદાઇ. જો તુમ.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક નરરત્નોની જુદી જુદી કવિતા દ્વાર પણ એકજ રૂપને મળતાં વાક્યો શ્રવણ કરી. શાહ અત્યંત ખુશી થઇ બોલ્યો કે ધન્ય છે મારા શુભેચ્છક હિતચિંતકો ! આ તમારાં હિતવચનો હૃદયમાં ધારણ કરી અવસ્ય હિંદના વિશેઝ ઉદય થવા તમારી સલાહ પ્રમાણે ઉદ્યોગ આગળ ચલાવીશ, અને હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે કસો પણ ભેદ બુદ્ધિ રાખીશ નહી, આવો કેટલોક સમય વારતા લાપ થવાથી કચેરી બરખાસ્ત કરી.

બીજે દીવસે જ્યારે બાદશાહ પોતાના રાજમહેલમાં બીરાજ્યા હતા ત્યારે ત્યાં એવો બનાવ બન્યો કે, એક ગાય આવી જ્યાં બાદશાહ તરફથી એક થાંભલો રોપી અદલ ફરીયાદનો ઘંટ બાંધવામાં આવ્યો હતો એટલે જેને ફરીયાદ કરવી હોય તે આ થાંભલાએ લટકાવેલા ઘંટનો અવાજ કરે, તેથી એ અવાજથી શાહના જાણવામાં આવે કે કોઇ ફરીયાદી આવેલો છે આમ કરવાનું કારણ એ હતું કે, કોઇ બીચારો બીન વસીલદાર ગરીબ નાહક કોઇ અન્યાયી અમલદારના ત્રાસથી ખ્વાર થતો હોય તો તે ખુદ શાહના કાને પોતાના દુઃખની ફરીયાદ પહોંચડવા આ અદલ ઘંટ બાંધેલો હતો ત્યાં ગાય અરજ કરવાના કારણને લીધે પોતાનું શરીર તે સ્થંભની સંગાથે ઘસવા લાગી જેથી સ્તંભ હાલ્યો અને ઘંટ વાગ્યા એટલે

શાહે જાણ્યું કે, કોઈ ફરીયાદી દાદ મેળવવા આવ્યો છે, એમ જાણી બીરબલને કહ્યું કે ' રાજા સાહેબ ! બજાવનાર ફરીયાદીને ઉપર બોલાવો. આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ સાંભળી બીરબલ ઉઠી ઝરોખાથી નીચે જોયું તો કોઇ ફરીયાદી નહોતો, પણ ગાયમાતા ઉભેલી હતી, તેથી બીરબલે શાહને વિનવ્યું કે હજુર કોઇ ફરીયાદી નથી, પણ હવાના જોરથી ઘંટનો અવાજ થયો છે. આટલું બીરબલ બોલી રહ્યો એટલામાં ફરી બીજો અવાજ ગયો, તેથી શાહે બીરબલને હુકમ કર્યો કે–ઘંટ કોણ બજાવે છે ? ફરી બીરબલે જઇ જોયું તો, ગાય થાંભલાની સાથે પોતાનું શરીર ઘસતી હતી, તેથી શાહને કહ્યું કે ગરીબ પરવર ફરીયાદી કોઇ ગરીબ મનુષ્ય નથી આટલો શબ્દ બોલતામાં ફરી જોરથી ત્રીજો અવાજ થયો ત્યારે શાહે મનમાં વિચાર્યું કે આજ દીવસ સુધી કોઇ વખત હવાથી ઘંટ વાગ્યો જાણ્યો કે જોયો નથી; છતાં બીરબલ કહે છે કે, પવનના જોરથી ઘંટ વાગે છે એ કેવળ અસંભવિત છે; કેમકે કોઈ ફરીયાદી તો હશે પણ શું કારણ માટે તેની દાદ મારે કાને ન પહોંચાડવા આ પ્રમાણે બીરબલ યત્ન કરતો હશે ? હું ધારૂં છું કે, વખતે કોઇ બીરબલનો સતાવેલોજ ફરીયાદી આવ્યો છે, જેથી બીરબલ પોતાનો શત્રુ સમજી મને આમ સમજાવે છે; પરંતુ તે સંબંધી પછીથી બીરબલને પુછવું યોગ્ય છે આમ વિચાર કરે છે એટલામાં તો ફરી ચોથીવાર ઘંટ વાગ્યો, તેથી જરા કોપ કટાક્ષ કરી કહ્યું કે ' રાજા સાહેબ / તમે બરાબર ધ્યાન આપી જોતા નથી, પણ આ ઘડી ઘડી કોણ ઘંટ વગાડે છે, તે જાણવા માગું છું; કેમકે મનુષ્યના વગાડયા વગર પવનથી કોઇ વખત પણ કેમ હાલ્યો નથી ? માટે બરોબર તપાસ કરી કહો કે કોણ ફરીયાદી છે. જ્યારે ફરી શાહના હુકમથી ઝરોખામાં જઇ નિગાહ કરી

તો તેજ ગાય ઘંટના પાસે ઉભી હતી તેથી બીરબલે વિચાર્યું કે હાલમાં ગાયોનો વધ થાય છે. માટે તે ગાય માતાનો વધ થતો અટકાવવા આ વખતે ઠીક પ્રસંગ મળ્યો છે, જેથી યુક્તિ લઢાવી હિંદુઓના અંતઃકરણ દુભાતાં અપવિત્ર પુજ્ય ગૌમાતાનુંઅસત્ય સંકટ બંધ પાડું, આ પ્રમાણે વિચાર કરી શાહને કહ્યું કે કિબ્લે જહાં? ઘંટ વગાડનાર ફરીયાદણ એક અગવડથી દુર કરનારી માતા છે, તેના ઉપર ઘણોજ જુલમ ગુજર્યો છે, જેથી આંખમાંથી આંસુ વહેવરાવતી આપ હજુર આવી છે માટે જો હુકમ હોય તો નીચે જઇ તેની ફરીયાદનો સાર સમજી આવું શાહે કહ્યું કે તમે નિચે જઇ તે માતાને ઉપર લઇ આવો હું જાતેજ તેની ફરીયાદ સાંભળવા ચાહુ છું કે તેના ઉપર શું જુલમ ગુજર્યો છે બીરબલ બોલ્યો કે આલમપનાહ આપ આ ઝરોખાથી નેક નજરથી એ માતાને જોઇ લ્યો કેમકે તે પોતાની વૃદ્ધાવસ્થાના સબબથી ઉપર આવી શકે તેમ નથી શાહ બોલ્યો કે ખેર જો તે અહીંયાં ન આવી શકે તો હું તેને ઝરોખામાંથીજ જોઇ લઇશ અને તમે નિચે જઇ તેનો વૃતાંત પુરેપુરી રીતે જાણી આવો, પછી શાહે વિચાર્યું કે બિરબલ પ્રથમ તો કેટલા વખત સુધી ઘંટ વાગવાનું કારણુજ બતાવતો નહોતો જ્યારે જરા હું ગુસ્સે થયો ત્યારે બતાવ્યું કે એક માતા ફરીયાદ કરે છે જેથી કાંઇક આ વાતમાં વખતે ભેદ હોય એવી શંકા રહે છે માટે બીરબલના જાણવામાં ન આવે તેમ ઝરોખામાંથી બીરબલ નીચે જઇ શું કરે છે તે જાણવું જોઇએ એમ વિચારી ગુપ્ત રીતે ઝરોખામાં જઇ શાહ જોવા લાગ્યો તો એક ગાય ઝરોખા સામુ મોઢુ કરી આંસુ વહેવરાવતી જોઇ રહી હતી અને તેના શરીર ઉપર કોઇએ માર માર્યો હોય તેવાં નીશાનો પણ જણાયાં આ પ્રમાણે ગાય માતાની

હાલત જોઇ શાહ પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો કે અહા ખુદાની કુદરત છે કે એક જાનવરને પણ આટલી બધી સમજ શકિત આપી છે કે જ્યાંસુધી મેં એના તરફ જોયુ નહોતું ત્યાંસુધી ઘટ હલાવતી હતી પણ જ્યારે મેં આવી તપાસ કર્યો તે વખતે જોઇ આંસુ ઢાળે છે વાહ ! ખુદાની કુદરત ખુદાજ જાણે છે પરંતુ હવે જોઇએ કે બીરબલ એની પાસે જઇ શું કરે છે ? એમ વીચારી શાહ ગુપ્ત રીતે ચરિત્ર જુવે છે કે બીરબલ ગાયની પાસે જઇ ગાયના કાન પાસે પોતાનું મ્હોડુ રાખી જેમ કોઇ વાત સાંભળતો હોય તેમ મ્હો લગાવી ઉભો અને ગાય સ્વભાવિકપણે પોતાનુ મોં હલાવતી હતી તેથી જણાતું હતું કે જાણે ગાય ઠીક છે એમ કહી ઉભી રહેલી છે ફરી બીરબલે પોતાનો કાન ગાયના મુખ આગળ રાખી પોતે માંથુ હલાવ્યા કરતો જાણે હા હા કહેતો હતો, તે પછી બીરબલ ફરી ગાયના કાન પાસે મુખ રાખી એટલે શાહ અજાયબો થઇ પુછવા લાગ્યો કે બીરબલ, માતાજીએ શું કહ્યું બીરબલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ ! માતાજી એમ કહે છે કે.

હું આપના દ્વારે આવીછું માટે ઇનસાફ આપવો જોઇએ છે, અમે ગરીબ પશુ છીએ તેની અરજ સાંભળવી યોગ્ય છે. વળી મેં સાંભળ્યું છે કે, આપ સર્વની ફરીયાદ સાંભળો છો, જેથી મને ન્યાય મળવો જોઇએ કે, અમને હિંદુઓના રાજ્ય ગણતા હતા જો કે પહેલા યવન લોકો પણ મારતા નહોતા; પણ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી શા કારણથી ખીજવાઇ મારવા લાગ્યા છે એ સમજાતું નથી ! અત્યાર સુધી અમે યવનોનું કશું બગાડયું નથી છતાં એ શા માટે અમારો વધ કરે છે એ જાણવું જોઇએ છે અમો વન વનમા ફરી ઘાસ ચરી પોતાનુ પેટ ભરીયે છીએ; પણ ખાવાનું માગતી નથી

અને માતાની સમાન ઘેર બેઠે મીઠું દૂધ પાઇએ છીએ, જેથી શું નેકીને બદલે ગરદન કાપવી એજ યોગ્ય છે ? વિના ગુન્હે મરીએ છીએ; છતાં કોઇ પણ અમોને અસહ્ય દુખથી છોડાવતુ નથી, તેમ ન્યાય પણ કોઇ કરતું નથી તે વખતે હમારે શું કરવું ? માત્ર જો અમારી વ્હારે ચઢનાર જોઇએ તો એક તમો શાહ છો માટે દાદ સાંભળી રક્ષણ કરો.

આ પ્રકારે ગૌમાતાની ફરીયાદ છે હવે જેમ જહાંપનાની મરજી હોય તેમ કરવા સરકાર ધણી છો.

આવા પ્રકારનું બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ઘણોજ ખુશી થયો અને હુકમ કર્યો કે હાલ તો ગૌમાતાને આપણી ગોશાળામાં મોકલો અને કચેરીના સમયે કચેરીમાં લાવી તેના દુઃખ નિવારણ માટે યોગ્ય રચના કરીશું.

તે વખત પછી બીરબલ તે ગાયને ગોશાળામાં સીપાઇ સાથે, મોકલાવી દીધી અને જ્યારે કચેરી ભરાઇ તે વખતે પુનઃ ગોમાતાને તે વખત મંગાવી ઉભી રખાવી, તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે આ ગાયે કાન શા માટે ઉભા કર્યા છે ?

એવું પ્રશ્ન સાંભળી નરહરી કવી બોલ્યો કે 'મહારાજાધીરાજ આ ગોમાતાના કાન ઉભા કરી એમ બતાવે છે કે મેં મારા કાનોથી એવું સાંભળ્યું છે કે,

છપ્પય.

નેક બખ્ત દિલપાક, સખી જાતા મરદ સઉર નર,
અવલઅલી ખુદાય, દિયો વિસ્તાર મુલકજર;
તુમ ખાલસ બહુ યેશ, કિયા ખુદા અલબતર,
વહતી બખ્ત બુલંદ, તમે દુનિયા પર,

રહીમ ઓર સાંઈ તુરગોય કવિ નરહર ગુણ્તન ચુની,
અકબર ન બરોબર બાદશાહ, મન દિમર ન દીરમ દર દુની,
વળી ગૌમાતા હાથને બદલે કાન જોડી કહે છે કે

છપ્પય.

અરિહુ દંત તણુ ધરહિં, તાહિ મારત ન સબળ કોઉ,
હમ સતમ તણુ ચરહિં, બેન ઉચરહી દીન હોઉ;
મધુર ન હિદહિ દેહિ, કડુક તુરકે હિ ન પિયાવહિ,
પેજુ એક હમ જનહિ પુત જગહિત મન ભાવહિ;
કહે નરહરે સુન શાહવર, વિનવંત ગૌ જોરે કરન,
કહી કોન ચુક મોહી મરીયત મુએહી ચામ સેવત ચરન.

પછી બીરબલ બોલ્યો કે જેમ સંત લોકો સદા જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરે છે, તેમ ગૌમાતા પણ હીંદુ, મુસલમાન, પારસી કે કસાઇ ગમે તે હો; પરંતુ શતરૂ કિંવા મીતને સમાન રીતે મીઠું દુધ, દહી, ઘી, માખણ અને છાશ વગેરે ઉતમ પદાર્થો આપી અમુલ્ય જીવના આધાર ભુત બને છે, વળી તેના સંતાનો બળદ ખેતીના કામમાં પુર્ણ મદદ આપી અનાજ ફળ ફુલને ઉત્પન્ન કરે છે, ગાડી ગાડાનો ભાર સહન કરી વીકટ પંથને કાપી પોતાનાં બાંધવોની ધારણા પાર પાડે છે અને આખી જીંદગી પર્યંત સેવા બજાવે છે; એટલુંજ નહી પણ મુવા પછી પોતાના ચામડા તમામના પગનું રક્ષણ કરી અમુલ્ય સેવા બજાવે છે; છતાં તેવી હિતકારી ગૌમાતાની કુરબાની કરવામાં આવે છે એ ખરેખર સદા શોચજનક પ્રકાર છે ! જો એ ગોકુશી—ગાયનો વધ થવો બંધ થાય તો હીંદમાં હીંદુ મુસલમાનો વચ્ચે જે વખતો વખત તકરાર અને ઘોર યુદ્ધ થાય છે તે થતાં બંધ પડે અને હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે અત્યંત

ખ્યાર વધે, એમાં જરાપણુ શક નથી.'

આવા મતલબને મળતીજ પુષ્ટિ પંડિત જગન્નાથ, દીવાન ટોડરમલ રાજા ફ્રાકીલાસ આદિ આર્ય વરગ અને શાહર ફૈઝી, અબુલ ફજલ, હકીમ હમામ, અબ્દુલ કતે અને નવાબ ખાનખાના વગેરે મુસલમાન મંડળે પણ હદીસ, કુરાન તથા રસુલીલ્લાના ફરમાનો અને દાખલા દલીલ આપી ગાયનો વધ કરવો બીલકુલ લાયક નથી એમ પોતાનો મર્મ પ્રદર્શીત કર્યો કે ' જો આપની અને હીંદની ભલાઈ ચાહતા હોતો; ગોવધ બંધ કરવો ઘટે છે અને ગૌ વધ બંધ કરવાથી ઘણાજ ફાયદા છે. વગેરે વગેરે નવ રત્નોએ અભીપ્રાય આપ્યા. જેથી શાહે વિચાર્યું કે બેશક સાવધ થતો અને અટકાવવો ઘટે છે, ગોવધ થવાથી અનેક પ્રકારનાં નુકશાનો થાય છે અને વીશેષ નુકશાન તો એ નજરે જણાય છે કે હિંદુ મુસલમાનોના વચ્ચે નિરંતર લઢાઇ થયા કરે છે, બીજું ખેતીવાડી તથા ભાર ઉપાડવાં–ખેંચવામાં ગોવધથી બળદહનો નાશ થવાને લીધે મહા અડચણ પડે છે માટે ગોવધ બંધ કરવોજ યોગ્ય છે ગૌવધ બંધ થવાથી મુસલમાનોને કશુ નુકશાન થનાર નથી અને હિંદુઓનું તો પુજક પ્રાણી હોવાથી તેના વધના કારણથી પોતાનાં લોહી રેડવા તૈયાર થઇ જાય છે. જેનાથી જેને ફાયદો થતો હોય તે વસ્તુનું અવસ્ય રક્ષણ કરવું ઘટે છે, જેથી બાદશાહી અમલ પણ ઘણો વખત કાયમ રહેશે ' આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ફૈઝી પ્રત્યે હુકમ કર્યો કે ' શહેરમાં ઢંઢેરા ફેરવી દ્યો કે, આજથી કોઇ ગૌવધ તથા બળદનો વધ કરે નહી અને કરે તો તેના હાથ તથા તેને મદદ આપનારની આંગળીઓ કાપી નાંખવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે શાહનો હુકમ થતાં વેંતજ ઢંઢેરા ફેરવી ગોવધ

બંધ કરાવ્યો અને તેજ કારણથી અકબરશાહ હિંદુઓને વિશેષ પ્રિય થઇ પડયો વાહ ધન્ય છે નેકન્યાયી અકબરશાહને ! અને ધન્ય છે તેમની સભાનાં નવ રત્નોને કે જેણે દુષ્ટ કરમો થતા અટકાવવા નિરપક્ષપાતપણે યોગ્ય સલાહ આપી હિંદુ મુસલમાનોને પરસ્પર પ્યાર કરાવી શાહની કારકીર્દિ ઉજવળ કરી શાહના નામને અમર કર્યું તથા તે સાથે પોતાના નામોને પણ અમર કરી આર્ય પ્રજાનો શુભાર્શિવાદ લીધો ! ' જાકી શોભા જગતમે તાકો જીવિત ધન્ય, જીવતહિ મુવે ભલે (કે) સુણી કુશોભા કન્ન.

ભાગ તેરમો.

વારતા ૧૦૯ મી.

બાદશાહ બદબખ્ત.

કવિ મન કેરો ભાવ, કાવ્ય વિષે ઝળકે સહી. ગંગાધર.

એક વખત અકબરશાહ જોધપુર વાળી બેગમના મેહેલમાં બેઠેલ હતો તે વખતે અનેક પ્રકારના હાવભાવ સાથે કામકુતુહલની ગમત ભરી વાતો ચાલતી હતી તેવામાં શાહે કહ્યું કે, જેવા રાજસભામાં વિદ્યાવિનોદનો આનંદ આમ થાય છે સાંભળી હુરમ સાહેબે પુછ્યું કે—જ્ઞાન ચર્ચા ચાલે છે કે સાહિત્યનો વિષય તો શાહે કહ્યું કે જ્ઞાન ચર્ચા તો કોક વખતેજ ચાલે છે પણ સાહિત્યનો વિષયતો નિરંતર કાંઇને કંઇ હોય છેજ તેમાં પણ બીરબલની ગમત તો ઓરજ છે! હાલમાં એક પાદ પુરતિનો દુહો બનાવ્યો છે તે બહુજ ખુબી વાળો છે ? હુરમ બોલી કે શીરછત્ર ! હું પણ કાવ્યકળાના વિષયને જાણુનારી છું જેથી તે પાદપુરતિ સમસ્યા કહી સંભળાવો, કદાચ મારાથી પુરણ થાય તેવી હશે તો તે માટે લક્ષ પહોંચાડીશ શાહે કહ્યું કે

તેમ થાય તો ઘણી ખુશીની વાત લે સાંભળ સારે—અહો સત્ર જા-
ગ્રત બડે, મમરક્ષક મહાશક્ત યોં કહુ સુખે સુવે સદા—

આ સમસ્યા સાંભળી હુરમે હસીને કહ્યું કે નામવરની ઇચ્છા છે તો હું પણ મારી શક્તિ પ્રમાણે પાદપુરણ કરીશ, પણ બાળા શાહજાદાને હમણાં કેટલીક વારથી સાંભરેલ નથી, તેથી ત્યાં જવા આતુર છું જો આપ પણ ત્યાં પધારશો તો બાળવિનોદ જોઇ વિશેષ આનંદ થશે.

આવું હુરમનું બોલવું સાંભળી શાહ પણ જ્યાં બાળા શાહજાદા સુતો હતો ત્યાં ગયો અને જઇને જુવે છે તો પારણામાં હાથ પસારી ફેલાવી ભર ઉંઘમાં પડેલો છે હરતુ પુનમચંદ્ર સમાન મુખ પ્રફુલ્લિત થઇ રહ્યું છે વાતસલ્ય પ્રેમથી બન્ને જણુ તેના મ્હોં તરફ કેટલીકવાર સુધી જોઇ રહ્યો એટલામાં તેની ભમર સંકોડાઇ અને તેને પાસુ ફેરવ્યું તથા જરા આકારો મ્હોં બહાર નીકળ્યો એટલામાં તો હુરમ તુરત તેની આસ્વાસના કરવા લાગી, પયપાન કરાવ્યું અને મુખારવિંદ વિકરવર થયું જો કે શાહ બાળા શાહજાદાની નજીક આશરે પા કલાક ઉભો રહ્યો હશે તેટલીવાર માંતો કેટલીક વખત હુરમે તેની સાળ સંભાળ લીધી; પરંતુ બાળ શાહજાદા તો નિશ્ચંતપણે નિંદ્રા લેતો હતો કેમકે બાદશાહને પુર્ણ વિશ્વાસ હતો કે મારી સદા સંભાળ લેનાર હાજર છે. આ આનંદકારી પ્રકાર જોઇ શાહ બોલ્યો કે ' ખરેજ આ જગતમાં માતુશ્રીનો બાળક ઉપર પ્રેમ અને બાળકનો માતુશ્રી ઉપર દ્દઢ વિશ્વાસ અવર્ણનીય પ્રકારેજ હોય છે એમાં જરાપણ શક નથી તે સમયે હુરમ બોલી કે ' શીરતાજ ! બીરબલની સમસ્યાનું ચરણ આપ સમક્ષજ સાક્ષાત્કાર પુરણ થઇ ચુક્યું છે એમ કહી બોલી કે—

અહો રાત્ર જાગ્રત ખડે, ભમદક્ષક મહાશકત;
યોં કહા સુખે સુવે સદા, બાળક માતાશકત.

બેશક બાળક જે માની પ્રીતિમાં આશકત છે, તે હમેશાં એમજ જાણે છે કે, અહો નિરંતર મારી સંભાળ મારે જાગ્રત રહે છે, વળી મારી મહા શકિતમાન છે, એમજ તે સમજે છે અરે દુખ થાય તેમાંથી દુર થઇ શકે તેવું હોય કે ન હોય, પણ બાળકતો એમજ દઢ વિશ્વાસથી જાણે છે કે—મારી મા તે દુખ દુર કરશે, તેથી તે નીરાંતે સદા સુખમાં સુવે છે, એતો આપે પ્રત્યક્ષ જોયું અને તેથી મેં મારી અબળાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એ સમસ્યા પુરણ કરી.

અકબરશાહ તો આ શાહાત રીતે દાખલા સહીત સમસ્યા પુર્ણ કરવા વિષે હુરમની ચતુરાઇ જોઇ ઘણોજ પ્રસન્ન થયો અને હર્ષથી બોલી ઉઠયો કે ધન્ય છે પ્રિયા તારી રસીકતાનો તમે રજપુતાણીઓ તમારી ચતુરાઇથીજ વખણાઓછો એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી અને મને ખાત્રી છે કે તમારી પેઠે પાદપુરતિ સમસ્યા મારી સભામાંના પંડિતો કરી શકનાર નથી.

બાદશાહને તો ઉકત સમસ્યા પુરતિ બહુજ સારી લાગી તથા આશા વધી કે સભામાં સ્થિત થનારા પંડિતો એથી હવે શું વધારે કહી શકશે તે જાણવા મન તલપી રહ્યું હતું તેથી દરરોજના નિયમ કરતા તે દિવસે કચેરી વહેલી ભરી અને સભામાં પંડિતોનું આગમન થતાંજ અન્યને કશું ન પુછતાં ઉકત સમસ્યાજ આગળ ધરી, અને કહ્યું કે જોઉં હવે એ કોણ પુરી શકે છે યાદ રાખજો કે એ સરસ્વતિ કુદરત છે તેથી જો તમે આળસમાં રહ્યા તો તમારી અને આ સભાની સોભા રહેનાર નથી.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વ

પંડિતો પોતપોતાના કાવ્ય તરંગને આગળ વધારે પાદપુરતિ કરી પરંતુ અકબરશાહે એની ઉપર આટલો ભાર મુકયો હતો, તેથી સઘળા વિચારમાં પડયા હતા; એટલામાં તો ઉતાવળીઓ અને પતરાજી ખોર મીયાં લબે બોલી ઉઠયો કે જહાંપનાહ ! એનો શો ભાર છે આપનો હુકમ હોય તો હું પણ આ સમસ્યાનું પદ પુરૂં કરી આપું શાહે કહ્યું કે કોઇને મના છેજ નહી જે જેના મનમાં આવે તેમ સમસ્યા પુર્ણ કરી બતાવો, આવો હુકમ સાંભળી મીયાં લબે હીમતથી બોલ્યો કે ચોથુ પદ આ પ્રમાણે હોવું જોઇ કે' અકબરશાહ—અબ જગત ' હમણાં આખુ જગત નિરાંતે ઉંઘે છે કેમકે આપ જેવા મહા શકિતમાન અને જાગરૂત બાદસાહ તેમણે માથે વિદ્યમાન છો બોલ બીરબલ તારૂ ચોથુ પદ આજ છે કે બીજુ ? જો મારૂ ચરણ લાગુ ન પડતું હોય તો તેનું કારણ બતાવ શું એ પ્રમાણે અકબરશાહનો પ્રતાપ નથી.

અકબરશાહને આ ખુશામતીયું પદ પસંદ પડયું નહોતું, કેમકે એના મનમાં તો જોધપુરવાળી બેગમનો રસમય અર્થજ રમ્યા કર્તો હતો તો પણ મીયાં લબેની તજવીજ જોઇ હસવું આવ્યુ કેમકે મીયાં લબે એ એવો પેચ ગોઠવ્યો હતો કે સઘળા સભાસદોને કહેવું જ પડયું કે બરોબર તથા કારણ કે શાહનો પ્રતાપ એવો નથી, તે પણ કહી શકે તેવું હતું નહિ એટલે હાજ કહેવી પડી તેથી બીરબલ પ્રત્યે પુછયું કે કવિરાજ આપણુ તમારૂ હોય કે નહી તમારી શારદા પણ મીયાં લબેની પેઠે મારી તારીફ કરવામાં હોંશીયાર હોય એમ જણાય છે મીયાં લબે વચનમાંજ વગર આચકે બોલી ઉઠયો કે સચ હે કિબ્લે આલમ આપકી બુદ્ધિ એસી હઇ, બીરબલે જોયું કે મીયાં તો પોતાનોજ કક્કો ખરો કરવા મચ્યા છે તેમ એ અર્થ ફેરવી થા-

હને માઠું ન લાગે એવી રીતે કેવા પ્રકારે બીજો અર્થ ગોઠવવો? તે વિષે સુઝ પડે નહી તો પણ ધૈર્યતા સાથે એટલો અંદેનિવાજ ! શીરદાકત પદ એ હોય નહી તેમ અહિંયા લાગુ થાય છે કે નહી તેનો ખુલાશો પણ આપ જેવા કદરદાન શહેનશાહ અને જગન્નાથ પંડિત જેવા વિચિક્ષણ નર બીરાજ્યા છે ત્યાં મારે બોલવું એ બે-અદબી ભર્યું છે એમ બોલી જગન્નાથને ઇસારો કર્યો તેથી જગન્નાથે કહ્યું કે નામવર બીરબલ ખરૂ કહે છે આવું છેક અર્થ રહિત બોલે તેને બતાવવા તેમાંજ શરમ છે, આ વાકય સાંભળી તમામ સભા-સદો ચમક્યા શું એ એમ કહેવાની શક્તિ ધરાવે છે કે બાદશાહનો એવો પ્રતાપ નથી તે સાંભળી મીયાં લબે બોલ્યા કે પંડિતરાજ ત્યારે શું મારો અર્થ ખોટો છે તે કહી બતાવો, પંડિતરાજ બોલ્યા કે મીયાં સાહેબ બાદશાહસાહેબની રજા હોય તો કહી બતાવવા તૈયાર છું શાહે કહ્યું કે ' ખુશીથી કહો જગન્નાથે કહ્યું કે ' અધિપતિ ! મિયાં લબે તો શું કહેવાના હતા પણ ત્રણ ભુવનના વાસીયો કહે છે કે આપણા અપુર્વ પ્રતાપના બળે આપની પ્રજા સુખી છે અને નિરંતર નિરાંતે ઉંઘે છે, પણ અફસોસ ! એ અર્થ આની સાથે સંબંધ ધરાવતો નથી; કેમકે જો એને પ્રજાની ઉકિત ગણીએ તો ' મમરક્ષકને ' બદલે ' હમરક્ષક ' કહેવું જોઇએ. બીરબલે હસીને મીયાં લબેને કહ્યું કે મીયાં સાહેબ પંડિતરાજે તો આપના ચોથા ચરણુને મુળમાંથી કાપી નાંખ્યું. મીયાં લબેએ જવાબ આપ્યો કે ' છટ વનચર ચાર ચરણુ તો તનેજ કાયમ થાઓ, આદમીને તો બે ચરણુ ખરા છે આવું અવિચારી બોલવું સાંભળી બીરબલે તેવો જ સજડ ફટકો માર્યો કે સત્ય છે મારા પ્યારા પણ તે ત્રણુ ચર-ણુવાળા તું તો આદમીમાં પણ નહી તેમ વનચરમાં હેવાનમાં પણ

ન રહ્યો તેનું શું કરવું. આ પ્રમાણે ચકમક ખરવા લાગી એટલામાં તો બાદશાહે રાજા માનસિંહના સામું જોઇ પુછયું કે રાજા સાહેબ આપ આ સમસ્યાને શી રીતે પુરો છો ? રાજા માનસિંહ તો સલામ કરી નમ્રતાથી આટલુંજ કહ્યું કે બાદશાહ બડભખ્ત.

આ સમસ્યા સાંભળી કેટલાકે તો ધાર્યું કે હે મહા ભાગ્યવાન બાદશાહ આટલું બોલી રાજા સાહેબ તો ચુપ રહ્યા તેથી સઘળાઓ આ પ્રમાણે અરથ સમજ્યા કે મારા સુભટ સરદારો મહા બળવાન અને મારૂ રક્ષણ કરવામાં અહોનિશ જાગતા ઉભા રહે છે એમ નશીબવાળા રાજાઓ સદા નિરાંતે ઉંઘે છે.

જો કે રાજા સાહેબે આ પ્રમાણે અરથ દરશાવ્યો, પણ આત્મબળના આધાર રાખનાર શુરા શાહ અકબરને આ અરથ રૂચ્યો નહિ. તેથી શાહે કહ્યુ કે રાજા સાહેબ આપના જેવા સરદારોની તો એમાં ખુબી છે પણ બાદશાહોને માટે એ કંઇ સારી રાજનીતિ ગણાય નહી આટલું બોલી અબુલફજલના સામુ જોયું કે તુરત તે ચતુર કારભારી બોલ્યો કે નેક નામવર ! મોટા મુનશીઓ ડાલ અને દાલમાં તફાવત ગણતા નથી માટે આપે પણ ન ગણવો જોઇએ. એમ કહી રાજા સાહેબના ચરણનો અરથ ઉથલાવી બોલ્યો કે—બાદશાહ બડભખ્ત

અબુલફજલના આ શબ્દ ઉપરથી શાહ વગેરે સઘળા મન પ્રસન્ન થયાં; પણ રાજા સાહેબને તો બહુજ માઠું લાગ્યું; કેમકે માનસિંહ ખબરદાર, વિચારવંત, થોડા બોલો અને બોલેલું પાળનારો હતો તેથી પોતાના બોલનું ખંડન થયું જાણી ગુસ્સે થયો અને બોલી ઉઠયો કે—મારી સમસ્યા પુરતિમાં ઉત્તમ રાજનીતિ રહેલી છે અને જો તે આ સભામાં કોઇથી ન સમજાઇ હોય તો

તે સમજાવવા તઇયાર છું આવા આવેશ ભરયા શબ્દો સાંભળી શાહે જાણ્યું કે રાજા સાહેબને માઠુ લાગ્યું તેથી પોતે ફરમાવ્યુ કે—રાજા સાહેબને જાતે તે બાબત તસ્દી લેવી પડે તે ઠીક નહી. એટલું બોલી સભામાં બેઠેલા કવી પંડિતોને કહ્યું કે રાજા સાહેબના વાક્યનો ગુઢારથ કોઇ સમજાવી શકે તેમ છે ? આવું શાહનું બોલવું સાંભળી એક એકના મુખ તરફ નિહાળવા લાગ્યા ત્યારે શાહે જગન્નાથ તરફ નજર કરી એટલામાં બિરબલ હિંમતથી બોલી ઉઠયો કે એ દુહાનો પ્રસંગ સમજ્યા વગર એની ખુબી સમજાય નહી આપના જેવા પ્રરાક્રમી હિંદપતી વિક્રમાજીત એક સમય નગર ચરચા જોવા અંધાર પિછોડો ઓઢી નિકળે છે તેવાજ બારણા આગળના રક્ષકોએ કોણ એ કરી ગરજના કરી તેમજ મહેલની આસપાસ સો સો સુભટો હાથમાં ખુલ્લી તરવારો લઇ પેહેરા ભરતા હતા તે પણ તેવાજ જાગરૂત માલમ પડયા તેથી પોતે અદ્રસ્ય થઇ નગર ચરચા જોવા ચાલ્યા, જ્યાં જુવે છે ત્યાં ચોકીદારો ઉભાને ઉભાજ દીઠા, શહેરમાં તમામ દરવાજે ફરી વળ્યા પણ કોઇ રખવાળો ઉંઘતો કે બેઠેલો દીઠો નહિ, તેથી તેમણે પ્રસન્ન થઇ છેલ્લા દરવાજા આગળ પહોંચતાં કહ્યું કે અહો રાત્ર જાગરત ખડે, સમરક્ષક મહાશકત.

આટલો બબ્દ સાંભળતાં વેંતજ ત્યાંના પહેરેગીરા તે શબ્દને અનુસારે તેના ઉપર વાઘની પેઠે કુદી પડયા અને કાંડુ ઝાલી બાધવાની તઇયારી કરવા લાગ્યા એટલે હું બાદશાહ છું એમ સુચવવાને માટે ઉપરની લીટી જાતે ફરીથી બોલ્યા તેથી ચોકીદારો સમજ્યા તો ખરા કે આપણો રાજા છે, પણ સ્પષ્ટપણે બોલવાને સારૂ તેણે જવાબ આપ્યો કે—યોં કહ સુખે સુએ મહા બાદશાહ

બડભખ્ત.

મતલબ કે અમારો બાદશાહ એમ સમજે છે તેથીજ તે આ સમય નિરાંતે સુતો હશે અને તમે તો કોઇ ચોરજ છો, કેમકે અમારા બાદશાહને તો પોતાના સરદારોનો આટલો અવિશ્વાસ ન હોય એમ વ્યંજન કરી પોતાની જાગરૂતી બતાવી તેથી વિક્રમરાજા ખુશી થયો અને તે પહેરેગીરોને સવારમાં સભા મધ્યે બોલાવી અમુલ્ય શિરપાવ આપ્યો, માટે મહારાજ આ રીતે પ્રસંગ સમજતાં આ દુહામાં રાજનીતિનો કાંઇ દોષ આવતો નથી એમાં સરદારોની ભક્તિ તથા બાદશાહની કદરદાનીજ વર્ણવેલી છે.

બાદશાહે કહ્યું કે ' શાબાશ રાજા સાહેબ તમારૂ બોલવું બહુ શુદ્ધ છે વારૂ હવે બીજા કોઇને આ સમસ્યા પુરણ કરવાનું મન છે ? આવો શાહનો પ્રશ્ન સાંભળી વિષ્ણુસ્વામી નામના એક ગોસાંઇ હતા તેમણે કહ્યું કે, " આરથારૂઢ હરિભકત,

હરિનું નામ સાંભળી મુલ્લાં જનુનુદીન તો બહુ ચીડવાઇ ગયા કોઇ ભલા મુસલમાને કહ્યું કે હરિ કહો કે રામ કહો પણ અરથ તો એકજ થાય છે, વસ્તુ એક છે તો નામને માટે ખોટી તકરાર શા માટે કરવી જોઇએ, આ શબ્દ સાંભળતાં મુલ્લાં તો હાથ પછાડી છેક મીજાજને તરફ ઉડાવી બોલ્યો કે—અરે મુજી તું શું સમજે છે. દીનમાં વસ્તુ છેજ ક્યાં આ માત્ર નામનીજ તકરાર છે જો કે જનુનુદીનમાં જનુન સિવાય ખરા દીનની સમજ જરાપણ નહોતી; તદપિ આ શબ્દ ઉપરથી તો માફ જણાઇ ગયું કે માત્ર તકરાર શીવાય કશો ધર્મ સમજ્યોજ નથી તેથી શાહના લોકો તો કંટાળી સાથે હસી તેને મુરખ ગણવા લાગ્યા પણ મુલ્લાં તો પોતાના ડહાપણમાં તે બહાદુરી સમજતો હતો, તેથી બોલી ઉઠયો કે બાદશાહ તું મુ-

સન્માન છે કે કાફિર અફસોસ અફસોસ હું હવે મારી પેરીમાં મારા ચસ્મોથી શું દેખું છું બીરબલ ધીમે રહીને બોલ્યા કે કાંઇજ દેખતા નથી, પ્રથમ અલ્લાનેજ નથી દેખતા તો પછી બીજું શું દેખો આવું બીરબલનું મારમિક બોલવું સાંભળી ચોપદારથી તે બાદશાહ સુધી સરવને ખડખડ હસવું આવ્યું.

એટલામાં રાજા ટોડરમલ સભામાં આવી પહોંચ્યાં, એ હિંદુ બિજા સભાસદોની પેઠેજ ચતુર અને વિચિક્ષણ હતો, પણ પોતાના મહેનત ભરેલા જમાબંદીના કામમાં એટલો બધો ગુંથાયેલો રહેતો હતો કે એને આવી વીદ્યા વિનોદના મંડળીઓમાં આવવાનો ભાગ્યેજ અવકાશ મળતો હતો તેથી બાદશાહે તેને વિસેષ આવકાર આપ્યો અને અત્યાર સુધી જેટલી સમસ્યા પુરતી થઇ હતી તે ફરી સંભળાવીને પુછ્યું કે રાજા એ વિષે તમે શું કહેવા માગો છો આવું શાહનું બોલવું સાંભળી પ્રથમ તો પોતાની દીનતા બતાવી આનાકાનીજ ક્યાં કીધી. પણ એમ કરતાં જ્યારે વિચાર પુરતો વખત મળી રહ્યો ત્યારે કહ્યું કે—

અકબરશાહે હસીને કહ્યું કે દીવાન સાહેબ વિના સરવાળો કોણ બાંધી આપે ? ટોડરમલ તે પણ ખુબ કરી સઘળાની વારતામાં આવી ગઇ અને કોઇની તકરાર રહી નહીં' જોઇએ હવે બીરબલ શું કહે છે બોલ તારૂં શારદા રતુ ચરણ જે ?

બીરબલ નમ્રતા પુર્વક અભિવંદન કરી બોલ્યો કે આલમપનાહ જહાં આવા આવા સમર્થ વિદ્વાનો ભેગા થાય છે ત્યાં તેમના તેજથી શારદા દેવી અહોનીશ હાજરજ હોય છે અને તેથી ત્યાં જે નિર્ણય થાય તે કેમ ખોટો હોય તથાપી મારૂ ચરણ એથી કાઇક જુદું છે, પણ ઝાઝો ફેર નથી રાજા ટોડરમલ સાહેબે બાળક કહે છે તેને

ઠેકાણે મારા પાઠમા,

બાળક ભુપ સુભકત,

બાળક કહે છે શાહે પુછ્યું કે એ બે શબ્દોના અર્થમાં શો ભેદ છે, ટોડરમલ સાહેબે જવાબ આપ્યો કે—નાજી પણ બાળકએ જુનું અને વધારે રસીક રૂપ છે, તેથી મારા કરતાં એ સમસ્યા પુર્તી સારી તે એમ હું કબુલ કરૂં છું બીરબલે રાજા ટોડરમલને સલામ કરી કહ્યું કે આપ લાયક છો એટલે વિવેક કરો એમાં કાંઈ નવાઇ નથી. પછી બાદશાહ તરફ નજર કરી બીરબલ બોલ્યો કે ખલકના ખાવિંદ રાજા સાહેબની સમસ્યા પુર્તી યથારથ છે. મારી અને એમના શબદારથમાં ભેદ નથી, પણ મારો શારદાકુરત દુહો છે, તેથી વિચારીને જોશો તો કાંઇ બીજી પણ ચમત્કૃતિ નીકળી આવશે. શાહે સઘળા સભાસદો તરફ નજર ફેરવી જોયું કે કોઈ બીજીચમકૃતિ એમાંથી કહાડી આપે છે. એટલામાં ફઇઝીએ કહ્યું કે હાજીઓ દુહાની ખુબી એ છે જે કે રાજા માનસિંહ અને મુલ્લાં અબુલફજલની સમસ્યા જે વિરૂધતાઓ આવી હતી તે બનેનો સમાવેશ એમાં થઈ જાય છે, કેમકે

બાળક ભુપ સુભકત,

જે એગ શબ્દ તોડીને વાંચીએ તો જુદાજ અર્થ નીકળે છે અને નહી તો સાધારણ રાજા લોકોના પસંદ પડતોજ અરથ દેખાય છે.

બાળક ભકત સુભકત,

બાદશાહ આ અરથ સાંભળી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો તથા સર્વના વખાણ કરવા લાગ્યો અને કહ્યું કે મારી સભામાં નર રત્નો પરમેશ્વર આપ્યાં છે તેથી તેમનો મોટો ઉપકાર માનું છું, વારૂં પંડિતરાજ

તમો કાવ્ય શાસ્ત્રી છો તેથી નીર્ણય કરો કે આ સઘળા ચરણોમાં સૌથી શ્રેષ્ટ કોને ગણવું ? મારી નજરમાં તો સઘળા શ્રેષ્ટ માલુમ પડે છે જગન્નાથ પંડિતે ધીમે રહી ઉત્તર આપ્યો કે બધાએ ચરણો રસીક છે; ખરૂં; તો પણ કવિકૃત તો બીરબલનુંજ કહેવાય.

ફૈઝીએ પુર્વ પક્ષ કર્યો કે—રસ છે તો કવિતા અને કવિતા કરી તો તે કવીકૃતજ થઇ ચુકી; જગન્નાથે હસીને કહ્યું કે મિયાં ફૈઝ આ જે તમે સંક્ષેપમાં વાદ ઠીક ગોઠવ્યો છે. વાક્ય રસાત્મક કાવ્ય એ આધાર ઉપર તમે હીમાયતી ધરાવતા હશો, પણ રસ શબ્દને અર્થ સાધારણ લોકોની પેઠે સમજો છો તેવો નથી અથવા રસનો અર્થ તેમજ તમારે કરવો હોય તો હું કહું છું કે કાવ્યમાં રસ કરતાં પણ બીજી વસ્તુની જરૂર છે.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી સમસ્ત સભા મંડળ તેમના સામુ જોઇ રહ્યું; કેમકે એમાં કોઇને કોઇ સમજાય નહીં અને ખુલાસો માગવાની હીમત ચાલે નહીં આ પ્રકારનો તેમ શાહના લક્ષમાં આવવાથી કહ્યું કે પંડિતરાજ ! તમારૂં બોલવું બહુ ગુઢ છે માટે વિસ્તારથી સમજાવો. પંડિતરાજ કહ્યું કે ઠીક સાહેબ એમ કહી પંડીતરાજે ખુલાસો કર્યો કે—હર્ષ શોકદી કોના પ્રકારનો મનોવીકારને સાધરણ રીતે રસ કહે છે, જો એવો રસ જે વાક્યમાં હોય તેને કવીતા કહીએ તો બહુ વીપરીત થશે; કેમકે પ્રાણી માત્રના મનોવીકાર છે અને તેથી વીકારી સ્થિતિમાં તે જે કાંઇ બોલે તેને કવીતા કહેવી પડશે. કુતરૂ ચીડાઇને ભસવા લાગે તો તે વિરરસ કહેવાય અને કોઇ પોતાના બાપની પછાડી પોક મુકે તેને કરૂણા રસની કવીતા કરે છે એમ કહેવું પડશે. પિતા મરણના શોકથી જે વિલાપ કરતો હશે તેમાં કરૂણા રસ યદ્યપિ હશે ખરો પણ એ કરૂણા રસ-

ની કવિતા કરે છે એમ તો નહિંજ કહેવાય, એમ હોય તો ગણી માત્ર સુખ દુઃખના સમય કવિજ છે અને કવિમાં કાંઇ વીશેષ રહેતુ નથી; અર્થાત પોતામાંજ અનુભવની વાત કરનારો ગમે એવું રસમય બોલે તો પણ તે કવી છે એમ કહી શકાશે નહીં, જો જો તેની વાણીઆ રસ છે. તો તે રસીક માત્ર છે એટલુંજ સીધ થાય છે, કવિ તો તેજ કે પોતાના અનુભવ વર્ણન કરતાં પણ તદુક્ત રસને દર્શાવી શકે. આ સમશા પુર્તીઓ જે જે લોકોએ કરી છે તેનો નિત્યાનુભવ વિચારી જોશો તો આ માર કહેવું વધારે સમજાશે. વળી બાળકની લીલા અવલોકવી અને તેથી પ્રીતમાં મસ્ત રહેવું એ માતાનો ધર્મ છે, તે પ્રમાણે હુરમ સાહેબે વત્સરસ મુકીને આ દુહો પુર્ણ કર્યો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી- તેમજ રાજા માનસિંહ જેવો શુરા સરદાર શાહના સંરક્ષણ પછાડી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમને એમજ લાગે કે અમે છીએ ત્યાં સુધી શાહને કશી પણ ફીકર રાખવાની આવશ્યકતા નથી એ સ્વાભાવિક અને નિત્યકર્મ છે, અબુલફ્ફ્જલ જેવા દિવાન કે જેહેં કામ હમેશાં સારી મસલત આપવાનું છે તેને એમજ લાગે કે ગમે એવા બહાદુર સરદાર હોય તો પણ તેની ઉપર ભરોંસો રાખી બેશી રહે તો તે બાદશાહ બદબ્ખતજ જાણવો વિષ્નુસ્વામી ભક્ત છે એટલે એમને ઇશ્વર ઉપર અચળ આસ્થા રાખવાનુંજ સુઝયું એ પ્રમાણે સર્વે જણે પોતપોતાના વ્યવહારનીજ વાત કહી એમાં કાંઇ કવિતા કરી એમ કહેવાય નહી. ટોડરમલ રાજા મોટા હીસાબી છે એટલે આ બધાની વાત સાંભળી માત્ર એનો સરવાળોજ કરી આપ્યો, પણ બીરબલ જેને એમાંનો એક અનુભવ નહી તેણે એ બધાનો અનુભવ રસમય વાણીના છટાથી દેખાડ્યો માટે એજ કવી કહેવાય અને એની વાણી શારદા પુરેરીત છે એવો મારો અભિપ્રાય છે.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલવું સાંભળી બીરબલને કવીરાજનું પદ આપ્યું અને પછીથી કવીરાય કહીને શાહ બોલાવવા લાગ્યો.

ભાગ ચૌદમો.

વારતા ૧૧૦ મી.

બદનામ એ બુરી ચીજ છે.

ખોટી વાતની ખટક બહુ, ચાલે છે દીલમાંહી; રામદાસ.

એક વખત બાદશાહે ખાસ મંડળમાં બેસી કાવ્ય વિનોદ ચલાવવો શરૂ કર્યો સર્વ વિદ્વાનો પોતપોતાની તરંગોને વધી કરતા કાવ્યવિનોદ દર્શાવવા લાગ્યા, પણ બીરબલ કશું બોલ્યો નહીં તેથી શાહે પુછ્યું કે, કેમ કવિરાય હમણાં કેટલા દીવસથી મન મુકીને તમારૂ બોલવું થતું નથી, બીરબલ બોલવા જતો હતો તેટલામાં ફૈઝી બોલી ઉઠયો કે ગરીબ પરવર! જે દીવસથી પ્રતિસ્તવી લોકોએ રૂસવત ખાવાનું ખોટું આળ એના ઉપર મુકયું તે દિવસથી બીરબલના મનમાં ગમે તે પણ શંસય દાખલ થયો જણાય છે અને તેથીજ પુરણાનંદમાં જણાતો નથી.

ફૈઝીનું બોલવું સાંભળી શાહ બોલ્યો કે, જો તે વાતનો શલય હજુ એના મનમાં પામ્યો રહેલો હોય તો તે એને ગાંડોજ ગણવો; કેમકે મારી તપાસમાં એ નિર્દોષ ઠર્યો છે તેમ તેના માટે પ્રીતિપ્રતીની હતી તેના કરતાં પણ હાલ વિશેષ છે, છતાં ઉદિગ્ગન ચિંતા શા માટે રાખવું જોઇએ શાહનુ આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બીરબલ નરમતા પુર્વક સલામ કરી બોલ્યો કે હોઅલે આલમ ! આપની તો પ્રીતી પ્રીતીશી પુરેણ પણું પતીસ્પર્ધિઓના કૃત્યથી લોકોમાં જે અપવાદ ફેલેલ તે માટે મારૂ મન સંકોચને પામે છે હું બહુ બહુ રીતે મનને

વાર છું તદપી ખોટી વાતની ખટક મટતી નથી. જોષીરાજે કહ્યું કે બીરબલનું કહેવું સત્ય છે બદનામી એ સર્વથી બુરામાં બુરી ચીજ છે તે ઉતમ માણુસના અંતરમાં અહનિશ ખટકયા કરે છે; કેમકે.

બદનામી બુરી બહુત જગમાં જાન નિશાક,
એક કલંક કે કારને ક્ષણ ક્ષણ ક્ષિણહિ મનંક.

નિશ્ચય કરીને જાણી લેવું કે આ જગત્માં સર્વથી બદનામીએ બુરી ચીજ છે જુવો કે ચંદમાં શ્રેષ્ટ અને લોકપ્રીય છે; તો પણ નહી જેવું કલંક લાગ્યુ તે કારણુથી બિચારો ચંદ ક્ષણે ક્ષણે ક્ષીણુ ક્ષીણુ થતો જાય છે અર્થાત્ વીના કારણે કલંક લાગવાના કારણુથી દીવસે દીવસે કળા હીણુ થતો જાય છે.

જોશીરાજની આ ઉકતી સાંભળી શાહે કહ્યું કે—' તમારી નરકના યથાર્થ છે, પણ ચંદ અને બિરબલ મને તો બન્ને ગાંડા માલમ પડે છે, પડીતરાજ ! તે બન્નેને શીક્ષારૂપ અત્રે કંઇ બોલો, જેથી તેઓ પોતાની ગાડાઇ મુકી દે ' જગન્નાથ બોલ્યો કે—' નામવર ચંદનો પ્રથમ તેથીજ બોધ પ્રશ્નો છે. તેથી ક્ષીણુ થાય ને તો ખરો પણ પાછો પોતાની મેળેજ કરશે લે છતાં પણ આપની આજ્ઞા છે તો મારા મારેજ એક દુહો કરેલો છે તે બોલું છું—

કહાંહી કી ક્ષીણ સબ કળા, શુન શઠકે કટુ બેન;
રસ દરશીનકી નજરમે, અમત પેં તું એન.

તેં તારી સઘળી કળા ક્ષીણુ કેમ કરી નાખી ? મુર્ખ માણસોના કડવાં સાંભળીને ? પણ તારે એમ કદી કરવું નહીં કેમકે જે રસના સમજનાર સજ્જનો છે તેમની નજરમાં તો હું અમરતથી પણ અધીક વલ્લભ છે તો પછી પછી મુરખ જનોના કથનોને ક્ષોભ લાવી ક્ષીણુ શા માટે થવું જોઇએ.

આ દુહો ચંદ અને બીરબલ આ બન્નેને સરખીજ રીતે લાગુ પડે છે કેમકે આશો પુનમની રાત્રીએ કેટલાંક માણસો ચાંદની નીહાળતાં તલીન થઇ ગયાં હતાં, તે પૈકી કેટલાક રસના ટટા ચતરૂઓ બોલી ઉઠયા કે- ભલે ચંદ ગમે તેવો ખીલ્યો છે, પણ એમાં સસલાનું કલંક છે તે છુંપું રહેતું નથી. આ વચન સમજુ માણસોને તો વીપરીત લાગ્યું, પણ કોઇ તે વખતે બોલ્યું નહી પંદર દીવસ પછી એટલે દીવાળીની રાત્રીએ તેઓ પાછા એકઠા મળ્યા તે વખતે ચંદની સઘળી કળાએ નાશ પામી તેથી સરવત્ર ઘોર અંધકાર ફેલાયલ હતું તે ઉપરથી કોઇ રસીક જને ઉદાશી થાથે ઉક્ત દુહો કહ્યો.

કવી પક્ષે તો સ્પષ્ટ અર્થ સમજાય છે કે મુરખ લોકોના અનાદર જોઇ મનમાં મુઝાઇને કોઇ કવી પોતાની કાવ્યકળા પ્રકાશતો બંધ પડયો હસે તેને ઉતેજન આપવા કોઇ રમન પુરૂષે ઉપર પ્રમાણે કહ્યુ.

આ પ્રમાણે પંડિતરાજનું બોલતું સાંભળી બીરબલ અત્યાર સુધી તો મૌન ધારણ કરી રહ્યો હતો, પણ આ વખતે તેનાથી બોલ્યા વીના કહેવાયું નહિ, તેથી બોલ્યો કે પડિતરાજે ઉક્ત દુહાના બે પ્રકારના અરથ કરી બતાવ્યા; પરંતુ હું ધારૂં છું કે એ દુહો જે કારણ માટે રચેલો છે તેમાં તો અન્યજ ચમત્કૃતી રહેલી છે; એટલું બીરબલનું બોલવું થયું એટલામાંજ પંડીતરાજ હર્ષથી બોલી ઉઠયા કે ધન્ય છે બીરબલ પરીક્ષા તો ઉત્તમ પ્રકારની કરી એનો અર્થ સરૂગારપખુ ખંડીતા નાયકા પ્રતી દક્ષનાયક સુક્તી વિષેની છે.

તદનંતર સભામાં ચર્ચા ચાલી કે-લોકમાં નિંદા થાય તેથી ડરી રહેવું એજ સારૂં છે કે પોતાની નજરમાં જે યોગ્ય જણાય તે કર્યાંજ કરવું, બોલ્યું કે જગતનો સ્વભાવ તો છીદ્ર શોધનાનોજ છે.

તેથી તેના બોલવા ઉપર લક્ષ આપવા જેવું છેજ નહી. કોઇ બોલ્યું જે પાંચ માણસો ખોટ કહાડે તેને ખરી સમજી કબુલ કરવી; કેમકે પંચ તે પરમેશ્વર છે. બીરબલના પ્રતિસ્પર્ધીઓમાંથી પણ કોઇ બોલી ઉઠ્યું કે જો ચંદ્રમા કલંક છે તો કોઇની પણ તેમ કરવાથી હીંમત ચાલે છે કેની ? આ વાક્ય સાંભળતાં બીરબલને ક્રોધ આવ્યો અને બોલ્યો કે—

મુદુ મયંક જન, ત.કત ભાખત્ત મુખ;
દુષ્ટ દ્રષ્ટી નહિ કર શકે, શુર શુર સનમુખ.

ચંદ્ર કોમળ સ્વભાવનો છે તેથી તેનું કલંક માણસો તાકી તાકીને જુએ છે અને મોઢે પણ કહે છે, પણ શુરા સુર્યની સામા જરા પણ નજર કરવાની તે દુષ્ટોની હીમતી ચાલતી નથી.

બીરબલને કડી ઉપર કડી સરખો ઉત્તર સાંભળી શાહ પ્રસન્ન થયો પણ એક એકને મહેણાં ટોણાં મારતા બંધ પડ્યા માટે વાતનું રૂપ ફેરવીને બોલ્યો કે ' આ સુંદર વર્ષા ઋતુ ચાલેછે તેને તજી અન્ય વિષય ઉપર શા માટે ફ્જીતા કરો છો.

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી કોઇ બોલ્યા કે આ વખતે સમુદ્રમાં જોવા લાયક ખેલ થતા હશે; કેમકે ઉપરથી મુશળ ધારાએ મેઘ વર્ષે અને નીચેથી સમુદ્રના મોજાં ઉછાળા મારી વાદળી ભેટે છે તેથી તે વખતે એવો ભાસ થાય કે—આખું જગત જળમયજ છે, આટલું બોલવું થતાંજ જોશીરાજે કહ્યું કે,

જા બાદલકો સિંધુજળ, ઉછાલાહી ભેટજ આપ;
બરષા રૂતમે હન્પસે દેખ સ્વસુત પ્રતાપ.

વર્ષા ઋતુમાં સમુદ્રનું પાણી ઉછળી વાદળને ભેટે છે તેનું કારણ એજ કે મેઘ પોતાનો પુત્ર છે, કેમકે પાણીના વરાળ થવાથીજ મેઘ

ઉત્પન્ન થાય છે તેથી (તેનો પિતા) પોતાના પુત્રનો આવો મ્હોટો પ્રતાપ જોઇ હર્ષાય છે અને હર્ષના કારણુથીજ ભેટે છે;

જગન્નાથે કહ્યું કે–વાહ જોશીરાજે ઠીક કવીતા કહી સંભળાવી કેમકે એમાં વર્ષા ૠતુના વર્ણન સાથે વત્સરસ પણુ પ્રદર્શીત કર્યો છે વરસાદની ઝીણી ઝીણી છાંટો ખુબ પડતે જોઇને કોઇએ કહ્યું કે–આકાશમાં આટલું બધું પાણી ભર્યું છે છતાં વરસાદ કેવો કૃપણ છે કે ટીપું ટીપુજ આપે છે.

રાજા ટોડરમલે કહ્યું કે–આ પ્રમાણે જે મુર્ખ લોકોએ સુરા રાજાઓની નિંદા કરે છે; પણુ તેમણે મેઘ રાજાની કૃતી નીહાળીને દીલાસો લેવો જોઇએ કેમકે—

બુંદબુંદ ધન દેત જગ, જદપિ સિંધુ સમકોર;
અખુટ અવના પાળ ક્યાં કરે અનીતિ દોષ.

મેઘ રાજાની પાસે સમુદ્ર જેવો મોટો અખુટ ભંડાર છે તો પણુ ટીપે ટીપેજ પાણી આપે છે તેનું કારણુ એ છે કે જેને આખી સૃષ્ટિનું પોષણુ કરવું છે તે આવાં અનીતીનો દોષ કેમ કરે ?

આ પ્રમાણે રાજા સાહેબનું બોલવું સાંભળી જગન્નાથે કહ્યું કે—

નદી નય જલ પાકેકે, ફુલી કિયા સળખ્વાર;
ફિર ગીખમકે ખપ, ધુલ હુઇ નિરધાર.

વર્ષાદના નવીન પાણીનું પુર એક નાની નદીમાં આવ્યું કે તે એકદમ ફુલી ગઇ અર્થાત મોટું પુર આવ્યું અને ચારે તરફ ફેલાઇ તેથી આસપાસના ખેતરો વૃક્ષો બાગ બગીચાઓ દેવાલયો અને ગામો હતાં તેને પણુ બને તેટલું નુકશાન કર્યું પણુ પોતાની આબાદીની વખતમાં એ સુદ્ર નદીએ પોતાનું કે પારકું કોઇનું કશું ભલું કર્યું. નદી પણુ ઉલટી બધાને દુખ થઇ પડી પછી જ્યારે ઉન્હાળામાં પા-

ખીના ખપનો વખત આવ્યો ત્યારે તો પોતેજ સુકાઇ ગઇ અને ત્યાં ધુધુજ ઉડવા લાગી એટલે પોતાની પાસેજ ફુલ વિના કશું પણ ન હતું તેથી તે વખતે બીજાએ શું ભલું કરી શકે ? સારાંશમાં અણસમજુ ઉડાઉ માણસો કોઇને ફાઇદો કરી શકતા નથી પણ અંતે પોતાને અને બીજાને તેઓ દુખરૂપજ થઇ પડે છે.

આ કવિતા સાંભળી શાહ વગેરે સર્વ સભાસદોનાં મન બહુજ રંજન થયાં અને શાહે કહ્યું કે—જગન્નાથ પંડિતની વાણીમાંજ મિષ્ટતા રહેલી છે બીરબલ હવે ખટકનો ખેદ મુકીદઇ ચીત્તને પ્રફુલીત કર.

બીરબલે હાથ જોડી કહ્યું કે—જહાંપનાહ ! હુકમ આગળ ખેદ દીલગીરીની શી તાકાત છે કે તે ટકી શકે ? એમ કહી કવીતા બોલ્યો કે:—

મોર શબ્દકે જોર જહા, વ્હાં ન વ્યાલ વિહાર;
કરત સિંહ કીડા વ્હાં હોત ન ગજ પરિચાર.
ત્યાં સુભુપકી દ્રષ્ટિ શુભ જીનપર હેરત હમેશ;
ઉનકું ન રચ ભર, દુખ ભય કાંક,

આ પ્રમાણે અજબ ચાતુરી ભર્યું ભાષણ સાંભળી શાહ અને સભાસદાદી સર્વ જણાઓ આનંદ પામ્યા અને બીરબલની ચાતુરી તથા સમય સુચકતાની સરાહના કરવા લાગ્યા.

વારતા ૧૧૧ મી.

ખાય તેનું ગાય.

જાકી કીજે ચાકરી તાકો વચન સ્વીકાર.

પદ્માકર,

એક સમયે અકબરશાહે બીરબલને પુછ્યું કે—રાજા સાહેબ રીંગણાનું શાક બહુજ સ્વાદવાળું થાય છે, બીરબલે કહ્યું કે—જી

હજુર આપનું કહેવું સત્ય છે અને સરસ સ્વાદવાળું રીંગણાનું શાક થાય છે તેથીજ સર્વ લોકો તેનું શાક ખાય છે.

તદનંતર કેટલાક દીવસ વિત્યા પછી અકબ્બરશાહ રીંગણાની નિંદા કરવા લાગ્યા તે વખતે બીરબલે કહ્યું કે—ખુદાવિંદ રીંગણાની નિંદા વાદી કારક એક પણ શાક નથી, તથા રીંગણાના શાકથી કેટલાક રોગો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે બીરબલ તમે પણ ખરે ગપ્પાના ગોળાગોળા ગગડાવનાર છો તમને એક દીવસ રીંગણાના શાકની મેં તારીફ કરી હતી ત્યારે તમે તારીફ કરી હતી અને આજ તેના અવગુણ પણ પ્રકાશમાં લાવવા આગળ પડયો માટે જુતાના સરદાર છો તે સાંભળી બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે ધર્માવતારી આપજ ન્યાય કરો કે હું આપનો નોકર છું કે રીંગણાનો આટલું વાક્ય સાંભળતાં શાહ હસી પડયો અને બીરબલની તારીફ કરવા લાગ્યો.

ભાગ પંદરમો.

વારતા ૧૧૨ મી.

રોગનું મુળ ખાંસી અને વિનાશનું મુળ હાંસી.

હાસ્ય કદી કરવું નહીં, છે દુઃખ સાધન ખાસ.

મોરારજી,

એક સમય અકબ્બરશાહે બીરબલને કહ્યું કે કવીરાય આજરાત્રીએ મેં એવું તો આશ્ચર્યજનક સ્વપ્ન જોયું કે—જાણે હું અત્તરના હોજમાં પડી ગયો હતો અને તમે મળના હોજમાં પડી ગયા, આ પ્રમાણે ઉપહાસ્ય યુક્ત શાહનો બોલ સાંભળી બીરબલે તરત જવાબ આપ્યો કે હજુર આણી મેં પણ આજ રાત્રે તેજ પ્રમાણે સ્વપ્ન

જોયું હતું પણ આપના અને મારા સ્વપ્નમાં માત્ર નહીજ જેવો ફેર છે; તે એકે હું આપના શરીરને ચાટતો હતો અને આપ મારા શરીરને ચાટતા હતા આટલુંજ વિશેષ છે આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહ ચુપ થઈ ગયો.

વારતા ૧૧૩ મી.

રાતે સાલે રાંડ પાશેર લઇ ગઈ ખાંડ.

વિદેશીનો વિશ્વાસ વિણુ પ્રતીત કરવો નહીં. કેશવ,

એક સમય વીદેશી સોદાગરો સુંદર ઘોડાઓ લઇ દીલ્લીપતી હાજર આવ્યા અને નીતીનંત કિંમતી ઘોડાઓ નીહાળી તેમાંથી ઘણા ઘોડા શાહે ખરીદી લીધા, તથા તે સોદાગરને શાહે એક લાખ રૂપીઆ અગાઉથી આપી કહ્યું કે—આવતી સાલમાં ઘણાજ સરસ કાન્તિવાન પાણીદાર અમુલ્ય ઘોડાઓ ખરીદી મારા માટે ખાસ લાવવા.

આ પ્રકારે શાહે રૂપીઆ આપી ભલામણ કરી પણ તે સોદાગર કયા ગામ કે કયા દેશનો રહેનારો છે? તેમ તેનું શું નામ છે, તે સંબંધમાં તો કશું પણ પુછ્યુ નહી અને સોદાગર તો રૂપીયા લઇ રસ્તે પડયો.

એક દિવસ અકબરશાહે બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે—બીરબલ મારા મુલકમાં બેવકુફ કેટલા છે તેની ગણત્રીની યાદી કરવા ચાહું છું માટે તે વિષે તજવીજ ચલાવો બીરબલ બોલ્યો કે—જહાંપનાહ બેવકુફોની ગણીત્રીની યાદી તો મેં પ્રથમથીજ કરી મુકી છે અને તેમાં સર્વથી પ્રથમ આપનું નામ લખવામાં આવેલું છે શાહ કોપ કરી બોલ્યો કે શું મનેજ બેવકુફનો સરદાર ગણે છે બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે જો અદબી માફ કરશો પણ નામ ઠામ, ગામ, દેશ અને પેઠે પ્રતીત જાણ્યા વીના વીદેશી સોદાગરની વાતોની છટામાં રીઝી લાખ રૂપી-

આ અગાઉથી આપ્યા એ બેવકુફી નહીં તો બીજું શું? અકબરશાહે કહ્યું કે કદી એ સોદાગર ઘોડા લઇ આવ્યો તો પછી તે યાદીમાં ગારૂં નામ લખ્યું છે તેનું શું કરશો, બીરબલ બોલ્યો કે—જો હવે ઘોડા લઈ સોદાગર આપ પાસે આવશે તો આપનું નામ કહાડી નાંખી ત્યાં સોદાગરનું નામ દાખલ કરીશ; કેમકે જાણ્યા પુછ્યા વિના લાખ રૂપીઆ હાથ લાગ્યા છતાં ગુપચુપ ગોથા મારી ઘરમાં બેસી ન રહેતાં ઘોડા ખરીદી લાવે તો એ ખાસો મજેહનો બેવકુફનો રાજા જાણવો. આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી શાહ અત્યંત ખુશી થયો અને બીરબલની વચનોક્તિનાં વખાણ કરવા લાગ્યો.

વારતા ૧૧૪ મી.

સદબુદ્ધિબળ શિવાય જગતમાં એક પણ અધિક બળ નથી.

એક સમય અકબરશાહ બીરબલ સાથે એકાંતભુવનમાં રમુજી રમત ગમત કરતો હતો, શાહ અને બીરબલની ભેદ બુદ્ધિ રહિત પ્રીતી હતી તેથી કોઇપણ પ્રકારની વારતા, કહેવા યોગ્ય નવ યોગ્ય હોય છતાં પણ પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર બીરબલને નિર્મળ અંતઃકરણથી કહી બતાવવાની જેને હમેશાંની ટેવ પડી રહી હતી કેમકે જ્યાં જગતથી ઉત્પત્તિ, પાલન, અને શકળ વ્યવહારો નીયંતા જે નિર્મળ પ્રેમ પ્રગટ થયો ત્યાં પછી કોઇ પણ પ્રકારનો ભેદ કે જુદાઇ પામતીજ નથી, અને જ્યાં ભેદ બુધિ છે ત્યાં સત્ય પ્રેમ હોતોજ નથી એ પણ સત્ય સિદ્ધાંત છે, કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે અકબરશાહ અને બીરબલ વચ્ચે અવર્ણનીય પ્રેમ હતો, તેથી માત્ર શરીર જુદાં પ્રાણ તો એક સ્વરૂપે જણાતા હતા શાહ પણ નવીન નવીન રસમય વારતાની સુંદરી કરવામાં અને યુક્તિ યુક્ત તતકાળ જવાબ દેવામાં એકલો હતો એકાંત ભુવનમાં ચાલતી રમત ગમત વખતે શાહે બીરબલને પુછ્યું

કે—બીય મીત્રવર મારા હાથની હથેળીમાં વાળ કેમ દેખાતા નથી, બી-રબલે વિચારી તરત જવાબ કરી આપ્યો કે—ન્યાયમુર્તિ આપની હથેલીમાં વાળ એ કારણથી નથી દેખાતા કે આપ અનીત અભ્યાગત અને અનાથ લોકોને અત્યંત સંતોષ આપવા નીરંતર મ્હોં માગ્યા પદાર્થો આપો છો તેમ કળાવાન તથા વિદ્યાવીલાષી અને વિદ્વાન પુ-રૂષોના ગુણની કદર બુઝી અનગળ દાન આપો છો, અર્થાત આપના હાથેથી આપો છો, તેથી તે સોના રૂપાના ઘસારાથી આપની હથે-લીમોના વાળ ઘસાઈ જરા દેખાતા નથી,

આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે ફરી પુછયું કે—હું તો દાન આપું છું તેથી મારી હથેળીના વાળ ઘસાઇ ગયા છે પણ તારી હથેળી ઉપરના વાળ શા કારણથી ઘસાઇ ગયા છે, તે કરણ બતાવવું જોઇએ આવું શાહનું બોલવું થયું તેથી બીરબલે તરત જ-વાબ આપ્યો કે—મેં પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે, આપ ગુનીજનોની કદ બુઝી અનગળ દ્રવ્ય આપો છો તો તે દ્રવ્ય લેનાર બક્ષિસો લેનાર પૈકી હું પણ ગણના બહારનો નથી જ્યારે દ્રવ્ય આપનારના હાથમાં દ્રવ્યનો ઘસારો પડે છે ત્યારે વારંમવાર દ્રવ્ય લેનારના હાથમાં કેમ ઘસારો ન પડે, જેથી મારી હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી.

આ પ્રમાણે ચતુર શિરોમણી કવિરાયનું ભાષણ સાંભળતા શાહે જવાબ આપ્યો કે—કદાચ એકવાર એ તમારૂં બોલવું કબુલ રાખીએ, પણ આપણ બન્ને શીવાય તમામ સભાસદોની હથેળીમાં પણ વાળ દેખાતા નથી તેનું શું કારણ છે. તે સાંભળી બીરબલ બીરબલ પો-તાના પ્રતિપક્ષીઓના કૃત્યોનું સ્મરણ કરાવવાના હેતુથી બોલ્યો કે ધર્માવતાર, તેનું કારણ તો કેવળ ખુલ્લુંજ જણાય તેવું છે કે જ્યારે આપ નામવાર વખતો વખત મારા ઉપર અસંત પ્રસન્ન થઇ અમુ-

વ્ય વસ્ત્ર અને અપાર દ્રવ્ય તથા મોટી જાગીરોની બક્ષીસો આપા છો તેથી તે નારાજ થએલા બીચારા સભાસદો ઇર્ષારૂપ અગ્નિમાં રાળના પુંજની પેઠે સળગી ઉઠી પીસતા હાથ ઘસ્યા કરે છે, તે કારણના લીધે તેમની હથેળીઓમાં વાળ દેખાતા નથી,

આ પ્રકારે અદ્ભુત ચમત્કૃતીવંત અને અર્થસુચક ઉત્તર સાંભળી શાહ અત્યંત પ્રસન્ન થયો, અને તેજ સમય સુંદર પોશાક અર્પણ કરી પુન આનંદ ક્રીડામાં પ્રવર્ત્યો,

વારતા ૧૧૫ મી.

કુલીન રૂપ સંપતિ સહ, શ્રી ભુત પરિવાર;
તો પણ ન એક બુદ્ધિ વીણ, માન લહે ન લગાર. શર્મા.

એક સમય અકબરશાહના ખાશ બગીચામાંથી કોઇ એક ચોર સાત કેરીનું ઝુમખુ પુષ્કળ ચોકી—પહેરાના બંદોબસ્ત છતાં પણ ચોરી ગયો અકબરશાહને નિરંતર તે બગીચામાં હવા ખાવા માટે જવાનો નિયમજ હતો તેમજ તે બારમસી રસિલા આંબાની કેરીઓ વિષેની તપાસ ખાસ પોતે પણ રાખતો હતો; જ્યારે બીજે દીવસે શાહ તે બગીચામાં ફરવા ગયો હતો અને તે આંબા ઉપર નજરમાં રાખેલું સાત કેરીનું ઝુમખું નજરે ન પડયું ત્યારે બગીચાના રખવાળને બોલાવી પુછયું કે—આ બગીચામાં મારા શિવાય કાલ અહીંયાં કોઇનું પધારવું થયું નથી, રખવાળે કહ્યું જ્યારે આપ શિવાય હાલ અહીયાં કોઇ આવ્યું નહોતુ અને મારા વીના બીજાનું આવવું થતુ નથી. શાહે કહ્યું તો આ અંબા ઉપરનું સાત કેરીનું ઝુમખુ કે જે તારી પણ નિગાહમાં હતુ તે કયા ગયું, જો તે તેં કોઇને કદાચ ભેટ દાખલ આપ્યું હોય તો તે લાવી દે નહી તો તેની તપાસ કરવી જોઇએ કે આટલા મજબુત ચોકી પહેરાના બંદોબસ્તના વચેથી કોણ આવી

ચોરી ગયું બાગવાને જણાવ્યું કે ગરીબપર મેં કોઇને પણ આપ્યું નથી; તેમ કાલ સુધી તો હતુંજ, ગમે તે પ્રકારે કોઇ ચોર આજે રાત્રિના સમયે લઇ ગયો હોવો જોઇએ બાગની અંદર કોઇનો પ્રવેશ થયો જણાતો નથી તો પણ શું ખબર પડે; કેમકે માલધણીની બે આંખો અને ચોરની ચાર આંખો. આવા પ્રકારનું બાગવાળાનું બોલવું સાંભળી શાહ વિચાર કરતો કરતો મહેલે ગયો પણ મનમાં તે વારતા વિસરતી નહોતી, તેથી બીરબલને બોલાવી કહ્યું કે—બીરબલ આપણા ખાસ બગીચામાંથી કોઇ હરામખોર આંબા ઉપરથી સાત કેરીનું ઝુમખું ચોરી ગયો તે તપાસ કરતાં કશું માલમ પડતું નથી માટે ગમે તે યુક્તિ કરી ચોરનાર ચોરને સોધી કહાડવો જોઇએ.

આ પ્રકારે શાહનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે જેવો નામદારનો હુકમ એમ કહી બીરબલે ત્યાંથી રજા લીધી રસ્તામાં ચાલતાં એક જગ્યો ઉપર મદારી ખેલ કરતો હતો, તે જગાએ બહુ માણસની મેદની ભરાયલી જોઇ તેથી ત્યાં જઇ ઉભો રહ્યો જ્યારે મદારી ખેલ કરતો ખલાસ કરી ચુકયો ત્યારે બીરબલ સર્વ લોકોની વચે બોલ્યો કે—ભાઇઓ આટલા બધા અકલવંત માણસો ભેગા થયા છો તે જોઇ મને પણ ઘણો આનંદ થયો છે તેથી એક રમુજી વાર્તા કહી બતાવું છું તેનો જરા પોત પોતાથી મરજી મુજબ અભિપ્રાય આપતા જાઓ.

આ પ્રમાણે લોકપ્રિય બીરબલનું બોલવું સાંભળી લોક અતિ હર્ષવંત થયા અને જાણ્યું કે, બીરબલ સાહેબની વાત અતિ રમુજ ભરેલી હશે એમ વિચારી સ્થિર ચિતથી ઉભા રહ્યાં;

હમેશાં એવો નિયમ છે કે કોઇ પણ મનુષ્યે કોઇ પ્રકારની ચોરી અર્થાત જે કામ કરવાથી રાજાની પાત્ર થવાય તે સર્વ કર્મોને સો-

રીમાંજ ગણવામાં આવે તે પછી ચાહે તો ખુન ઠગાઇ, વિશ્વાસઘાત ધન હરણ વ્યભિચાર કે, અનીષ્ટ આચાર કરેલ હોય; કદાપી કામ કરનારના મનમાં ભય અને વ્યાકુળતા રહે, તેથી ચોરીનું કામજ કહેવાય છે તે કારણથી ચોરી કરનાર મનુષ્ય જે જગ્યોએ કરી ગયો હોય ત્યાં પોતે હરતો ફરતો ગુપ્ત તપાસ રાખતોજ રહે છે; કેમકે થએલી ચોરી માટે લોકોનું બોલવું કેવા પ્રકારનું થાય છે, કોના ઉપર સક છે અને રાજ તરફથી કેવા પ્રકારે તપાસ ચાલે છે, તે જોતાંજ રહે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે કેરી ચોરનાર ચોર પણ તેવાજ કારણથી ફરતો હતો; અને જ્યાં આ માણસોની મેદની મળેલી હતી તેમાં પણ સામેલ હતો.

બીરબલ બોલ્યો કે—ભાઇઓ ! સુરત શહેરની અંદર એક ગફલ શાહ કરીને એક શાહુકાર છે તેની અંદર ગૌરી નામની દીકરીએ એક વ્રત લીધું કે મારે પોતાનાજ હાથથી ફુલવાડીમાંથી જગદંબેને ચઢાવા ફુલો લાવવા, એક ફૂલવાડીવાળા સાથે ફુલો માટે કરાર કરી લીધો. તે બાળા રોજ ત્યાં ફુલ વીણવા માટે જતી હતી શાહુકારની કન્યા સુખીયા ઘરમાં ખાવાપીવા ઓઢવા વગેરેના સુખમાં ઉછરેલી અને વળી યૌવનવયથી ખીલી આવેલું એટલે પછી તેની રૂપ લાવણ્યતા વિષે કહેવા સરખુંજ શું રહ્યું આવી રૂપયૌવન સંપન્ન બાળાને જોઇ કોનું મન ન ચળે, જુવો કે, જગતના દંડદાતા આખી યોગિંદ્ર સદાશીવ તે પણ ભીલડી ઉપર આશક થયા. ઇંદર અહલ્યા ઉપર જગત ગુરૂ બ્રહ્મા પોતાની પુત્રી ઉપર અને નારદજી વિશ્વ મોહીની ઉપર આશક થયા તે પછી બીજાઓની વાતજ શી,

હમેશાં તે કન્યાને એકલી આવતી જોઇ વાડીવાળા માલિકનું મન તેના ઉપર આશક થયું અને ધીરે ધીરે તે સાથે બોલવા ચાલવાની છુટ કરતાં કરતાં પ્યાર કર્યો એટલે જેથી તે નવ યૌવન મ-

દથી ભરેલી હતી તેવોજ વાડીનો માલીક પણ રૂપ યૌવનના મદથી ભરેલો હતો,

સદાકાળથી સ્ત્રીઓનો એવો સ્વભાવિક નીયમ છે તે–કોઇ રૂપ ધન યોવન સંપન્ન ગાન તાન કરારો તેથી ઠાઠમાઠ રહેનારો, અતર ફુલેલ, વગેરે સુંગધદાર વસ્તુઓથી અને હાથનો છુટો તથા ચટકવાળી છટા દર્શાવનારો પુરૂષ જુવે છે તો તેના મનમાં સ્વાભાવિક પ્યાર ઉત્પન્ન થાય છે તે આ વાડીના માલીક તો તેવા ગુણો યુકતજ હતો અને વળી નીર્મળ મનોવૃત્તિને નાશ કરનાર એકાંત સ્થાન મળ્યું એટલે તો પછી ગમે તેવી સ્ત્રીઓ હોય તદપિ તે પર પુરૂષના તાબે થયા વિના રહેજ નહી. અને અહીંયાં એકાંત સ્થળ માટે તો જરા પણ પુછવા જેવુંજ નહતું આ પ્રમાણે સર્વ:અનુકુળતા હોવાથી બન્નેને પરસ્પર પ્યાર થયો.

જો કે આટલો બધો તેઓનો પ્યાર બંધાયો હતો. પણ તેઓની મહોબત હતી કેમકે તે કન્યાએ વાડીના માલિકને કહ્યું કે હું હજુ કુમારિકા છું માટે મારૂં પાણી ગ્રહણ થયા વીના અનાચાર આદરવો એ કેવળ અયોગ્ય છે માટે હાલ તો પાક મહોબત રાખો અને આ વર્ષમાંજ મારા લગ્ન થવાના છે તે થાય એટલે પહેલો તમારો મેલાપ કરી પછી મારા પતિ પાસે ગ્રામ્ય ધર્મમાં પ્રવર્તીશ એ મારી દઢપ્રતિજ્ઞાના કારણથી પેલે પુરૂષે પણ પરાણે પ્રીતી ન કરતી એ નિયમને અનુસરી તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યુ અને હાસ્ય વિનોદમાં આનંદ માનતો આશાએ ને આશાએ દીવસ ગુજારવા લાગ્યો.

કેટલોક વખત ગયા પછી તે કન્યાનાં સારાં કુલીન પુરૂષ સાથે લગ્ન થયાં એટલે રાત્રિના સમય તે સ્ત્રી સંપુર્ણ સણગાર સજી અલબેલી બની પોતાના પતી પાસે જઇ હાથ જોડી કહેવા લાગી કે

પ્રાણનાથ આપની પાસે સત્ય બોલવું એ મારો ખાસ ધર્મ છે માટે આપ સમક્ષ નીવેદન કરૂં છું કે હું જ્યારે ઉછરતી વયમાં સારો પતી મળવાલી આશાએ દેવી પુજન કરવા જતી હતી અને દેવી પુજન માટે જોઇતા ફુલો મારે હાથેજ ચુંટી લાવતી હતી દૈવસંયોગે જે વાડીમાં પુષ્પ ચુંટવા જતી હતી તે વાડીના ધણીની નીષ્ટા મારા પ્રત્યે જુદાજ વિચારની થઇ તેમ મારી વૃત્તિ પણ તેના તરફ લલચાઇ તેથી મે કુમારિકાવૃત ભંગ ન કરતાં તે સાથે એવો કરાર કર્યો કે હાલ તો તમારા કહેવા પ્રમાણે હું વર્તીશ નહી, પણ જ્યારે મારૂં પાણી ગ્રહણ થશે, ત્યાર હું તમારો સમાગમ કરી પછી મારા પતીની ભેટ લઇશ આ પ્રમાણે હું કોલ દઇ ચુકી છું જેથી હવે જેમ આપ આજ્ઞા આપો તેમ કરૂ,

આ પ્રમાણે પોતાની નવલવધુનું બોલવું સાંભળી શહાણા શાહુકારે દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી વીચાર્યું કે—જોઇએ તેવો એકાંતનો વખત મળવા છતાં પણ જેણે પોતાના ઉત્તમ મદનને દબાવી કુમારીકા વ્રત જાળવ્યું તે માટે ખરેજ ધન્યવાદને પાત્ર છે માટે હું ખાત્રીથી જાણી શકું છું કે આ સ્ત્રી પોતાના પતિવૃતને ચુકશે નહી; તેમ ટેકવાળી છે માટે તેને તેની પ્રતિજ્ઞા પુરી કરવા જવા દેવામાં કશી હરકત નથી કદાચ તે પોતાના ચરિત્ર કેળવી દુષ્ટ બુધ્ધિને પુરી પાડવા ગુપ્ત રીતે ગઇ હોત તો હું ક્યાં જોવાનો હતો, પણ જ્યારે પ્રતિજ્ઞા માટે પુછીને સલાહ માગે છે તો તેનું અંતઃકરણ શુદ્ધ હોવું જોઇએ એમ વીચારી તેણે સ્ત્રીને કહ્યું કે—વ્હાલી વનીતા મનુષ્ય માત્રને કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવી એજ ઉત્તમ ધર્મ છે. પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતાં પહેલાં પ્રાણનો ભંગ કરવો એ વિશેષ સ્તુતિપાત્ર છે. પણ પ્રતિજ્ઞા જતાં પ્રાણ રહે તેના જીવિતને ધિક્કાર છે માટે ખુશીથી હું રજા આપું.

છું કે તમે તમારી પ્રતિજ્ઞાને પુરી પાડી આવો. વાહ ધન્ય છે આવા ધૈર્યવાન ધણીને !

તદનંતર તે સ્ત્રીએ હાથમાં ખાનપાનનો ભરેલો થાળ લઇ પોતાના પ્યારા પ્રિતમ પાસે જવાનો માર્ગ લીધો રસ્તામાં જતાં તેને ચોર મળ્યા અને તેને લુટવાનો વિચાર દર્શાવ્યો તેથી તે સ્ત્રી બોલી કે હું અત્યારે આશા ભરી જાઉં છું માટે મને પ્રભુ માટે નિરાશ કરો નહીં અને હું પ્રતિજ્ઞાથી કહું છું કે, પાછી વળી આ ઠેકાણેજ હું આવીશ માટે ખુશીથી તમો અહીંયાં બેસો. આ પ્રમાણે તે સ્ત્રીનું બોલવું સાંભળી ચોરોએ વિચાર્યું કે કોઇની આશા ભંગ કરવી એમાં બહુ પાપ લાગે છે અને એ આપણા હાથમાંથી જવાની ક્યાં છે, માટે એને જવા દેવામાં કશી અડચણ નથી આમ વીચારી તે સુંદરીને ચોરોએ આગળ જવા દીધી.

થોડો રસ્તો કાપ્યો એટલામાંતો અંધારી રાત્રિમાં એક રાક્ષસ તે સ્ત્રી સન્મુખ ખાઉં ખાઉં કરતો આવી ઉભો ત્યારે તેને જોઇ સ્ત્રી બોલી કે—હે દેવ ભલે મને ખાવી હોય તો ખાઓ, પણ એક મારી અરજ છે કે હું મારા ઘણા દિવસના વાયદાવાળા પ્યારા પ્રાણને મળવાની આશાએ આશા ભરી જાઉં છું માટે હાલ મને જવાદો આશ પુરી કરી પાછી અહીં આવું એટલે સુખેથી મારૂં ભક્ષણ કરી જજો. આ પ્રકારનું તે સ્ત્રીનું બોલવું જોઇ તે દુષ્ટ માંસ મદિરાના ભોગી રાક્ષસે તે સ્ત્રીનો ભરોંસો રાખી તેને આગળ જવા દીધી અને નિશંકપણે સંકેત સ્થાને જઇ પહોંચી. તે વાડીનો માલીક વાડીમાં સુઇ રહ્યો હતો, ત્યાં જઇ તે ચપળા—ચતુરાએ તેને જાગ્રત કર્યો અને રસ્તામાં વીતેલ વૃતાંત કહી પછી કહેવા લાગી કે મારૂં પાણી ગ્રહણ થઇ ચુક્યું છે માટે મારી કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવા મારા પતીની

રજા તમારી પાસે આવી છું માટે હવે ઇચ્છા પ્રમાણે અનુકુળતાને અંગીકાર કરો.

આ પ્રમાણે તે સુંદર મનમોહના મોહિનાનાં વચન સાંભળી આશ્ચર્ય-ચકિત બની વિચારવા લાગ્યો કે જે પુરૂષે સંસારિક સુખ સંપાદન કરવાની આશાએ પુષ્કળ ધન વાપરી પાણી અહળ કર્યું તેવી નવ વિવાહિતાનો પોતે ઉપભોગ ન લેતા અન્ન પુરૂષનો પ્રથમ સમાગમ કરવા પોતાની સ્ત્રીને ખુશીથી રજા આપી જેથી ધન્ય છે તેવા ધર્મધ્વજ પુરૂષને અને ધિકકાર છે મને કે, તેવા વિશ્વાસપાત્ર પુરૂષના સર્વ હકો ડુબાવી પર સ્ત્રીને પોતાની ગણી લેનાર; નહીં તે કેવળ અયોગ્ય વાર્તા છે. એમ વિચારી બોલ્યો કે—વહાલી ધર્મ ભાગીની આટલા દિવસ જે મારાથી મન અને વચનથી તમારા પ્રત્યે કુદ્રષ્ટિ કુવિચારો થયા છે તે માટે ક્ષમા ચાહું છું અને જે મને મળે તે તમોને સાસરવાસો કરૂં છું તે સ્વીકારી લ્યો, તમારી ટેક અને પ્રેમ માટે ખચિત ધન્યવાદ આપું છું અને એજ ભલામણ આપું છું કે પોતાના પવિત્ર મનવાળા પતિની સેવામાં રહી પતિવ્રતા ધર્મ પાળી સ્વગ સુખ સંપાદન કરો એમ કહી તેને સાસરવાસો આપી તેને ઘર ભણી જવાની રજા આપી.

તદનંતર તે સ્ત્રી સાસરવાસા સહિત જ્યાં રાક્ષસ માર્ગ પ્રતિક્ષા જેતો હતો તાં આવી અને વાડીમાં બનેલી હકીકત કહી બતાવી કહ્યું કે—હવે તમારે મને ભક્ષણ કરવી હોય તો ભલી રીતે કરો. આ પ્રકારે દ્રઢ ચીતવાળી ચતુરનું બોલવું સાંભળી મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે—અહો જે કામી પુરૂષ કેટલાક કાળથી આશાએ દિવસ ગાળતો હતો, તેમ છતાં જ્યારે આશા પુર્ણ થવાનો વખત હાથ લાગ્યો અને એકાંત વગેરે સર્વ પ્રકારની અનુકુળતા છતાં નવ યૌવન રૂપ

ગુણ સંપન્ન છટાદાર છબીલીની છેડ કર્યા વગર ધર્મની બહેન કરી સાસરવાસો આપી છળ રહીત રીતે છોડી દીધી; તો તેવી પ્રતિજ્ઞા પાળનાર સ્ત્રીને મારી નાંખવી ભક્ષણ કરી જવી યોગ્ય નથી; કેમકે તેના દર્શનથી મને પણ અન્ય સ્થળેથી ભક્ષણ મળી ચુક્યું છે, તેથી મને જે કાંઇ મળે તે સાસરવાસો આપી વીદાય કરવી જોઇએ એમ વિચારી એક અમુલ્ય રત્નનો હાર આપી તેને વિદાય કરી.

જ્યારે તે યોવનગર્વીતા અને યુગલ રતન ભારથી નમેલી માનુની આગળ ચાલી જ્યાં ચોર લોકોને વાયદો આપી ગઇ હતી ત્યાં આવી ચોરોને પ્રપંચની બનેલી સર્વ હકીકત કહી કહ્યું ભાઇઓ હવે ખુશીથી પહેરવાના વસ્ત્ર રહેવા દઇ દાગીના માત્ર લઈ લ્યો.

આ પ્રમાણે તે ભાગ્યશાળી ભામીનીનું ભાષણ સાંભળી ચોર લોકો પણ ચકિત ચીતવાળા બની વિચારવા લાગ્યા કે, જ્યારે કામ વિહવર કામી પુરૂષે કામ પાત્ર કામીનીને બહેન ગણી પાછી કહાડી તેમજ નિર્દય નઠોર મનવારા રક્તલોલુપ રાક્ષસે પણ જતી મુકી તો આપણે તેવી પ્રશંસા લાયક લલનાને લુંટવી લાયક નથી. તેમ તેના પગલાના પ્રતાપથી આજે બીજેથી પણ સારો ભરખ પાક્યો છે માટે આપણા ગજા પ્રમાણે સાસરવાસો કરી આપણે પણ જવા દેવી એજ વ્યાજબી છે, એમ વિચારી યોગ્ય સાસરવાસો કરી તે મોહીની સુંદરીને વિદાય કરી.

ત્યારપછી તે પૂર્ણ ભાગવાળી પ્રેમદાએ પોતાના પ્રીતમ પાસે આવી પગે લાગી સંપુર્ણ વૃતાંત કહી સંભળાવ્યો અને તેની પ્રતીતી દાખવા મળેલા સાસરવાસામાં વસ્ત્ર દાગીનાઓ પતીના પદકમળમાં મુક્યા તે જોઇ પુણ્યશાળી પવિત્ર મનવાળો સ્વામી બોલ્યો કે શશીવદની મને પ્રથમથીજ તારી પ્રતીતી હતી તેવીજ મેં પ્રતીજ્ઞા પાળવા

રજા આપી હતી તેમ તેં પણ પોતાનો ધર્મ જાળવ્યો માટે તારા જેવી ટેકવત સ્ત્રીઓને સતકોટી ધન્યવાદ છે આ પ્રમાણે કહી તે સારૂ ચંદ્રવદનીને ચુંબન સહ પ્રેમાલિંગન આપ્યું.

આટલી વારતા કહી બીરબલ બોલ્યો—કહો ભાઇઓ એ સ્ત્રીને ઘરધણી ચોર, રાક્ષસ, કે વાડીનો માલીક એ ચારમાંથી વિશેષ લાયક કોણ કહેવાય તેનો ખુલાસો જણાવો.

આ પ્રકારે ચમત્કાર ભરી વાર્તા સાંભળી સર્વ ચકિત થઇ પોતપોતાના મન સાથે વિચાર કરી પોતપોતાના મનને ભાવતી બાબતને વખાણી એટલે જે પ્રમાણિક અને નીતિને જાણનાર પુરૂષો હતા તે પૈકી એક જણ તે સ્ત્રીના ધણી માટે કહેવા લાગ્યો કે ખરી રીતે જોતાં તો પ્રથમ સ્ત્રીના ધણીને ધન્ય છે કે, જેણે દુખીત ડાળે પ્રથમ સમાગમના સમય બીજાનો વાયદો સાચવવાની રજા માગવા માટે સ્ત્રીએ અભીપ્રાય જણાવ્યો છતાં તેનો કશો દ્વેષ ન લાવતાં સ્ત્રીને યાર સાથે પ્યારનો વાયદો પુરો પાડવા રજા આપી માટે એનાથી વધારે કયો પુરૂષ લાયક ગણાય.

ચોર લોકો અને ચોરીના કામો ઉપર પ્રીતી રાખનાર હતા તેઓમાંથી એક જણ બોલ્યો કે—ભાઇ એના ધણીને ધન્ય નથી પણ ચોરને ધન્ય છે કે, અંધારી રાતે દાગીનાથી ભરપુર સ્ત્રીને લુટ્યા વગર તેના બોલવાના વિશ્વાસ ઉપર રહી જવા દીધી અને પાછા વળતાં ન લુટતાં ઉલટાં સાસરવાસો કર્યો માટે ચોરથી વધારે લાયક કોણ કહેવાય.

માંસ મદીરાના લોભી જનોમાંથી એક જણ બોલ્યો કે ધણી પણ રજા આપે, ચોર પણ વખતે આશાએ વળગી ન લુટે. પણ પેટમાં સતર મણનો ખાડો પડ્યો હોય તે વખતે જેવું તેવું તાજું

ખાજ મળ્યા છતાં જે રાક્ષસે કપટરૂપ સ્ત્રીના બોલવા ઉપર ભરોસો રાખી જવા દીધી; એટલુંજ નહી પણ પાછી આવી તે વખત અમુલ્ય રતનહાર આપ્યો એ માટે સર્વથી સાક્ષસને વધારે શાબાશી ઘટે છે.

જે છેલડી છબીલીના છંદમાં આનંદ માનનાર છટકદાર છેલ હતા તે પૈકી એક રસીલો બોલી ઉઠયો કે—સ્ત્રીનો ધણી; ચોર, રાક્ષસ હજુ સમજાવ્યા સમજે; પણ કામ રૂપ મદિરાથી મસ્ત બનેલો કામાંધ, વિષયાશકત ભરી વસ્તિમાં બાર ગાઉ સુધી ઉજ્જડ જોનાર અને ઘણો કાળ આશામાંને આશામાં વ્યતીત કરેલ કામીને નવ પરણીત સુંગાર અને રૂપ લાવણ્યતાથી અપસરાને લજાવે તેવી ઘેર બેઠે રાત્રીએ ચાલી આવેલા કેવળ પરેમની પુતળીનો એકાંત સમાગમ થએલા તે વખતે તેની ઉપર કશો પણ દુષ્ટ વીચારન લાવતાં બ્હેન ગણી સાસરવાસો આપી અપરાધની ક્ષમા માગી તેમને ઘેર પાછી જવા દીધી એ સર્વથી આદો આક પામ્યા સરખો પ્રકાશ છે; કેમકે મનુષ્ય માત્ર સૅ વસ્તુને એટલે મદવંતા હાથીનાં કુંભસ્થળનું કેશરીસિંહના દાંતનું મહારથીઓના મદનું અને પ્રબળ પુરાચક્રનું ચુરણ કરી શકે છે, મહાવેગ વાળી નદીઓને તરી પાર જાય છે, ગહન પહાડને ભેદી કે ઉખેડી પોતાની ધારણા પાર પડે છે મોટા મોટા દેવો અને દાનવોને વશ્ય કરી લે છે પણ અંગ વિનાનો અનંગ કામદેવ તેના વેગને તેવા પુરૂષો જરા પણ ઝીલી સકતા નથી અને કેવળ સ્ત્રી આગળ કંગાલ બની મદારીના માંકડાની પેઠે જેમ સ્ત્રી નચાવે તેમ નાચ્યા કરે છે; કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે મહાબુ સમર્થ વીરનરો પણ કામદેવના તાબે થઇ કામદેવની સહાયતા ભુત સુંદરીની એક સાનમાં શાંત થઇ ભાન ભુલી જાય છે; છતાં સર્વ

વાર્તાના અનુકુળતાનો અનાદર કરી જીતેંદ્રીયની ગણનામાં ગણાયો માટે તે પુરૂષને અનંતાનંત ધન્યવાદ છે.

આ પ્રમાણે લોકો પોતપોતાના મતને અનુકુળ વાતો કહી ચુપ રહ્યા એટલે જેણે ચોરને ધન્યવાદ આપ્યો હતો તે પુરૂષને તરત પોતાના સેવકોને તાબે કરી રાજદ્વારમાં લઇ જઇ કહ્યું કે—બોલ તે સાત કેરીઓનું ઝુમખું કેવા પ્રકારે ચોર્યું અને તેમ શા માટે કરવું પડ્યું તે સતવર નીવેદન કર નકી તો હવે તારી ચાલાકી ચાલનાર નથી. વિચારી જો કે જેણે ખરા ચોરને પકડી પાડવામાં બુદ્ધિ વાપરી છે તે આગળ હવે કશો પ્રપંચ ચાલવા દેવાનો નથી.

આ પ્રકારે બીરબલનું બોલવું સાંભળી ચોર ગભરાયો અને કહેવા લાગ્યો કે—પ્રભુ આપથી કંઇ કળા અજાણી છે. દાયાણી આગળ પેટ કેટલોક વખત સંતાડયે નભી શકે તેમ છે, મહારાજ મારી સ્ત્રી ગર્ભવંતી છે, જેથી તેને કેરીઓ ખાવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ અને મને પ્રાર્થના કરવા લાગી તેથી મેં તેની ઇચ્છા પરીપુર્ણ કરવા બાળવિદ્યાના બળથી કિલા બહાર રહી બાણદ્વારા કેરીનું ઝુમખું મારા સ્વાધીન કરી ઘેર જઇ સ્ત્રીને આપી સંતોષપાન કરી. માટે હવે જેમ આપની ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો મારૂં મસ્તક આપની સમશેરને તાબે છે, ચાહે તો કાપી નાખો કે, ચાહે તો શીરપાવ બંધાવી સુશોભીત કરો.

આ પ્રમાણે સત્યવકતા ચોરનાં કથન શ્રવણ કરી અતી હર્ષવંત અને શાહ પાસે જઇ અભય વચન લઇ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, તે સાંભળી શાહ બોલ્યા કે—ભલા તે જે વિદ્યાના બળથી કેરીનું ઝુમખું તીર ફેંકી હાથ કર્યું, તે વિદ્યા મને બતાવી દે એટલે થયું

આ પ્રમાણે શાહનું બોલવું સાંભળી ચોર તે વિદ્યા શીખાડવા

લાગ્યો પણ વિદ્યા સીધ થાય નહી, તેથી શાહ ગુસ્સો કરી કહેવા લાગ્યો કે તું મનમાં કપટ રાખી હજુ મને વિદ્યા શીખવે છે, એમ કહી કેટકીક ધમકી આપી, તે જોઇ બીરબલ બોલ્યો કે–મહારાજ પારકા પાસેથી વીદ્યા આ પ્રકારે ન લેવાય; કેમકે એક અક્ષરના જણાવનારાને પણ ગુરૂ કરી જાણવો જોઇએ અને સર્વ પ્રકારે તેનું માન જાળવવું જોઇએ. છતાં આપ ઉંચા આસને બેસી તેને ધમકી આપતાં અહંભાવથી વિદ્યા શીખો છો તેથી ફળીભુત થશેજ નહીં. વિદ્યા તો માત્રજ વિનયનાજ આધીન છે. જેથી એને ઉંચા આસને બેસાડી આપ શીષ્ય ભાવ તેના આગળ વીનયયુક્ત ઉભા રહી વિદ્યા શીખો, જુઓ પછી ક્ષણવારમાં સીદ્ધ થાય છે કે નથી.

બીરબલનું બોલવું ધ્યાનમાં લઇ શાહે તેજ પ્રમાણે કર્યું એટલે વિદ્યા તરત સીદ્ધ થઇ, જેથી અતિ પ્રસન્ન થઇ વિદ્યાદાતાના ઉપકાર યોગ શીર્પાવ અને બક્ષીસ આપી તેને ઘેર પોંચતો કરાવ્યો.

ભાગ સોળમો.

વારતા ૧૧૬ મી.

શું મારા બાપ દાદાઓ પણ ભુખે મરી ગયા.

સંચિત પુર્વ સુકર્મથી. ઉરમાં પ્રગટે આગ;
અતુલિત બળ બુદ્ધિ તણું ટાળે સહુ સંતાપ. પુરણદુ.

એક સમય અકબર શાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછ્યું કે–“ કવીરાય સર્વ મનુસ્યો શા દુખથી મરણને શરણ થાય છે ? ” બીરબલે કહયું—આલમનાહ ! મનુષ્ય માત્ર ભુખના દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે ! ” તે સાંભળી શાહે જણાવ્યું કે–‘ શું મારા બાપ દાદા

ઓ બણુ ભુખે મરતા મરી ગયા ? ' બીરબલ બોલ્યો કે-' બેસક થએલું ' શાહ બોલ્યો કે—'આ વાત મારા ધ્યાનમાં બેસતી નથી માટે એ વિષેનો દાખલો જોઇએ ' એ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે સીરતાજ ! થોડા દીવસ પછી તેનો દાખલો આપને આપીશ.

તદનંતર બીરબલે વૃહદવડનાગ અને બીડલવણાદી ચુર્ણજ બનાવી તૈયાર કર્યાં કે જેના સેવનથી ગમે તેટલું ભોજન કર્યું હોય; તદપિ ફરી ભોજન કરવાની ઇચ્છા થાય; અર્થાત એવી પાચન શક્તિવાળા ચુર્ણ બનાવી લીધાં. પછી એક એક દિવસે પોતાની ચતુરા સ્ત્રીને કહ્યું કે-' હે સુક્ષ્મ મધ્ય પ્રદેશવાળી મનોહારિની ! આજે શાહને એક દાખલો આપવો છે, તેથી શાહને આપણે ત્યાં જમવા બોલાવવાના છે માટે નવીન નવીન પકવાનો શાકો, ભજીયાં, તળ્યા વઘાર્યા પદાર્થો રાઇતાં અને આચાર વગેરે અભિનવ પ્રકારથી પાક સામગ્રી બનાવરાવો, અને જે જે વસ્તુઓ જેટલી જેટલી વજનમાં લાવો તેટલી વજન સાથે કાગળ ઉપર તેની નોંધ કરી લેવી. ''

આ પ્રકારે પ્રીયતમનું વચન સાંભળી પ્રીયતમાએ તેજ પ્રમાણે સકળ પ્રકારના પાકના પદાર્થો તૈયાર કરાવ્યા એટલે બીરબલ શાહને પોતાને ત્યાં જમવા માટે તેડી લાવ્યો પછી જમવા બેસાડયા અને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે જમી રહ્યો એટલે બીરબલે તે ચુરણમાંથી જરા ચુરણ ખાવા આપ્યું ચુરણ ખાધાને થોડી વાર થઇ એટલે શાહને તો જાણે જમ્યોજ નથી તેમ ક્ષુધા ઉત્પન્ન થઇ, જેથી શાહ બોલ્યો કે-' બીરબલ મને તો જાણે ભુખ લાગી હોય તેમ જણાય છે. સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે-' ગરીબ પરવર ! જે જોઇએ તે તઇયાર છે. ' એમ કહી પ્રથમ જમ્યા હતા તેથી અન્ય પ્રકારના

ભોજનના પદાર્થો પરમ રૂચિ કરતા લાવી આગળ ધર્યા અને મન તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી જમ્યો એટલે ફરી પુર્વ રચીત ચુર્ણનો પ્રયોગ કર્યો, જેમ જેમ ચુર્ણનો પ્રયોગ કરતો ગયો તેમ તેમ ક્ષુધા લાગતી ગઈ અને વારંવાર જમતોજ ગયો જ્યારે અતિ ઉપયોગ થવા જેવું જણાયું ત્યારે બીરબલે ચુર્ણ પ્રયોગ બંધ પાડયો અને મુખવાસાદી આપ્યો તદનંતર શાહ બોલ્યો કે–'રાજા સાહેબ આજે તો જાણે ભસ્મ નામનો રોગ પ્રાપ્ત થયો હોય અને ખાધેલું હજમ થઇ જઇને ભુખ્યો ભુખ્યો તેમ મને પણ થયું હું ધારૂં છું કે આજે મારાથી હમેશાં કરતા બહુંજ વધારે ખવાયું છે ભલા ઠીક છે; પણ પેલી વારતાનો દાખલો આપવાનો છે તે ક્યારે આપશો ? તે સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—'જીલ્લેઆલમ ! આજે દાખલો આપી ચુક્યો છું એમ કહી પાક સામગરી લાવેલા તેના તોલની યાદીનું કાગળીયું શાહને આપ્યું અને કહ્યું કે–ફકત આટલી, ભોજન સામગરીમાં એક હજુરજ જમ્યા છો, એ ઉપરથી વીચાર કરો કે માણસની તેની શો વરશની આવરદા છે, જ્યારે નીરંતર આટલી ભુખ સહન કરે છે ત્યારે આખી જીંદગીમાં કેટલી ભુખ સહન કરવી પડે ? તો જ્યારે ઘણા દીવસનુ ભુખનું દુઃખ એકઠું થાય કે–એક દીવસ ભુખના સપાટામાં આવી મરણને શરણ થાય છે જો મનુષ્ય માત્રને મન ગમતું વખતસર બીજું ભોજન મળ્યા કરે તો અવસ્ય સો વરશનું આયુશ ભોગવે એમાં જરા સંદેહ નથી.

આ પ્રમાણે બીરબલનાં વચન સાંભળી અને ભોજન સામગરીની યાદી જોઇ અતી આશ્ચર્યવંત થઇ બોલ્યો કે–'આ હીસાબ પ્રમાણે ખરે મનુષ્યમાત્ર ભુખના દુઃખથી મરણને શરણ થાય છે. ધન્ય છે બીરબલ તારી માતાને.

વારતા ૧૧૭ મી.

આફત સમય ધીરજ રાખવી.

વાણીક વીલક્ષણ જાત, ઘાત ઘણી ઘટમાં ઘડે;
સાકર મુખે સાક્ષાત. પણ અકળીત વીષ થઈ અડે;
પુર્ણચંદ.

એક સમય શાહે વાણીઆને બોલાવી કહ્યું કે—" તમો કહો છો કે શાહ ભારે ભાગ્યવાન છે માટે મારૂ ભાગ્ય છે તેનું તોલ કરી આપો જ્યાં સુધી ખરૂં તોલ કરી નહી આપો ત્યાં સુધી ઘેર જવા પામશો નહી. "

આ પ્રમાણે કઠોર હુકમ સાંભળી વાણીઆએ વીચાર્યું કે આજે પુરે પુરી કમબખ્તી આવી ભાગ્ય તે કોઇ વસ્તુ નથી કે જેનું તોલ કરી શકીએ ! હશે ખેર જે બન્યું તે ખરૂં **આફત સમય ધીરજ રાખવી,** એ ઘઇડાંની કહેવતને હૈયામાં ધરી નાદ કળા કેળવી જ્યારે શાહને ખુશી કરી ન જોઇએ તો પછી આપણે શાહ શાના! એમ વીચારી એક કાંટો લઇ ચણોઠીઓ કહાડી ચણોઠીઓનો તોલ કરવા લાગ્યા, પણ ચણોઠીઓનો બધાનો તોલ સરખો ક્યાંથી આવે જેથી જે બાજુએ કાંટો નમે તે બાજુએથી એક રતી કહાડી લઇ જોખવા લાગ્યા તો પેલી બાજુએ કાંટો નમવા લાગ્યો એટલે તે બાજુએથી કહાડવા લાગ્યા એટલે આ બાજુએ ઉચો જવા લાગ્યો આ પ્રમાણે તેઓ ઘડભાંગ કરવા લાગ્યા તે જોઇ શાહ બોલ્યો કે—' અતિ દીવાનાની માફક શું કર્યા કરો છો ! તે સાંભળી વાણીઆએ બોલ્યા કે—" એ આપના ભાગ્યનું તોલ કરીએ છીએ. " શાહ બોલ્યા કે—શું મારૂ ભાગ્ય રતી સાથે સરખામણી કરવા જેવું છે ? " વાણીઆ બોલ્યા કે—" હા સાહેબ ! એક રતી પ્રમાણે આપનું ભા

ય છે એમ અમારી ધારણા પ્રમાણે નિશ્ચય થાય છે " આવું વાણીઆઓનું બોલાવું સાંભળી શાહની ભ્રકુટી વિચિત્ર થઇ આવી અને કહેવા લાગ્યો કે–' કેમકે ! મારા ભાગ્યની અતુલીત રચનાને માત્ર એક ચણોઠી બરાબરજ માનો છો, બતાવો તેનો પુર્ણ પ્રકારે દાખલો નહી તો, હવે મોત માથેજ ભમી રહ્યુ છે, જેને તેને ચપટીમા ઉઠાવો છો તેમ મને પણ ઉડાવવા માંડયો ! મીઠું મીઠું બોલી જગતનું કાળજુ ફોલી ખાનાર ઉદર રૂપે નંદરૂપ પ્રગટ થઇ પૃથ્વી પાળકને ત્યાંજ પોતાની કળા પ્રકાશવા લાગ્યા છો.

વાણીઆં હાથ જોડી બોલ્યા કે ગરીબપરવર ! સાપ બહે વાંકો ચાલે છે પણ દરમાં તો; સીધો દોર જેવો થાય છે, તેમ અમે તેવા શાહુણપત ચલાવનાર તદપી તમારી આગળ અમારી કળા કેળવાએ એ તો અમારા મ્હોતની નીશાની છે એમ સારી પેઠે સમજીએ છીએ માટે આપ આપનો મીજાજ ગરમ ના કરો અને અમારી પુરેપુરી વારતાઓ સાંભળો પછી જો આપની ધ્યાનમાં અમે ચાલાકી ચલાવી છે એમ જણાય તો પછી અમે કયાં આપની નજર આગળથી જવા પામીએ તેમ છીએ."

તે સાંભળી શાહ બોલ્યો ત્યારે એક ચણોઠી બરાબર મારૂ ભાગ્ય કેવી રીતે ઠરાવ્યું.

આ પ્રશ્ન સાંભળી શાહુકારો બોલ્યા કે:—

સુંદર રૂપ અનુપ સુધાસમ વાકય વદે મન ભાવન નીકે
કાવ્ય કળા ગુણ પંડિત જાનત ભેદ બલે સબહી કે;
પ્રાણ વદે સબ યે ગુન અઉગુન માંઝ ખપે અરૂલાગત ફીકે,
હે રતિતો રતિનાથ અહૈ નહિ એક રાતિ તો હૈ એક રતીકે.

માણસ માત્ર ગમે તેવો ગુણી કળા કૌશલ્યતાથી ભરપુર તથા

સર્વ સમૃદ્ધિવંત ગૃહસ્થ કે દેશપતિ હોય પણ જો તેનામાં એક રતીની ખામી છે તો તે એક રતીતોજ ગણાય છે. પણ આપ સાહેબમાં રતીની ખામી નથી અર્થાત રતી ભાગ્યવાળા છો તેથી હિંદપતી ગણાઓ છો. અને કરોડો માણસો આપના મુખ સામું જોઈ જીવન ગુજારે છે જેથી આપના ભાગ્યનું તોલ એક રતી પ્રમાણે છે. જો આ વાત અયોગ્ય હોય તો હવે જેમ આપની તબીઅત ચાહે તેમ શીક્ષા કરો.

ભાગ સત્તરમો.

વારતા ૧૧૮ મી.

પ્રત્યેક મનુસ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અછત.

કરે કામ કોઈ શ્રેષ્ટ કદી, પણ નહી પડે પસંદ;
નીજ કરથી બગડે કદા, તો પણ પડે પસંદ; શાર્મા

એક દીવસ અકબરશાહ અને બીરબલ યમુનાના કીનારા ઉપર ઝરોખાવાળા હવા મહેલમાં જમનાના જળ તરંગની સોભા નિહાળતા વિવિધ પ્રકારની રમુજી અને બોધ લેવા લાયક વાર્તાઓનો વિનોદ ચલાવતા હતા તે સમય નેચરલ—કુદરતી બનાવોના નિયમો ઉપર નજર કરતાં બીરબલ બોલ્યો કે—“ જગતના પ્રાણી માત્રથી ઉત્તમ દેહ મનુષ્યનો છે; કેમકે તે સુંદર જ્ઞાનશક્તિ અને અનય પ્રાણીઓને અંકુશમાં રાખવાની તથા તેઓનું ભરણ પોષણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, જો તેમાં એક માયાની જાળ જગતકર્તાએ ન નીપજાવી હોત તો પ્રાણી માત્ર મહાસુખ માણત, પણ માયા બડી મોહિની, જેના વજ્રમય જાળા સાંગો કહે સઘવાઈ રહ્યા તે કઈક ચહ્યા અને કઈક પાળા. એ પીશાચીની માયાના પ્રપંચમા પ્રાણી

પ્રાણી માત્ર સપડાય છે. અને તેથી અનેક પ્રકારની અઘટિત ચેષ્ટાઓ સાથે અનાચાર આદરે છે વળી એજ માયાના લીધે પોતાનું ગમે તેવું કદરૂપું ગંદુ અરે રોગીષ્ઠ બાળક હશે; છતાં પણ તેનું પ્રેમથી લાલન પાલન કરી આનંદ માનશે અને પારકાનું ગમે તેવું રૂપાળું અને નીરોગી હશેઃ તો પણ તેના તરફ તીરસ્કારની નજરે નીહાળશે એ સર્વ માયાના વીપરીત બનાવો છે. જે મીથ્યા હશે તેમાં સત્યપણાનો ભરમ ઉપજાવનાર પણ માયાજ છે " આ બીરબલ વાર્તા કરતો હતો તેટલામાં વચમાં શાહ બોલી ઉઠયો કે—' બીજું તે કહેતું ઠીક છે, પણ કદરૂપા, બાળકને કાંઇ રૂપાળો ગણે તેવું કોઇનું સમજવું હોય રૂપાળુંજ કહેવાય અને કદરૂપાને કદરૂપુંજ કહેવાય, માટે આ તારા બોલવા ઉપર વિશેષ વજન રાખવા જેવું ધારતો નથી.

બીરબલ બોલ્યો કે—" હજુર આલી ! પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાની ભુલ અને પારકી અછત નજરે આવતી નથી, પણ તેની પ્રતીતી આપતા હાલ હું આપને દલિલ સાથે દાખલો આપીશ. એટલે આપ પણ પોતાની મેળેજ કબુલ કરશો સમજુ જનને સમજાવવું સહેલ છે.

બીજે દિવશે શાહ હજુર બીરબલે એક સિરી બાદશાહને બોલાવી કહ્યું કે—" સરકારને એક વિશ્વાસું અને નીમકહલાલ હજુરીઓ રાખવાનો છે પણ તે ફુટતી મુછવાળો જોઇએ માટે તમારી નજરમાં જે ઘણો રૂપાળો લાગે તેને લઇ આવો તમને પણ આ કામના બદલામાં જમાદારની જગા આપવામાં આવશે માટે જેમ બને તેમ ચીવટ રાખી વહેલો ખોળી લાવો આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી સીદી બાદશાહ બહુ ખુશી થયા અને કહ્યું કે,

મહોત અચ્છા જેશા સરકારકા હુકમ એમ કહી બીરબલના કહેવા મુજબ હજુરીઆને ખંતથી ખોળવા લાગ્યા. પણ આખા દીલી શહેરમાં કોઇ આવતી જવાની વાળો રૂપવંત હજુરીઓ નજરમાં આવ્યો નહીં જેને જોઇ કહે તો કે–' રૂપાલા નહી હે મારો છોકરો સોળ સતર વર્ષનો જે રૂપાળો અને સમજુ છે તેવો કોઇ મને તો જાણુતો નથી તેવા રૂપાળાને છોડી બીજા લોકોના કદરૂપા કુંવરડાંને શોધવા એતો માથાકુટજ છે એમ વીચારી પોતાના છોકરાને શણગારી સાથે લઇ શાહ હજુર આવી બીરબલને કહેવા લાગ્યો કે આપના હુકમ પ્રમાણે મે ઘણુા ઘણુા જવાનીયા જોયા પણ એકે રૂપાળો જણાયો નહીં તેથી છેવટ આ મારી નજર ઠરવા લાયક જણાયો એટલે આપ હજુર તેને લઇ આવ્યો.

આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે સીદી સાહેબ આ તમારો શું સગો થાય છે ? સીદી બાદશાહે મો. મલકાવી કહ્યું કે માલતો ખુદા રસુલનો છે પણ મારો દીકરો છે. ' આવુ સીદીનું બોલવું સાંભળી શાહ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો કે–' કહો હવે આપનું કહેવું ખરૂં કે મારૂ ? જુવો સીદીનો છોકરો મુગલ, તથા બ્રાહ્મણ વગેરેના છોકરાથી પણ આ સીદી બાદશાહે રૂપવંત માનેલ છે. માટે જગતમાં બીજાને અણગમો ઉપજાવે તેવું પોતાનું બાળક હોય; તો પણ પ્યારૂં અને રૂપાળુ લાગે છે સર્વના મનનો સ્વભાવિક નીયમ છે

આ પ્રમાણે વાતચીત થયાં પછી સીદી બાદશાહના છોકરાને ઇનામ આપી વીદાય કર્યો અને બીરબલને ધન્યવાદ આપી તેનું કહેવું કબુલ રાખવું.

વારતા ૧૧૯ મી.

રાજા કોઇનો મિત્ર થયો કોઇએ જોયો સાંભળ્યો છે.

જે જનને વીત્યા હોય વિતક, તે તસ ભેદને જાણે.
પણ જેને નહીં વીતી હોય તે, અહંકાર એતી આણે.

પ્રાણજીવન.

એક સમય અકબરશાહની કચેરીમાં કોઇ ગુંચવાડા ભરેલો કેસ આવ્યો અને તેમાં કોઇને કંઇ સમજ પડે નહી અને તેવા કેસોને પાર પાડી શકે તેવો બાહોશ બીરબલ તે દીવસે કાંઇ કારણસર આવી શકયો ન હતો જો કે તેની ઘડી બેઘડી વાટ જોઇ તદપી બીરબલ આવ્યો નહીં. તેથી શાહે તેને બોલાવી લાવવા પટાવાળાને મોકલ્યો પટાવાળે બીરબલને જઇ કહ્યું કે—" આપને નામદાર શાહ બોલાવે છે માટે તરત પધારો " તે સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે—જાઓ હું આવું છું " પટાવાળો પાછો વળ્યો અને શાહને આવી કહયું કે—રાજા સાહેબ હમણાં આવે છે " પટાવાળાને આવ્યાને અરધો કલાક થયો પણ બીરબલ ન આવ્યો ત્યારે ફરી બીજાને મોકલ્યો, તેને ઉપર પ્રમાણે જવાબ દઇ વીદાય કર્યો. ફરી એક ઘડી શાહે વાટ જોઇ; તદપિ બીરબલ આવ્યો નહી ત્યારે ફરી ત્રીજી વખત મોકલ્યો; તેને પણ તેજ પ્રમાણે વીદાય કર્યો આમ ત્રણ વખત તેડુ કર્યાં છતાં જયારે બીરબલનું આવવું થયું નહી એટલે એક અમલદારને હુકમ કર્યો કે—જાઓ, બીરબલને તેડી આવો. જો કહેતાંની સાથે આવે તો ભલે નહીં તો તેને પકડીને લઈ આવો. "

આ પ્રમાણે હુકમ થતાં વેંત એક અમલદાર બીરબલને ત્યાં જઇ કહેવા લાગ્યો કે—" ચાલો હવે સરકાર ગુસ્સે થાય છે, જો

આવવું હોય તો હા કહો નહીતો ના કહો ? " આ પ્રમાણે તે અમલદારનું બોલવું થયું એટલે એટલે બીરબલ સમજી ગયો તે– " રાજા મિત્ર કેન દ્રષ્ટ શ્રુતવા "—રાજા કોઇના મિત્ર થયા જોયા કે સાંભળ્યા નથી ઘડીમાં જે મસ્તકનું જરકશી શીરપેચ સુશોભીત કર્યું હોય તેજ મસ્તકને ઘડીકમાં ધડ થકી જુદું કરવામાં પણ વાર લગાડે નહીં માટે હવે બાષાસર જવું એજ અતી ઉત્તમ છે.

એમ વીચારી તરત પોષાક પહેરી તે અમલદાર સાથે બીરબલ કચેરીમાં આવ્યો અને અદબ સહીત શાહને સલામ કરી નીત્યના નીયમ પ્રમાણે પોતાને આસને બેઠો. તદનંતર શાહે બીરબલને પુ-છ્યું કે–' રાજા સાહેબ ! આજે આટલા બધા તેડા થયા છતાં પણ આવવાને અવકાશ ન હતો મળતો તો એવા શા કામમાં પડેલા હતા ? બીરબલ હાથ જોડી બોલ્યો કે—" હજુર આલી ! છોકરો હાઠા ઉપર ચઢયો હતો. તેથી તેનું મન મનાવવામાં ગુથાયો હતો.

શાહે જણાવ્યું કે–" હાલ તમારામાં પણ કળીયુગે પ્રવેશ કર્યો જણાય છે. તેથી જુઠું બોલવું શરૂ કર્યું છે બાળક હઠ લઇ બેઠો હોય તો તેને જોઇતી વસ્તુ આણી આપી એટલે રાજી ! એમાં તે આટલી બધી વાર શાની ! / કામ કાંઇ હશે અને બતાવવું બીજું. તે માન માનવામાં કેમ આવે ? " આવાં શાહનાં વચન સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે– " શિરતાજ ? ભલે આપ જે ફરમાવો તેનો મારાથી અનાદર થઈ શકે તેમ નથી. પણ દરદીકા જીયા જાને બેદ-રદીકી બલા જાને ' જેને જેવો જેવો અનુભવ તેને તેવો આભાસ ભાસે છે, પરંતુ જ્યારે પુરેપુરો વીતક વીતે છે ત્યારે મુએ મોઢે તેનો સ્વીકાર કરવો પડે છે.

આ પ્રમાણે બીરબલનું બોલવું સાંભળી શાહે કહ્યું કે—" ઠીક છે કોઇ સમય તેનો સચોટ દાખલો બતાવીશ એટલે એની મેળે સમજાશે. આવા પ્રકારનું શાહનું ભાશણ સાંભળી બીરબલ બોલ્યો કે—" એ અદબી માફ કરશો આપ સકળ પ્રજાની પીતા છો. જેથી આપજ પીતા બનો અને હું નાનો બાળુડો બનું એટલે પછી આપ મારો હઠો પુર્ણ કરજો, જે કામ પછી કરવાનું તે કામ હમણાંજ કરવું યોગ્ય છે; કેમકે જે કરવું તે કામ અને કરવાના તે વાયદા સમજવા જે કામ એકદમ કરવાનું હોય તે તરતજ કરી દેવું. તેને આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવું નહી કારણ કે આવતી કાલે શી ઉપાધી આવી પડશે તે આપણે જાણતા નથી. માટે વાયદાની વાત વીસારી દઇ અતયારેજ અમલમાં આણવી અતી ઉત્તમ છે. જે કામ આપણે કરવા સરખું હોય આપણે કરી શકીએ તેવું હોય તે બીજાને સોપવું નહી. શાહે કહ્યું કે—" તયારે બનો બાલુડો એટલે હઠો પુરો પાડુ " આવુ શાહનું બોલવું સાંભળતાંજ બીરબલે પોતાનો પોષાક ઉતારી અજ્ઞાન બાળક સમાન કેવો પોષાક પહેરી લઇ જમીનમાં આળોટતો અને રડતો બાળચેસ્ટા કરવા લાગ્યો એટલે શાહ કેને મનાવવા પીતારૂપ મીષ્ઠ વચતો કહી પુષ્કળ રીતે ફોસલાવવા લાગ્યો કે—બેટા ! રડેછે શા માટે જોઇએ તે માગી લે ! હું હાલ તે ચીજ લાવી આપીશ આ પ્રમાણે કહી જેમ જેમ સમજાવવા લાગ્યો તેમ તેમ તો તે બાળકરૂપ બીરબલ વધારે વધારે રડવા લાગ્યો છેવટે ફોસલાવતાં ડસકાં ભરતો ભરતો કહેવા લાગ્યો કે મને શેરડી આણી આપો ' આ પ્રમાણે તેનું બોલવું સાંભળી શાહે દોડતો સીપાઇ મોકલી શેરડીનો ભારો મંગાવી તેમના અગાડી મુકયો અને કહ્યું કે—" લે આ શેરડીના સાંઠા એમાંથી જે સારા તે તારા અને મારી પસંદગી ઉપર રહે તો આ સાંઠા સહુથી-

આરો છે ” એમ કહી એક રણીલો સાંઠો આપો એટલે એકદમ ગુસ્સો કરી ફેંકી દીધો અને કહેવા લાગ્યો કે—“ આ નહીં પેલો” આમ કરતાં કરતાં છેવટે એક સાંઠો પંસદ કર્યો એટલે હાથમાં લઇ ફરી રડવા લાગ્યો એટલે તેને ફરી રડવાનું કારણ પુછયું એ-ટલે તેણે જણાવ્યું કે—’ આ સાંઠો બેશ કરીને તું છોલી આપ પછી શાહે તે સાંઠે છોલી આપ્યો અને તેના હીાથમાં આપ્યો એટલે ફરી રડવું શરૂ કર્યું શાહે પુનઃ પુછયું ત્યારે બોલ્યો તેના મજેના નાના નાના કડકા કરી મારી ટોપીમાં નાંખી આપ,’ જ્યારે તેના કહેવા પ્રમાણે કડકા કરી ટોપીમાં ભરી આપ્યા ત્યારે ફરી બહુજ રોવા લાગ્યો એટલે શાહે કહ્યું કે—“ હજુ શું બાકી રહેલું છે તે રડે છે ! ” બાળક બોલ્યો કે તેં ઝીણા કડકા કરી નાંખ્યા માટે મારો હતો તેવો ને તેવોજ આ સાંઠો કરી આપ, ‘ ઉં ઊં ઉં ઊં એમ કહી ટોપીમાં ભરેલા કડકા ફેંકી દઇ આળોટવું ને રોવું જેમનું તેમ ચાલુંજ રાખ્યું તે જોઇ છેવટે શાહે પેલા કડકા વીણી લાવી કહ્યું કે જોઇએ તો બીજી એકની બે છોલી આપું પણ તેના કકડા થઇ ગયા તે હવે આખો શી રીતે થાય. રોતાં રોતાં જણા-વ્યું કે તે થાય કે ન થાય પણ કરી આપ, નહીં શાહે કંટાળીને બીરબલને કહ્યું કે—‘બસ કર તારા કહેવા પ્રમાણે અજ્ઞાની છોકરા-ઓની હઠ કેમે કરીને પુરી થકે નહિ, અને નહી જેવા કામ માટે કોડી એકના બનાવી અત્યંત કંટાળો આપે, તનેજ શાબાશી આ-પવી ઘટે છે કે તેવાં હઠીલા છોકરાને તુંજ રોજ સમજાવી શકે ! હું તો તારા અવધગીના બનાવથીજ નાકે લીટા ખેંચી ગયો, માટે સત્ય છે કે જ્યાં સુધી જે વસ્તુનો જેને જોઇએ તેટલો અનુભવ ન થયો હોય, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ માટે મનમાં ગરવ કરે છે એમાં જરા શક નથી.

ભાગ અઢારમો

વારતા ૧૨૦મી.

જગતમાં કોનું જીવવું ધન્ય છે.

વિબુધ જનોને વખત વહુ, વિનોદમાં વ્યય થાય;
મુરખ તણો મદ દોહમાં, વ્યર્થ વખત વહી જાય. પ્રાણજીવન.

એક સમય અકબરશાહ બાદશાહે બીરબલ પ્રત્યે પુછયું કે—પ્યારા મિત્ર જગતમાં કોનું જીવવું ધન્ય છે મુરખ કોણ? સન્ત કોણ દુષ્ટા સ્ત્રીનાં કરવત શું? ખરી મજાહ શામાં છે, પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય શું ન્યાયી રાજા કોણ અને તરણ તારણ ગુરુ કોને કહેવા, આ આઠ પ્રશ્નોનું યથાર્થ રીતિએ પ્રમાણોસહ વીવેચન કર.

આવા પ્રશ્ન સાંભળી બીરબલ મન સાથે વિચાર કરી બોલ્યો કે—ભુલક બખ્ત બાદશાહ સલામત જહાં? શાસ્ત્ર પ્રમાણ અનુમાન પ્રમાણ અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ વડે વિચાર યુક્ત આપના પહેલા પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે કે

જેણે આ નિઃસાર સંસારમાં જન્મી જગતના જીવોના જીવને જેમ બને તેમ સંતોષાનંદ આપવા ઉત્તમ કૃત્ય આચારી લોકોના મુખથી ઉત્પન્ન થએલી જય સુંદરીને વર્યો નથી—લોકોએ જેના માટે ધન્યવાદ આપો નથી અને કેવળ પોતાની નિંદા થતીજ સાંભળી છે, તે મનુષ્યનું જીવન કરતાં મરવું એ અતિ ઉતમ છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જગતમાં જન્મી જેણે કીર્તિ સંપાદન કરી નથી તે જીવતાજ મુવા સરખો છે, માટે પરોપકાર કરવો જેથી સ્વયંકાતી સંપાદન કરી જીવીતને ધન્ય કરે છે.

આ પૃથિવી તળમાં મુરખને ઓળખી લેવા માટે અમુલ્ય વચન એ છે કે-

ઉદેરાજ કવિએ કહ્યું છે કે શું મુરખાઓની ખાણ હોય છે કે જેથી ઉત્પન્ન થતા મુરખાઓને પારખી શકાએ ? ના, ના, તેમ નથી. માત્ર મુર્ખાઓને ઓળખી કહાડવાનો તો એજ ઉત્તમ અને કીમતી દાખલો છે:—જે માણસ વિના મતલબે જેના તેના અગાડી અળખામણો થાય અર્થાત પોતાનો સ્વારથ જે કામ સાથે જરી પણ ન હોય છતાં તેમાં ડહાપણ ડહોળી જેની તેની આખે થાય, તેનેજ મુરખ જાણવો, વળી બીજો પણ સત્તા પ્રકારના મુખથી શ્રી સ્વાયંભુવ મનુએ માનેલા છે, એટલે પહેલો મુરખો છે કે—જે શિષ ગરભાવને જાણતો નથી એવા કુશિષ્યને વિષય માની વિદ્યા આપે અથવા ભલામણ આપે ૧ બીજો જે દુઃખી જનોનું દુઃખ દેખી તન ધનાદી આપી તેનું દુઃખ દુર કરતો નથી. ૨ ત્રીજો જે લાગ આવ્યા છતાં શતરૂ બચાવ કરી પોતાનું ચોથો ચાહે છે. કામ કર્યાં વિના પોતાના મુખથી બડાઇની વાત બોલે પાંચમો પોતે નિર્બળ છતાં બળવાન સાથે વેર બાંધે છે છઠો કે—જ્ઞાની ગુપ્ત જ્ઞાન છતાં નિંદિત કર્મો કર્યા કરે છે સાતમો ગુની વાર્તાઓ કહે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે નહીં આઠમો ગુની સ્ત્રી અથવા ગોત્રમાંના સ્ત્રી સાથે દુષ્ટ કાર્ય કરે. પાપના પુંજરૂપ જે સ્ત્રી તેના રહેવા પ્રમાણે કામ કરી પોતે પ્રતિષ્ટા અને માન મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે દશમો પોતાનું બીજ બીજા ખેતરમાં વાવે અર્થાત પોતાની સ્ત્રી સાથે રમણ ન કરતાં પર સ્ત્રી સાથે રમણ કરે અગીઆરમો—છાની રાખવા લાયક જે વાર્તા છે તે સ્ત્રીને કહી દે બારમો કોઇને કાંઇ ચીજ આપવાનું કહ્યા, છતાં તે ચીજ આપ નહીં તેરમો સાહમા માણસની વાતચીતનો મરમ જાણ્યા વીના પોતે વચમાંજ બોલી ઉઠે ચૌદમો કર્મ કરી તેનું ફળ ચાહે છે અર્થાત યજ્ઞ ધર્મા કર્માદી નીષ્કાળ વ્રતીથી ન કરતા સકરમ

અમુક ઇચ્છાનો પાર પાડવા માટે કરે પંદરમો યાચક તથા ભીખારી અભ્યાગતનો કશું ન આપતાં ઉલટાં કડવા વચનો કહી તેને તીરસ્કાર કરે સોળમો ધનવાન છતાં દાન ભોગ ન કરે; અર્થાત પૈસા પાસે પુષ્કળ છે, પણ તેમાંથી પોતે પણ ખાતો વાપરતો નથી તેમ પરના ઉપકાર માટે પણ ઉપયોગ લેતો નથી. અને સતરમો મુરખ એ છે કે પોતાના ભાઇનો ભાગ પણ હરણ કરી લેવામાં ચાહે છે આ ઉપરાંત જે આ લોક અને પરલોકની ચીંતા નથી રાખતો તે સર્વો-પરી મુર્ખરાજ છે; કેમકે અમુક કામ કરવાથી મારૂ આ લોકમાં સારૂ અને પરલોકમાં પણ સદગતિ પ્રાપ્ત થશે એવું કામ કરવાની જેને જરાપણ કાળજી નથી એ સર્વ મુર્ખાઓનો રાજા ગણાય છે.

શુધ્ધ સંતના લક્ષણ એ છે કે પોતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સ-હન કરે પણ પરને દુઃખ ન ઉપજાવતાં સુખ કરવા ચાહે છે. પાર-કા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખ કરવા ચાહે છે. પારકા દુઃખે દુખીઆ અને પારકા સુખે સુખીઆ, સંસારમાં રહેતાં છતાં જળમાં કમળની પેઠે સંસારના વિષયોથી નિર્લેપ રહે, શાંત પ્રકુતીવંત મદ રસીત વૈરાગ્યવંત મીત્ર અને દુશ્મન ઉપર સમાન ભાવ, લોભ, ઇર્ષા હરણ ભયાદી મર્મનો ત્યાગ કરે છે, દયાળુ મનવાળા, ગરીબ ઉપર દયા રાખનાર મન વચન અને કાયાથી પ્રભુ ભક્તીમાં તલ્લીન રહે, કામ ક્રોધ, માયા, માનથી રહીત અતિ નમ્ર શાંતિ વિરતી તથા સમર્પણ છે, શીલતા સરલતા દીજપદ ઉપર પ્રેમાલવૃતિ, મન તથા ઇંદ્રિયોને નિગ્રહ કરેલા અખંડ નીયમ ધારી, કોઇને માઠું લાગે તેવો શબ્દ ન બોલે; નીંદા સ્તુતી કરનારને સમાન ગણે અને કેવળ જેનું મન જગત નિયંતાના ચરણમાંજ લાગ્યુ હોય તેજ સંત કહેવાય છે. હમેશાં દુઃખ સહન કરનાર ઉત્તમ ગણાય છે અને પરને દુઃખ દેના-

રને અધમ ગતી પ્રાપ્ત થાય છે જુઓ કે મલ્યાગીરી ચંદનને કોહાડો કાપે છે. તદપી તેનું મુખ સુગંધદાર કરે છે એવી જેની દુષ્ટતા કરનાર ઉપર પણ દયાળુતા છે તેથી ચંદન દેવતાઓના મસ્તક ઉપર ચઢે છે અને પોતાનું મોઢું ધુમ્ના બતાવતા છતાં પણ સુગંધદાર કરે છે; તદપી તેને કાપવા ઉત્સુક રહે છે તેવા કુતઘ્ન પણાથી કોહાડો વૃક્ષ કાપ્યા પછી બુઠો થાય એટલે પાછો લવાર હાથ જાય છે અને દેવતામાં લાલચોળ કરી ઘણાના માર મારી તેનું મોઢું ટીપે છે એજ તેની કુઘ્નતાનો દંડ મળે છે; તેમજ દુપતા કરનાર ઉપર પણ સંત–લોકો પરમા દયાળુતા દાખવે છે.

દુષ્ટા સ્ત્રીનાં કર્તવ્ય કર્મ એ છે કે–પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પ્રભુ સ્મરણ ન કરતાં કલેશનું સ્મરણ કરે છે, કાંતો પોતાના પતિ સાથે કાંતો પાડોસી આડોસી સાથે ગમે તે વાતમાં વચકાં પાડી વાટે જતી તકરાર વહોરી કંકાસ કરે છે અને કદાચ લડવાના અપાર ચાળા કરતાં છતાં પણ તે સાથે લઢનાર ન મળ્યું તો પોતાના બાળકોનું તે કુંભારાજા કુટીયું કહાડી નાંખે છે અને તે સર્વ દુષ્ટ ગુણોના ભંડારરૂપ હોય છે. કદાચ તે સંબંધીઓ સાથે મલતાપણું બતાવનારી હોય તો જાણવું કે અવશ્ય સર્વની આંખોમાં ધુળ નાંખી આડો વ્યવહાર આદરનારી છે એમ સમજી લેવું અર્થાત વીશેષ નાંખી સાથે મમત બતાવનારી સ્ત્રી પતીને ઠગનારી ઠગારી જારીણીજ હોય છે. સુકૃત્યમાં જેનું જરા પણ મન નહીં, પણ પ્રત્યેક કુકૃત્ય અને દુઃખદાયક આચરણોજ આચરવા જેનું મન સદા એક સરખું લાગી રહેલું હોય છે, જેથી એવી દુષ્ટા સ્ત્રીઓના સુખ સહેવાસમાં રહેવા કરતાં તો એકાંતપણામાં વાંઢા રહી વીયોગપણામાં જીંદગી ગાળવામાં અપાર સુખ છે; કેરીકે—

જેહી ઉતંગ સઠી પીર પતન સઉ ઉતંગ નહીં કુપ;

જો સુખમેં દુઃખ હી બસઈ, સો સુખ હઇ દુઃખ રૂપ.

દુષ્ટ સંગ દેતાં પ્રથમ. દેજે મહોત દયાળ;
દુષ્ટ સંગ જેવું મરણ, કરે ન હાલ બેહાલ,

કીબ્લે આલમપનાહ મનુષ્ય માત્ર રાજ્ય, ધન, સંપદા. સ્ત્રી પુત્ર પરીવાર કે મિત્રાદીના મળવાથી જેવી મજાહ મળતી નથી તેવું સુખ ક્ષણુવારના સંત સમાગમથી મળે છે, કહ્યું છે તે—

તાત સ્વરગ અપવરગ સુખ. ધરીયે તુલા એક અંગ;
તુલેન તાહી સકલ મીલી, જો સુખ લવ સત સંગ.

મહારાજ ધર્મ વિષયમાં અનેક પથો પ્રકક થએલ છે, પરંતુ સુધર્મનો સાર અહિંસા પરમો ધર્મ કોઇ જીવની હીંસા ન કરો ચોરી ચુગલી, કપટ, પાખંડ જુઠ, ઇર્ષા ન કરો પરધનને પથર અને પર-સ્ત્રી જનેતા સમાન જાણો કોઇની લાગણી દુખાય તેવાં કામ ન કરો સતસંગ આચારમાં રહી સર્વેને સંતોષ આપો કેમકે પારકાનું હિત કરવું તે સમાન કોઇ પુણ્ય નથી અને પારકાને પીડા આપવી તે સમાન કોઇ પાપ નથી. એજ પવિત્ર ધર્મનો રહસ્ય છે.

જગજીવન ન્યાયી રાજા એજ કે–પોતાની પ્રજાની પીડા આપનાર કે ન્યાયનું ખંડન કરનાર પોતાના પ્રિય પુત્ર હોય તોપણ તેને ઇન્સાફની રાહે યોગ્ય શીક્ષા કરી પ્રજાને નેક ન્યાય આપી તેનું પાલન કરવું એજ ન્યાયી રાજા કહેવાય છે, કહ્યું છે કેઃ—

ન્યાયી તેજ નુપાલ, સત્ય નીજનું નહીં ચુકે,
ન્યાયી તેજ નુપાલ, ધર્મ મર્યાદ ન મુકે;
ન્યાયી તેજ નુપાલ, પુત્રવત પાલે પ્રજાને;
ન્યાયી તેજ નુપાલ, ન્યાય સમ સીંહ અજાને,
ન્યાયી નરવર તેજ છે, પક્ષ કરે નહીં પુત્રનો;
ધન્ય ધન્ય તરણી તે જાણો; પતી જગ સુત્રનો,

અને તરણ તારણ ગુરૂ એજ કે—પવિત્ર શાસ્ત્રના વાક્યો વડે જેમ બને તેમ શીષ્યનુ હીત ચીંતવી શુદ્ધ ઉપદેશ આપે અને પોતે પણ શુદ્ધ નીયમ ધર્મમાં પ્રવરતે તેજ તરણ તારણ ગુરૂ કહેવાય છે.

આપે શુભ ઉપદેશ દેષ લવલેશ ન રાખે;
જન હીત કરતા જેહ, તેહ વાક્યો મુખ ભાખે;
સહી સંકટ અતી આપ, તાપ શીષ્યોના ટાળે;
ભવરૂજ ભીષગ સમાન, ગ્નાન બળથી દુ:ખ બાળે;
અતી દયાળ ગુણમાળ ગુરૂ જન્મ મરણ ભવ ભય હરણ;
અશરણ શરણ યુગ ચરણ વર, જયો જયો તારણ તારણ.

આ પ્રમાણે બીરબલના આપેલા ઉતરો સાંભળી શાહ અતી આનંદ પાંમ્યો, અને તેના બુદ્ધિબળની અત્યંત સરાહના કરી અમુલ્ય શીરપાવ આપ્યો.

મનહર છંદ.

સ્થાપવા સુનીતી રીતિ કાપવા કંકાસ ત્રાસ,
આપવા સુબોધ મોદ એજ હેતુ ધારીને;
બાદશાહ બીરબલનાજ ભાગ ચાર પુર્ણ
રચ્યા પુર્ણચંદે પ્યારથી સુધારીને.
શેટશેટી મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટેએ,
છપાવી પ્રસીદ્ધ કર્યા લાભદા વીચારીને;
વાંચો વ્હાલા વાંચકો વીચારી વાત સાર.
વાર વાર દયા આણી દીન સહુ દોષોને વિચારીને

સમાપ્ત.

અરેબિયન નાઈટ્સ.

અથવા

એક હજાર ને એક વાર્તાનો અમુલ્ય ખજાનો.

"અરેબીયન નાઈટસ" ના નામથી ભાગ્યેજ કોઈ અજાણ્યું હશે. આ પુસ્તકની જુદા જુદા શુદ્દરો તરફથી જુદી જુદી આવૃત્તિઓ બહાર પાડવામાં આવી છે, અને તેની હજારો નકલો ખપી વેચાઈ ગઈ છે એજ એ પુસ્તકની રસિકતાની પુરતી સાબીતી છે. આ ગ્રંથમાં એક હજાર ને એક વાર્તાની સંપૂર્ણ ગુજરાતીમાં વાર્તાઓ આપવામાં આવેલી છે. આ પુસ્તક એવી સરળ અને સાદી ભાષામાં લખાએલું છે કે સાધારણ વર્ગનાં સ્ત્રી-પુરૂષો બાળકો પણ સમજી શકે છે. એવા વર્ગના લોકો તેનો લાભ લઈ શકે તે માટે આવડું મોટું અને ઉત્તમ પુસ્તક મોટા કદના ૫૮૦ પાનાનું સોનેરી નામવાળા સુશોભીત પુઠા સહીત. કી. રૂ. ૨ પો. ૦-૪-૬.

કલિકૌતક અથવા હાસ્યરસનો હોજ.

જો તમે દીલગીરીમાં ગીરફતાર થઈ ગયા હો અને પેટ પકડીને હસવા ઈચ્છા રાખતા હો તો આ કલિ કૌતકનું પુસ્તક અવશ્ય વાંચજો. આ પુસ્તકમાં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી એટલી બધી સરસ વાર્તાઓ દાખલ કરવામાં આવેલી છે કે પુસ્તક એક વાર હાથમાં લીધું એટલે પુરું વાંચ્યા સિવાય હેઠે મુકવાનું મન થતુંજ નથી. એક વાર વાંચી ખાત્રી કરી જુઓ. કી. ૦-૮-૦ ટપાલખર્ચ ૦-૨-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુટે—બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.